

БІБЛІОТЕКА
ЗАМЕЖНОЙ
ПРОЗЫ

Муд Марцінсан
МАМА ВЫХОДЗІЦЬ ЗАМУЖ

БІБЛІЯТЭКА ЗАМЕЖНАЙ ПРОЗЫ

**Муа
Марцінсан**

**МАМА
ВЫХОДЗІЦЬ
ЗАМУЖ**

РАМАН

З шведскай

**МІНСК
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
1988**

ББК 84.4Шв

М 30

Серыя заснавана ў 1983 г.

Рэдкалегія:

С. Андраюк, Я. Брыль, І. Навуменка,
І. Пташнікаў, Б. Сачанка

Прадмова А. Пагодзіна

Пераклад на беларускую мову
ВАЛЯНЦІНА РАВКЕВІЧА

Пераклад зроблены з выдання: Мартинсон М. Мать выходит замуж.— М.: Гос. изд-во худож. лит., 1957.— 334 с.

Муа Мартинсон (1890—1964) в романе «Мать выходит замуж», во многом автобиографичном, рассказывает о горестном детстве девочки, внебрачной дочери фабричной работницы, страдающей от голода и нищеты, а еще больше от унижений и несправедливости, в которых ей приходится жить. Картины жизни бедноты, показанные через восприятие восьмилетней девочки, впечатляют читателя своей жестокостью правдивостью.

М $\frac{4703000000-045}{M 302(03)-88}$ 168—87

ISBN 5-340-00391-4 (бел.)

© Пераклад. Мастоцкае
афармленне. Выдавецтва
«Мастоцкая літаратура»,
1988.

МУА МАРЦІНСАН І ЯЕ РАМАН «МАМА Выходзіць замуж»

«Праўда пра мяне — гэта праўда пра вас, паважаныя чытачы!» — пісала Муа Марцінсан у прадмове да свае серыі аўтабіяграфічных раманаў. І праўда, у кнігах пра яе маленства і юнацтва, пра яе гаротнае жыццё тысячы простых людзей Швецыі знаходзяць адлюстраванне свайго лёсу.

Шлях Муа Марцінсан у літаратуру быў вельмі нялёгка. Хільга Свартс, якая ўзяла пазней імя Муа Марцінсан, нарадзілася ў 1890 годзе ў Эстэргётландзе. Ёй, «няшлюбнай» дачцэ фабрычнай работніцы, ужо ў маленстве давалася вынесці шмат пакут. Вучыцца ў школе было нялёгка, бо вечнае гора не давала маці заседзецца на адным месцы. Цяжка пачалося і яе самастойнае дзявочае жыццё.

У 1920 годзе яна выйшла замуж і пасялілася ў маленькай сялянскай хатцы. Мужавага заробку не хапала, і маладая жанчына мусіла хадзіць у наймы да багатых сялян, каб пракарміць пяцярых дзяцей. Але ні цяжкая праца, ні вечная трывога пра заўтрашні дзень, ні клопат пра дзяцей не зламалі яе. Горка складваецца яе асабістае жыццё. Налажыў на сябе рукі алкаголік-муж, трагічна гінуць двое дзяцей. Аднак Муа знаходзіць у сабе сілу не здавацца і, болей таго, змагацца супраць суровай рэчаіснасці. Увесь вольны час яна аддае самаадукацыі. У яе чытацкай зацікаўленасці Горкі і Нексё, Заля і Дастаеўскі. З сярэдзіны 20-х гадоў Муа прымае актыўны ўдзел у грамадскім жыцці, супрацоўнічае ў газетах, дзе друкуе нарысы і фельетоны. Яе палітычныя погляды ў тых гадах вельмі хісткія, але паступова яна збліжаецца з камуністычнай партыяй. «Калі б я была палітычным дзеячам,— кажа Муа Марцін-

сан, — то ўсю сваю сілу я аддала б камуністычнай партыі, чыя палітыка найболей адпавядае той лініі, якой я заўсёды трымалася».

У канцы 20-х гадоў Муа Марцінсан уступае ў літаратуру. Сваім натхняльнікам яна называе Марціна Андэрсена-Нексё. Яго кнігі, і асабліва раман «Пеле-заваёўнік», зрабілі на яе вялікае ўражанне, і яна ў пісьме падзялілася з Нексё сваімі пачуццямі. Нексё прыслаў ёй раман «Дзітэ, дзіця чалавеча» і цёплае сяброўскае пісьмо, якое, заўважае пазней Муа, дало ёй «мужнасці пісаць». Успамінаючы свае першыя практыкаванні, Марцінсан заўважала, што ўжо ў ранніх творах яна імкнулася сарваць з жыцця беднякоў тое покрыва ідыліі, пад якім буржуазныя аўтары спрабавалі схваць суровую праўду. Яна адчувала, што абавязана напісаць кнігу пра народ, кнігу, якая будзе выклікаць не шкадаванне і спагаду, а нянавіць і абурэнне. Калі некаторыя буржуазныя пісьменнікі літасціва згаджаліся з тым, што задушаныя горам працоўныя — рабочыя і сяляне — «таксама людзі», дык Муа Марцінсан імкнулася даказаць, што іменна працоўныя болей чым хто маюць права называцца Чалавекам. Яна імкнулася паказаць, што «тонкасць пачуццяў не з'яўляецца прывілеяй багатых і адукаваных», што «фантазія і пачуццё таксама моцныя, нават мацнейшыя, у работніцы, чым у багатай жанчыны».

30-я гады былі часам росквіту прагрэсіўнай шведскай літаратуры. Пясняр пралетарскай салідарнасці Ёсеф Чэлгрэн выступіў як аўтар раманаў і апавяданняў з жыцця рабочых і маракоў. Заклік да барацьбы за вызваленне рабочага класа складаў галоўны пафас вершаў Арнольда Юнгдаля. Пра жыццё парабкаў расказваў у сваіх раманах і навелах Івар Лу-Ёхансан. Пра трагічны лёс сельскіх беднякоў пісаў і вялікі раманіст Ян Фрыдэгар. Гэтыя пісьменнікі, а таксама Артур Лундквіст, Эрык Асклунд і іншыя, смела падымалі найважнейшыя праблемы сучаснай рэчаіснасці і прысвяцілі сваю творчасць служэнню народу.

Ужо першымі сваімі кнігамі Муа Марцінсан заваявала

сабе паважанае месца сярод перадавых літаратараў Швецыі. Творчасць яе шматгранная. Вялікую цікавасць маюць яе раманы, прысвечаныя лёсу жанчыны-працаўніцы ў сучаснай Швецыі: «Жанчына і яблыкі» (1933), «Сыны Салі» (1934) — пазней гэтыя раманы былі аб'яднаны ў «Кнігу пра Салі» — і «Нябачны каханы» (1943). Марцінсан стварыла серыю гістарычных раманаў з жыцця шведскіх сялян XVII—XIX стагоддзяў: «Шлях пад зорамі» (1940), «Вогненныя лілеі» (1941), «Свята жыцця» (1943). Муа Марцінсан з'яўляецца майстрам кароткага апавядання, бытавога нарыса. Яе апавяданні і нарысы сабраны ў кнігах «За шведскай сцяною» (1944), «Каханне паміж войнамі» (1947). Але, мабыць, найбольшую каштоўнасць у творчасці Муа Марцінсан мае яе аўтабіяграфічная тэтралогія: «Мама выходзіць замуж» (1936), «Вяселле ў царкве» (1938), «Каралеўскія ружы» (1939) і «Сустрэча з пісьменнікам» (1950). У гэтых яе кнігах вельмі моцны асабісты элемент, і расказ пра лёс героя — гэта па сутнасці расказ пра лёс самога аўтара.

У творах Муа Марцінсан, розных па тэматыцы і часе напісання, многа агульнага. У іх заўсёдная ўвага да жыцця народа. Муа Марцінсан кажа: «Вялікія людзі трапяць на старонкі гісторыі. Але ёсць многа маленькіх, нікому не вядомых людзей з сваімі разнастайнымі лёсамі. І я лічу патрэбаю лінуць дзённае святло на іх жыццё».

Але персанажы Муа Марцінсан могуць быць названы «маленькімі людзьмі» толькі з агаворкаю — толькі па тым становішчы, на якое іх асуджае грамадская сістэма. Апавяданне пра лёс «маленькага чалавека» ў Муа Марцінсан — гэта апавяданне пра яго вялікую трагедыю. Падкрэслена будзённыя гісторыі з жыцця простага народа пісьменніца раскрывае як выяўленне агульных сацыяльных заканамернасцяў, якія асуджаюць і гарадскіх і сельскіх працаўнікоў на вечную галечу.

Іменна ў гэтым плане і паказвае Муа Марцінсан цяжкую долю фабрычных работніц, парабчанак, жонак бедня-

коў. Буржуазная крытыка часта гаворыць пра Муа Марцінсан толькі як пра пісьменніцу, якая прадаўжае вельмі пашыраную ў Швецыі «літаратуру жаночай эмансiпацыі». Але калі прадстаўнікі гэтай літаратуры абмяжоўваліся спачуваннем да цяжкай жаночай долі і настойвалі толькі на некаторых прававых рэформах, дык у Муа Марцінсан «жаночае пытанне» з'яўлялася часткаю пытання пра страшэнную сацыяльную несправядлівасць. Трагедыю мацеры, якая выбіваецца з сілы, але не можа пракарміць сваіх дзяцей («Кніга пра Салі»), трагедыю жонкі алкаголіка, жанчыны, змушанай гандляваць сабою («Свята жыцця») Муа Марцінсан разглядае як непазбежны вынік тагачаснай сацыяльнай сістэмы.

Але, малюючы страшную карціну жыцця гарадскога і сельскага пралетарыяту, Марцінсан не ўпадае ў адчай, у яе творах няма матываў безвыходнасці і песімізму. Яна гаворыць: «Навошта патрэбны ў літаратуры такія модныя цяпер адчай і песімізм? Гэта ж тое самае, што сядзець склаўшы рукі і калаціцца, чакаючы смерці». Муа Марцінсан моцна верыць у тое, што сацыяльная несправядлівасць, голад і галеча будуць знішчаны, хоць і не мае яснага ўяўлення характару будучага грамадства без прыгнятальнікаў і прыгнечаных.

Асновай перакананасці Муа Марцінсан у перамозе праўды і справядлівасці з'яўляецца вера ў простага чалавека, у яго незвычайныя духоўныя магчымасці. Таму яна і імкнецца глыбей раскрыць унутраны свет персанажаў. З поўным правам яна гаворыць: «Я паказваю людзей у іх штодзённай цяжкай працы, а таксама ў іх імкненнях, марах, у іх здольнасці змагацца, у іх нястачах, у іх каханні». З вялікім майстэрствам пісьменніца раскрывае перажыванні сваіх герояў, дамагаючыся вялікай псіхалагічнай пераканаўчасці. Героі яе твораў — гэта жывыя людзі, якія любяць, ненавідзяць, перажываюць, мараць.

У Муа Марцінсан чытач рэдка сустраэне герояў, якія пачынаюць актыўную, арганізаваную барацьбу супраць

прыгнёту. Але пісьменніца ведае, хто з'яўляецца сапраўдным героем эпохі. У нарысе «Вялікія людзі» яна з захапленнем гаворыць пра смелых барацьбітоў супраць фашызму, якія ідуць на катаванні, на смерць дзеля вызвалення чалавецтва ад страшнай карычневай чумы: «Мы павінны імкнуцца быць падобнымі на вас — на тых, хто прыняў пакутлівую смерць у пекле канцлагагаў, але не здаўся, на тых, хто перанёс страшныя катаванні і зноў прадаўжае барацьбу... Іменна таму, што вы ёсць, я адчуваю гонар за тое, што я чалавек».

Паасобныя старонкі класавай барацьбы пралетарыята таксама адлюстраваны ў раманах Муа Марцінсан, хоць і не займаюць у іх галоўнага месца. Але, выбраўшы пэўнае кола персанажаў — простых людзей-працаўнікоў, якія шмат у чым знаходзяцца ў палоне забабонаў і даўніх уяўленняў, — яна і ў гэтым асяроддзі знаходзіць сапраўдных герояў. Іх здольнасць ва ўмовах страшнай галечы, прыгнёту, заўсёднай няўпэўненасці ў заўтрашнім дні зберагчы веру ў будучыню, у дабро папраўдзе раўназначныя доблесці. «Чалавечая воля і любоў заўсёды перамагаюць усё рэакцыйнае і варажае, — гаворыць Марцінсан. — Людзі, якіх я люблю і ў жыцці і ў кнігах, — гэта людзі, якія цалкам аддалі сябе нашаму дзівоснаму толькі адзін раз нам дадзенаму жыццю».

Не ўсё аднае вартасці ў творчасці Марцінсан. У некаторых яе творах мы сустракаемся з абсалютызацыяй сацыяльных заган як нейкай пазачасавай, пазагістарычнай сілы, у некаторых кнігах залішне сентыментальнасці. Але, цалкам ацэньваючы творчасць Марцінсан, мы непазбежна прыходзім да вываду, што асноўны яе пафас у гуманізме, у крытыцы сістэмы, якая асуджае народ на галечу і бяспраўе.

Гэта выявілася і ў цыкле аўтабіяграфічных раманаў Марцінсан, у прыватнасці ў рамане «Мама выходзіць замуж». Раман не з'яўляецца толькі аўтабіяграфіяй аўтара. Пісьменніца выйшла за межы мемуарнага жанру і ствары-

ла шырокую карціну жыцця працоўных Швецы канца XIX стагоддзя.

Гэтая кніга — аповесць пра цяжкае жыццё дзяўчынкі, дачкі фабрычнай работніцы. Заўсёднае галаданне, галеча, прыніжэнні сталі ёй прывычнымя. Васьмігадовая дзяўчынка разумее, што жыццё — «гэта толькі цяжкая праца». Яна зусім не мае тых маленькіх радасцяў, без якіх дзяцінства здаецца немагчымым. Маленькая Міа спакойна, як пра нешта зусім звычайнае — іменна ў гэтым, напэўна, і тоіцца самае страшнае, — гаворыць, што ёсць рэчы, не прызначаныя такім, як яна: гэта лялька, якая ўмее заплюшчыць вочы, размаляваны мячык, добрыя чаравікі, прыгожыя сукенкі, гушкалка ў садзе, кніжкі і многае іншае. Такія рэчы не для бедных. Дзеці заможнага селяніна не хочуць гуляць з Міа, дачкой работніцы. Лёс Міа нічым не лепшы за лёс многіх іншых дзяцей. Як жабрачка, жыве яе сяброўка Хана, якая перанесла, мабыць, нават болей гора, чым Міа; памірае ад сухотаў хлопчык Альберт; гіне дзяўчынка — аднакласніца Міа. У кнізе многа дзіцячых вобразаў, але няма ніводнага напраўду шчаслівага дзіцяці.

Асабліва моцна ўражвае чытача рэчаіснасць, у якой жыве Міа, бо яна паказана праз успрыманне васьмігадовай дзяўчынкі. Міа на кожным кроку сутыкаецца з горам і пакутамі. Супастаўленне чыстай і светлай дзіцячай душы з рэчаіснасцю падкрэслівае цяжар тых умоў, у якіх даводзіцца жыць беднякам. Міа бачыць, як штодня выбіваюцца з сілы дзеля куска хлеба яе маці і іншыя жанчыны, дазнаецца, якая страшная штука беспрацоўе, знаёміцца з ліхваром, якому беднякі нясуць свае апошнія рызманы. Яна дазнаецца, што «лёс парабка — усё жыццё быць рабом, ад калыскі да самай магілы». Міа добра разумее, што людзі дзеляцца на багатых і бедных. Праўда, у яе, дзіцяці, разуменне багацця даволі своеасаблівае: багатая тая дзяўчынка, якая надзявае ў будні добрую сукенку, прыметаю багацця з'яўляюцца і святочныя чаравікі, а кніжная паліца ў хаце азначае, што гаспадары — сапраўдныя

паны. Але гэтыя ўяўленні толькі лішні раз падкрэсліваюць глыбіню той галечы, у якой жыве дзяўчынка.

Муа Марцісан стварыла ў рамане яркія вобразы простых людзей, якія надоўга запамінаюцца. Найперш — гэта Гедвіг, цэльная, моцная сваёй чысцінёй натура. Яна, маці «няшлюбнага» дзіцяці, адкінутая паводле нормаў буржуазнай маралі, мужа праходзіць праз усе суровыя выпрабаванні і нягоды, якія чакаюць яе на кожным кроку. Ёй уласцівая выключная маральная стойкасць, непахіснае пачуццё свае годнасці, імкненне зберагчы сваю свабоду і незалежнасць. Як бы цяжка Гедвіг ні даводзілася, яна не сумуе, не жаліцца, не падае духам і знаходзіць у сабе сілу падбадзёрыць другіх, умее паспагадаць добрым словам і нават памагчы матэрыяльна. Ёй вельмі цяжка, але яна заўсёды трымаецца з гонарам і незалежна. Ні ад кога яна не церпіць знявагі — ні ад гаспадароў, ні ад мужа. Гедвіг адмаўляецца шукаць суцяшэння ў рэлігіі, спадзеючыся толькі на сваю сілу.

Надзвычай прывабны вобраз самой Міа, ад імя якой вядзецца апавяданне. Перад чытачом раскрываецца ўнутраны свет дзяўчынкі, якая ўсёю душою імкнецца да праўды, святла, ведаў. Сяма болей яна пакутуе не ад голаду, галечы і болю, а ад прыніжэння: «Ад фізічнага болю я пакутавала намнога меней, чым ад несправядлівасці, якой не магла цяпець». Міа сэрцам чуе, што жыццё павінна стаць лепшае, прыгажэйшае, чысцейшае і праўдзівейшае. Дзіцячую душу, асаблівасці дзіцячай псіхалогіі пісьменніца раскрыла вельмі тонка.

Кампазіцыя і стыль рамана вельмі своеасаблівыя. У кнізе няма выразных сюжэтных ліній, цяжка гаварыць і пра пэўную фэбулу. Раман нібыта складаецца з паасобных эпізодаў і карцін. Але гэта зусім не прыводзіць да рыхласці ў пабудове кнігі, яе стройнасць і адзінства не парушаюцца. Апавяданне ад імя маленькае дзяўчынкі вымагае ад пісьменніцы простага стылю і дакладнага слова. Таму ў кнізе няма адступленняў, складаных апісанняў.

Кожная сцэна, кожная дэталёў намяляваны проста і адначасна вельмі выразна, а гэта сведчыць пра вялікае мастацкае майстэрства пісьменніцы.

Як і ў іншых творах Марцінсан, у рамане чуюцца водгукі барацьбы пралетарыяту за сваё вызваленне: жыхары Норчэпінга дазнаюцца пра арганізацыю рабочых-сацыялістаў, пра жанчыну-агітатара, пасаджаную ў турму. Міа знаёміцца з новым словам «стачка», якое нядаўна ўвайшло ва ўжытак. Гэтыя бакі жыцця ў рамане дэталёва не апісаны — задача ў пісьменніцы была іншая, — але Муа Марцінсан дае зразумець, што гэта толькі пачатак, толькі першыя крокі барацьбы класа, якому належыць будучыня.

Тэма актыўнай барацьбы працоўных за сваё палітычнае і эканамічнае разняволенне будзе развіта ў наступных раманах аўтабіяграфічнага цыкла. Да прыкладу, у рамане «Каралеўскія ружы» адлюстравана забастоўка рабочых у Норчэпінзе, якая выбухнула пад уплывам рускай рэвалюцыі 1905 года.

Раман «Мама выходзіць замуж» з'явіўся вялікім дасягненнем Муа Марцінсан — таленавітай прагрэсіўнай шведскай пісьменніцы, якая прысвяціла сваю творчасць паказу жыцця гарадскога і сельскага пралетарыяту і раскрыла духоўнае багацце людзей працы, іх маральнае хараство і стойкасць.

А. Пагодзін

МАМА ВЫХОДЗІЦЬ ЗАМУЖ

НАШЫ МАМЫ

«Палае касцёр, сплятае вянкi
польша залатое.
Смела ўвайду я ў вогненны круг,
і мілы станцуе са мною».

Мы гэтак спявалі ў завулках,
дзе вечар хаваў нашу бледнасць.
У нас былі ціхія танцы —
мы стомленых мамаў чакалі.
У нас былі бляклыя вочы
і твары зусім без крывінкі —
на выгляд з нас кожны — як пастар,
якога з'ядаюць сухоты.
Былі мы няшлюбныя дзеці,
жылі мы без бацькі на свеце.

* * *

Ішлі скрозь агонь нашы мамы,
ішлі, каму сілы ставала,
да цёмнай высокай сцяны
нямецкае фабрыкі шэрсці.
Ішлі скрозь агонь нашы мамы,
даходзілі аж да бальніцы,
да папраўчых дамоў
і да смерці.
Часта ў цёмных завулках начамі

*туляліся, плачучы, мамы;
гаспадар каб не выгнаў, як быдла,
ішлі з хаты яны вечарамі.
а вярталіся позняю ноччу,
калі мы даўно спалі.
Мы — іх дочкі, і іх мы чакалі,
і, як некалі, песню спявалі:
«Палае касцёр, сплятае вянкi
полымя залатое».*

Я добра помню той дзень, калі мама выйшла замуж. Мы жылі тады ў яе сястры ў Норчэпінзе. Была пятніца. Мама не пайшла на фабрыку. Яна надзела чорную сукенку, якую пазычыла ў сяброўкі. Грошай на новую не было, усе яны пайшлі на тое, каб вылечыць мяне ад рахіту. «Высакароднае» паходжанне майго сапраўднага бацькі, відаць, было прычынаю, што ён не ажаніўся з мамаю. Бо гэта зусім розныя рэчы, калі чалавек жэніцца ці проста становіцца бацькам. А тыя грошы, якімі ён «раз і назаўсёды» адкупіўся ад мамы, яна аддала дзеду, каб я жыла ў яго. Але дзед у той год захварэў на запаленне лёгкіх і памёр.

З бабуляй пражыла я толькі год, потым яна аслепла і мусіла пайсці ў багадзельню. Мама пачала цягаць мяне з сабою па свеце, пакуль нарэшце не ўладкавалася на фабрыку Брукса ў Норчэпінзе. «Дапамога на дзіця» даўно ўжо не выплачвалася, бо дзядуля яшчэ пры жыцці пазычыў пад яе грошай у суседа.

* * *

І вось цяпер мама выходзіла замуж. На ёй была чорная сукенка і доўгая нітка пацеркаў з прадаўгаватых гранёных шкельцаў. Потым яны дасталіся мне. Яны цэлыя ў мяне і цяпер. Мама сядзела ў цэткі

ў яе адзіным пакоі і чакала жаніха. «І чаго гэта яна выстраілася ў будні дзень?» — не магла зразумець я.

Нарэшце прыйшоў мой будучы айчым, потым яны некуды пайшлі і вярнуліся праз гадзіну — ужо мужам і жонкаю.

— Цяпер ты павінна зваць яго татам,— сказала мама.

Пераступаючы з нагі на нагу, побач стаяў айчым і падкручваў вусы.

— Во гэтак,— дадаў ён.— Заві мяне татам.

Але я доўга яшчэ звала яго «дзядзькам». Мы, як і дагэтуль, жылі ў цёткі. Я бачыла, як мама распаў-нела і пабрыдчэла, але не разумела чаму. Адноўчы яна не пайшла на фабрыку.

— Будзем перабірацца дадому,— весела сказала яна і пасадзіла мяне сабе на калені.

На другі дзень мы пацягнуліся праз увесь горад, а потым па старой дарозе на хутар — да яго было ўсяго хвілін пятнаццаць хады ад Норчэпінга. Мы ледзь пляліся, цягнучы на сабе ўсялякае барахло. Я несла прыгожую штору, якую падарылі маме яе сяброўкі з фабрыкі. Колькі напісана і ў вершах і ў прозе пра малюнкi на старых шторах! Ці не гэтыя малюнкi разбудзілі маю дзіцячую фантазію?

На той штору я ўбачыла дзяўчынку, якая ішла па ваду цераз выгнуты масток. А мне здавалася, што гэта жывая дзяўчынка ідзе па ваду. І доўга яшчэ пасля гэтага, лежачы вечарамі ў пасцелі, я спрабавала ўявіць сабе мясціну, дзе жыла дзяўчынка. Мабыць, яна мыла падлогу, бо спадніца ў яе падаткнутая. І як бы мне раздабыць такія самыя прыгожыя драўляныя чаравікі? Я ніколі не бачыла такіх чаравікаў, нават тады, калі вырасла і пабывала на самых вялікіх кірмашах свету.

Мы з мамаю пляліся па старой шырокай дарозе, адной з самых даўніх у краіне. Стаяў сонечны, цёплы красавік.

Айчым ужо быў на хутары. Мы ўвесь дзень будзем з мамаю зусім адны! Удзвюх з мамаю! Першы раз пасля таго, як я нарадзілася, а мне ж вось-вось споўніцца сем гадоў!

Амаль усю мэблю — камоду, ложкак, стол, некалькі крэслаў — падарыла нам айчымава прыёмная мама. Усё з бярозы. Толькі канапу купілі новую — карычневую, з цацкамі-жалудамі на спінцы, усяго шэсцьдзсят чатыры жалуды — яе купілі спецыяльна мне.

І вось мы ў дарозе да нашага першага жылля. На ўзгорку стаіць беленькі домік з вельмі высокім ганкам. У адным акне паказаўся нечы твар, прыціснуты да шыбы, — нас з цікавасцю разглядалі.

Мама дастала ключ і адамкнула ў сенцах дзверы налева.

— Ух ты! — толькі і сказала я.

Мама, мусіць, ужо паспела пабываць тут і навесці парадак. У пакоі былі два акны. На іх віселі доўгія белыя фіранкі. Фіранкі былі старэнькія, і іх таксама падарыла бабуля, а мама зацыравала і падкрухмаліла. Белая пакрывала на ложку, белы абрус на сталі, а на падлозе — новыя палавікі з абрэзкаў. Мама сама шыла палавікі вечарамі пасля работы на фабрыцы. Я раней часта плакала, калі мама цягала мяне да бабулі ў Вільберген, — мне цяжка было хадзіць так далёка, — але затое цяпер у нас былі новыя палавікі, а каля печы — ахапак ядлоўцу.

З другога боку ад сенцаў была агульная кухня. Мама сказала, што там гатуюць яду і пякуць хлеб тыя, у каго толькі адзін пакой.

— Але ж гэта і добра, — дадала яна, — не будзе куродыму.

Але жыхары-старажылы цалкам завалодалі кухняй. Мама была чужая дый з фабрыкі — «фабрычная костачка», як называлі работніц сялянкі, — так што гатаваць нам прыйшлося ў пакоі.

На бярозавай камодзе стаяла некалькі знаёмых мне карцінак, я не раз бачыла іх у бабулі. Так лёгка мне было зваць айчымаву маму «бабуляй» і так цяжка яго — «татам»! На камодзе стаялі дзве прыгожыя вазы, а ў іх альховыя галінкі з маленькімі чорнымі шышачкамі.

(І цяпер, амаль праз сорок гадоў, гэтыя вазы з альховымі галінкамі і чорнымі шышачкамі стаяць у мяне на палічцы. Мама заўсёды вельмі берагла рэчы, хоць ёй так часта даводзілася распакоўваць і зноў пакаваць іх. Вазам, відаць, болей за сто гадоў: бабулі іх падала свякроў на вяселлі, але і тады яны не былі новыя. Амаль пяць пакаленняў беднякоў перажылі гэтыя вазы.)

А вось стаіць мая новая канапа з жалудамі.

Увесь дзень я моўчкі праседзела ў пакоі. Так тут усё непадобнае на тое, да чаго я прывыкла ў цёткі, — маленькі пакойчык, вазакі, што тут сталаваліся, дураслівыя дзеці, вечныя шум на лесвіцах і страшэнны грукат калёсаў па бруку!

Мама таксама маўчала. Мы не выходзілі з пакоя. Я сядзела на канапе, якая будзе толькі мая, а раней я так часта спала на падлозе ці з кім-небудзь удваіх.

Побач мама, якая цяпер заўсёды будзе дома, і я змагу гаварыць з ёю, калі захачу нешта сказаць, — а такое здаралася часта.

Гэта быў самы прыемны дзень майго дзяцінства. Упершыню я папраўдзе зразумела, што значаць словы «родны дом», «мама», і ўспаміны пра гэта зберагліся на ўсё жыццё. Маўклівыя і ўрачыстыя, пілі мы каву. Ніякага посуду ў нас тады не было. Я прыпамінаю толькі бляшаны кафейнік за пяцьдзсят эрэ.

Пад вечар вярнуўся айчым.

Усяго паўдня ў нас з мамаю быў свой дом.

Я так і не палюбіла айчыма — мусіць, таму, што ён адабраў у мяне маму і быў з ёю вельмі грубы, нават біў... А потым у мамы пачалі паяўляцца другія дзеці — яго дзеці. Таму іх я таксама не любіла.

Калі яны паміралі — а ні адно з іх не пражыло і года, — я горка плакала, каялася ў тым, што не любіла іх.

У той дзень, калі мне споўнілася дзевяць гадоў, я папыталася ў мамы:

— Я помню, нехта ў фартуху з шырокімі чырвонымі палосамі трымаў мяне на каленях і карміў малінамі з малаком. Дзе гэта было?

Мама страшна збялела.

— Што ты гаворыш, хіба ты можаш гэта помніць?

— Помню, а як жа, там быў вялікі стол і вазон з жоўтымі кветкамі. Цэлае дрэва з жоўтымі кветкамі. І пліта, а ў ёй лісце на распалку, а каля пліты слуп, ён падпіраў столь.

— А ты помніш, хто трымаў цябе на каленях?

Не, гэтага я не помніла.

— Эх ты, гэта ж была я! У той дзень я прывяла цябе да бабулі, табе было тады паўтара года, а на стала папраўдзе стаяла кветка — вялізны алеандр, яго ведаў увесь прыход. Але не можа быць, каб ты ўсё гэта помніла.

— А як жа, — упіралася я, — я ўсё помню, ты яшчэ паклала нагу на другое крэсла, калі гэта папраўдзе была ты, трымала мяне на каленях і карміла малінамі з малаком.

Мама чамусьці спужалася.

А каб на іх, гэтых маленькіх агідных сведак, пра якіх ніколі не думаеш! Праўда, гаворка ішла толькі пра прыёмнае — пра маліны і малако; але ж у жыцці многа і другіх старонак...

Я заўважыла, што мама задумалася, і, сама не ведаю чаму, сказала, што больш нічога не помню, вось

хіба што толькі, як аднойчы сядзела на падлозе, а нада мною хадзілі нейкія чорныя мужчыны. І хоць я бачыла толькі іх ногі, я ўсё роўна ведала, што яны чорныя. Але мама яшчэ больш спужалася.

— Гэта і была тая хата, куды я завезла цябе пасля таго, як карміла малінамі,— сказала яна.— Я ўладкавала цябе ў адну сям'ю на рудніку Берэбу, а ў гаспадыні сталаваліся шахцёры. Ну, што ты яшчэ помніш? — ужо раздражнёна папыталася мама.

Яна пачырванела, яна не верыла сваім вушам. Мабыць, я здавалася ёй брыдкім чарцянем, якое помніла тое, чаго б увогуле не павінна было ведаць.

— Хутка я забрала цябе адтуль,— усхвалявана сказала яна.— Яны пакідалі цябе на халоднай падлозе, і ад гэтага ты захварэла на рахіт.

— Больш нічога не помню,— схітравала я, убачыўшы, як растрывожылася мама.

Мне споўнілася тры гады, а я ўсё яшчэ не ўмела хадзіць, у мяне, казалі мама, з-за кепскага догляду быў рахіт.

Калі мама пачала працаваць на фабрыцы ў Норчэпінзе, яна пайшла да дзіцячага ўрача, доктара Л., які і мяне вылечыў. Мая цётка казалі, што мама два гады недаядала — усё ішло на лячэнне.

— Колькі было марокі з гэтым дзяўчом,— бурчала цётка,— а трэба было проста замовіць яе ў шаптуна, як другіх дзяцей.

Якраз такі шаптун жыў каля Кварсету.

Доктар Л., відаць, так зацікавіўся маёй хваробай, што нават узяў мяне да сябе дадому і пратрымаў тры тыдні.

Але ж не часта ўрач з вялікай практыкай так уважліва ставіцца да незаконнага дзіцяці фабрычнай работніцы. Мала таго, калі ў гэты час у мамы пачалася нервовая ліхаманка, доктар уладкаваў мяне ў Мамрскі прытулак, недалёка ад Норчэпінга.

Мне было тады каля чатырох гадоў. Я зусім не помню ні доктара, ні салёных ваннаў, якімі мяне лячылі, ні смачнай яды, ні рыбінага тлушчу. Помню толькі, што ў прытулку мяне білі кожны дзень за тое, што я лаялася. І чым болей яны мяне білі, тым больш я крычала і лаялася самымі брыдкімі словамі, якія толькі чула ад рамінікаў і хуліганаў.

У прытулку добра кармілі, і парадак там быў узорны. Але аднойчы на полудзень мне не далі кашы з варэннем за тое, што за сталом я душыла пазногцем хлебныя крошкі якраз так, як лускала блох жанчына, у якой я раней жыла.

За гэта мяне паставілі ў куток каля кафлянай печы, і я стаяла з рэменем на шыі і глядзела, як другія дзеці ўплятаюць смачную кашу з варэннем. Увесь гэты час я так лаялася, што ім прыйшлося вынесці мяне з пакоя. А доктару на другі дзень казалі, што больш не хочуць трымаць мяне ў прытулку, і ён зноў узяў мяне ў горад.

Я ніколі не казала маме, што помню пра гэта, я баялася, каб яна не падумала, быццам я помню на многа болей. На маіх вачах дарослыя рабілі нямала розных учынкаў, і я ўжо смутна здагадвалася, што мама не хоча, каб я помніла надта многа, нават калі гэта не мела да яе ніякага дачынення.

Але я веру, што не ператварылася б у «пабітую марозам кветку», даведаўшыся пра некаторыя яе выпадковыя грахі.

Мама, калі выйшла замуж за айчыма, папала ў дзіўную сям'ю.

Новыя сваякі называлі сябе «заможнымі» і строілі з сябе высакародных, ці, як яны казалі, «адукаваных». Быць «адукаванымі» — значыла сядзець на зялёнай траве, есці бутэрброды і катлеты, запіваць усё гэта півам і гарэлкаю і спяваць «Тут гэтак хораша і добра».

Сваякі без маёмасці лічыліся прапашчымі, «паршы-

вымі авечкамі». Мой айчым і быў якраз «паршываю авечкаю», і ўся радня ўздыхнула з палёгкаю, калі ён ажаніўся з мамаю.

Нарэшце яны збавяцца ад яго і ад усіх выдумак, якімі ён з дурным выглядам «карміў» іх у чысценькай кухні толькі дзеля таго, каб выманіць крону і дзесяць эрэ на гарэлку.

Але гэтаму цяпер канец — цяпер Альберт жанаты мужчына, і калі ён узяў хоць што-небудзь за «гэтаю жанчынаю» ў пасаг, дык напэўна ж стане такі самы «заможны» і «адукаваны», як і яны.

Пра адукацыю яны паклапаціліся самі. Мы жылі так блізка ад горада, што прыходзіць да нас кожную нядзелю і вяртацца назад, есці бутэрброды, піць піва і спяваць «Тут гэтак хораша і добра» было даволі неблагім адпачынкам гэтым высакародным гараджанам. Пра наш дабрабыт яны таксама клапаціліся: цягнулі да нас зношанае адзенне, абрэзкі сыру і скарынкі хлеба — адным словам, што толькі маглі: «У вёсцы ж усё згадзіцца». Старая дзеўка — уся радня звала яе «цётчак» — была швачка і абшывала амаль усе арыстакратычныя сямействы ў горадзе. Самай блізкай яе сяброўкай была свяшчэннікава жонка, «інтэлігентная» дама, якую ўсе паважалі, і цётчка лічылася вельмі высакароднаю і адукаванаю. Помню, яна многа гаварыла пра тое, што часта млее, што ў яе бывае гарачка і кружыцца галава.

Цётчка і тыя сваякі, што мелі гонар быць у яе кампаніі, першым летам пасля мацінага замужжа прыходзілі кожную нядзелю і з'ядалі ў нас усё да апошняй крошкі. Гэтай яды нам магло б хапіць на цэлы тыдзень. Айчым наняўся падзёншчыкам на хутар і атрымліваў толькі восем крон за тыдзень.

Мама амаль кожны дзень хадзіла ў поле і зарабляла семдзсят пяць эрэ ў дзень. А я, колькі было сілы, пыніла гаспадарку. Але прыходзіла нядзеля, зноў па-

яўлялася «высакародная» радня, а бутэрбродаў і катлет на восем крон можна было купіць не так ужо і многа.

Звычайна яны прыносілі з сабою на дваццаць пяць эрэ пячэння да кавы. Мужчыны — развозчыкі піва і фабрычныя майстры — іншы раз прыхоплівалі літр гарэлкі. Але тады ўжо пячэння яны не прыносілі, і маме даводзілася купляць яго самой. Мне асабліва запомніўся той дзень, калі цётка прыйшла да нас першы раз. Гэта было тыдні праз два пасля таго, як мы з маю паўдня прабылі ўдзвюх. Цётка падаравала мне абрэзкаў «ляльцы» і пяць эрэ.

— Бедны Альберт, яму даводзіцца гадаваць чужое дзіця, сказала старая карга, кіўнуўшы на мяне знаёмым, якіх прывяла з сабою.

Зразумела, ні Альберт — мой айчым, ні мама не чулі гэтага.

Ніводзін сваяк не казаў людзям таго, што думаў, проста ў вочы — не, у вочы ўсе яны былі анёламі.

Потым цётка, быццам старая злосная свякроў, пачала корпацца ў камодзе, панюхала нешта ў буфеце і правяла пальцам па паліцах, правяраючы, ці ёсць пыл.

— Гедвіг вельмі гаспадарлівая, — сказала яна, прагледзеўшы нашу невялічкую сціртачку ручнікоў, тры добра выкачаныя прасціны, некалькі жаночых сарочак і акуратна папрасаваныя мужчынскія кашулі.

Мне тады не было яшчэ сямі гадоў, але і я кіпела ад абурэння. Нікога не турбавала, чула я ці не іхнюю размову, бачыла гэты ганебны агляд ці не.

Мусіць, яны лічылі, што сямігадовая дзяўчынка, а тым болей няшлюбная, разумее не болей за трохтыднёвае парася. Дзяцей ні ў кога ў іх не было — «адукаваная» радня вымірала.

Тым часам мама выбівалася з сілы, каб падрыхтавацца да нядзельнага «Тут гэтак хораша і добра». Ёй

зрабілі вялікую ласку — дазволілі карыстацца кухняй, бо сама старая суседка ведала некаторых нашых «высакародных» гасцей і ёй спадабалася, што «фабрычная костачка» мае такіх знакамітых знаёмых. І мама гатавала яду і слугавала, а айчым памагаў; удваіх яны хутка збіралі на стол на поплаве за хатаю і выстаўлялі ўсё, што можна было купіць за восем крон. Сваякі рвалі кветкі, спявалі «Тут гэтак хораша і добра» і, як расказвала потым мама, забаўляліся як маглі.

— Прагані гэты зброд, Гедвіг,— казала бабуля кожны раз, калі сустракала маму.— Прагані іх, яны жжаруць вашу хату. А вам цяпер кожны грош дарагі.

Мама чакала дзіця, але, нягледзячы на гэта, кожны дзень працавала ў полі, а ў нядзелю слугавала «адукаваным» і гатавала яду ім, а яе з радасцю мы з'елі б самі.

— Ды гані ты іх у карак, Гедвіг! Яшчэ калі Альберт быў маленькі, усе гэтыя надзьмутыя дурні прыходзілі да мяне кожную нядзелю паглядзець, як ён расце. Праўда, глядзець надта не было чаго, ды яны і не збіраліся глядзець, ім толькі б нажэрціся дармавога.

Увесь Вільберген кішэў гэтымі дурнямі з букецікамі, быццам гэта быў немаведама які вялікі горад. Яны рабіліся зусім як дзеці, варта было ім убачыць карлікавыя сосны на гары, а людзі ж усе ў гадах! Раю табе выгнаць іх, Гедвіг, праз іх Альберт зноў пачне піць.

Але Гедвіг не была такая рашучая, як бабуля. У Гедвіг было няшлюбнае дзіця, яна многа і цяжка працавала ў сваім жыцці і прывыкла схіляцца і маўчаць перад багатымі і «адукаванымі». Хутка ў яе будзе яшчэ адно дзіця, яна вельмі стамілася, і ў яе не было сілы, каб запырэчыць. Дый, наогул, хіба можна прырэчыць гасцям. І мама ваджалася з імі да самых родаў. Частка рэчаў перайшла да гарадскіх ліхвяроў, і айчому ўсё болей падабаліся гэтыя «Тут божая харашыня».

Малютка нарадзілася ў суботу, і бабуля асталася ў нас на нядзелю. Быў жнівень, днём, як заўсёды, прыцягнуліся «адукаваныя», і іх сустрэча з бабуляю — адзін з самых прыемных успамінаў у маім жыцці. Бабуля надзела акулёры на свой прыгожы нос (нягледзячы на свае семдзесят два гады, бабуля была яшчэ вельмі прыгожая, а ў свой час лічылася адной з самых прыгожых работніц на фабрыцы ў Нарчопінзе і даводзілася «адукаваным» нейкай вельмі далёкай сваячкай) і накінулася на іх.

— У вас розуму ў галаве не болей чым у збродлівае кошкі, — сказала яна, — раз вы ўсселі на карак людзям, якія робяць як чорныя валы, а зарабляюць мала. Гедвіг ляжыць у пасцелі, пасцель гэтую ёй дала я, бо вы нічым не памаглі ім, хоць і радаваліся, што ваш Альберт нарэшце ажаніўся. Яна худая, як птушка, а дзіця, што яна нарадзіла, не важыць і двух кіло, — і ўсё праз вас, бо яна працавала кожны дзень і была б спраўнейшая, каб вы не аб'ядалі яе. А сёння рабіць вам тут няма чаго.

«Адукаваныя» толькі паціснулі плячыма. Альбертава мачаха разбіралася ў людзях, хоць і не атрымала ні адукацыі, ні выхавання.

Захапіўшы кулёк з пячэннем за дваццаць пяць эрэ, яны падаліся назад у горад.

Так мы збавіліся ад іх у тое лета, і гэта была вялікая ўдача, бо пасля родаў мама доўга не папраўлялася. Доктар сказаў, што яна вельмі ператомленая і кепска кармілася.

— Гэтыя фабрычныя заўсёды так, — казаў ён. — Жывуць на хлебе і бурдзе ад кавы і паволі паміраюць з голаду.

Доктар ведаў, што мая мама працавала раней на фабрыцы, але хіба ён ведаў пра «адукаваных»? Можна змагацца супраць дрэннага харчавання, калі паставіць гэтае пытанне на адкрытае абмеркаванне,

але з дурнымі і фанабэрыстымі людзьмі нічога не зробіш, даводзіцца аддаваць апошніяе «адукаванаму» госцю!

З таго часу я і зненавідзела заможных нязваных гасцей.

Ёсць другія людзі, не такія адукаваныя, не такія заможныя, але з імі ахвотна падзелішся апошнім кавалкам.

На тым самым хутары, дзе мы прымалі нашых знакамітых гасцей, жыў высокі, зусім глухі стары з чорнымі як смоль барадою і бровамі. Ён пакутаваў ад запояў, і некалькі разоў на год у яго былі прыступы белага гарачкі. Жыў ён з жонкаю на гарышчы, якраз над намі. Прозвішча старога было Ёнсан, але ўсе звалі яго Ёнам, і калі стары запіваў, парабкі казалі, што Ён «спраўляе вяселле».

Мяне неадольна цягнула да гэтага высокага старога, які заўсёды маўчаў як сцяна, калі быў цвярозы. Доўгі час я хадзіла за ім, нібы цень, але зусім не таму, што любіла старога альбо цікавілася яго «вяселлямі», — я досыць нагледзелася на такія самыя «вяселлі», калі жыла некалькі гадоў у чужых людзей у старых халупах на поўначы.

Не, мне вельмі хацелася разгледзець зблізку вушы старога.

У маё жыццё ўвайшло нешта таямнічае. Побач са мною жыў глухі чалавек, які гаварыў вельмі ціха і ніколі не цікавіўся адказам, бо ўсё роўна не мог яго пачуць. Толькі жонка яго ўмела мыляць губамі так, што ён яе разумеў.

Я не адчувала да старога нічога падобнага на спачуванне. Хутчэй за ўсё я зайздросціла яго загадкаваму калецтву і цвёрда вырашыла: як бы там ні было, а разгледзець гэтыя дзіўныя вушныя ракавіны, якія тырчалі з-пад чорных валасоў. Я нават прыдумала цэлую гісторыю пра Ёнавы вушы.

Стары прывык, што я хадзіла за ім па пятах, часам частаваў мяне цукеркамі, а яго жонка, худая згорбленая старая, такая самая чорная, як і ён, стала трохі ласкавейшая да мяне, абы толькі дагадзіць старому. Ён так рэдка быў ласкавы з кім-небудзь, а тым болей са сваёю старою.

Аднойчы я трапіла старому на вочы, калі ў яго быў запой. Убачыўшы мяне, ён залапатаў:

— Дзяўчынка, дзяўчынка...

Старая толькі нацэлілася была схвацца ў сенцах, бо п'яны стары заўсёды гразіўся забіць яе, але застыла ад здзіўлення.

Тут стары яе заўважыў, пачаў крычаць нешта пра смерць і д'яблаў, і старая імгненна знікла.

Калі Ён, хістаючыся, палез наверх у свой пакой, я падалася за ім. Я разважала так: у вушах у старога проста няма дзірачак і цяпер-то я ўжо ўбачу гэта дзіва. У мяне, здаецца, нават мільганула тады цьмяная думка — прапанаваць старому прасвідраваць у вушах дзірачкі. Гэта ж зусім не цяжка зрабіць, затое ён будзе чуць...

Стары падышоў да стала і наліў некалькі шклянак. Чаго ён туды наліў, вады ці гарэлкі, я не ведала. Ён паставіў шклянкі на пліту, чокнуўся з нябачнымі хаўруснікамі, выпіў, закрычаў і замахаў рукамі, потым выйшаў на сярэдзіну пакоя і абярнуў крэсла. Калі апаражніў адну за адною ўсе шклянкі, ён спакойна ўсеўся каля печкі і заплюшчыў вочы.

Я вырашыла, што пара дзейнічаць, ціха падкралася да Ёна і зазірнула яму ў вуха, потым у другое. Там былі дзірачкі. Я ўбачыла звычайныя, як і ва ўсіх людзей, вушы, і ў мяне адразу знікла ўсякая цікавасць да старога, захацелася хутчэй уцячы. Каморка была цёмная і брудная. Мне раптам страшна захацелася апынуцца ў нашым чыстым, светлым пакоі, дзе на-

крухмаленыя шторы, канапа з жалудамі і вазы, у якіх стаіць лісце.

Але злезці з гарышча аказалася не так проста. Толькі я падышла да дзвярэй, як стары залапатаў:

— Дзяўчынка, дзяўчынка...

Ён быў такі страшны, што я не асмелілася ступіць далей. Толькі цяпер, калі зусім страціла да яго цікавасць, я ўбачыла, які ён страшны, агідны і брудны, ды і я не забылася, як ён пагражаў зарэзаць сваю старую і які ён увогуле брыдкі і злы. Я вельмі напалохалася і зашылася ў куток.

Ён зноў пачаў чокацца і буяніць.

Я чула, як унізе, у сенцах, мяне гукала мама: яна ж паслала мяне па дровы,— але адазвацца я не асмелілася. Хадзіць па дровы было мне самым вялікім пакараннем. Па мне лепей цэлы дзень цягаць траву з поплаву, чым прынесці ў пакой адно бярэмя дроў. Насіць дровы — гэта ж такая пакута! Але цяпер я паклялася нанасіць дроў поўную скрынку і рабіць усё, што мама скажа, толькі б выбрацца адсюль. Мама гукнула мяне яшчэ некалькі разоў, але я не абзывалася. Стары мог задушыць мяне, а калі б мама даведалася, што я была тут, яна б мяне абавязкова набіла.

Стары зноў усеўся каля печкі. Кожны раз, калі ён траціў раўнавагу і падаў з крэсла, ён моцна лаяўся і так грукаў кулакамі ў сцяну, што адвальваліся вялікія кавалкі тынку, а ў кутку нада мною слупам уздымаўся пыл. Так мінула некалькі гадзін. Сцямнела, і стары нарэшце зваліўся на падлогу і захроп. Тады я ціхенька вышмыгнула на двор, прабралася да хлява з дрывамі і прынесла бярэмя дроў у пакой якраз у той момант, калі мама сур'ёзна наважылася мяне шукаць. Яна моцна схапіла мяне за валасы.

— Я хадзіла ў поле да дзя... да таты,— адразу правілася я, каб задобрыць яе.

— Навошта ён табе спатрэбіўся?

— Яго там не было, я не ведаю, дзе ён,— адказала я, каб збавіцца ад распытаў.

— Не смей болей адлучацца з дому без дазволу, а то я цябе адлупцюю,— твар у мамы быў злосны і строгі.

Рэшту дня я нястомна насіла дровы і нават не заікалася пра полудзень — пра каву, хоць ад голаду ныла ў жываце.

— У, чортаў стары з дурнымі вушамі! — мармытала я.

Другім разам; калі стары зноў пачаў буяніць, прыбегла старая і папрасіла Гедвіг «пазычыць» на час дзяўчынку, якая добра ладзіць з яе п'яным мужам.

Але Гедвіг дзяўчынкі не «пазычыла», яна толькі папыталася, ці не з'ехала старая з глузду пасля ўсіх «вяселляў», якія справіў Ён.

Глухія старыя, у вушах у якіх усё ж такі былі дзіркі, мяне ўжо больш не цікавілі.

Але аднойчы са мной здарылася нешта папраўдзе дзіўнае.

Здарылася гэта на тым самым хутары, куды ва ўсёй красе кожную нядзелю з'яўляліся «адукаваныя». Мама была такая самая стомленая і пакорная.

Яда мяне не вельмі цікавіла, а сядзець за абедам было сапраўднаю пакутаю. І калі мне давалі вялікі кавалак хлеба, я магла цэлы дзень і не ўспамінаць пра яду, абы толькі мяне не чапалі. Акрамя мяне, другіх дзяцей на хутары не было, там жылі толькі старыя і парабкі-сезоннікі. Але прыходзілі дзеці з другіх хутароў, і жыццё зноў рабілася дзівоснае — мы мелі цэлы поплаў, а гэта нешта значыла таму, хто вырас на задворках гарадскіх трушчобаў.

Дзеля яды, як я ўжо сказала, я б не стала асабліва старацца, але быў адзін ласунак, які штурхануў мяне на злачынства: ледзянцы, самы спакуслівы ласунак 1902 года,— яны аднолькава спакушалі і бедных і багатых. З усіх ласункаў, раскладзеных у вітрынах ма-

газінаў, былі ледзянцы самыя любімыя, а за імі ішлі ўжо арэхі ў пачачках. Ледзянцы вабілі нас сваім апетытным колерам і прыгожаю формаю.

Не было другіх ласункаў, якія б мелі такую самую форму. Гранёныя цукерачкі таямніча паблісквалі, і здавалася, што іх можна смактаць цэлую вечнасць.

Была ў ледзянцах нейкая шчодрасць, якая і вабіла дзяцей, звыклых да абмежаванняў і скупасці.

Аднойчы мяне паслалі купіць дражджэй на пяць эрэ.

Да крамы, дзе хутарскія падзёншчыкі маглі купіць у доўг, было далекавата. Да горада было намнога бліжэй, але я не раз чула ад мамы, што дзецям небяспечна хадзіць туды. Нават гарадская застава таіла ў сабе небяспеку. Тут, каля заставы, быў цырк, а перад самым цыркам — вага, на якой сяляне па дарозе да мяснікоў важылі цялят. Тут яны і выпівалі.

Дарога да крамы, здалося мне, страшэнна доўгая, ды я і не прывыкла так далёка хадзіць. Магазін у горадзе на рагу. Быў гарачы летні дзень. Цёплае паветра струменілася над палямі. Ад самага хутара пачыналася простая і гладкая дарога без адзінага дрэўца. Яна здавалася бясконцаю. У мяне ў кішэні роўна пяць эрэ, ні аднаго эрэ лішку. На чатыры эрэ дражджэй не купіш — гандляр адразу здагадаецца, што я прыхавала манетку.

Знемагаючы ад спёкі і смагі, я дайшла нарэшце да крамы і напілася вады каля помпы, пад якою стаяў доўгі жолаб паіць коней.

На прылаўку красаваўся вялікі слоік з жоўтымі ледзянцамі. Не ведаю, можа, па дарозе я перагрэлася на сонцы, але я зусім спакойна купіла на ўсе пяць эрэ цукерак і без дражджэй рушыла назад.

Я адчувала, што зрабіла страшны ўчынак, але праўдзе гэтага не разумела. Я ведала, што не магу вярнуцца дадому без дражджэй, і не вярнулася. Як вы-

блытацца з усяе гэтае гісторыі, я не мела паняцця, але тым не менш прагна смактала ледзянцы, адсунуўшы ўсе роздумы на пасля. Я мінула некалькі хутароў, выйшла на Старую дарогу і, паколькі дарога вяла ў горад, пайшла ў той бок, хоць мне трэба было зусім у другі. Мусіць, я злавалася, бо мне давялося прайсці доўгі сумны шлях, замест таго каб пайсці ў бліжэйшую краму каля гарадской заставы.

Што рабіць у горадзе, я не ведала. Можа, зайсці да каго-небудзь з «адукаваных» ці да цёткі, у якой я жыла раней, і паспрабаваць раздабыць пяць эрэ?

Я разумела безнадзейнасць такой спробы: цётка сама ўсё брала ў доўг і ніколі не мела грошай, імі распараджаўся дзядзька. «Адукаваныя» ж проста прагоняць мяне дадому. Мне ж яшчэ не споўнілася і сямі гадоў.

Падыходзячы да гандлярскай вагі, я ўсё яшчэ смактала цукерачкі: іх хапіла да самага цырка. Вага была зачыненая, цырк таксама, арэлі і карусель пуставалі. Страшнаю адзінотаю веяла ад стракатага цыркавога рэквізіту, ад звяроў на каруселі і такой таямнічай, замкнёнай цяпер вагі.

Я села на масток, які веў цераз роў да цырка, і ўзялася за апошнюю цукерачку.

З Санкт-Анна, ці з Дротхема, ці яшчэ аднекуль пад'ехаў селянін. Ён спыніўся каля вагі, выцягнуў ключ і адамкнуў дзверы. Потым перакінуў з драбін на вагу маленькія вузкія сходкі і, расчыніўшы клетку, зацягнуў туды за хвост няшчаснае цяля, потым уцягнуў яго — на гэты раз за вушы — назад у драбіны. Цяля хрыпла мэкала, быццам адчувала, што яго век кончыўся (так яно і было на самай справе) і гарадскі мяснік хутка яго зарэжа. Я трохі паплакала па бедным цяляці і зусім забылася пра сваё гора. Але тут мне прыйшло ў галаву, што бясконца сядзець на мосце нельга, і слёзы імгненна высахлі.

Я пачала разважаць, гледзячы ўніз, у шчыліны паміж дошкамі, на папяросныя акуркі, білеты і рознае смецце, што там валялася. Раптам мяне азарыла цікавая думка. Я ніколі не была ў цырку і, ведама, не мела паняцця пра тое, што беднякі яшчэ з часоў Рыма заўсёды знаходзілі што-небудзь там, дзе забаўляліся багацеі. Багатыя такія нядбайныя, у іх жа ўсяго многа.

А тут паміж дошкамі вялізныя шчыліны, і людзі напэўна губілі тут грошы. Ва ўсіх гарадах пасля кожнага спектакля дзеці поўзаюць пад мастамі і што-небудзь знаходзяць. Але я думала, што іменна мне першай прыйшла ў галаву гэта цудоўная думка.

Я спаўзла ў сухі роў і залезла пад мост. Нават цёмная халупа заўсёды наганяла на мяне страх. Цётка ніколі не магла выправіць мяне злазіць па бульбу ў агідны сыры склеп, пакуль, бывала, не адлупце як мае быць. Яна думала, што я лянуюся, а на самай справе я вельмі баялася гэтай цёмнай пячоры. У склепе я дрыжала, як у ліхаманцы, ледзь магла набраць кош бульбы, і пасля гэтага цэлы дзень мне было не па сабе. Але цяпер я забылася на ўсякі страх, хоць пад мастам было цёмна і валяўся там розны хлам. Я думала толькі пра знаходку. Вужы і жабы, якія здаваліся мне ўсюды ўдзень і ўночы, з таго часу як мы пераехалі ў вёску, быццам зусім прапалі. Я поўзала пад мастам, аглядаючы ўсё навокал сантыметр за сантыметрам. І знайшла манетку — дваццаць пяць эрэ. Гэта мяне ані не здзівіла. Так і павінна было быць. Не хапала яшчэ, каб я нічога не знайшла, пасля таго як мяне азарыла такая выдатная ідэя!

Увесь дзень я была сама не свая. А тут свет адразу стаў другі, жыццё змянілася, — выходзіць, можна ўладкаваць свае справы без таго, каб дарослыя тыцкалі ў іх нос ці стаялі над душою, патрабуючы на кожным кроку адказу! Цяпер можна дазволіць сабе купіць яшчэ трошкі ледзянцоў; але нейкі ўнутраны голас пры-

мусіў мяне пайсці ў горад і перш купіць на пяць эрэ дражджэй, а потым на дваццаць эрэ смачных булачак з карыцаю і цукрам. Ледзянцоў я болей не купляла і з'ела толькі адну булачку. Так і не ведаючы, што сказаць маме, я пусцілася дадому. Было ўжо за паўдня, а маме трэба хлеб на полудзень айчыму да кавы. Ён заўсёды сварыцца і лаецца па любой прычыне. Амаль усю дарогу дадому я бегла.

Мама проста кіпела ад злосці. Яна паспела спячы некалькі аладак і ўжо сабралася ў поле да айчыма. Ubачыўшы мяне, яна схавала вялікую розгу, якая была ў яе заўсёды напачатку. Ведама, розга патрэбная для выхавання — і яе ж біў бацька, і вось з яе выйшла прыстойная жанчына. Праўда, няшлюбнае дзіця — вялікі мінус, але гэта ўжо, мусіць, вынік таго, што яе ўсё ж мала лупілі, і таму мне яна розгаў не шкадавала. Дый на гэты раз пайшла я ў горад па забароненай дарозе і бадзюлася абы-дзе амаль пяць гадзін...

— За што ты хочаш мяне біць? Глянь, што я прынесла! — усклікнула я.

— Вось я табе зараз пакажу «прынесла»!

Я аддала ёй мяшэчак з булачкамі і пачак дражджэй.

— Дзе ты была, дачка?

І я адразу расказала гісторыю, якая прыдумалася сама па сабе. На мяне напад «шалёны Оскар» (Оскар — вясковы дурань, ціхі і бяскрыўдны). Ён пабег за мною, мне давялося звярнуць з дарогі, я згубіла пяць эрэ і плакала так горка, што нейкі добры дзядзька даў мне дваццаць пяць эрэ. Тады я пабегла да заставы і купіла дражджэй і булачак, каб маме не трэба было пячы хлеба.

Мама адразу паверыла мне. Калісьці яна чытала, як потым і я, пра добрых людзей, якія дораць бедным дзяўчаткам манеткі ўзамен згубленым. І як толькі мая

бедная мама ўбачыла ласыя булачкі, у яе пацякла слінка.

Не так ужо многа смачных рэчаў можна было купіць на восем кронаў, а тут яшчэ ў нядзелю прыходзілі «адукаваныя» госці і ўсё з'ядалі. Яна ўзяла адну булачку і спяшаючыся праглынула яе, потым дала мне кошык і паклала туды тры булачкі, а аладкі дастаць забылася. Я таксама атрымала булачку на дарогу і панесла айчыму каву; з мамаю я не толькі зусім памірылася, але нават апынулася ў яе ў вялікай міласці.

Айчым зарадаваўся, калі ўбачыў у кошыку і булачкі і аладкі.

— Кланайся дома і не забудзь падзякаваць! — сказаў ён.

Гэтага я ад яго яшчэ ні разу не чула.

Так скончыўся гэты дзень, і зноў пайшлі будні. Дзіўнейшая за ўсё была манета ў дваццаць пяць эрэ, якую я знайшла пад мостам. Калі я вырасла, я не пераставала думаць пра гэты выпадак. Мусіць, не меней за сотню дзяцей пабывала пад мостам пасля апошняга цыркавога паказу.

Можа, я згубіў другі сямігадовы хлопчык, якога таксама паслалі па дрожджы, а ён не адважыўся адзін палезці па яе.

Гэтае незвычайнае здарэнне яшчэ болей узмаціла маю схільнасць да таямнічага. Яно было куды болей таямнічае, чым глухія вушы, у якіх аказаліся дзіркі. Гэта было сапраўднае чараўніцтва, дар аднекуль з неба ці ад якога-небудзь троля, які жыве пад мостам. Аднак я ніколі не спрабавала паўтарыць свае пошукі, наадварот, пакуль мы жылі ў тых мясцінах, я надта баялася моста. Той дзень быў вельмі насычаны падзеямі, вельмі моцнае было адчуванне віны. І адзіная радасць — манета ў дваццаць пяць эрэ, дый тая ўзялася невядома адкуль.

Не пражылі мы і паўгода на хутары, як пачаліся пераезды, а мне пара было ісці ў школу.

Першую сваю настаўніцу я ўзненавідзела з таго самага дня, як мама прывяла мяне да яе. Тады ўжо я даволі добра чытала і трохі ўмела пісаць, і мы з мамаю вельмі гэтым ганарыліся. Але настаўніца, калі пачула пра мае поспехі, пагардліва папыталася ў мамы, ці варта яе дачцэ хадзіць у школу, калі яна такая ўжо граматыная.

— Павінна вам сказаць, мадам, што не бачу нічога добрага, калі дзіця дома вучыцца чытаць. Мяне гэта зусім не радуе, мадам.

Мадам! За ўсё жыццё ніхто не называў так маю маму. Гэты зварот даўно састарэў. Толькі вельмі пажылых жанчын ды яшчэ прыбіральныхчыц на кірмашы называлі «мадам». А маме ж толькі споўнілася дваццаць сем гадоў, і, нягледзячы на цяжкія гады недаядання на фабрыцы і непасільную працу на хутары, яна вельмі добра глядзелася. Настаўніца ж, мусіць, гадоў на пятнаццаць старэйшая за маму!

Усю дарогу назад, да самай папяровай фабрыкі, мама лае настаўніцу. Я з усяе сілы памагаю ёй.

— Трэба было паслаць к чорту гэтую школу! — гаворыць мама.

— Ага, — згаджаюся я.

-- Ён зноў пачаў піць, і мы ўсё роўна тут не затрымаемся. Зможаш пачаць вучыцца і ў другім месцы.

— Ну канечне, — кажу я.

— Зразумела, гэта не выратуе ад клопатаў, — адумваецца мама, атрымаўшы ад мяне занадта гарачую падтрымку. — Але ж цяпер яна ўсё роўна пачне чапляцца да цябе, так што ты пастарайся слухацца. Будзь заўсёды ветлівая, рабі ўсё, што яна скажа, і вучы добра ўрокі! Ні ў якім разе не грубіянь!

— Нізашто не буду,— супакойваю я яе, і мы друж-
на лаем настаўніцу далей.

Мы ідзём дахаты, блізкія адна адной як ніколі.
Мы ж выправіліся, каб запісацца ў школу і каб пахва-
лілі за мае веды, а замест гэтага зарабілі наганяй. Не
трэба было спяшацца.

У той час я нядрэнна вязала пруткамі і кручком,
хоць і была зусім маленькая. Пасля замужжа мама ча-
ста хадзіла ў заробкі, дні без яе здаваліся асабліва
доўгімі, гуляць на дварэ не хацелася, і патроху то ў ад-
ной суседкі, то ў другой я вучылася вязаць, як вучы-
лася і чытаць.

Але іменна маё ўменне вязаць і прынізіла мяне ў
вачах прыстойнай настаўніцы.

Бацькі большасці навічкоў працавалі на папяро-
вай фабрыцы, але былі і дзеці тарпароў¹ і сялян. Мала
добрага ў жыцці бачылі гэтыя дзеці. Фабрычная дзят-
ва лічыла сябе надта «высакароднымі», каб вадзіцца з
імі. Я таксама лічыла сябе фабрычнаю, хоць толькі
што прыехала з хутара, дзе айчым працаваў парабкам.
Сапраўднае дзіця горада, я хутка вывучыла гарадскі
жаргон. І ўсё ж такі мне куды лепей жылося на хута-
ры каля Старой дарогі, чым у горадзе. Чалавек такі
няўдзячны, асабліва ў дачыненні да прыроды.

Дзеці тарпароў гулялі адны да самай восені, пакуль
паспявалі яблыкі. Тут ужо яны са сваімі сумкамі, поў-
нымі сакаўной садавіны, рабіліся поўнымі гаспадарамі,
а мы віліся ўкруга і ўсяляк падладжваліся пад іх, на-
ват хапала ў нас ласкавых слоў.

Школа тулілася ва ўбогай халупе.

Кожны год фабрычнае начальства абяцала пабуда-
ваць новую школу, але далей за размовы справа не іш-
ла. Я думаю, што яны і да гэтага часу нічога не пабу-
давалі.

¹ Тарпар — безземельны селянін-арандатар.

Дом — старая сялянская хата — меў з фасаду трое дзвярэй. Крайнія вялі ў пакой, такі самы вялікі, як клас, дзе жыла нейкая сям'я, сярэднія — проста ў клас, а трэція — да настаўніцы, у якой таксама быў адзін пакой. Усяго ў доме былі тры аднолькавыя пакоі.

Дзяцей было трыццаць, а клас меў шэсць метраў у даўжыню і пяць у шырыню.

Доўгія лаўкі, калісьці, мабыць, чорныя, даўно страцілі свой колер. На кожнай сядзела па шэсць вучняў. І калі той, хто сядзеў пасярод, нашкодзіўшы, уставаў, каб падысці да настаўніцы і атрымаць пакаранне, астатнім таксама даводзілася падымацца і выходзіць з-за стала. Выходзіла, што мы ўстаём нібы для таго, каб прывітаць вінаватага. Я сядзела з самага краю — і гэта было вельмі зручна, мне даводзілася часта выходзіць, хоць адносіны ў мяне з настаўніцай спачатку былі добрыя. Першым часам яна старалася ўсяляк прымірыць хутарскіх дзяцей з фабрычнымі: мамы сялянскіх дзяцей слалі ёй густыя вяршкі да кавы, а часта і галку масла, фабрычныя «дамы» — запрашэнні на шклянку кавы; тое і гэта было аднолькава прыёмнае. Спачатку ў яе проста не аставалася на мяне часу: мая мама не пасылала ёй ні вяршкоў, ні запрашэнняў, — нам і самім усяго не хапала.

За мною сядзеў хлопчык Альвар¹. І праўда, такое імя вельмі яму падыходзіла. Я ні разу не бачыла, каб ён усміхнуўся. Ростам ён быў вышэйшы за кожнага з нас, твар у яго быў бледны, як у мерцвяца, пад вачамі — глыбокія чорныя кругі.

На фабрыцы лютавалі сухоты.

У сям'і, што жыла ў школьным доме, двое дзяцей хварэлі на сухоты: у дзяўчынкі быў туберкулёз лёгкіх, у хлопчыка — сцегнавой косці. Дзяўчынка вучылася разам з намі, бо навучанне было агульнае. Твар у

¹ Альвар — па-шведску «сур'ёзнасць».

яе быў хутчэй не бледны, а жоўты, скулы абцягвала сухая скура.

Дзяўчынка ніколі не асмельвалася гуляць з намі. А калі на ўроку ў яе пачынаўся прыступ сухога кашлю, настаўніца замаўкала і ўпарта, з раздражненнем глядзела на яе, пакуль у самой на шыі не выступалі дзве барвовыя плямы.

Услед за настаўніцай паварочваліся і мы і таксама сярдзіта глядзелі на бедную дзяўчынку, якая задыхалася ад кашлю. Трэба сказаць, ніхто з нас не быў такі велікадушны, каб падумаць пра тое, як цяжка пакутуе «жоўтая кляча» з-за таго, што замінае нам, што праз яе на шыі ў нервовай фрэкен выступаюць барвовыя плямы. Мы бралі прыклад з фрэкен: варта было дзяўчынцы закашляцца, як мы адразу паварочваліся і не зводзілі з яе вачэй, пакуль не праходзіў прыступ. Я ніколі не азіралася, але адчувала, што толькі адзін Альвар не паварочвае галавы ўслед за фрэкен. Ён, мусіць, меней за нас турбаваўся пра тое, што кашаль замінае ўроку... Вось так і атрымліваецца, што адна нервовая фрэкен выходзіць сотні другіх нервоўных фрэкен. Бо яна — адзіны аўтарытэт чалавеку, якому толькі споўнілася сем гадоў.

Пасля такіх «разглядаў» хворая дзяўчынка часта не прыходзіла ў школу некалькі дзён. Вясною яна памерла. Мы хавалі яе, спявалі над магілаю, а магілку ўбралі вянкамі.

Фрэкен прынесла дзве чырвоныя ружы і паклала іх на магілку маленькага знясіленага стварэння. Ружы здіўна нагадвалі чырвоныя плямы, што паяўляліся на шыі ў фрэкен кожны раз, калі дзяўчынка пачынала кашляць.

Але вернемся да Альвара. Ён вечна нічога не ведаў. Нават чытаць добра не навучыўся. Адзенне на ім было непрыгляднае, з яго ён даўно вырас; гузікі павырываныя, каўнер расшпілены.

Ён быў надзіва добры і такі прастадушны, што абдурцыць яго было вельмі проста.

Я падманула яго толькі адзін раз, але і гэтага даволі. Нават і цяпер мяне кідае ў жар пры адным успаміне пра той выпадак. Праўду кажучы, злога намеру ў мяне не было, але ўсё ж такі я добра ведала, што мая штучка прынясе яму непрыемнасць. Чаму чалавек так рана пачынае цешыцца з чужое няўдачы, асабліва калі яго самога жыццё не песціла? Ва ўсім была вінаватая фрэкен, і мая любоў да яе з таго часу не павялічылася. Адноўчы яна задала нам зусім ідыёцкае пытанне: «Як завецца аслова дзіцяня?» Мы былі яшчэ зусім малыя, ніхто з нас ніколі не бачыў асла, нават на малюнку, — адкуль нам было ведаць, як завецца яго дзіцяня?

— Мусіць, авечка ці баран, — шапнула я Альвару. Ён адразу падняў руку.

— Няўжо ты ведаеш? Вось дзіва, — вымавіла фрэкен, кісла ўсміхнуўшыся.

З расчырванелым тварам я павярнулася і паглядзела на Альвара. Ён пабялеў больш чым звычайна. Вельмі позна ён зразумеў, што я падказала яму нейкае глупства, і невыразна нешта прамармытаў.

— Мацней кажы, як яно завецца?

— Авечка ці баран, — сказаў Альвар.

— Ідзі сюды!

Альвар сядзеў пасярэдзіне, астатнім таксама давалося ўстаць.

Я бачыла, як настаўніца дастала лінейку і як Альвар, баронячыся, нахіліў галаву ўніз і падняў руку. Божа мой! Калі б на яго месцы быў добра адзеты хлопчык, тады лягчэй было б прызнацца, а гэты абарванец... Імгненне я вагалася, але як толькі настаўніца падняла лінейку, каб рубам ударыць Альвара, — яна вельмі высакародная, каб біць яго рукою, а можа, не хацела дакранацца да яго, — я закрывала:

— Пачакайце, пачакайце! Гэта я падказала яму!

На шыі ў фрэкен выступілі барвовыя плямы, але твар, як і дагэтуль, быў бледны і спакойны. Здаецца, болей за ўсё мяне разлаваў іменна гэты спакой. Я і цяпер бачыць не магу такіх твараў.

— Ідзі сюды таксама!

Я ўскочыла, прыціскаючы да сябе сумку, шмыгнула ў дзверы і кінулася дахаты.

— Яна хацела мяне набіць,— выпаліла я маме, якая мыла бялізну ў майстравай жонкі.

— Я ёй пакажу! Набіць! — разлавалася мама. Яна зразумела адразу, хто хацеў гэта зрабіць.

Увайшла гаспадыня.

— Скажыце, калі ласка! Хіба заняткі ўжо кончыліся? А я не паспела яшчэ разагрэць абед Анне.

— Не, не, яшчэ не кончыліся. Дзяўчынка прыбегла, бо настаўніца хацела набіць яе,— пахмурна сказала мама, так намывляючы бялізну, што гаспадыня, мусіць, падумала, што яна дарэмна траціць мыла.

— Падумаць толькі — набіць! З нашай Аннай ніколі такога не здаралася. Дый фрэкен Андэрсен такая мілая. Яна часта заходзіць да нас на кубак кавы... Лепшай настаўніцы і быць не можа.

— Ад кавы яна не робіцца ні лепшая, ні горшая,— прабурчала мама.

Я бачыла, як разлавалася мама. Каб не наша нястача, гаспадыні давялося б самой паваждацца са сваёю бялізнаю. Але айчыым узяў за моду аставацца ў суботу вечарам у горадзе, у шынку «Іон-пі-да-дна», і дадому не прыносіў ні капейкі. Вось чаму мама моўчкі мыла, хоць гаспадыня не адыходзіла і не пераставала абараняць настаўніцу. За гэты час я праглынула пару кавалачкаў хлеба з маслам, што былі ў мяне ў сумцы, а потым стала памагаць маме (ва ўсякім разе, мне гэтак здалося тады).

Назаўтра ўвесь дзень я праседзела на ганебнай лаве, але ні слова дома не сказала, выдумаўшы замест гэтага цэлую гісторыю, быццам так добра адказвала ўрок, што настаўніца пагладзіла мяне па галаве.

Мама не распытвала, за што перад гэтым фрэкен збіралася мяне набіць, таму і падмануць яе было лёгка. Альвара ў гэты дзень не было ў школе, не прыходзіў ён некалькі дзён запар — у яго з горла пайшла кроў. Дарэчы, гэта здаралася з ім даволі часта.

Хутка нам зноў давядзецца пераязджаць. Хіба мог айчым добра працаваць, калі ён цэлымі днямі тырчаў у шынку «Іон-пі-да-дна»?

А за два тыдні да пераезду я пасварылася з настаўніцай канчаткова. Два разы на тыдзень мы разам са старэйшымі дзяўчаткамі з так званай народнай школы вязалі. Мы, малодшыя, павінны былі вязаць рукавіцы, а старэйшыя — панчохі. Ніткі і пруткі закупляла фабрычная адміністрацыя. На другі ўрок мае рукавіцы былі гатовыя, бо нам можна было вязаць і дома, і я папрасіла настаўніцу дазволіць мне ўзяцца за панчохі. Усе чатыры месяцы вучобы ў гэтай школе я ні разу не рыхтавала ўрокаў. Але я заўсёды вучылася добра, таму што была кемлівая і вельмі славалюбівая. Кожны раз я лепш за ўсіх адказвала на пытанні з месца, але настаўніца часта рабіла выгляд, што не заўважае маёй паднятай рукі. Я бегла чытала, у той час як другія дзеці ледзь разбіралі тое самае па складах. Вельмі ж смешна гэта ў іх выходзіла, і я ніяк не магла прымусіць сябе чытаць гэтаксама. Адночы настаўніца праваждалася не менш як чвэрць гадзіны, каб прымусіць мяне чытаць па складах, потым разлавалася і стукнула мне па твары так моцна, што з носа пайшла кроў. Не сказаўшы ні слова, я падняла руку і замахнула на яе.

Тады яна апамяталася, хутка выйшла, прынесла ў сподачку вады і загадала мне прамыць нос.

— Мама спужаецца, калі я такая прыйду дахаты,— прагаварыла я і расплакалася.

Яна добра вымыла мне твар, асцярожна выцерла яго і павярнула да класа:

— Я не думала, што гэтым скончыцца, але ж вы бачыце, дзеці, якая Міа непаслухмяная. У мяне проста цярпенне лопаецца.

І таксама заплакала. Тут ужо мае слёзы адразу высахлі. Я села на сваё месца, задраўшы ўгору свой распухлы нос, і не выпусціла болей ні слязінкі. Фрэкен усё плакала, а дзяўчаткі з дакорам глядзелі на мяне.

Тады я ўстала:

— Я нічога не раскажу маме, я скажу, што ўпала і разбіла нос.

Я думала, што яна спалохалася. Але я памылілася: ёй не было клопату да мае мамы — яна баялася грамадскай думкі. Падняўшыся з крэсла, яна сказала, што я магу гаварыць маме ўсё, што мне ўздумаецца, але, калі я не змяню сваіх паводзін, мне давядзецца развітацца са школаю. Пасля гэтага выпадку яна ўжо не хавала сваёй нянавісці да мяне.

На адным уроку рукадзелля, якраз напярэдадні пераезду, я падышла да фрэкен і папрасіла яе памагчы мне вывязаць пятку. У школе гэта рабілі зусім не так, як вучыла мяне мама. Фрэкен узяла панчошу і пачала спускаць вочкі. Я нагнулася, каб лепей бачыць, як яна гэта робіць, і незнарок дакранулася да маленькага пучка валасоў у яе на патыліцы.

— Як табе не сорамна! — закрычала яна.— Адыдзі ад мяне!

Пакінуўшы ў яе панчошу, я вярнула на сваю лаўку.

— Падыдзі сюды і паглядзі, як трэба рабіць!

Я паднялася і зноў падышла да фрэкен. Астатнія дзяўчаткі старанна займаліся сваёй справай.

— Што ты зрабіла з прутком? — пытаецца раптам фрэкен і выцягвае з вочак адзін пруток.

— Нічога.

— Ён увесць у зазубінах. Глядзі, як раскасмацілася нітка, хіба можна з такой вязаць панчошу?

Яна паказвае мне пруток, на ім сапраўды глыбокая драпіна. Я ўспамінаю, што яшчэ на папярэднім уроку вочкі чапляліся за гэты пруток, але мне і ў галаву не прыйшло тады глянуць, у чым справа.

— Кажы! Што ты зрабіла з прутком?

Я маўчу, бо нічога з ім не рабіла.

— Я адказваю перад фабрычнай канторай за рэчы, выдазеныя нам на рукадзелле. Ці навучышся ты калі-небудзь гаварыць праўду? Я з самага пачатку зразумела, якая ты пачвара, — закліпаючыся, гаворыць настаўніца, барвовыя плямы распаўзаюцца па шыі, пераходзяць на падбародак.

Мяне пакінулі пасля ўрокаў. Настаўніцы не ўдалося выцягнуць з мяне ніводнага слова, нават маны. Я не ведала, што сказаць, я не знала, што здарылася з прутком. Пруток каштаваў ад сілы два эрэ, але я была ў адчаі. Настаўніца забараніла мне вязаць панчошу да туль, пакуль я не прызнаюся, пасля мне дадуць новы пруток. Я зусім разгубілася, усё здарылася так знянацку. Каб хоць я магла навыдумляць чаго-небудзь ці хоць проста сказаць, што сапсавала пруток, але я не магла прыдумаць, як гэта здарылася. Я разумела, што павінна растлумачыць, як сапсавала пруток, каб апраўдацца, але, мабыць, у той дзень знаходліваець здрадзіла мне.

Выйшла я са школы, калі зусім сцямнела.

А дома ўсё было перавярнута дагары нагамі. Ні мама з чырвоным ад слёз тварам, ні расхваліваны і бездапаможны айчым не звярнулі ўвагі на тое, што я прыйшла позна. Каб я зусім не вярнулася дадому,

яны б і гэтага не заўважылі. Мама, мусіць, забылася нават, што я не абедала, і наліла мне толькі кавы.

Айчым прыжыў дзіця з нейкай жанчынай з нашага пасёлка; ён забаўляўся з ёю ўвесь вольны час, а яна, ведаючы, што айчым жанаты, не знайшла нічога лепшага, як падаць на яго ў суд. А законы таго часу гаварылі, што маці не можа атрымліваць дапамогі на дзіця ад бацькі, калі ён жанаты з другою жанчынаю.

Якраз у той дзень прынеслі позову, і мама, якая нават не здагадвалася пра гэтую гісторыю, ледзь не звар'яцела.

Папраўдзе, гэта быў такі вэрхал! Мая ціхая мама давала айчому аплявуху за аплявухай, ён адказваў ёй тым самым. Прыбеглі суседзі і баранілі іх, але мама, страціўшы сваю звычайную павагу да суседзяў, проста выгнала іх з пакоя, не саромеючыся ніякіх выразаў.

— Задавастыя малпы! Брыдота! Пайшлі вон! — выходзячы з сябе ад злосці, крычала яна.

У той жа дзень пра скандал ведаў увесь фабрычны пасёлак.

На суд замест мамы пайшоў яе брат. Абое палюбоўнікаў — айчым і бедная жанчына, якая мела ўжо чацвёрта няшлюбных дзяцей, — былі радыя, што хоць не трапілі ў турму.

— Цябе дык трэба было пасадзіць, — заявіла мама айчому. — Скажы дзякуй Альме, што выратаваўся ад турмы. Я з ёю працавала і ведаю, як цяжка ёй жывецца. Але калі ты не пераменішся, не мінеш бальніцы. Тады ўжо давядзецца табе там павалаяцца! Чуеш?

— І гэта кажа мая жонка, — усклікнуў айчым, які лёгка мог прыкінуцца няшчасным, калі гэта было трэба.

— Але, гэта кажа твая жонка, — рашуча паўтарыла мама. — Падумай пра тое, як ты павядзеш сваю «высакародную» цётчку, тую самую, якая сядзіць

траха не на адным крэсле і ўжо ва ўсякім выпадку на адным крэсельцы з жонкаю свяшчэнніка, і ўсю сваю мілую радню да Альмы ў Паўднёвае прадмесце, дзе яна жыве цяпер са сваімі дзецьмі,— ёй жа давялося пакінуць фабрыку,— і пакажаш ім сваё апошняе дзіця. Думаю, гэта будзе карысна вам усім.

Айчым здаўся і замоўк, а мама выказала яму ўсё, што накіпела ў яе на душы.

На другі дзень мама пайшла ў горад па дзіця, якому споўнілася ўжо паўгода. Але малая не асталася ў нас, бо, як толькі айчым яе ўбачыў, ён пачаў крычаць і лаяцца, нібы вар'ят, зноў збегліся суседзі, і маме давлялося занесці дзяўчынку назад.

Тым часам гісторыя з настаўніцай ішла сваім парадкам.

Пруток не даваў ёй спакою. Мне давлялося скарыцца і стаць паслухмянай. Фрэкен тыраніла мяне цэлы тыдзень. У час урокаў я павінна была стаяць каля яе стала, і кожны перапынак яна прымушала вучняў крычаць хорам: «Скажы праўду! Скажы праўду!»

Я не ела, не спала, а дома не сціхалі скандалы з-за суда і няшлюбнага дзіцяці, і мяне зусім не заўважалі. Кожны дзень я з радасцю ўцякала ад дамашніх сварак у школу з надзеяй, што настаўніца забудзецца нарэшце пра пруток. Але дзе там! Як і раней, мне даводзілася падымацца з лавы і стаяць каля стала.

— Прызнайся, і мы пачнём чытаць ранішнюю малітву!

Я маўчала.

— Ну, калі гэтак, ты не смееш маліцца з намі! Няма чаго табе і складваць рукі!

Дзяцей пачынала ўжо разбіраць цікавасць. Што ж я ўрэшце зрабіла з прутком? Можна, укалола ім ката? Ці дарослага чалавека? Тут, мабыць, пахне не менш як забойствам! А я не спяшалася растлумачыць, у чым справа, я толькі маўчала, а дома начамі плакала на

сваёй канапе. Тым часам да школы дайшлі чуткі пра айчымавага байструка. Адноўчы на гэтым страшным тыдні, калі я, як звычайна, сядзела на перапынку ў класе, адна дзяўчынка прасунула ў дзверы галаву і сказала яхідным тонам:

— А заўтра ты астанешся дома і будзеш няньчыць сваю сястру.

Гэта была Анна, майстрава дачка. У яе не выпалі яшчэ малочныя зубы, яны тырчалі ў роце, як маленькія лапатачкі; валасы ў яе былі ўскудлачаныя. Збоку на чырвонай стужцы вісела вышытая даларнская сумачка на насоўку. Я заўсёды зайздросціла Анне, бо ў яе была гэтая сумка. У мяне ж такой ніколі не будзе. Гэтыя прыгожыя сумачкі насілі амаль усе дзяўчаткі — зразумела, калі ў іх бацькоў хапала грошай. Гэткія самыя сумачкі былі ў малпаў у вандроўнага шарманшчыка. Яны віселі проста на чорнай поўсці. Мне здалася, што зубастая Анна, якая строіла мне ў дзвярах грывасы, падоўная на чортаву малпу.

Вечарам у Анны ў роце не хапала двух пярэдніх зубоў, са стужкаю, на якой вісела сумка, было раз і назаўсёды скончана, а сама сумка, пасля таго як я ўтаптала яе ў каляіну, была ўся ў гразі і гліне.

Назаўтра настаўніцы прыйшла ў галаву новая думка.

Да таго часу я зусім атупела, не адказвала на пытанні, а як толькі хто-небудзь з дзяцей падыходзіў блізка, сціскала кулакі і гразілася набыць. Анна болей не рашалася пляткарыць — баялася, што я адлуплю яе яшчэ мацней.

Калі ўрокі кончыліся, настаўніца падазвала мяне. Мусіць, яна таксама, як і я, стамілася ад бясконцай гісторыі з прутком. Бывае, што дробязныя людзі стамляюцца ад саміх сябе. А можа, яна зразумела, што ёй так ніколі і не ўдасца з годнасцю выблытацца з гэтай гісторыі, калі яна нарэшце не зломіць маёй упартасці

і не прымусіць адказваць на яе пытанні. Мабыць, фрэкен цвёрда вырашыла кончыць з гэтай справай. Яна паспешліва выпраўляла вучняў дадому, а тыя аж гарэлі ад цікаўнасці і былі ўпэўненыя, што я атрымаю добры наганяй. Настаўніца нават выйшла паглядзець, ці ўсе пайшлі.

— Чаму ты яшчэ тут? Адпраўляйся дадому! — пачула я.

— Не біце яе! — Гэта быў Альвар, і па голасе я зразумела, які ён перапалоханы.

— Фу ты, — незадаволена фыркнула настаўніца.

— Не біце яе, я дастану новы пруток! — крыкнуў ён высокім, звонкім голасам.

— Нічога ёй не будзе, я хачу толькі пагаварыць з ёю пра адну справу. Ідзі дадому! — Фрэкен яшчэ доўга стаяла ў сенцах і чакала, пакуль Альвар не пойдзе.

Нечаканае Альварава заступніцтва мяне ані не ўцешыла. Наўрад ці можна было разлічваць на дапамогу хворага і абарванага хлопчыка. Вось каб на яго месцы быў хто-небудзь з «высакародных» дзяцей! Але, шчыра кажучы, мне было ўсё роўна. Пруток! Што б такое схлусіць пра яго? Як гэта ўсё агідна — здаецца, іменна так я тады падумала. Я ўжо ведала, што такое ма-на: гэта калі я купіла ледзянцоў на апошнія пяць эрэ, што дала мама на дрожджы, а потым прыйшла дадому і нахлусіла ёй. Але пруток мяне бянтэжыў. Усё гэта так недарэчна, што нават і схлусіць няма чаго. Усё роўна, што прызнацца, быццам ты адабрала адзіную крошку хлеба ў кураняці, — напраўду, гэта амаль тое самае.

Увайшоўшы ў клас, настаўніца падышла проста да мяне.

Панчоха са злашчасным прутком ляжала на самым віду. Яна дастала са стала вялікі востры нож, і я аж здрыганулася. Але адразу і супакоілася. Што будзе, тое будзе, і калі мне адрэжуць галаву — гэта ўрэшце не

так і страшна: дома вечна скандалы, а тут — яшчэ горш.

— Ты паклала пруюток вась гэтак на стол...— пачала фрэкен і выцягнула пруюток з вочак.

Тут я ўпершыню загаварыла.

— Цяпер і панчоха сапсаваная! — крыкнула я.— Яна ж уся распусціцца!

Гэта зусім збянтэжыла фрэкен. Хто б мог падумаць, што дзіця акажацца такою шэльмаю? Пасля цэлага тыдня пакутаў яна чакала ад мяне пакорлівасці. Але вась яна паступова супакоілася, а я замерла, чакаючы лупцоўкі ці ўдару нажом.

— Я ўдзену пруюток назад і падыму спущаныя вочкі,— сказала яна ціха.— Ты паклала пруюток на стол і незнарок пакрамсала яго нажом, які ўзяла ў мамы. Можа, ты забылася пра гэта? — з мальбою дадала яна.

— У мамы ніколі не было гэтакага нажа,— упарта сказала я, але ў гэты момант у маёй галаве нешта праяснілася.

— Ну, паспрабуй, успомні! — настаўніца гаварыла ціхім хрыплым голасам.

Даволі доўга я маўчала.

— Так яно і было,— вымавіла я нарэшце.

Тады яна заляпіла мне дзве здаравенныя аплявухі, і першы раз за гэты тыдзень я пайшла дадому завідна. Была ўжо сярэдзіна красавіка.

Мама была дома адна, заплаканая і няшчасная.

Я таксама прыйшла заплаканая і няшчасная.

— Ну вась і добра,— сказала мама.— Яго звольнілі, і цяпер мы зможам паехаць адсюль.

Потым яна ўважліва паглядзела на мяне.

— Ты хворая? Божа мой, дзіцятка, у цябе, мусіць, адзёр?

Я страціла прытомнасць і некалькі дзён прахварэла. У мяне паднялася тэмпература, балела галава, а пе-

рад вачыма ўвесь час скакалі пруткі, нажы і сумачкі з яркімі ружамі.

У той жа вечар гэтую гісторыю пачуў айчым. Ён адразу ўзяўся за справу. Ён ведаў вінаватага, бо гэта ён сам зрабіў зазубіну, калі змацоўваў бляхаю сваю люльку. Трэба расказаць пра гэта фрэкен, ды так, каб яна надоўга запомніла. Ён стаў вельмі ласкавы са мною, шкадаваў мяне, абяцаў дараванне. Бо гэта ж можна як-небудзь паправіць. Вось з дзіцем, якое з'явілася на свет зусім недарэчы і цяпер упарта патрабавала бацьку, — тут ужо як ні круці, а нічога не паправіш. Закон на айчымавым баку, але ў законе нічога не гаворыцца пра тое, як яму памірыцца з маёй мамаю і чым карміць дзіця. Але абое, і мама і айчым, стаміліся ад галечы — з гэтым ужо нічога не зробіш. І калі нават удасца раздабыць грошай, каб уладкаваць эканамічны бок пытання, то ўжо маральны бок у такіх справах немагчыма ні ўладкаваць, ні высветліць.

Мама, ведама, разумела, што пруток — толькі зручная зачэпка, але нічога не сказала, калі айчым кінуўся стрымгалоў да настаўніцы.

Вярнуўся ён дадому, ззяючы ад задавальнення.

— Ах, ах, ах! Настаўніца такая засмучаная, такая засмучаная.— Яна пачаставала яго каваю (дарослыя заўсёды казалі, што айчым нішто сабе на выгляд), і яшчэ яна плакала. Панчоху ён прынёс з сабою, акрамя таго, настаўніца прыслала мне пернікаў і просіць у мяне прабачэння!

Мама толькі фыркнула — мне ж усё роўна не прыйдзеца хадзіць у гэтую школу. Пернікаў я не ела.

Так скончылася маё знаёмства з першай настаўніцай.

Гэтая гісторыя дала і станоўчы вынік: у той вечар дома было ціха. А хутка мы пераедзем, і я пайду ў новую школу. Я вырашыла ніколі не вучыць у школе ўрокаў.

Новая настаўніца славілася сваёю стро-
гасцю. Школа была ў мястэчку Хольмстад, за паўмілі
ад Норчэпінга. Айчыным уладкаваўся працаваць земля-
копам на суседнім хутары. Прыкладна за мілю ад ху-
тара знаходзілася папяровая фабрыка.

У школе вучыліся дзеці грузчыкаў, парабкаў, а
таксама некалькі хлопчыкаў і дзяўчынак з заможных
сямей.

«Незаможных» было так многа, што «высакарод-
ным» прыходзілася падладжвацца пад іх. Мне, зацка-
ванаму ваўчаняці, гэтае адчуванне перавагі над дзяў-
чаткамі з карункавымі каўнерыкамі і ружовымі да-
ларнскімі сумачкамі было вельмі прыемнае. Хольм-
стадскія хлопчыкі былі абарваныя, худыя і бледныя,
але не такія сур'ёзныя, як Альвар. Яны авалодалі цяж-
кай навукай згуртаванасці, памагаючы вялікай шай-
цы, якая размясцілася каля Сандбю. Там знайшлі са-
бе прытулак бадзязі, у іх цяпер дзесяцігадовыя і ча-
тырнаццацігадовыя дзеці пераймалі англійскую ляя-
нку і высокае майстэрства скручваць папяросы. Мае
новыя сябры — хлопчыкі гадоў васьмі-дзесяці — былі
ўжо спрытныя разведчыкі і не раз папярэдзвалі ста-
рэйшых пра набліжэнне паліцэйскіх, якія з надыходам
цемры папарна раз'язджалі на конях па вуліцах Санд-
бю. Спачатку гэта ўсё ўразіла маё ўяўленне.

Я прыехала ў Хольмстад пасярод навучальнага го-
да без ніякіх надзей і ані не клапацілася пра тое, як
складуцца мае адносіны са злою настаўніцай. Дзеці
разглядалі мяне, абменьваючыся ўражаннямі,— ім бы-
ло цяжка адразу вырашыць, хто я такая. Я была храб-
рая і праўдзівая, няблага ведала іх жаргон, але больш-
шасць вырашыла, што я вельмі ўжо «расфуфыраная».

Мама заўсёды старалася адзяваць мяне чыста, і не хапала толькі даларнскай сумкі, каб пераступіць лінію, што аддзяляла мяне ад «высакародных». Але сумкі мама так і не купіла. Яна цярэць не магла выхваляння. Акрамя таго, у мяне былі такія доўгія і густыя на мае гады валасы, што толькі з-за аднаго гэтага я лічылася «расфуфыранаю». На дзяўчынку з доўгімі косамі заўсёды глядзяць з адабрэннем у гарадскіх прадмесцах.

Новая настаўніца была высокая хударлявая жанчына гадоў сарака. Кучаравыя каштанавыя валасы, астрыжаныя коратка, па-мужчынску. Пасярод бела-снежны прабор. Ці была яна прыгожая? Па-мойму, вельмі. Мне яна здалася прыгажэйшай за ўсіх жанчын на свеце. Клас быў даволі прасторны, але з такімі абдранымі і закуранымі сценамі, што, здаецца мне, колішняя школа ў параўнанні з гэтай была сапраўдным палацам. Тынк амаль зусім абваліўся. Калі я стаяла каля карты Іерусаліма і Назарэта — першай геаграфічнай карты, з якой пачыналі ўсе навічкі, — здавалася, яна прадаўжаецца па сцяне і сярод трэшчынаў у вапне ляжаць гарады, па якіх праходзіў спакутаваны Хрыстос.

Лаўкі былі зроблены на дваіх, а я сядзела адна, хоць тут гэта зусім не лічылася за прывілею. Я зразумела гэта, калі ўбачыла, што кожны мае нязменнага суседа і магчымасць перасесці да новага вучня нікога не вабіць.

Я чула, што ў гэты дзень у школу павінен прыйсці яшчэ адзін навічок, але не ведала, хлопчык ці дзяўчынка.

Урэшце, ці не ўсё роўна, як сядзець, з хлопчыкам ці адной? Тая настаўніца перасаджвала дзяўчынку, якая правінілася (зразумела, калі правіннасць не вельмі вялікая), на лаўку да хлопчыкаў. Гэта быў адзін з яе метадаў пакарання.

Але хлопчыкаў яна ніколі не перасаджвала да дзяўчатак. Чаму сядзець з хлопчыкам пакаранне? Гэтага я так і не зразумела за той кароткі час, што хадзіла ў колішнюю школу. Мяне перасаджвалі двойчы, і кожны раз я ўспрымала гэта як прыемную змену, садзілася каля акна і глядзела на двор. Апошнім часам яна за мае грахі ставіла мяне каля «кафедры».

Але хутка я даведалася, чаму ў новай школе сядзець адной лічылася за ганьбу. Асобна настаўніца садзіла тых вучняў, на якіх знаходзіла вошай. І так яны сядзелі датуль, пакуль ёй не ўдавалася вывесці ўсіх паразітаў.

Мусіць, гэта быў жорсткі, але адзіны правільны сродак. Што яшчэ ёй аставалася рабіць? У школу хадзіла столькі вашывых дзяцей! Вошы былі ўсюды — і ў адзежы, і ў галаве. Варта было настаўніцы заўважыць на кім-небудзь паразітаў, як яна адразу пачынала з імі барацьбу. Яна змазвала вучням валасы сабадылавай мазю і давала ім чыстую змену бялізны, якую раздабывала нейкім спосабам. А колькі маленькіх вашывых дзетак яна вадзіла да сябе дадому, садзіла ў ванну, адзявала ва ўсё чыстае, а брудную бялізну кіпяціла. Вось таму яна і пісала запіскі бацькам, начальніцы багадзельні і сялянам: «Будзьце ласкавыя, не пасылайце ў школу дзяцей з насякомымі». Вось і пайшлі чуткі, што яна вельмі строгая.

Я сядзела і глядзела на новую настаўніцу, а яна моўчкі какала, пакуль клас супакоіцца. Першы раз у жыцці я звярнула ўвагу на жанчыну. Чужую жанчыну. Пачуццё тугі і збянтэжанасці ахапіла мяне.

Мабыць, я ўлюбілася ў цёмнавалосую сур'ёзную фрэкен і палічыла гэта здрадай маме. У памяці адразу ж усплыў рабаваты мамін твар, акаймаваны густымі светлымі валасамі. Цяпер побач з гэтым новым прывідам мама здавалася такой звычайнай і шэрай! Я яшчэ мацней спіснула ў кулаку брудную, спісаную няроў-

ным почыркам запіску, якую мама паслала настаўніцы. Раней усё, што б ні зрабіла мама, я лічыла непарэшным, але цяпер я раптам зразумела, што не магу аддаць запіскі. «Яна вельмі брудная»,— падумала я і засунула яе ў парту. І адразу на вочы нагарнуліся слёзы: я ўспомніла, як аднойчы плакала мама.

Я бачыла, як яна плакала многа разоў, але цяпер мне ўспомніўся іменна гэты выпадак. Яна сядзела за сталом, апусціўшы галаву на рукі, маленькія валаскі на шыі бездапаможна павіслі, косы з'ехалі набок, і калі, пачуўшы мае крокі, яна падняла галаву, яе твар быў так перакрыўлены адчаем, што я ўскрыкнула. І цяпер я так выразна ўбачыла поўны тугі твар, што мне здалося, быццам нават я чую яе ўскліпанне. Я нясмела глядзела на новую настаўніцу і ледзь стрымлівалася, каб самой не расплакацца. Скрыўлены, няшчасны мамін твар, такі, які я бачыла яго некалькі гадоў назад, прымусіў мяне забыць пра новую любоў. Я зноў дастала паперку і пайшла з ёю да настаўніцы. У запісцы было сказана толькі, што мама не можа прыйсці са мною, таму што мые бялізну і ёй няма калі. Потым я аддала пасведчанне з першай школы, у якім холадна гаварылася, што пяць месяцаў хадзіла на заняткі. Настаўніца прачытала абедзве брудныя паперкі, а я, як зачараваная, глядзела на яе белы прабор і кароткія кучаравыя валасы. І ў гэты момант цвёрда вырашыла, што не адстану ад мамы, пакуль яна не абрэжа мае косы.

Настаўніца ўважліва паглядзела на мяне сваімі сур'ёзнымі вачыма, узяла мяне за руку і сказала некалькі ласкавых слоў, каб мяне падбадзёрыць. Я дрыжала ад шчасця і гатовая была адразу зрабіць усё, што яна ні папросіць, але папрасіла яна толькі сесці на месца. Увесь урок я не зводзіла з яе вачэй. Падумаць толькі, заўтра раніцай я зноў яе ўбачу і гэтак будзе кожны дзень!

Адразу забылася і гісторыя з прутком і ўсякія другія дробязі, а мама ператварылася ў маю парабчанку, клопат якой — працаваць, здабываць яду, крухмаліць і гладзіць мае фартухі. Іх было ў мяне тры, і, як на злосць, самага прыгожага ў той дзень я надзець не змагла: ён аказаўся брудны. Мама, як ішла з дому, заўсёды брала фартухі з сабою і мыла разам з чужою бялізнаю. Але сёння яна, напэўна, забылася пра іх. Я ўпарта думала пра гэта і пачынала ўсё больш злавацца на маму. Чаму яна не падрыхтавала маіх рэчаў, каб я прыйшла ў новую школу ўбраная і прыгожая?

— У нас ёсць яшчэ адна новенькая, — сказала настаўніца дзіўным, незвычайным голасам. Бо той, каго любіш, ва ўсім здаецца незвычайным.

— Дзе ж ты, Хана?! — крыкнула яна ў калідор праз адчыненыя дзверы.

У дзвярах паказалася тоненькая дзяўчынка.

Маленькая Хана! Ніколі я не забуду цябе. Ты павілася якраз у той час, калі ў душы маёй упершыню расцвіло пачуццё самаадданай, бескарыслівай любові. (Бо эгаістычная толькі любоў да мацеры. Маці звычайная, да яе прывыкаеш, а мая маці да таго ж усяго толькі прачка з чырвонымі, вечна заплаканымі вачыма і космамі валасоў, якія вечна звісаюць на шыю. Затое мая новая любоў... Такі ў яе беласнежны прабор, такія цудоўныя кучаравыя валасы! Вечарам я прасіла бога паслаць мне кучаравыя валасы.) Хана! Маленькая дзяўчынка пераступіла цераз парог і, апусціўшы вочы, спынілася каля дзвярэй. Я не бачыла яе раней, мабыць, яна недзе хавалася ўвесь час, пакуль у клас не ўвайшла настаўніца.

Валасы ў яе, амаль зусім белыя, былі так туга заплеценыя, што маленечкі хвосцік стаяў тырчма на патыліцы. Бледны тварык, здавалася, вось-вось паружавее, быццам кветка пад промямі сонца. Маленькі, худы, ён свяціўся нейкім унутраным святлом. На Хане

была дзіўная кофта, якая зашпільвалася не менш чым на трыццаць аплікоў: пятнаццаць аплікоў з сярэдзіны і пятнаццаць зверху. Спадніца была амаль да пят, ззаду намнога даўжэйшая, чым спераду.

З-пад спадніцы відаць былі босыя ногі, маленькія і белыя. Стаяў канец мая, днём было па-летняму горача, але пасля захаду сонца трохкі падмарожвала. Астатнія дзеці ўсе былі абутыя, а ў гэты ж дзень Хана першы раз прыйшла ў школу. Сціснутыя рукі яна склала на жываце, калі толькі можна было назваць жыватом тое, што хавалася ў яе пад вузкаю спадніцаю. Я помню, што суставы пальцаў у яе пабялелі — так моцна яна сціскала рукі. Ростам яна была не болей за метр.

— Ідзі сюды, Хана, цяпер у цябе будзе новая сяброўка, садзіся побач з ёю.

Але Хана не асмельвалася крануцца з месца. Дзеці пачалі шаптацца. Яны ведалі Хану. Яна жыла ў вільбергенскай багадзельні. Маці яе, венічніца Міна, гандлявала на кірмашы, а потым бегала па хатах, разносячы прададзеныя венікі тым гаспадыням, якія лічылі за ганьбу несці іх з кірмашу дадому.

Пакуль дзеці шапталіся, а настаўніца моўчкі чакала, я не зводзіла вачэй з Ханы. Потым я ўстала і, забыўшыся пра ўсё на свеце, пайшла да яе. Ці не маленькая прыгожая чараўніца перада мною?! (У той час я чытала ўсё, што трапіцца пад руку, і часам трапляліся вельмі дзіўныя кнігі.) Я падышла да яе, узяла за руку, якую падала яна не вельмі ахвотна, і павяла да сваёй парты. Я смяялася і балбатала, быццам зусім не існавала класа з незнаёмай настаўніцай і чужымі дзецьмі, быццам мы адны з Ханаю. Ubачыўшы, што настаўніца глядзіць на нас з усмешкай, я сказала:

— Трэба паказаць пасведчанне. У цябе ёсць запіска ад мамы?

— Не, — прашаптала Хана.

— Але ж твая мама павінна была абавязкова напісаць запіску,— сказала я з дакорам.

— Яна не ўмее пісаць,— апраўдвалася Хана, і губы ў яе задрыжалі; выгляд у мяне, мабыць, быў вельмі строгі.

— Ну, пайшлі,— сказала я рашуча; і маленькая басаногая істота ў парванай шарсцяной кофце з трыццацю аплікамі, моцна ўхапіўшыся за маю руку, рушыла да настаўніцы.

Дзеці зусім збянтэжыліся. Затрымка была незвычайная, ім ужо па крайняй меры чвэрць гадзіны трэба было чытаць біблію. Ніколі раней не бачылі яны вучня, які б размаўляў з настаўніцай без дазволу. Гэта, напэўна, скончыцца кепска.

Падышоўшы да настаўніцы, я пралепятала:

— Ханіна мама не ўмее пісаць, і ў яе няма паведамлення. Добрая фрэкен, дазвольце ёй усё ж астацца.

— Добра,— адказала настаўніца,— супакойся, яна астанецца,— і паглядзіла Хану па туга сабраных валасах.

Здаецца, дзеля настаўніцы я з радасцю дала б адсячы сабе руку ці нагу!

Мы зноў вярнуліся за сваю парту, і пачалося чытанне бібліі. Не магу зразумець, якім чынам Хана змагла падрыхтавацца, але яна ведала ўрок. Моцна сціснуўшы рукі, маленькая, ростам не болей як метр, у доўгай спадніцы і ў цёплай кофце з буфамі на рукавах — яна адным духам выпаліла: «І пасяліўся Аўрам каля дубровы Машрэ, што ў Хеўроне...»

Цэлы дзень я была сама не свая. Употаўкі шчыкала сябе за рукі, ледзь не выкручвала пальцы з суставаў, каб праверыць, які боль я магу вытрымаць. Інстынкт падказваў мне, што, калі кахаеш такую дасканаласць, як мая настаўніца, трэба ўмець трымаць

любыя пакуты. І яшчэ доўга пасля гэтага я хадзіла з сінякамі.

Першы дзень у новай школе прайшоў добра, але я нават не заўважыла гэтага. У душы маёй крывавіліся глыбокія раны. Вонкавы поспех і ўвага на нейкі час страцілі для мяне ўсякую каштоўнасць. Нашто ўвага людзей, да якіх табе няма справы? Я доўга не магла заснуць у гэты вечар, лічыла жалуды на спінцы ў канапе і так моцна казытала сабе пад пахамі, што на ваках выступілі слёзы.

— Што ты там возішся, дачка? Памаліся і спі,— зазлавалася мама. Сама яна сядзела, утаропіўшыся ў адну кропку, і думала пра нешта сваё.

— Ужо малілася.

— Тады спі!

Паспрабуй засні тады, калі табе загадаюць! У вочы быццам пяску насыпалі, і я яшчэ мацней стала казытаць сябе. Нічога не ведаючы пра папу рымскага, я ўжо зразумела вучэнне каталіцкай царквы пра забіццё плоці і пра малітву. З таго часу, як на свет прыйшла любоў, не патрэбна стала царква. Любоў сама нараджае споведзь і пакаянне.

Ніхто, нават дзіця, не можа заснуць тады, калі яму загадаюць.

І, як усе закаханыя, я праляжала без сну гэтую першую ноч пасля цуду, які здарыўся са мною. Да раніцы я так змучылася, што вырашыла не ісці ў школу.

На шчасце, у маё жыццё ўвайшла Хана, якая прыняла на сябе частку майго гарачага кахання да новай настаўніцы, а то, напэўна, здарылася б яшчэ якая-небудзь бяда. Яшчэ некалькі дзён я рабіла выбрыкі як сапраўдная эгаістка. Потым мама ўсыпала мне як мае быць і накіравала на правільную дарогу. Гэта трохі астудзіла мяне, і я вырашыла спыніць самакатаванне. Аднойчы я задала маме некалькі простых пытанняў.

Чаму, напрыклад, у нас у вазах няма больш альховых шышак? Чаму на адзіным акне ў нашым пакоі яна павесіла такую кенскую штору? Чаму ў нас вечна не прыбрана?

— Ты нават не памыла майго самага лепшага фартуха, і я хаджу як нейкая...

— Як хто? — з пагрозай папыталася мама. — Што гэта ты гародзіш? Робішся на «яго» падобная? І табе не брыдка? Дык вось чаму вучаць цябе ў школе — няўдзячнасці?

Мама не на жарт раззлавалася. Яна не можа павесіць доўгую штору — акно вельмі маленькае. І хіба тут даб'ешся такой чысціні, як у пакоі каля Старой дарогі, калі ўвесь час дыміць печ? Хіба ж яна не перажывала, што ў нас такі непрыгожы пакой! Таму мае словы і зачапілі яе за жывое. Але я марыла пра кубак кавы ва ўтульным пакоі з накрухмаленымі, падсіненымі шторамаі і белым абрусам і каб у гэтым пакоі на жалудовай канаве, хай сабе і паабдзіранай, сядзела мая чароўная настаўніца.

— Што сказала настаўніца? — раптам папыталася мама. — Ты аддала ёй запіску?

— Якая яна прыгожая! У яе кароткія кучаравыя валасы, такія самыя, як у каралевы з бабулінай карціны (на карціне была намалявана кронпрынцэса Вікторыя).

Некалькі хвілін мама маўчала.

— Ці не прыбрала б ты трошкі, каб стала крыху прыгажэй? — асцярожна папыталася я. — А яшчэ мне так хочацца даларнскую сумачку! І я буду такая самая, як і...

— Я вось зараз табе ўсыплю за гэта «як і!» — закрычала мама і ўляпіла мне пару добрых плескачоў. — Скажы дзякуй за тое, што ёсць, пасаромейся хоць трохі. Я хаджу па людзях, працую як вол, з сілы выбіваюся, абы ў цябе кавалак хлеба быў.

А, вось, выходзіць, у чым справа! Яда і зноў яда, быццам гэта ўжо так важна.

Болей плескачоў не было. Я сядзела і злавалася.

— Магла б знайсці другога мужа, які пракарміў бы нас,— сказала я нарэшце. Адноўчы я чула, як цётка казала гэта другой мамінай сястры.

— Замаўчы! — крыкнула мама, і ў цішыні прагучаў яшчэ адзін моцны пляскач.

Мы разам з Ханаю любілі настаўніцу. Гэта была незвычайная настаўніца. Вучні вельмі паважалі яе. Яна ніколі не біла нас і не ставіла ў куток; такіх метадаў выхавання ў яе не было. І тым не менш дзеці яе слухаліся. Але я не думаю, каб хто-небудзь любіў яе больш, чым я.

Адноўчы хлопчык, які звычайна прыносіў настаўніцы дровы, прагуляў, і з таго часу мы з Ханаю добра-ахвотна ўзяліся за гэтую справу. Хана не вылучалася асаблівай сілаю, але затое я была даволі дужая і прывычная да ўсяго. Дый чаго б я не зрабіла дзеля настаўніцы? Кожны раз, як мы прыносілі дровы, яна давала Хане абедцаць. Мяне яна ніколі не частавала. Праўда, адноўчы яна наліла мне кубак кавы, але я так расхвалявалася ад адной думкі, што мы знаходзімся з ёю адны ў халаднаватым прыгожым пакоі, што расплакалася, а са мною гэта здаралася не часта.

— Малютка,— ласкава сказала настаўніца і паглядзіла мяне па шчацэ.— Не плач, сёння ты будзеш расказваць на памяць «Вясна наступіла»! — Я пайшла, так і не дапіўшы кавы, а яна не стала мяне ўгаворваць. Мне часта даводзілася расказваць:

Вясна наступіла, лугі зацвітаюць,
Зыркае сонца сагрэла ўвесь свет.
На паплавах паміж купін гуляюць
Вясёлыя эльфы ў зялёнай траве.

Верш і сам быў падобны на казку, а калі цёмныя вочы настаўніцы з заўсёднай цікавасцю спыняліся на мне, ён рабіўся зусім як казка.

Некаторыя дзяўчаткі таксама вывучылі гэтыя радкі, яны нават расказвалі мне іх на памяць і ўгаворвалі папрасіць фрэкен, каб яна дазволіла ім дэкламаваць на ўроку. Але не ўжо, няхай самі просяць! Вось каб на іх месцы была Хана! Але Хана вершаў не любіла.

У гэтай школе мяне ніхто не прымушаў чытаць уголас па складах. Наадварот, калі настаўніца заўважыла, што я бегла чытаю, яна пахваліла мяне і параіла практыкавацца дома.

— Нельга чытаць нядбайна, чытай голасна і старайся выразна выгаворваць кожнае слова.

Я паслухалася яе і стала дапазна бубніць уголас. Мама думала, што нам задаюць вельмі многа ўрокаў, але аднойчы ўбачыла ў мяне ў руках бульварную кніжачку пад назвай «Вясталкі». Помніцца, там расказвалася пра дзесяць амерыканскіх дзяўчат, якія рабілі кругасветнае плаванне. Таямнічыя загаханья шукалі іх па ўсім свеце, а яны сталі ахвярамі індзейцаў і мядзведзяў і загінулі, а потым зноў ажылі, і ўсё кончылася добра і шчасліва. У апошнім выпуску загаханья знайшлі іх, і яны пажаніліся. Адгулялі дзесяць вяселляў, а жаніхі, хоць і прыроджаныя амерыканцы, аказаліся лордамі.

Мама адабрала ў мяне «Вясталак», але не набіла, бо кніжка была бабуліна.

На чацвёрты дзень, вярнуўшыся са школы, я ўбачыла ў нас бабулю. Ёй споўнілася семдзесят чатыры гады. Яна жыла далекавата ад горада, у маленькім мястэчку Вільбергенс, заціснутым паміж невялікімі гольмі пагоркамі. Сяліліся там толькі кветачніцы і прыбіральшчыцы рынкаў. Ужо пад канец мая ўся зеляніна ў мястэчку была абарваная, на пагорках нельга было знайсці ні адной саломінкі, ні аднаго падснежніка. Са-

лома і трава сабрана, пафарбавана, прададзена і красуецца ў вазах гарадскіх дамаў, побач з гіпсавымі статуэткамі і скарбонкамі. Хвоя, яловыя галінкі, ядловец — усё прададзена. І калі б не апрацаваныя лапікі зямлі вакол дамоў, мястэчка было б падобнае на пустыню. Маленькія хаткі, маленькія лапікі зямлі, маленькія кветкі.

Саджаць кусты і дрэвы не было сэнсу. Каля кожнай хаты — рэзеда і духмяны гарошак. Толькі яны і раслі ў мястэчку. Даражэйшыя кветкі вялікімі вазамі вывозілі на кірмаш садоўнікі. Хвоі і лісцевыя дрэвы скрозь у наваколлі былі такія скрыўленыя, нібы застылі ў пакутах пасля ўсіх нягодаў, якія ім давалася перажыць.

Дрэвы, як і людзі, падчас маюць свой лёс. Дрэва прыкавана да месца, на якім расце, яно зусім безабароннае. Той, хто нічога не мае, рабуе таго, хто прывязаны каранямі да зямлі. Усё залежыць ад трываласці каранёў. Нават вятры не зусім свабодныя. Нават яны не могуць дзьмуць, куды ім уздумаецца. Яшчэ іўдзейскі цар з хворай селязёнкай сцвярджаў гэта, і яму верылі, бо ён быў царом.

— Гэтай ноччу абламалі маю рабіну, — сказала бабуля, накладаючы мне бульбы са скваркамі (мамы дома не было). У бабулі раслі рабіна і шалфей, некалькі крокусаў і «дзяўчына ў зялёным». І кожны год, як ні вартавала яна свой маленькі садзік, кветкі кралі і везлі на рынак. Зладзеі абломвалі кусты персідскага бэзу, які лічыўся ў Вільбергене рэдкасцю. Кветачніцы проста не маглі спакойна глядзець, як бэз стаяў ва ўсёй сваёй красе сярод агульнага запусцення. Бо ім гэта быў хлеб, газета, кубак кавы ці што-небудзь яшчэ, таксама вельмі патрэбнае. Бабуля заўсёды сплёўвала праз левае плячо, калі сустракала гандлярку кветкамі, падазрона пазірала на яе кош і не адказвала на прывітанне.

— Абламалі ўсю рабіну, каб яны ёю падавіліся,— бурчала бабуля, пакуль я ела. Але, зразумеўшы, што мяне гэта не вельмі цікавіць, загаварыла ўжо менш ваўніча:

— Ну, як табе ў новай школе?

Я расказала пра тое, як усё добра, і пра настаўніцу, і пра Хану.

— Гэта што яшчэ за Хана? — рэзка і са здзіўленнем папыталася бабуля.

— Ды... яны... Яе мама венічніца Міна,— адказала я сарамліва.

У бабулі па шчоках разлілася чырвань, але яна не сказала ні слова. Я спужалася. Божа, зноў нешта не тое! Хіба ж Хана вінаватая, што яе мама прадае венікі і жыве ў багадзельні! Тут ужо я зазлавалася на бабулю.

— Хана харошая! — крыкнула я задзірліва.

Ніякага адказу.

— Другія дзеці яе таксама любяць. (На самай справе гэта было не зусім так, але чаго не скажаш для большай пераканаўчасці!)

— Рабіла б ты лепей свае ўрокі,— усё яшчэ пахмурна адказала бабуля.

Яна заўсёды была добрая да мяне і вельмі прывязалася да мамы. Майго айчыма, а свайго пляменніка, яна лічыла самай нікчэмнай істотай на свеце. Не, яна не была несправядлівая. Але ўсё ж такі, як яна казалася, свая кроў — гэта свая кроў.

— Бедная Гедвіг! — часта ўздыхала яна.— Ён і не мог стаць другім з такой мацераю, якая была ў яго. А бацька? Яго ніколі не бачылі цвярозага. Айчымава маці працавала на фабрыцы і даводзілася зводнай сястрою той самай «адукаванай» белашвачцы, якая вельмі сябрала са свяшчэннікавай жонкай. Бабулінага брата, камінара, яна сустрэла выпадкова, калі той прыйшоў праведаць сястру. Вось якім чынам у бабулі

з'явілася «адукаваная» радня. Абедзве жанчыны жылі ў той час разам у адным пакоі і працавалі на фабрыцы Драга ў Норчэпінзе.

Так цікава было слухаць, калі бабуля пра ўсё гэта расказвала маме!

— Ну і прыгажун твой братка! Такі высакародны! І такі добры да мяне! Такі прыгожы! — казала сяброўка бабулі.

— Сцеражыся майго брата! Ты залішне добрая для яго, глядзі, не пускай яго, калі мяне дома няма! Многія лічылі яго высакародным і наплаціліся за гэта. Павядзешся з п'яным камінарам — сама перапэцкаешся ў сажу, — перасцерагала бабуля.

Але жанчыны ў той час працавалі ў начную змену, і, відаць, калі бабуля пакідала хату, з'яўляўся камінар.

— Ужо праз некалькі месяцаў я нічога не чула, апрача скаргаў, — расказвае бабуля.

— Твой брат некуды знік, ты не бачыла яго? Чаму ён больш не прыходзіць да мяне?

Бабуля замаўкае і тройчы сплёўвае цераз левае плячо.

— Ты толькі падумай, Гедвіг, ён меў некалькі дзяцей. Другія жанчыны былі праворныя, яны выкручваліся з гэтага становішча і выходзілі замуж за другіх мужчын. Але большай дурніцы, чым гэтая падла, я ніколі не бачыла. Я тады аўдавала пасля смерці другога мужа і збіралася яшчэ раз выйсці замуж. А яна якраз нарадзіла дзіця. Я ўзяла і забрала яго да сябе. Потым напісала капітану (старэйшы бабулін брат быў капітанам) праз консульства, растлумачыла яму пра ўсё, і ён прыслаў мне грошай на выхаванне дзіцяці. А было б куды лепей, каб я тады кінула хлопчыка ў Муталу, хоць пажыла б па-людску! — Гэтым яна звычайна канчала сваё апавяданне і хмурнела.

Бабуля ніколі не саромелася сказанага слова. «А інакш хто ж будзе слухаць?» — гаварыла яна.

— Яны не прыдумалі нічога лепшага, як пасадзіць дзяўчынку з дачкою венічніцы Міны! — сказала яна вечарам.

Мама збянтэжылася і пачырванела. Тады я зразумела, што тут нешта не так.

— Заўтра пайду ў школу і ўсё ўладжу, — сказала бабуля.

Я зусім выйшла з сябе, закрычала, стала грукаць кулакамі па сталае, затупацела нагамі.

— Ты што, здурнела, Міа? — тут мама добра страсянула мяне. Але я не супакоілася і дакрычалася да нервовага шоку ці да нечага падобнага на гэта, пачалася ікаўка, а потым мяне вырвала. Мама з бабуляй спалохаліся і пачалі ўгаворваць мяне: бабуля не пойдзе ў школу, у мяне не забяруць мае Ханы.

Прыступ рвоты прайшоў, і я, зусім супакоіўшыся, абняла бабулю за шыю і сказала:

— Я так моцна, так моцна люблю Хану!

Тады бабуля заплакала, а мама, як і раней, была халодная і спакойная.

Ужо пазней з хатніх размоў і сварак я зразумела, што да чаго. Адночы айчым хадзіў сватацца да венічніцы Міны, і ўсе лічылі, што Хана — вынік яго сватання.

Здарылася гэта за многа гадоў да таго, як мама сустрэлася з ім, але бабуля вельмі саромелася гэтай гісторыі, пра якую ведалі ўсе ў Вільбергене.

Калі нарадзілася Хана, бабуля адразу прымусіла айчыма завербавацца, думала, што ў арміі з яго «зробяць чалавека».

— І ўмее ж добра працаваць, калі захоча. Ён стаў дзеншчыком у капітана і адбыў у яго ўсю службу, — не без гонару гаварыла бабуля. Быццам у арміі можна, калі захочаш, кінуць адну пасаду і перайсці на другую.

— Мабыць, няблага яму было ў палку, — уставіла мама, — там заўсёды поўна гультаёў.

— Што праўда, то праўда. Вярнуўся дадому ён лянны і растаўсцелы, як свіння, але прывёз добрую характарыстыку. Ён спрабаваў нават служыць паліцэйскім,— у бабуліным голасе чуецца гонар.

— Во, во, боўтацца па горадзе, таптаць брук і падпіраць вуглы, на гэта ён здатны,— фыркнула мама.

— Не, Гедвіг, ён працаваць умее, калі захоча.

— Умее, калі ёсць ахвота. Але як толькі з'яўляецца патрэба, ахвота ў яго прападае. Я дык прывыкла працаваць у любы час, хочацца мне ці не хочацца. І ўсе так павінны, у каго за душою нічога няма.

Бабуля згадзілася.

А я зразумела, што жыццё — гэта праца.

Паглынутыя сваімі думкамі, яны змоўклі, а я абуралася, што яны так многа ўвагі аддаюць айчыму, і адчувала сябе лішняй і нікому не патрэбнай. Часам у які-небудзь з вечароў, калі мама бывала асабліва маркотная і маўклівая, бабуля пачынала расказваць пра сваё жыццё. У гэтыя хвіліны яна здавалася такою вялікаю і незвычайнаю, што я разумела: бабуля старая, вельмі, вельмі старая.

Яна любіла пагаварыць пра сваіх братоў. І пачыналася казка — не, болей чым казка: перада мною разгортвалася незвычайнае жыццё. Падумаць толькі, у яе былі такія браты! У бабулінай хаце партрэты іх віселі на сцяне.

На грудзях аднаго брата, пажылога мужчыны ў форме капітана амерыканскай арміі, блішчалі чатыры медалі. У мяне і цяпер вісіць яго картачка. Яна вельмі старая і выцвілая, але на ўсіх чатырох медалях добра відзён амерыканскі арол. Капітан атрымаў іх за подзвігі на сушы і на моры, калі ваяваў за вызваленне неграў, і за тое, што многа гадоў вадзіў караблі Ост-Індскай кампаніі. Ён быў на дваццаць гадоў старэйшы за бабулю.

Другі брат, у адзежы камінара, быў маладзейшы

за бабулю і даводзіўся бацькам майму айчыму. І на яго не запэцканай сажай куртцы былі прычэплены два медалі.

— Павер мне, Гедвіг, ужо што-што, а жыццё-то я ведаю. Папраўдзе. Я ведаю, што такое жыццё. Табе таксама не лёгка, Гедвіг, але... Адноўчы ў горадзе пачалася халера, і мы за адзін год страцілі тату і маму. Мой старэйшы брат, капітан, ужо плаваў. Тады мы з малодшым братам пайшлі да гэтага нягодніка, нашага сваяка, які адабраў у нас усё, што асталося пасля таты і мамы, нават хутар. А ён жа даводзіўся родным братам нашаму бацьку... Ты, Гедвіг, не раз праходзіла каля хутара і ведаеш тых, хто там жыве, наследнікі ў трэцім калене. Але шчасця ім усё роўна няма, сама разумееш. (Я бачыла гэты хутар, ён зусім блізка ад Норчэпінга. За жоўтай агароджай віднеліся кусты каліны і грушы.) У нас была такая слаўная сястра, Гедвіг. Ёй толькі-толькі споўнілася семнаццаць гадоў; і нежк вечарам яна забавілася на дварэ з хлопцам, сынам гандляра. Адзін толькі раз забавілася яна на дварэ з хлопцам, і яе набілі за гэта...

(«Адзін толькі раз забавілася яна на дварэ з хлопцам», — шантала я сваёй ляльцы.)

...Моцна набілі. Мне было тады дванаццаць гадоў, а брату дзевяць. Наш дзядзька хвастаў яе розгаю па голай спіне. Яна была ўжо дарослая, але ёй давялося раздзецца дагала, бо гэты д'ябал быў набожны. Мы з братам пачулі, як яна плача і жаліцца, і сталі крычаць. Тады адлупцавалі і нас, але яе, нашу дарослую сястру, білі голу! «Ах ты, распусніца! Ах ты, блудлівая пачвара! Будзеш тры гадзіны стаяць на каленях і чытаць «Ойча наш», пакуль не ачысцішся... Бацькі твае памерлі ад халеры, бог разгневаўся на іх, і ты, грэшніца, толькі прыносіш гора нашаму дому! — Перадражніваючы набожнага дзядзьку, бабуля гаварыла хрыплым, грубым голасам.— Станавіся вось тут і сцякай крывёю,

распусніца!» На ўвесь квартал было чуваць, як ён роў і вар'яцеў, але навокал жылі беднякі, і ніхто не пасмеў прыйсці ёй на дапамогу, ніхто, ніхто...

Позна ўночы сястра ўстала.

«Пайду на рэчку, прамыю спіну, так пячэ і баліць, што я, мусіць, памру, калі не прамыю яе». Яна вылезла праз акенца. Нас з братам ужо налупілі, і мы не асмеліліся пайсці з ёю. У такіх выпадках у людзей заўсёды не хапае смеласці. Яна пайшла адна. Мы дык думалі, што яна ідзе шукаць свайго хлопца, але яна надумалася другое...

(«Мы дык думалі, што яна ідзе шукаць свайго хлопца...» — паўтарала я, калі пераказвала ўсё гэта Хане.)

Не, яна надумалася другое. Яна дайшла да Обакі і кінулася ў ваду. Поўная адчаю і тугі, плялася яна цэлую мілю да рэчкі. Знайшлі яе ў той жа дзень. Паліцыя пільна сачыла за ракою ніжэй вадаспада, бо якраз там часта тапіліся людзі. Але, думаеш, Гедвіг, паліцэйскія казалі што-небудзь пра яе ссечаную спіну? Не, ні слова.

(«Думаеш, паліцэйскія казалі што-небудзь пра яе ссечаную спіну? Не-е», — казалі я Хане. Хана плакала, а я прыдумляла, каб як найлепей адпомсціць паліцэйскім.)

Яны занеслі цэла ў морг, і мы пайшлі туды, апазнаць яе і пацвердзіць, што яна наша сястра. Яе спіна, Гедвіг... Ніколі не забуду я гэтай спіны, а мне ж цяпер семдзсят чатыры, а тады было дванаццаць! Яна была як пральная дошка: крывавае баразна, другая, трэцяя... Але ніхто не бачыў гэтага. Ніхто не хацеў бачыць. Дзяцей тады білі ва ўсіх сем'ях. Падумаеш, ссечаная спіна!

А сястра налажыла рукі на сябе праз тое, што гэты нягоднік біў яе голую. Хлопец пабаяўся паказацца. Так і пахавалі сястру без яго, але дзе, я не ведаю і

цяпер, бо на другую ноч, пасля таго як яе выцягнулі з ракі, мы з братам уцяклі. За намі ніхто не гнаўся. Яны радаваліся, што ад нас збавіліся. Хутар перайшоў ім, ніхто ж не ведаў, дзе знаходзіўся капітан. Во як, Гедвіг... Чаго толькі не было пасля гэтага, праз што толькі не прыйшлося прайсці, іншы раз прабегчы, а часам прапаўзці, але часцей за ўсё я старалася цішком прашмыгнуць міма. Праўда, мне гэта ніколі не ўдавалася — чалавек павінен усё перажыць. Мой малодшы брат выпадкова пайшоў у камінары, дый я зусім выпадкова стала ткачыхаю, а ледзь жа не стала яшчэ некім... З таго часу, як брату споўнілася чатырнаццаць гадоў, ён ні дня не быў цвярозы, а калі паехаў падмайстрам у Бельгію, мне давялося шукаць грошай і дабірацца туды на нейкай старой пасудзіне, каб прывезці яго назад. Гарэлка яго даканала. Ён не мог жыць без спіртнога, не мог працаваць без выпіўкі. Я таксама аднойчы спрабавала напіцца, мне тады споўнілася трынаццаць гадоў, і працавала я свінаркаю ў Стэгеборзе. Гарэлка ў той час была танная, і дастаць яе было вельмі лёгка. Шчасце, што яна не падабаецца нам, жанчынам.

(«Шчасце, што гарэлка не падабаецца нам, жанчынам», — павучала я Хану.)

Апрача брата, у мяне нікога не было, толькі ён адзін і напамінаў мне пра бацькоў, і толькі ён ведаў, што пафарбаваны ў зялёны колер дом калісьці быў наш. Але ён толькі піў, гарлапаніў песні і зноў піў. Ну і харошы ён быў! Пасля яго асталіся дзеці. Ён нічога не меў, апрача адзежы камінара, але жанчыны, і добрыя і благія, аж млелі па ім. Ён не раз ратаваў людзей ад смерці і атрымаў за гэта два медалі. Аднойчы здарыўся пажар у Лінчэпінзе, брат у самую апошнюю мінуту вынес з агню пастара.

«Было б несправядліва, калі б ты, пастар, згарэў, як гараць грэшнікі ў пекле», — прыгаворваў ён, несучы

пастара на спіне, а людзі ўхмыляліся. «Ласе з Бровіка»¹ напісаў пра яго ў газеце. У той час не было яшчэ пажарных камандаў, іх абавязкі выконвалі камінары. Але брат, па-мойму, нават не разумеў, што робіць, ён ніколі не быў цвярозы. А згарэў ён праз дварняка на пажары ў Мальмё, яму не было яшчэ трыццаці. Сабака выў і вішчаў у палаючым доме; рэчы амаль усе ўдалося вынесці. Гаспадыня стаяла побач, плакала і прасіла брата выратаваць дварняка. А брат быў як воск у руках жанчын, вось і згарэў разам з сабакам. Пра гэта таксама напісалі ў газеце. Альберту тады споўніўся год.

А за год перад гэтым нас з братам знайшоў праз паліцыю капітан. На шчасце, паліцыя нас добра ведала дзякуючы адвазе камінара, інакш капітан не знайшоў бы нас, бо ў выбарчыя спісы мы не былі ўпісаны. Пра гэта паклапаціўся дзядзька, які абакраў нас. Сам ён да таго часу памёр і не мог быць пакараны, а апякунская папера сведчыла, што ўсё пайшло на выхаванне дзяцей.

Каб ты толькі бачыла майго брата-капітана, Гедвіг! Які мужчына! Ён быў тады ўжо сівы, насіў форму і медалі, а плакаў, як дзіця, калі я расказвала яму пра гібель сястры.

«Маю сястру катавалі, як чорнага раба! — крычаў ён. — Я ваяваў за вызваленне неграў, ды аказваецца, у нас на радзіме таксама ёсць нягоднікі! І хто ж — наш родны дзядзька, якому ў дзяцінстве мы далі мянушку «святоша» за тое, што ён, калі прыходзіў да нас, заўсёды казаў малітвы! Значыць, ён і маліўся толькі для таго, каб завалодаць зямлёю нашага бацькі?! Маліўся ён добра і атрымаў, што хацеў! Па яго разліках,

¹ «Ласе з Бровіка» — так падпісваўся папулярны журналіст, які друкаваўся ў газеце «Эстгётэн» (*зайвага аўгара*).

вы павінны былі памерці, ён усё абмазваваў, скнара. Калі б ён і яго баязлівая жонка былі жывыя, я б павесіў іх на мацце той баркі, што стаіць тут каля Аркё, каб усяму гораду была навука! Нам жа радня бургамістр, няўжо ён нічога не мог зрабіць, няўжо ніхто не мог хоць чым-небудзь вам памагчы?»

«Ніхто і не ведаў пра нас толкам. Мы з братам не смелі выйсці з хаты, а ва ўсім горадзе не знайшлося ні аднаго чалавека, якога хваляваў бы лёс дваіх дзяцей. Бо паважаюць толькі таго, хто можа рабаваць другіх. Ты павінен гэта добра ведаць, ты сам жыў у нашым горадзе», — адказала я капітану.

— Каб ты толькі бачыла майго брата-капітана, Гедвіг, каб ты хоць раз у жыцці паглядзела на сапраўднага мужчыну. Мусіць, ён даўно ўжо памёр, з таго часу я ніколі больш яго не бачыла. І пажыў ён з намі зусім мала. Ён вадзіў караблі па ўсіх марах, і ў Амерыцы хацелі, каб ён астаўся службыць у іх арміі. Перад ад'ездам ён пакінуў мне на ашчаднай кніжцы тысячу крон на выхаванне Альберта, сына нашага брата. Я гадала яго як магла. Ён быў здатны ад прыроды, але прыходзілі сваякі яго шалапутнай мацеры і ўсюды ўтыкалі свой нос. Яны ніколі не прынеслі гасцінцаў хлопчыку, — наадварот, прадзільны майстар спрабаваў забраць у мяне ашчадную кніжку, якую пакінуў брат. Праўда, Гедвіг, розныя бываюць людзі... Альберт адзіны сваяк, які ў мяне застаўся, і які б ён ні быў... ёсць у ім усё ж такі нешта добрае; яго бацька, камінар, хоць і піў запоем, заўсёды быў надзіва сардэчны чалавек. Гарэлка і пустыя жанчыны загубілі яго. І Альберт пайшоў бы тою самаю дарогаю, але ён вельмі прывязаўся да цябе, Гедвіг. Я думаю, усё ў вас будзе добра. Ты такая непадобная на тых жанчын, да якіх ён прывык, што ўрэшце ён возьмецца за розум. Чалавек павінен прайсці праз усё, хоча ён таго ці не, ці кончыць гэтак, як кончыла мая сястра. Я часта хадзіла да Оба-

кі, Гедвіг, стаяла на беразе і доўга глядзела ў ваду...
(«Яна так і не знайшла свайго хлопца», — шаптала я засынаючы.)

— Маліся грамчэй, — сказала бабуля.

Але я прыкінулася, што сплю.

Я не помню, каб любіла каго-небудзь з сваіх сябровак больш, чым Хану. Але ўсё ж такі гуляць яна не ўмела.

Я доўга прыставала да мамы, і калі яна нарэшце дазволіла прывесці Хану ў нашу хату, дзяўчынка села ў куточак і, слухаючы маю балбатню, асцярожна крталала ўбогія цацкі. У мяне была цэлая камода, маці аддала яе на лялькі.

У камодзе ляжалі ўсе мае скарбы: нейкае падабенства да лялькі, якая не вельмі мяне цікавіла, і многа паштовак і ракавінак, пра якія расказвала я такія незвычайныя гісторыі, што яна сядзела, як зачараваная. Амаль заўсёды гэта былі апавяданні пра марака-капітана і пра камінара. Мама трохі ажывілася, прыбрала пакой і была вельмі ласкавая з Ханаю. Мы выбралі дзень, калі бабуля не прыйшла да нас. Хіба ўгадаеш, як паставіцца яна да Ханы?

Мама падарыла Хане адну маю старую сукенку, даўно прызначаную на анучы. Яна была залатаная і моцна паношаная, з простага мультану, але па крайняй меры ёй хоць не трыццаць гадоў, як Ханінай кофце, якую, мусіць, адкапалі сярод усялякага рыззя ў багадзельні. Мама зусім нядаўна пашыла мне белы фартух, але ён выйшаў малы, а на большы не хапіла матэрыі; яго таксама аддалі Хане. Потым мама адзела яе, прычасала і завязала бант, а астатнія валасы распусціла.

Хана стала вельмі міленькая. Праўда, яна была босая, але якое гэта мела значэнне? З надыходам гарачых дзён усе дзеці хадзілі босыя, не толькі ў будзень, але і ў нядзелю.

Мы падвялі яе да люстэрка. З мінуту яна моўчкі глядзела ў яго.

— Міа лепшая за ўсіх у школе. Фрэкен больш за ўсіх любіць яе,— сказала яна нарэшце маме. Я бачыла, што ў яе ад сарамлівасці трасуцца губы.

Гэтак падзякавала Хана, і мама зразумела і ацніла яе. Аддаўшыся свайму першаму каханню, я была няўважлівая да мамы, ніколі не расказвала ёй школьных навін і толькі цяпер паступова пачала зноў адтаваць. Мама дабрата да Ханы зрабіла мяне шчасліваю.

Мама пачаставала нас хлебам з маслам і смачнаю какаваю, зваранаю з лушпін какававых зярнят. Мы куплялі лушпіны цэлымі мяхамі каля Норчэпінгскага порта.

На другі дзень Хана зноў прыйшла ў школу з гладка зачасанымі валасамі і з маленькаю тугою коскаю, перавязаную шарсцяной ніткаю, у старой кофце на трыццаці апліках і ў доўгай спадніцы да пят.

На перапынку я папыталася ў яе, чаму яна не надзела мае сукенкі і фартуха замест гэтага страхоцця.

Аказалася, начальніца багадзельні прымусіла схаваць новае адзенне да экзаменаў, а хадзіць з распушчанымі валасамі, яна сказала, грэх.

Тут з Ханаю былі мы бяссільныя.

Аднойчы Хана не прыйшла ў школу, на другі дзень — таксама. Я асталася зусім адна. Надышлі цёплыя дні, дровы настаўніцы сталі не патрэбныя — гатавала яна на прымусе,— і я сноўдалася па школьным двары без ніякага занятку, злавалася на дзяцей і не хацела гуляць з імі. Дзеці пакрыўдзіліся, а адна з «лепшых» дзяўчынак абазвала мяне «подлая» за тое, што я хачу гуляць толькі з Ханаю.

— Я подлая?

— Ага! Бо венічніца Міна подлая і Хана таксама подлая!

І мы пабіліся. Я і мае сяброўкі ў той час яшчэ не ведалі, што біцца падыходзіць толькі хлопцам.

А назаўтра з пачырванелымі ад слёз вачыма прыйшла Хана. На ёй была мая старэнькая сукенка і белы фартух, а ў тугой косцы — чорная стужка, вузкая, як шнурок з чаравіка. У Ханы памёр брат, яны з мамаю хавалі яго.

Брат Ханін быў Альвар.

Увесь дзень я маўчала. Я ніколі не раскажвала, што сябравала з Альварам і аднойчы падманула яго, быццам аслінае дзіцяня завецца бараном. Але я падвоіла сваю пяшчоту да Ханы. Я плакала разам з ёю, як быццам памёр мой брат, і дзеці, якія не часта бачылі мае слёзы, таксама сталі сур'ёзныя. Альвар жыву у тарпара з папяровай фабрыкі, куды ўладкавала яго таварыства дапамогі бедным. «Я дастану другі пруток, — гучаў у мяне ў вушах яго голас. — Не біце яе!»

І вось ён памёр.

У той вечар я шчыра малілася і прасіла ў бога не кучаравых валасоў ці яшчэ якой-небудзь выгоды. Я прасіла дараваць мне крыўду, прычыненую Альвару. Здаецца, я бедавала па ім болей, чым Хана, але ж Хана не крыўдзіла і не ашуквала яго, як я. Ад гэтых думак рабілася яшчэ горай.

Коннік на белым кані ў канюшыне.
Збруя, шпоры, кап'ё ў руцэ.
Мінне мака, сінне вака,
Яблык, пэмпел, пілам, паф.

— Эстэр выйшла! Давай цяпер другую лічылку,
Mia!

— Не, гэтак несправядліва, лічы тую самую!

— Анніку-ванніку! — Гэта крыкнула Хана.

Анніка-ванніка, Сёдэрвалье,
Грэбень-брэдзень, лес густы.
Карла-кароль і генерал
Хутка заходзяць у тронны зал.
Восем дзён нявесце чакаць,
Анніка-ванніка танцаваць.

— Міа выйшла! Хана, лічы!

Хана ведала толькі «Эне, бене, кніп, кнап...».

— Ну яго, лепей зусім не будзем гуляць у хованкі! Што гэта за гульня, калі некаторыя не ведаюць нават лічылак. Хана ж не ўмее лічыць. Лічы, Міа, хоць ты ўжо выйшла!

Шчокі ў Ханы запалалі, маленькі заплечены хвосцік сумна апусціўся на патыліцу. Вось так з ёю заўсёды.

Перш чым я паспею прыдумаць, як выручыць яе, абавязкова хто-небудзь паверне ўсё так, што Хане робіцца сорамна.

— Хопіць гуляць у гэтыя дурныя хованкі! Давайце лепей вадзіць карагод! — закрычала я.

Калі мы вадзілі карагод і я трапляла ў цэнтр круга, тут жа апыналася і Хана, бо, як толькі падыходзіла мая чарга, я выбірала яе. Але гуляць у хованкі ёй было цяжка: яна ніколі не магла знайсці схаваных, а сама заўсёды пападалася, хоць перабірала сваімі босымі ножкамі з усяе сілы, ажно было відаць, як б'ецца пад кофтай яе сэрца. Але ў яе ўсё роўна нічога не выходзіла. Я вельмі перажывала, калі бачыла, як Хану заўсёды абганяюць.

— У карагод, у карагод, а то я зусім гуляць не буду!

— Вельмі ты ўжо зазнаешся!

— Перапынак хутка скончыцца, мы ўсё роўна не паспеем пагуляць у хованкі, а фрэкен злуецца, калі мы хаваемся і не чуем званка...

Вось ужо некаторыя бяруцца за рукі, пакрысе падыходзяць тыя, што вагаліся, толькі тая, што абазва-

ла мяне зазнайкаю, з «высакародных», надзьмулася і трымаецца ўбаку.

— Пачынай, Эстэр! «Слаўнаму малайцу...»

Тут Эстэр не вытрымлівае, ідзе ў круг і выбірае дачку гандляра, ціхую слаўную дзяўчынку, якую яна лічыць «сваёю», таму што бацька Эстэр — старэйшы работнік на тым хутары, куды мой айчыным уладкаваўся землякопам. А да якога рангу залічыць землякопа — гэтага ніхто толкам не ведаў; апрача таго, землякопы-дрэнажнікі лічыліся амаль кваліфікаванымі рабочымі, — так што маё становішча ў школе было не вельмі выразнае. Усе, зразумела, бачылі, што мы вельмі бедныя, але затое ў мяне не было ні братоў, ні сёстраў, і ў школу я заўсёды прыносіла сьнеданне. Дзеці не маглі добра разабрацца, у якую ж катэгорыю мяне залічыць.

З Ханаю другая справа. З ёю было ўсё ясна. Ні дачка дробнага гандляра, ні дачка старэйшага работніка ніколі не выбіралі дзяўчынку з пацучыным хвосцікам на патыліцы, у доўгай спадніцы і брыдкай кофце.

Калі падышла чарга дачкі старэйшага работніка, яна выбрала мяне.

Хлопцу-малайцу патрэбен друг —
ружы чырвоныя і півоні, —
бо толькі ружы, толькі лілеі
сэрца маё растрывожаць пяшчотай, —
ружы чырвоныя і півоні.

Варта было Хане трапіць у круг, як яна адразу бян-тэжылася, рабілася непаваротлівая і няспрытная. Вершык паспявалі праспяваць амаль да самага канца, перш чым яна, бывала, апамятаецца. А дзеці тады крычаць што ёсць моцы:

— Выберы каго-небудзь, Хана, выберы каго-небудзь!

І толькі ў самы апошні момант, калі гаварыўся апошні радок вершыка, яна нарэшце асмельвалася і заўсёды цягнула ў круг мяне.

У школе вучыліся дзеці, адзетыя гэтаксама бедна, як і Хана. З якой прагнасцю і мальбою глядзелі яны на тых, хто еў хлеб з маргарынам ці ліверную кілбасу,— напрыклад, на дачку гандляра. А Хана нават і гэтага не смела: яна не глядзела ні на багатых, ні на бедных, ні на кога, з кім яна не была так блізка знаёмая, як са мною. Ды нават і мяне яна іншы раз пабойвалася.

Аднойчы з ёю здарылася папраўдзе нешта страшнае. На перапынку яна забылася схадзіць па патрэб, і ёй ужо ў самым пачатку ўрока трэба было б папрасіцца выйсці. Але яна не пасмела.

Я заўважыла, што ў яе нешта здарылася, і прашаптала:

— Табе зубы баляць?

Яна пакруціла галавою.

— Трэба пісаць, а не шаптацца,— сказаў мой кумір каля дошкі.

Фрэкен была вельмі строгая са мною, стражэйшая, чым з другімі дзецьмі, але была са мною і болей сардэчная, чым з імі — гэтым яна ўзнагароджвала мяне. Таму мяне і не засмучалі яе вымовы. Помніцца, я нават любіла іх: было прыемна, што яна звяртае на мяне ўвагу, няхай нават сварыцца. Раптам Хана ўскочыла, невыразна прамармытала некалькі слоў, і тут мы ўсе пачулі, як нешта пацякло.

Фрэкен пачырванела.

— Выйдзі, Хана,— сказала яна і строга паглядзела на тых, хто пасмейваўся і залішне цікавіўся.— Пішыце далей.

Хана выйшла за дзверы. А мы пісалі і пісалі, між разоў хадзіла фрэкен, не спускала з нас вачэй. Дзве-

ры асталіся адчыненыя, але, калі б Хана зноў ціхенька ўвайшла ў клас, мы ўсё роўна не пасмелі б глянуць на яе.

Урок кончыўся, а Хана так і не прыйшла.

Я адразу пабегла яе шукаць. Ніхто не захацеў мне памагчы. Дзеці стаялі групкамі і хіхікалі, а адзін хлопчык крыкнуў мне наўзадгон, што Хана пайшла дадому па сухія штаны.

— У яе няма другіх штаноў! — зларадна зараўла дачка старэйшага работніка.

Але я нават не чула іх насмешак. Мяне душыў адчай. Мне думалася, што Хана памерла. Я не чула званка і адбягала ўсё далей ад школы, шукала ў кустах каля прыбіральні, поўзала па глыбокай канаве. Доўга хадзіла я па прасёлку і крычала, а потым папыталася ў мужчыны, які ішоў насустрач, ці не бачыў ён дзяўчынкі ў доўгай спадніцы і з маленькаю коскаю. Не, ён не бачыў, але калі я са школы, дык званок ужо даўным-даўно празвінеў. Я з усяе сілы памчалася назад. Можна, Хана вярнулася за перапынак?

Потная, расчырванелая, я ўбегла ў клас, калі ўсе дзеці ўжо сядзелі на месцы, трымаючы перад сабою грыфельныя дошкі. Але я нікога не заўважыла, нават настаўніцы, я бачыла толькі, што мая парта пустая і Ханы няма.

— Садзіся на месца, Міа. Вазьмі дошку і спісвай лічбы.

Я машынальна паслухалася, дастала сваю дошку і замерла, утаропіўшыся ў адну кропку. Настаўніца больш нічога не сказала. Яна нават не падышла да мяне паглядзець, ці напісала я што-небудзь, і ні слова не папыталася пра Хану. І раптам я пачала ненавідзець настаўніцу. Хвілін праз дзесяць я ўжо так моцна яе ненавідзела, што мне хацелася ўскочыць, драпаць ёй твар і шчыкаць датуль, пакуль яна не папросіць мяне знайсці Хану, схадзіць у багадзельню і

дазнацца, прыйшла яна дадому ці не. Хана ляжыць, напэўна, нежывая каля чыгуначнага пераезда, дзе аднойчы знайшлі дзіця і дзе неяк задушыла селяніна з чужога прыхода. А можа, яе разарваў сабака з саду гандляра, каля якога яна ходзіць дадому? Бо сабака такі вялізны і злосны, што пра яго нават пісалі ў газеце «Эстгётэн».

Я сядзела моўчкі і ўсё больш распалялася нянавісцю да настаўніцы, якую нядаўна вельмі любіла, за яе абьякавасць да Ханінага няшчасця. Я ведала, як баялася Хана таго сабакі, і часта праводзіла яе міма саду,— я ані не баялася сабак з гладкаю поўсцю. А гэты быў гладкі, як цяля. Затое ой як баялася я сабак з доўгаю поўсцю! Уяўляю, як страшна было Хане вяртацца той дарогаю. А фрэкен спакойна разгульвае па класе ды яшчэ злуецца на Хану за тое, што з ёю здарылася.

Я цвёрда вырашыла, што, як толькі кончыцца ўрок, пайду шукаць Хану і не вярнуся ў школу датуль, пакуль не знайду яе. Празвінеў званок, а мая грыфельная дошка была чыстая — я не напісала ніводнай лічбы і так спяшалася, што кінула дошку проста на парту, дзе яна і асталася, што сведчыла пра маю нядбайнасць.

Але толькі я сабралася бегчы, пачуўся голас фрэкен:

— Падыдзі сюды, Міа, я хачу пагаварыць з табою! А вы, дзеці, выйдзіце!

Я спынілася. Хоць я яшчэ палала нянавісцю, але гэтаму голасу не магла не падпарадкавацца. Я так рэзка крутанулася ў дзвярах, што стукнулася з дзяўчынкай і расквасіла ёй нос. Дзяўчынка расплакалася. Сама я нават не адчула болю, хоць шчака яшчэ некалькі дзён пасля гэтага была сіняя і доўга балела.

— Як гэта здарылася? — папыталася настаўніца.

Дзяўчынка толькі ўсхліпвала. Я лічыла, што яна сама вінаватая: усе, хто плача ды яшчэ скардзіцца,— самі вінаватыя.

— Кроў ідзе з носа? — зноў папыталася фрэкен.

Божа міласэрны!.. Я моўчкі тапталася на месцы, а дзяўчынка захныкала:

— Здаецца, ідзе...

Я падняла фартух і моцна правяла ім па яе носе.

— Не ідзе,— закрычала я.— Пойдзем да помпы, памочым халоднай вадой! — І я пацягнула яе ў калідор. Нос усё-такі выгляд меў жаласны. Фрэкен таксама пайшла з намі — праверыць, ці ідзе кроў, і мне давлялося прасіць у дзяўчынкі прабачэння.

— Трэба абавязкова прасіць прабачэння, калі сутыкаешся з чалавекам,— сказала фрэкен сур'ёзна.

— Даруй мне,— прамармытала я, а сама аж трэслася ад злосці і нецярпення. На маім месцы кожны папрасіў бы прабачэння.

Мы з фрэкен моўчкі вярнуліся ў пусты клас.

— Міа...— Фрэкен паглядзела на мяне і зноў замоўкла. Маўчанне цягнулася даволі доўга.

— Я пайду,— нарэшце не вытрывала я.

— Куды?

— Шукаць Хану. Яна цяпер, напэўна, нежывая. Яе пераехаў цягнік ці пакусаў сабака Хольмста.

— Ты лічыш, што Хана зрабіла правільна? І, патвойму, добра, што яна не вярнулася ў клас?

— Хана ўсяго баіцца. Яна ж такая баязлівая.

— Ды я на яе і не злуюся. Але табе, Міа, трэба быць больш паслушнаю.

А-г-а-а. Я адразу супакоілася. Зноў старая песня. Зараз мне будзе наганяй. Я зноў пачала ненавідзець настаўніцу. Яна такая самая, як і ўсе, такая самая, як і мама. Але мама бывае што і не пакарае мяне, хоць іншы раз і трэба было б адлупцаваць. Ну, а цяпер што я зрабіла? Не пісала лічбаў? Дык хіба ж можна пісаць,

калі дрыжаць рукі, а лічбы на дошцы так і скачуць уверх і ўніз? Хіба можна пісаць, калі пад коламі цягніка ляжыць мёртвая Хана?

— Ты чуеш, што я кажу? Трэба стрымліваць сябе, Міа. Ты любіш Хану, але ты павінна дазволіць Хане быць Ханаю — яна ніколі не зможа стаць такою, як ты.

Я не зразумела, што яна хацела гэтым сказаць, але наганяю, напэўна, не будзе. Што ж тады будзе? Што-небудзь другое? Чаго я раней не ведала?

— Я павінна пашукаць Хану, яна больш нікому не патрэбна, — сказала я.

— Ты вырашыла пайсці без дазволу. Чаму? Чаму ты не папыталася ў мяне? А я спадзявалася, што ты папросіш дазволу, Міа.

Тут я зусім растала. І праўда, чаму я не папрасіла дазволу?

— Хіба я злая?

— Не, не! — закрычала я.

— Тады чаму ж ты не папрасіла ў мяне дазволу, перш чым пайсці? Я ж бачыла, што ты надумалася ісці.

— Той, хто просіць, ніколі нічога не атрымлівае. Ніколі, ніколі! — У мяне перад вачыма стаяла тая настаўніца з прутком у руцэ.

— У мяне ты ніколі нічога не прасіла.

Гэта было цяжэй трываць, чым пабоі, гэтага я ніяк не магла зразумець. Што ж са мной будзе?

Цяпер я не ненавідзела і не любіла яе — я проста баялася. Яна нагадала мне таго страшнага бога, пра якога я чытала ў бабуліным малітоўніку. Бога, які бачыў у цемры. Бога, які хадзіў па белым свеце, караў усіх і жыў як тыран. Бога, які мог рабіць усё, што яму ўздумаецца, і ніхто не асмельваўся яму пярэчыць.

Я спалохалася. І, як заўсёды ў такіх выпадках, думкі пачалі праясняцца. У самыя адчайныя хвіліны

да мяне прыходзілі асабліва ясныя думкі. У мяне быў вельмі развіты інстынкт самазахавання.

— Фрэкен магла сама папрасіць мяне пашукаць Хану,— сказала я пакорліва, хоць усярэдзіне ў мяне ўсё дрыжала і гарэла ад нецярпення і страху перад тым, што павінна вось-вось здарыцца, а таксама ад думкі, што я ўсё яшчэ сяджу ў класе, трачу дарэмна час і не шукаю Ханы.

У дзверы пачалі зазіраць дзеці — перапынак надта зацягнуўся. А фрэкен усё сядзела, утаропіўшыся вачыма ў адну кропку. На твары ў яе гарэў цёмны румянец. «Злуецца,— падумала я.— Цяпер усё кончана, Хана памерла».

Я паднялася і адчула, як у мяне пахаладзелі шчокі.

— Правільна, Міа, я магла папрасіць цябе,— пачула я голас настаўніцы.— Але ты павінна навучыцца не адчайвацца і не ўбіваць сабе ў галаву дурнога. Хана не памерла. Проста яна вельмі сарамлівая і баіцца прыйсці ў школу. А цяпер, прашу цябе, сядзі ў багадзельню (так называўся дом для бедных) і ўсё пра яе даведайся. На сёння ты свабодная.

Я адразу забыла суровага бога. Што ў яго агульнага з маёй настаўніцай? Яна — новы бог, якога раней ніхто не ведаў! Што трэба рабіць, калі стаіш перад новым богам? Я не ведала...

Мне трэба было б проста пайсці, але як пайсці, нічога не сказаўшы?

— Пара званіць на ўрок,— данёсся да мяне голас фрэкен.

А я ўсё марудзіла. Што ўсё ж такі сказаць?

— Я не ведаю, я... я... прашу прабачэння...— пакорліва прамармытала я.

— Добра, Міа, але ж гэта толькі простае выкананне правілаў ветлівасці. І ўсё ж не трэба вельмі часта прасіць прабачэння. Гэта так лёгка можа ўвайсці ў

звычайку. Бо той, хто часта просіць прабачэння, відаць, часта і робіць няправільна.

Я падумала, што і раней гэта ўсё ведала, і, нічога больш не сказаўшы, нізка прысела. Толькі я паспела выйсці на школьны двор, як зазвінеў званок. Міма дзяцей я прабегла так, быццам іх зусім не было, і выправілася проста да Ханы. Цяпер я верыла, што яна жывая, — так сказаў мой новы бог.

А ў багадзельні ішла сапраўдная вайна.

Чатыры бабулі ў сенцах так раўлі адна на адну, што ніводная з іх, напэўна, не чула, што крычыць другая. Тут была і венічніца Міна — вялікая тоўстая жанчына з ружовым і гладкім тварам, хоць ёй даўно ўжо стукнула пяцьдзсят. Сварыліся праз Хану.

— Можа дзяўчынка, калі ёй ужо восем гадоў, прасіцца выйсці па патрэбе? Можа ці не? Дык чаму ж я не маю права адлупцаваць яе? Хіба яна не мая дачка? — крычала Міна.

— Пудзіла гарохавае! Хоць пашкадавала б небараку! — крычала маленькая худая бабуля. — Сораму ў цябе няма! Быццам не ведаеш, якая цяжкая ў цябе рука! Вернецца фру, яна табе пакажа!

Я ведала, што «фру» — загадчыца. Значыць, цяпер яе няма, а Міна набіла Хану. Яна ляжыць цяпер недзе, яе збіла Міна. Страх зноў апанаваў мяне. Мой новы бог тут не мае ўлады, а старога я заўсёды лічыла толькі карнікам, і больш нічым.

— Ты і сама часта забываешся выйсці па патрэбе, хоць ты і старая карга! — закрычала высокая бабуля і, сціскаючы кулак, падышла да Міны. — Ты брудная, смярдзючая калоша, вось ты хто! Не ведаю, пра што толькі думаў бог, калі паслаў табе дзіця! Табе якраз толькі кручнікам быць! Напэўна, пераламала дзяўчыны рэбры.

Тут я неабдуманна закрычала на ўсё горла і кінула ся ў дзверы. Уперад, уперад, праз вялікую залу, наверх па лесвіцы, зноў уніз — і на кухню! А там сядзела Хана! Я адразу ўбачыла, што яна плача, але можа крататца, яна — ёсць! Каля яе стаіць жанчына, трымае кубак з малаком, у які Хана мачае скібу булкі.

У гэты ж дзень у багадзельні ўсё ішло шыварат-навыварат: на кухні ў жаночым аддзяленні, дзе ніколі не паказваўся ніводзін мужчына, стаяў высокі, сутулы стары. Ён таксама нахіліўся да Ханы, размаўляючы з ёю жартаўлівым «дзіцячым» голасам. Хана ела, час ад часу ўскліпваючы. Жанчына, што карміла яе, гаварыла неяк дзіўна, і яе ніхто не разумеў. У яе былі беласнежныя валасы, белыя вейкі і бровы, а вочы чырвоныя, як у труса. Ёй не было і трыццаці гадоў.

— Хана, Хана! Фрэкен пусціла мяне і дазволіла пайсці да цябе! Цябе яна таксама на сёння пусціла. Фрэкен ніколечкі на цябе не злуецца, ты не бойся! — выпаліла я.— Так сказала фрэкен! А цяпер я астануся з табою.

Хана пачырванела і выхапіла кубак з рук у жанчыны-альбіноскі. Мусіць, ёй стала сорамна, што я бачыла, як яе кормяць. Стары павярнуўся да мяне:

— Такая добрая дзяўчынка, добра, што ты прыйшла. Хане вельмі кепска, Міна, яна...— Але тут ён, мабыць, успомніў, што Міна ўсё ж такі Ханіна мама, і, нічога больш не сказаўшы, выйшаў з кухні.

Хана расказвала потым, што стары з'явіўся якраз, калі Міна біла яе за тое, што яна прыйшла дадому мокрая.

— Усё таму, што гэта заўважыў марак Шоквістан, інакш мама нізашто не набіла б мяне,— ускліпвала Хана.— Але Шоквістан сварыцца на маму, кажа, што яна дурная і што яе дзеці таксама ніколі не паразумеюць. Таму мама так раззлавалася і набіла мяне. Яна б, мусіць, забіла мяне, але тут прыйшоў дзядзька Берг

і выкінуў маму адсюль, а другія жанчыны памаглі яму. Таму што, калі мама злуецца, яна можа забіць. Забіла ж яна кошку, на якую раззлавалася...

Мяне вельмі зацікавіла ўсё, што я пачула.

Тут, мабыць, прывыклі лічыць, што чалавек можа рабіць так, як яму ўздумаецца: раззлаваўся на кошку — узяў і забіў яе. Увайшла альбіноскі і прале-пятала нешта незразумелае. Раптам з яе зваліўся фартух. Тады яна захікікала, падхапіла яго і сказала нешта Хане. Тая ў адказ паказала язык. Я ніколі не бачыла, каб Хана крыўлялася.

— Ёй здаецца, што мужчыны толькі пра яе і думаюць, бо ў яе заўсёды падае фартух. Яна сама развязае тасёмкі дзесяць разоў на дзень і крычыць: «Тэн-тэн-тэн, мэй-мэй-мэй!»

Хана са злосцю перадражнівала няшчасную жанчыну з белымі, як у зайца, валасамі і папраўдзе вельмі непрыгожую. У пакой увайшла адна з тых бабуль, якія лаялі Міну ў сенцах, і ўбачыла альбіноску з фартухом у руцэ.

— Ты зноў тырчыш тут са сваёю паганаю анучаю! Пайшла вон! Ты паказваеш кепскі прыклад дзецям! — І маленькая крывабокая старая выпхнула няшчасную ідыётку ў сенцы.

Я не магла зразумець, што яна зрабіла кепскае і што тут такога, калі нават мужчыны думаюць толькі пра яе адну? Але Хана хітра мне падміргнула. Я бачыла, калі фру няма, яна адчувала сябе тут зусім свабодна; гэта была зусім другая, новая Хана, якая ведала мноства таямнічых рэчаў, пра існаванне якіх я і не здагадвалася.

— Ну, як ты цяпер пачуваешся, Хана? — папыталася маленькая бабуля, калі выгнала альбіноску.

Напраўду, Хане здорава папала, Міна моцна набіла яе. Але ў мяне адразу мільганула думка, што яна

трошкі прыкідваецца. Так яно і было. Як толькі бабулька, кульгаючы, выйшла з пакоя, Хана шапнула:

— У яе водзяцца грошыкі, разумееш, і яна заўсёды дае мне манетку, каб пазлаваць астатніх старых, у якіх няма ні гроша.

Не вельмі лёгка было Міне гадаваць дзяцей у багадзельні. Каб яна хоць крышку разумела, што такое выхаванне, яна, безумоўна, адчаялася б, а так яна толькі паўтарала, што Хана яе дачка, а гэта было праўда. Хана нарадзілася ў багадзельні, і бабулі прастаялі тады ўсю ноч пад дзвярамі пакоя, чакаючы яе з'яўлення на свет.

Усе, хто быў злосны на Міну, а такіх было большасць, бо Міна сярод іх была самая маладая, кожную суботу ездзіла на рынак і ёй былі яшчэ даступныя некаторыя радасці жыцця, а на долю другіх аставаліся толькі боль і гаркота, — усе гэтыя Мініны ворагі бралі Хану пад абарону кожны раз, як толькі Міна рязяўляла рот, каб зрабіць дачцэ заўвагу.

З такіх дробязяў звычайна і пачыналіся самыя вялікія скандалы ў багадзельні, якія не мог спыніць ніхто, апрача фру.

Але сёння фру не было дома.

Я павяла Хану ў стары зарослы сад. Дрэвы стаялі, усыпанія яшчэ не спелымі пладамі, ірваць якія было строга забаронена: яблыкі належалі старшыні муніцыпалітэта.

Але Хана вельмі спакойна сарвала некалькі зялёных яблыкаў, і я адчула, як у мяне ўсярэдзіне нешта ёкнула. Ніколі ў жыцці я не асмелілася б сарваць зялёныя яблык з дрэва, што расло каля нашай хаты, і так нядбайна аддаць яго сяброўцы. Ніколі яшчэ каля тых дамоў, дзе я жыла, не расло адразу па некалькі яблынь.

— Табе вельмі баліць? — Мне захацелася зноў убачыць Хану няшчасную і залежную ад мяне, хоць я і зразумела ўжо, што ў яе і без таго хапае абаронцаў.

— Не вельмі. Хочаш паглядзець?

Яна расшпільвае сваю нязменную кофту, здымае яе, задзірае на галаву брудна-шэрую бялізну і стаіць так, асветленая сонцам, маленькая і худая. Грубы пояс ад спадніцы ўразаецца ў голае цела. На скуры, якая тут абцягвае рэбры, відаць сляды кожнага апліка ад кофты. Хана страшэнна худая.

— Цябе што, зусім не кормяць? — пытаюся я.

— Канечне, не. Ды я ніколі і не хачу есці, я ем толькі па суботах, калі мы з мамаю бываем у горадзе,— кажа яна абьякава і дадае: — Паглядзі сюды...

На спіне ў яе вялізны гузак — след Мінінага магутнага кулака, а па баках — сінякі ад даўнейшых шчыпкоў і грымакоў.

— Вось тут баліць, на спіне. У мамы такая цяжкая рука... А гэта адзін стары, ён шчыкае мяне з усяе сілы, як толькі ўбачыць. Паглядзі,— яна падымае маленькую худую руку — падпаха зусім чорная.

— Бабуліну сястру збілі так, што ўся спіна была ў крыві, і яна ўтапілася. Раскажы пра ўсё фрэкен, пакуль яны зусім цябе не забілі,— кажу я, апанаваная жахам.— А не дык я сама скажу.

Вочы ў Ханы цямнеюць ад перапалоху.

— Не кажы,— пачынае яна ўсхліпваць. — Не кажы, а калі скажаш, я больш не пайду ў школу.

— Не, не,— абяцаю я,— але тады не давайся больш старому шчыкацца.

— Ён таксама дае мне грошы. Усе старыя добрыя, вось убачыш,— яна зноў апускае сарочку і надзяе кофту, не зашпільваючы яе.

— Не так баліць, калі не зашпілена,— кажа яна тонам бывалага чалавека.

Хана цягне мяне ў куток саду, у сапраўдны зарас-

нік здзічэлых сліў. Яна запаўзае ў кусты і вылазіць зноў са жменяй манет па пяць і дзесяць эрэ.

— Я баюся паказаць іх маме. Разумееш, дзяды не тое, што бабулі, яны не пляткараць, калі даюць грошы. Але таму я і баюся паказаць манеткі маме, што атрымала іх ад дзядоў. Бабулі — тыя дадуць што-небудзь і адразу ўсім раскажуць. На, вазьмі іх!

— Не, не! — я спалохалася гэтай кучы грошай і адхіснулася. — Не, не!

Такіх скарбаў я не змагла б хаваць. Мама пачала б распытваць, адкуль яны ўзяліся. У худзенькай Ханінай руцэ манеткі здаваліся такімі небяспечнымі! Рукі яе намнога меншыя за мае, але ўжо касцістыя і грубыя, бо яна памагае Міне ламаць дубцы на венікі.

— Выкінь іх, Хана! Выкінь! — упрошвала я. — Табе пападзе за іх!

— Ну вазьмі хоць адну манетку, — прашаптала яна. — Адну-адзіную. Я ж узяла ў цябе сукенку.

Я бяру адну манетку. Астатнія Хана зноў хавае у кусты і зверху кладзе камень. Змрочны, уккрыты меднаю зелянінаю скарб. Эрэ, якія пахлі тытунём старых дзядоў.

Жалосна ўскрыкваючы ад болю, яна зашпільвае кофту.

— Я твой друг, — шапчу я. — Хана, я твой друг. Бабуліна сястра пайшла да свайго хлопца, а яны збілі яе так, што яна ўтапілася. Раскажы пра ўсё фрэкен, Хана.

— Хана, Хана! — пачулася раптам.

— Га-а-а! — адказвае Хана і шэпча: — Раніцай я прыйду ў школу. Купі сабе што-небудзь на гэтую манетку, — і яна пабегла.

Было ўжо позна. Моцна сціснуўшы ў руцэ пяць эрэ, я пералезла цераз плот і выйшла на дарогу. Ісці развітвацца ў багадзельню не хацелася.

Манетку я схавала пад камень каля дарогі. Можа,

яна і цяпер яшчэ там ляжыць. Можа, і Ханін скарб таксама ляжыць у кустах і ўкрываецца меднаю зеленню...

Нават цярплівы і дужы чалавек стамляецца, капаючы канавы, асабліва калі ў ліпеньскую спякоту зямля робіцца нібы камень, а торф у канаве — цвёрды, як яловы карань. Блакітныя блузы на спінах выгараюць ад сонца, і здаецца, што трымаеш у руках не рыдлёўку, а пук толькі што сарванай пякучай крапівы. Не паспееш каўтнуць квасу, як горла зноў высахла, кроплі поту сцякаюць у вочы, пякуць і слепаць.

А недзе побач цурчыць крыніца. Многія сяляне і землякопы выпілі з яе смерць. Часамі смерць пранікала ў людзей па венах натруджаных ног — дзень за днём мокнуць у ледзяной вадзе чаравікі, пакуль сонца пячэ галаву і спіну.

Кожны дзень над раўнінай збіраюцца навальнічныя хмары і, не выліўшыся дажджом, ідуць далей, пагражаючы пажарам і гібеллю, напаўняючы ў душныя ночы страхамі сон парабкаў. Яркія маланкі не даюць людзям спаць, і ноч не прыносіць жаданага адпачынку. А з раніцы зноў праца, цяжкая і невыносная.

Самыя цярплівыя могуць страціць цярпенне, а майму айчыму траціць не было чаго.

У адзін з першых ліпеньскіх дзён ён пайшоў з распаленага сонцам поля, на якім вяліся дрэнажныя работы. Трубы ўжо ляжалі ў канавах, але самі канавы яшчэ не былі засыпаныя зямлёю.

— З мяне хопіць, няхай д'ябал там працуе, я не негр.

— Што ж цяпер будзе?

— Што-небудзь ды будзе.

— Мне дык усё роўна, мне ад твае работы карысці мала.

Кажучы гэта, мама хоча здавацца абьякаваю, але я бачу, якая яна растрывожаная.

Ніякага адказу. Дзверы з грукатам зачыняюцца.

А мне не ўсё роўна.

У Хольмстадзе я пачала пісаць вершы, ні мама, ні бабуля, ні суседзі не верылі, што я складаю іх сама. І не дзіва, што яны не верылі. Вершы былі рэлігійныя, і гаварылася ў іх пра тое, як мне будзе добра жыць, калі я стану паслухмяная, праўдзівая і буду кожны вечар гаварыць малітву, а яшчэ пра тое, што птушкі спускаюцца і спяваюць маленькім паслухмяным дзецям. Скрозь перапевы бабулінага псалтыра.

Са скрынкі з-пад цыгараў я змайстравала гітару (мару аб гітары я пранесла праз усё дзяцінства) і, падбіраючы да вершаў мелодыю, спявала ўсім, хто згаджаўся слухаць.

Вядома, струны з суравой ніткі не звінелі, дый я занадта моцна тузала іх, каб яны маглі хоць як-небудзь гучаць.

Аднойчы я вельмі расхвалывалася, калі пачула, што мая скрынка выдае нейкія дзіўныя гукі: паміж нітак з гудзеннем поўзалі мухі. Я спрабавала потым аднавіць гукі, якія мяне ўразілі, паволі патузваючы ніткі ў «гітары», але дарэмна.

У гэты перыяд майго жыцця я моцна верыла, што ўсе кветкі распускаюцца дзеля мяне. Усе птушкі спяваюць дзеля мяне. Усё самае прыгожае і дзівоснае з

таго, што ёсць на свеце: месяц і зоркі, кветкі і дрэвы,— існуе толькі дзеля мяне. Нават усё, што выстаўлена ў вітрынах у цацачным магазіне і ў булачнай,— таксама маё, хоць мне так рэдка выпадала купіць што-небудзь з усёй гэтай раскошы. Але ж месяца і сонца таксама нельга купіць! Не, не магло быць сумнення ў тым, што ўсё створана дзеля мяне. Дый зоркі свецяць толькі для таго, каб я бачыла сцежку, па якой іду.

Мне рэдка даводзілася сустракаць сяброў, якія думалі б гэтаксама. Кветкі яны спяшаліся сабраць у букеты і занесці дадому; у птушак шпурлялі камянямі; усё хоць трохі цікавае і прыгожае, што траплялася на дварэ, яны псавалі, хавалі альбо цягнулі дамоў — да дарослых. Калі я гуляла ў птушку і махала рукамі, як крыламі, мяне падымалі на смех. Ніхто не хацеў гуляць у птушак. Дзеці, калі прыходзілі са школы, адразу пачыналі гуляць у дачкі-мамы. Гэтая гульня ім ніколі не надакучала. І куды б я ні пераязджала, на поўнач ці на поўдзень, у вёску ці ў горад, усюды гулялі ў дачкі-мамы. А мне гэтая гульня не прыносіла ніякай радасці: яна была без фантазіі, аднастайная, бязглуздая і нудная. Я была гатова аддаць усё, што толькі можна, абы не стаяць і не глядзець, як у яе гуляюць.

Яны заўсёды хацелі, каб я была за дзіця, а гэта было так нецікава! Бог ведае якіх бацькоў мелі ўдзельнікі гульні, але, выконваючы ролю дзіцяці, я атрымлівала адны кухталі. Часам здабываліся якія-небудзь ласункі і наладжваўся «абед». У такіх выпадках я павінна была сядзець убаку і чакаць, пакуль «паядуць дарослыя».

— Дзіця павінна навучыцца чакаць,— часта казала мне мая выбраная ў гульні мама,— а калі ясі, трэба стаяць,— хутчэй вырасцеш.

І мне даводзілася стаяць і прыкідвацца, што я ем

каменьчыкі і аладкі з пяску, а бацька і маці валяліся на зямлі, паказваючы адпачынак пасля абеду.

Часта мне даводзілася запаўзаць пад спадніцу якой-небудзь вялікай дзяўчынцы і потым па камандзе выбірацца адтуль: так нараджалася дзіця. «Бацька» нярэдка з поўным веданнем справы выконваў ролю п'янага, выдатна пераймаючы тых п'яніц, якіх мне не раз даводзілася бачыць, і так па-майстэрску і дакладна ўзнаўляў самую дасканалую лаянку, што цяпер, аднаўляючы ў памяці тыя часіны, я разумею, колькі таленавітых артыстаў было ў народным асяроддзі.

Мы гулялі ва ўсё, што бачылі вакол сябе. У п'яных мужчын і п'яных жанчын, у сямейныя сваркі, у пастара, які адзяваўся ў рызу і гаварыў пра канец свету, у гітарыстаў з Арміі Выратавання. Паказваючы багатых, мы нацягвалі на сябе доўгія спадніцы, якія цягнуліся па зямлі, і стараліся як мага вышэй задзіраць нос. Хлопцы пхалі ў штаны ахапкі травы — атрымліваўся вялізны жывот.

І ўсё-такі, на мой погляд, самым бязглуздым з усяго гэтага было залазіць пад спадніцу і паказваць народжанага. Я ўжо даволі добра ведала тады, што ні адно дзіця не паяўляецца на свет такім чынам. Я не магла б сказаць дакладна, як гэта бывае, але, ведама, не так смешна. Мае таварышы ведалі пра гэта намнога болей, і, прызнаючы іх перавагу, я вымушана была зноў і зноў «нараджацца» такім недарэчным спосабам, абы мяне не паднялі на смех.

Вершы, якія пісала я ў восем гадоў, не заслугоўвалі, як было ўжо сказана, ніякай увагі. Вельмі яны ўжо нагадвалі бабуліны малітвы і пропаведзі ў нядзелю ў школе. Малітвы былі вельмі доўгія. Бывала, на іх чытанне ішло да трох гадзін. Чыталіся ў нядзелю малітвы толькі ў тым выпадку, калі ў нас гасцявала бабуля, і тады іменна мне даставалася самая доўгая і незразумелая малітва.

Як ні кепска я ставілася да айчыма, я шчыра была яму ўдзячная, калі ён нецярпліва спыняў мяне ў самых нудных мясцінах і казаў, што з яго хопіць. Спачатку, праўда, ён трымаўся прыстойна, сядзеў на канапе каля бабулі і, склаўшы рукі, слухаў некалькі старонак. А мама, вечна змучаная і стомленая, амаль заўсёды адразу ж засынала.

Яна была не вельмі набожная, але, як і бабуля, з вялікай павагай ставілася да «слова божага».

Вельмі ўжо многа старонак напісана ў бібліі спецыяльна для суцяшэння пралетарскай жанчыны. Там можна знайсці падтрымку амаль ва ўсім. Бог не любіць п'янства і выхваляння, грубых мужчын і багацеяў, якія высмоктваюць з чалавека апошнія сокі. Праўда, не раз я чула, як мама з бабуляй казалі: «Ну што ж гэта такое? Калі і праўда ёсць нехта, хто можа што-небудзь зрабіць, няхай пакажа сваю сілу, а не толькі балбоча дарэмна. Каму патрэбны размовы пра золата, зялёныя лясы і прароцтвы аб пакараннях, якія ўсё роўна ніколі не збываюцца?» Тым не менш бабуля лічыла, што ў нядзелю абавязкова трэба праслухаць пропаведзь, да гэтага яе прывучылі яшчэ змалку. Мама таксама была цвёрда ўпэўненая, што дзяўчынцы вельмі карысна «пасядзець спакойна, уважліва паслухаць слова божае замест таго, каб бегаць па сяле з усялякімі свавольнікамі». Але, мабыць, урокі, атрыманыя ў дзяцінстве, дзейнічаюць не заўсёды аднолькава, — ва ўсякім разе, у сваім далейшым жыцці я ні разу не праслухала добраахвотна ні адной пропаведзі.

Часта айчыым стамляўся ўжо пасля першых старонак, а часам, калі напярэдадні, у суботні вечар, ён пабываў у карчме «Іон-пі-да-дна», то прасіў і зусім збавіць яго ад «гэтага праклятага гультайства». «Пакіньце вы мяне нарэшце ў спакой?» — крычаў ён, укладваючыся на канапу. Бабулі даводзілася перасаджвацца на цвёрдае драўлянае крэсла. Іхняя нядзеля была са-

псаваная. Бабуля бурчала, айчыым не вытрымліваў больш як гадзіну — ён усё ж такі пабойваўся бабулі, хоць яна была зусім старая, — і ўрэшце кіраваўся да якога-небудзь сабутэльніка. Але мая нядзеля была выратавана, і я адразу ўцякала гуляць на сяло.

Прыхапіўшы з сабою кавалак хлеба, я выпраўлялася як найдалей, каб яны не маглі дагукацца мяне на абед.

Дружба мая з любімаю настаўніцай і маленькай Ханаю цягнулася нядоўга. Сонца паліла вельмі моцна, айчыым страціў цярпенне, і мы з мамаю павінны былі зноў рыхтавацца да пераезду.

Ніколі я так не плакала, пераязджаючы на новае месца, як гэты раз.

Частыя пераезды былі пакутлівыя. Толькі-толькі пасябруеш з дзецьмі, пабудуеш дзе-небудзь у кутку ў дварэ сваю цацачную хатку, якая, вядома, не мела і далёкага падабенства з мініяцюрнымі віламі з мэбляю і ўсялякаю аздобаю, якія спецыяльна будуюць у парку ў панскім маёнтку ці каля летніх дачаў на радасць багатым дзецям. Пакладзеная на два камяні дошка, нярэдка ўкрадзеная дзе-небудзь з вялікай цяжкасцю, некалькі бляшанак з-пад кансерваў і шкельцаў — вось і ўся цацачная хатка. У ёй няма нічога незвычайнага, але нам яна вельмі дарагая. Хіба мініяцюрныя вілы — мяжа мараў у свеце, які называецца дзіцячай фангазі-й? Зіхатлівы цацачны палац фантазіі не пабудуеш чалавечымі рукамі.

Ды толькі паспееш украсці сваю дошку і сабраць «посуд», як трэба зноў збірацца ў дарогу.

Гэтым разам мне было асабліва сумна. Паехаць з хутара каля Старой дарогі было ані не шкода — там вечна тырчалі «заможныя», дый на папяровай фабрыцы я ніколі не адчувала сябе ў сваёй талерцы з-за гіс-

торыі з прутком і іншых непрыемнасцей. Але ж тут у мяне былі і Хана, і настаўніца, і многа другіх дзяцей, якія мне вельмі падабаліся. Дый я паспела заваяваць сярод іх папулярнасць, расказвала верш «Вясна настала...». Мяне хвалілі, у мяне паявіліся свае слухачы...

Бедная Хана, яна не магла чытаць нават па кніжцы! Бабуля з багадзельні, якая памагала ёй рыхтаваць урокі, так да яе прыставала, што Хана завучвала іх на памяць, не ведаючы добра літар. Часам ёй даводзілася аставацца пасля ўрокаў і зубрыць: а, б, в, г, пісаць літару за літарай. Так я ніколі і не даведлася, ці навучылася яна чытаць як мае быць.

Апошнім часам мама занядужала, схуднела. Калі заставалася дома, яна гадзінамі гаварыла з суседкай, у якой было чацвёрта дзяцей. Двое з іх былі вырадкі. Іх збіраліся некуды забраць. «Вось тады ўжо я змагу нарэшце пажыць па-людску», — уздыхала суседка. Але ніхто не прыходзіў і не забіраў іх, па крайняй меры ўвесь той час, што мы жылі ў Хольмстадзе. Аднаму з іх было пяць гадоў, а другому — восем. Няшчасныя дзеці не ўмелі гаварыць, не маглі добра хадзіць — ногі ў іх раз'язджаліся, як у цялят, якія толькі нарадзіліся. А калі яны бегалі, іх галовы гайдаліся ў бакі. Спачатку, як толькі мы прыехалі ў Хольмстад, вырадкі мяне вельмі цікавілі, але потым мяне цалкам паглынула школа і мне стала не да іх.

Бывала, толькі мы пачнём гуляць, а яны ўжо тут як тут. Хоць на двор іх не пускалі, яны ўхітраліся непрыкметна ўцякаць з дому. Я ні разу не бачыла, каб маці іх гуляла з імі, затое часта бачыла, як яна цягне іх дадому і б'е. А дзеці неяк дзіўна крычалі, утаропіўшыся тупымі вачыма ў неба, быццам адтуль чакалі да-

памогі. Здавалася, яны крычаць не ад болю, а ад нечага другога. Потым раптоўна яны замаўкалі. Маці лаялася і валакла іх дадому, а дзеці ўсяляк спрабавалі вырвацца — яны ж нічога не разумелі. Усе дзеці думалі, што яна сама дурнаватая, і абзывалі яе ўсялякімі словамі. Але не было выпадку, каб яна забрала сваіх дзяцей у пару, яны ўсё роўна паспявалі разбурыць наш цацачны дом, паламаць усе рэчы, што мы сабралі. Я старалася трымацца далей ад ідыётаў. Цяпер яны выклікалі ў мяне не цікавасць, а хутчэй агіду. Варта было мне ўбачыць гэтых дзяцей, як я адразу гнала іх дадому, а іхняя маці хваліла мяне за гэта. Ад яе пахвалы мне кожны раз рабілася няёмка, і я старалася хутчэй уцячы, каб не выслухоўваць яе падзякі. Я веру, што, калі б яна абыходзілася са сваімі прыдуркаватымі дзецьмі трохі лепей, мы, напэўна, узялі б з яе прыклад.

На другі ж дзень пасля нашага пераезду мама сказала, што суседка проста неахайная. На першым часе яна зусім не заходзіла да суседкі і амаль не слухала яе, калі тая неяк прыйшла і пачала расказваць пра ўсе свае беды.

Але гэта толькі спачатку. Ужо праз некалькі месяцаў мама, як толькі ў яе не было падзённай работы, гадзінамі балбатала з «неахайнаю». Гаварылі яны толькі пра роды. Суседка нарадзіла дзевяціярых і падоўгу ляжала ў радзільнях. Народжаных дзяцей кожны раз клалі ў «паравую шафу», як яна казалася. Але выратаваць удалося толькі чацвярых.

— Паглядзім, можа, хоць малодшыя будуць нармальныя,— казала яна. Абодва вырадкі былі старэйшыя.

Мне ўсё гэта здавалася вялікім дзівам. Я цвёрда верыла, што яна ўсё гэта прыдумляе маме знарок. А мама, дурненькая, развесіла вушы і слухае. У мяне была настаўніца, Хана, любімыя вершы. І як толькі прыходзіла суседка, я старалася ўцячы з дому.

Суседка была мажная, тоўстая, як півавар, з лупатымі вачыма. Ад яе заўсёды смярдзела. Як магла мама сядзець побач з ёю? Але мама заўсёды вельмі сур'ёзна і ўважліва яе слухала і ўздыхала — значыць, суседцы і праўда было вельмі кепска.

Але калі ў нас гасцявала бабуля, суседка не асмельвалася прыходзіць, мабыць, баялася яе. Бабуля так і не ведала, што суседка прыходзіць да нас.

— Другі раз абавязкова пайду раджаць у радзільню, — сказала неяк мама суседцы.

— Ды ты толькі падумай, Гедвіг, як там добра. А дома астанешся — тут табе і мыць, і варыць, і ўсё астатняе. Хоць, ведама, нехта павінен глядзець хату.

Ну хіба ж гэта не дурнота? Я старалася не звяртаць увагі на іх размовы. Суседчынага мужа я ніколі не бачыла. «Ён пайшоў у порт», — адказвала мама кожны раз, калі я пра яго пыталася.

Аднойчы вечарам, ужо пасля знаёмства з суседкаю, мама не вярнулася з горада. Есці зусім не было чаго, мама абяцала чаго-небудзь купіць. Я чакала, чакала яе, потым пайшла на двор, трохі пагуляла, але дзеці адно за адным паразыходзіліся, і я зноў асталася адна. Час набліжаўся да дзесяці, і я паплялася дадому. Ключа ў замку не было, ён ляжаў пад палавіком — там, дзе я і пакінула яго. Мама не прыйшла. Я была вельмі растрывожаная і галодная. Ад вялікага перапынку ў школе ў мяне крошкі ў роце не было, ды і на перапынку я з'ела зусім мала.

Я пастукала да суседкі: у мяне яшчэ аставалася слабая надзея, што мама, можа, зайшла да яе. Звычайна мама купляла прадукты і суседцы, бо тая не магла пакінуць маленькіх дзяцей на ідыётаў — самаму меншаму споўнілася толькі паўгода.

— Божа мой, да мяне яна і не заходзіла.

Тады я зноў пайшла дадому і ўселася на сваю жалудовую канапу. Я чула, як наверху моцна гаманілі,

пасля там нешта загрузкатала — мабыць, раскладалі ложка. У пакой даносіліся галасы з суседніх дамоў, там таксама былі адчыненыя вокны. Ва ўсіх былі сем'і, сябры, усе гаварылі адзін з адным, вячэралі, збіраліся класціся спаць. Толькі я сядзела адна.

Я шырэі адчыніла акно і выглянула на двор.

На зялёнай гушкалцы каля дарогі сядзелі мужчына і жанчына. Мужчына абдымаў жанчыну. Яны цалаваліся. Мабыць, акно рыпнула, бо мужчына аглянуўся. Але жанчына яшчэ мацней абняла яго, цалуючы.

— Джэні, дзіця глядзіць,— сказаў ён і адхіліў ад сябе жанчыну.

— Падумаеш! — фыркнула падкая да пацалункаў Джэні, азірнулася на мяне і крыкнула:

— Ідзі лепей спаць, няма чаго падглядаць!

— Замаўчы, карга! Я зусім і не гляджу на цябе,— агрызнулася я і з грукатам зачыніла акно. Было чуваць, як зарагатаў мужчына.

— Нейкія цыганяняты жывуць тут,— сказала жанчына; потым стала ціха.

Калі я яшчэ раз адчыніла акно, яны ўжо зніклі. Зялёная гушкалка была пустая. Гаспадыня, што жыла каля нас, берагла яе, нібы скарб. Многа разоў мы спрабавалі перахітрыць яе, прыдумлялі сотні спосабаў, падпільноўвалі, калі яна пойдзе ў краму ці прыляжа пасля абеду, і залазілі на гушкалку, але яна наказвала каму-небудзь сачыць за намі, і нас праганялі. Любым заняткам у хлопцаў было пацвяліць гаспадыню: яны раскалыхвалі гушкалку, каб яна падумала, быццам нехта толькі што саскочыў з яе.

Можа, мама трапіла пад фургон ці пад брычку? А што, калі яна ўпала ў раку ці яе забіў які-небудзь бандзюга? Кругом усе леглі спаць, і стала зусім ціха.

Я ўпарта глядзела на дарогу, усё яшчэ спадзявалася, што вось-вось паявіцца мама.

Недалёка ад гарадской заставы расло некалькі старых вербаў. Мне здавалася, што мама будзе ісці іменна адтуль. Але нічога, апрача дрэў, якія калыхаліся на ветры, не было відаць.

Гусцеў змрок. Вербы здаваліся мне высокімі коннікамі, якія скакалі пад цёмным небам. Вось яны ўсё бліжэй, бліжэй...

Я задрамала на падаконніку, і раптам у дзверы пастукалі.

Увайшла суседка. На плячах у яе быў шаль, на галаве — маленькая вастраверхая, падобная на паляўнічую, шапка. Выгляд у яе быў вельмі недарэчны. Круглы твар пад шапкаю блішчаў, як фарфоровы сподак.

— Я ведаю, дзе працуе Гедвіг. Калі хочаш, пойдзем паглядзім, ці не здарылася чаго. Яна чысціць складскі падвал на піўным заводзе Бергмана і заўсёды працуе адна.

Ведама, я згадзілася.

— Ты ела што-небудзь?

Імгненне я змагалася з сабою.

— Не.

Тады яна выйшла і вярнулася з кавалкам хлеба і агрызкам кілбасы.

— Гэта мала, але ж трэба хоць чарвяка замарыць.

Удзвюх мы выправіліся ў дарогу да высокіх вербаў, і я са смакам жавала хлеб з кілбасою.

Вербы панура шапацелі, пад імі было цёмна, і, калі мы праходзілі міма, я прыхілілася бліжэй да тоўстай, вялікай жанчыны. Вечарам выгляд у яе быў даволі дзіўны — вялізная ў сваім шалі і паляўнічай шапцы. Мы ішлі да мамы... У гэтую хвіліну суседка не здавалася мне агіднаю. Хоць мама не магла параўнацца з настаўніцай, усё ж такі яна мне вельмі патрэбна, дый павінна ж яна прыносіць хоць трохі яды. А калі

яе задушыла і яна больш ніколі не вернецца дадому? Што са мною будзе?

— Твой бацька ніколі не бывае дома,— сказала суседка і ўзяла мяне за руку, калі я ціхенька прытулілася да яе: мы якраз праходзілі міма вербаў.

— Ён увесь час тырчыць у карчме «Іон-пі-дадна»,— абьякава адказала я.

— Няблага было б і нам зайсці туды пасядзець,— сказала суседка.— Жанчыны таксама могуць хадзіць у карчму.

Ну вось, як заўсёды, вярзе абы-што!

Мала хто з дарослых мог бы параўнацца з маёю новай настаўніцай. А тут яшчэ я не магу перасіліць непрыязні да гэтай тоўстай жанчыны, якую цярпець не маглі ўсе жыхары нашага пасёлка.

Выгляд у яе папраўдзе быў дзіўны, а манеры міжвольна наводзілі на думку, што ў яе не ўсе дома. «Не дзіва, што яна нараджае ідыётаў»,— гаварылі людзі.

І хоць суседка ўночы пайшла са мною шукаць маму і дала паесці, калі жывот зводзіла ад голаду, мае адносіны да яе не змяніліся. Усё гэта я прыняла толькі як выпадковую дапамогу ў бядзе. Каб хоць яна не надзявала гэтай шапкі! І зусім ужо ніяк не магла я дараваць ёй гэтых ідыётаў, якіх ніхто не забіраў.

Доктар сказаў, што іх возьмуць адразу, як толькі вызваліцца месца.

— Мне нельга выходзіць замуж,— сказала аднойчы суседка маме.— Я занадта рослая і тоўстая і таму ніколі не даношваю дзіцяці.

Яна заўсёды гаварыла так, што ніхто яе не разумеў. Адна мама прыкідвалася, быццам разумее. Яна згаджалася з суседкаю, што ёй і праўда нельга выходзіць замуж. Нават мама прыкметна падурнела. Я ішла і думала толькі пра тое, каб яна не зазлавалася на мяне за тое, што я пайшла яе шукаць.

Вароты вялікага піўзавада Бергмана былі адчыненыя. Начны вартаўнік не спыніў нас, і мы ўвайшлі.

— Гедвіг яшчэ працуе, яна чысціць падвал здельна, мабыць, хоча надарвацца, — сказаў ён.

Згорблены, з даўжэзнаю барадою і ліхтаром у руцэ, стары быў падобны на казачнага карліка. Я нават не паверыла, што ён сапраўдны, і толькі хацела памацаць яго, як падышла мама.

Мама была ружовая, жвавая, яна нават трохі прыбралася. Румянец заўсёды яе рабіў прыгожаю, а цяпер яна ўсміхалася, а гэта бывала з ёю не часта. Блішчалі белыя зубы, гарэлі вочы, — я даўно ўжо не бачыла яе такую.

— Вельмі добра, што ты прывяла сюды дзяўчынку. Я так перажывала за яе. Дома зусім няма чаго есці. Але мне вельмі хацелася сёння вечарам усё кончыць, ды і аставалася зусім нямнога.

Вось дзіва! А я ўсю дарогу баялася, што мама залуецца за тое, што я прыйшла да яе. Раней яна заўсёды злавалася. А цяпер раптам сама пры ўсіх сказала, што ў нас няма чаго есці. Ну нашто, напрыклад, ведаць пра гэта начному вартаўніку? І ўсё-такі яна сказала. Не, гэта проста не мая мама, што жыла некалі ў пакоі каля Старой дарогі. Тады можна было не баяцца, што варта ёй разявіць рот, як размова пойдзе пра ўсялякія няшчасці. Цяпер яна не цураецца людзей і нічога не хоча хаваць ад іх. Усё гэта вельмі непрыемна.

— Ты такая паглядная, Гедвіг, не тое, што я. А не такая ўжо вялікая розніца ў гадах, — сказала суседка.

Начны вартаўнік падняў свой ліхтар, хоць над варотамі ярка гарэла электрычная лампа, і, каб лепей разгледзець маму, паспрабаваў нават выпрастаць згорбленую спіну. Я падышла і ўзяла маму за руку.

— Яна якраз такая, якая і павінна быць жанчы-

на,— сказаў вартаўнік.— Ну, вам пара ісці, я зачыняю вароты.

Дадому мы вярталіся утрох. Я моцна трымалася за маміну руку.

— Усё ўжо зачынена, няма дзе нават выпіць кавы. А то б я вас пачаставала, бо няблага зарабіла на заводзе. Здзельная работа самая выгадная,— узрушана гаворыць мама.

— Падумай толькі, я такая мажняя і дужая і павінна сядзець дома з гэтымі нягоднікамі. А іх усё не забіраюць,— уздыхае суседка.

— Чаму дзед такі згорблены? Ён сапраўдны? — папыталася я раптам у мамы. Вартаўнік не выходзіў у мяне з галавы.

— Сапраўдны? А як жа! Гэта добры дзед. У яго, напэўна, прыхавана сёе-тое на дне ў куфры. Трыццаць гадоў прастаяў ён каля доменных печаў у Лотарпе і атрымаў за гэта медаль. Усе доменшчыкі такія скурчаныя ад доўгай працы каля печаў,— расказвае мама болей суседцы, чым мне.

— Ведама,— пагаджаецца суседка.

Нейкі час мы ідзем моўчкі.

— Няўжо ўсё зачынена? Я так хачу есці,— прызнаецца мама.

— Толькі піўныя адчыненыя,— кажа суседка.

— Праўда? А можа, там купіць бутэрбродаў? З намі ж дзяўчынка, так што ніхто благога не скажа... Калі б мы былі лепей адзетыя, можна было б пайсці ў Стрэшхольмен,— кажа далей яна. (Так называўся багаты рэстаран на астраўку сярод ракі Муталы; там заўсёды іграў вялікі аркестр, а людзі сядзелі і пілі пунш.)

— Барані божа, я там ніколі не была,— сказала суседка.

А я дык хадзіла туды аднойчы з мамаю і айчымам, яшчэ да таго, як яны пажаніліся, і цяпер проста

калацілася ад страху, што мама ўсё ж такі пацягне туды суседку. На каго яна падобная! У гэтай шапцы! А там так светла! Там многа прыгожа адзетых людзей! І якія людзі! А слугуюць такія прыгожыя пані! Той раз нас абслугоўваў вельмі далікатны пан. Ён прапанаваў сок з садавіны, пірожнага, а мне даў гасцінец — апельсін.

— За твае прыгожыя вочы,— сказаў ён мне, зусім як дарослай.

— Не надта ён разумны,— заўважыў айчым і хутка разлічыўся. Ён адчуваў сябе не ў сваёй талерцы. Вельмі ўжо ветлівы быў са мною і з мамаю афіцыянт.

— Не, у Стрэшхольмен мы не зможам пайсці,— кажа мама, крадком паглядаючы на суседчыну шапку. Сама яна без шапкі, касынка спаўзла з галавы, і ад гэтага яна стала яшчэ прыгажэйшая.

На царкве святога Эмануіла гадзіннік прабіў палову дванаццатай, і суседка сказала, што трэба спяшацца, інакш і піўныя зачыняцца. Нарэшце мы добраліся да кавярні каля самага ўезду ў Салтэнген.

— Цяпер тут вольна, але ў дванаццаць прыйдзе змена, так што лепей сядайце ў кухні,— сказала нам гаспадыня.

— Мы затрымаліся на працы і вельмі галодныя. Ці можаце вы чым-небудзь пакарміць нас? — папыталася мама.

— А як жа, у нас усё прыгатавана да прыходу змены.

І пачалося сапраўднае баляванне: смажаная бульба, мяса з цыбуляю, хлеб з маслам, сыр, чарнасліў і малако!

Таўстуха суседка ела з такой прагнасцю, што ледзь не падавілася. Без перадыху спусташала яна талерку за талеркаю.

— Трэба скарыстаць выпадак,— шапнула яна маме,— усё роўна плата тая самая.

Мама не адказала. Яна і ела нямнога. Цяпер яна пабялела і выгляд у яе быў стомлены. Гаспадынін муж, які нам слугаваў, відаць, прывык бачыць галодных людзей і папытаўся, ці не хочам мы яшчэ чаго-небудзь.

— Толькі папрасіце, — сказаў ён. — У нас людзі могуць есці, колькі ім хочацца. Партовыя рабочыя лічаць, што гэта правільна. І яны ніколі не з'ядуць лішняга, — тут ён паглядзеў на суседку. — Мы не размяркоўваем яду порцыямі, вельмі ўжо гэта казённа. Кожны сам накладвае сабе. Будзеце піць каву?

Суседка ўзяла каву, а мы з мамаю адмовіліся.

Гадзіннік прабіў дванаццаць. З двара пачуліся галасы, смех. Гэта прыйшлі грузчыкі — у порце кончылася змена.

— Мож, і твой муж з імі? — папыталася мама ў суседкі.

— Не, не. Ён цяперака не на пастаяннай рабоце. А гэтыя грузчыкі — пастаянныя. Яны ўсе арганізаваныя, — ну, адным словам, сацыялісты. Мой муж кажа, што гаспадары не любяць, калі рабочыя арганізаваныя.

Мама глянула на яе трохі насмешліва, але прамаўчала.

— Мы б расплаціцца хацелі, — сказала яна да запыханага, спацелага гаспадара, калі ён забег на кухню, каб напоўніць вялізную міску.

— Зараз! Зараз!

— Давайце ўцячом, — сказала суседка. — Ты ж прапанавала заплаціць? Самі вінаватыя, што не бралі, ім не будзе чаго і сказаць.

Я гатовая была з ёю згадзіцца.

Мама зрабіла выгляд, што не чуе. Суседка паднялася; яна з'ела вельмі многа і ўвесь час ікала.

Мама адчыніла свой кашалёк, у ім ляжалі чатыры дзесяткі.

— Божа мой, — усклікнула суседка. — Так многа

ты зарабіла! Цяпер цэлы месяц вы зможаце жыць пры-
пяваючы.

— Есць дзіркі, якія трэба заткнуць,— сказала
мама.

Падышоў гаспадар:

— З вас дзве кроны.

Суседка шматзначна пакруціла галавою. На яе дум-
ку, гэта было вельмі дорага.

— Калі ласка,— мама дастала адну дзесятку,—
сем крон і пяцьдзсят эрэ здачы.— Здзіўленая суседка
вылупіла вочы.

— Дзякуй вам, вы вельмі добрыя,— і гаспадар кі-
нуўся разменьваць грошы.

— Ты што, здурнела? Гэтага хапіла б на цэлы ты-
дзень на мяса,— не стрывала суседка. У гэты момант
вярнуўся гаспадар з грашыма:

— Не забывайце нас, і яшчэ раз вялікі дзякуй.

— Мы дзякуем, вы нас добра накармілі.

— Сюды, калі ласка,— сказаў гаспадар і, адчыніў-
шы дзверы, выпусціў нас на цёмны двор.— Я правяду
вас і адчыню вароты. Нам не дазваляюць абслугоў-
ваць выпадковых наведнікаў,— але ж вы елі на кухні,
так што гэта не лічыцца. Дзе вы жывяце?

— Недалёка ад Хольмстада.

— Зрабіце ласку, захапіце некалькі афішаў і рас-
клеіце іх там,— ён бяжыць у камору і прыносіць ней-
кія лісткі.

— Пра што гэта? — пытаецца мама.

— Ката Дальстром і Фабіян Монсан выступаць у
нядзелю з прамовамі ў Оксвалене.

— Добра, я расклею,— і мама ўзяла афішы.

— Вось бачыш, яны не мелі права нас карміць.
Магла б зусім не плаціць,— не сціхала суседка.

— Ніхто не павінен есці дарэмна, хіба што той,
хто крадзе, а я не краду. Вядома, каб не памерці з го-

ладу, можна пайсці жабраваць, але сёння ў мяне ёсць грошы. Нашто мне прасіць,— адрэзала мама.

Я зразумела, што яна пачынае злавацца на суседку, і з усяе сілы сціснула ёй руку. Малайчына!

— Ката Дальстром сядзела ў турме,— сказала суседка,— гэта небяспечны чалавек.

— Зусім яна не небяспечная. Яна сябар беднякоў, за гэта і сядзела ў турме.

— А што яна можа ім даць? У яе ёсць грошы?

— Не думаю, сябры беднякоў самі нічога не маюць. Але яна лічыць, што людзі лепшыя не зробіцца, калі атрымаюць грошы, яна хоча нечага другога.

— Ты ведаеш яе, мама? — прашаптала я ціха.

— Я чула яе аднойчы, як яна добра гаворыць.

— Чалавек не стане сапраўдным чалавекам без грошай,— упарта сказала суседка.

Мы ішлі па мосце цераз Салтэнгу. Пахла вадою, і было вельмі ціха. Каб не суседка, я лепей распытала б у мамы, што гэта за Ката Дальстром. Але суседка не сціхаючы малола ўсялякую лухту і не пераставала спрачацца. Нам з мамаю была б добрая праходка, па дарозе дадому мы памеркавалі б, што цяпер трэба купіць, калі мама нарэшце зарабіла трохі грошай. Але побач ішла суседка, няспынна ўздыхала і паўтарала, што чалавек нічога не можа зрабіць, калі ён небагаты.

— Тут недалёка, у Салтэнгене, жыве варажбітка. Зойдзем да яе. У яе можна пагадаць і ўночы. Днём яна працуе ў пральні, бо ў яе муж хворы,— суседка з усяе сілы старалася ўгаварыць нас.

Салтэнген — гэта гарадская ўскраіна, якая карысталася нядобрай славай; склады ды некалькі бедных халуп — і больш нічога. Мама спынілася ў нерашучасці.

— Я ведаю, кожнаму, хто пабываў у яе, яна выважыла праўду.

— Цікава паспрабаваць. Колькі яна бярэ? — пытаецца мама.

— Крону з чалавека, але ж я магу і проста паслухаць. У цябе, праўда, ёсць грошы, але на мяне не варта траціцца.

— Ну, калі мы ўжо разам, я заплачу.

Гэтаму выпадку суджана было стаць адным з самых агідных успамінаў майго дзяцінства.

Суседка збочыла з дарогі і павяла нас вузкім праходам, міма вялізных жалезных складаў. Недзе далёка гарэў ліхтар.

— Чорт ведае што! — раптам сказала мама і спынілася. — Тут жа начуюць розныя валацугі са сваімі дзеўкамі. Яшчэ аграбляць, тут і такое здаралася.

— Не, я добра ведаю дарогу. Яны не асмеляцца прыйсці сюды, калі ў праходзе гарыць ліхтар.

Мы моўчкі пайшлі за ёю. Я ішла апошняя, трымаючыся за мамін шаль.

Усё гэта было вельмі цікава. Вось дык будзе што расказаць Хане!

Мы прайшлі міма маленькага дома. Было чуваць, як у хаце крычаць і лаюцца. Мама тузанула за рукаў суседку, якая спынілася, каб паслухаць.

Хутка мы падышлі да вялікага дашчанага склада. З заліва Бровікен данёсся пах вады, недзе прагудзеў паражод. Насустрач нам ішлі дзве жанчыны. Яны моцна і віскліва гаварылі.

— Вы да варажбіткі? — не прывітаўшыся, папыталіся яны.

— Ага. Яе няма дома?

— Дома, але... ды самі ўбачыце, калі прыйдзеце.

І пайшлі, не развітаўшыся, быццам нечым моцна расхваляваная.

— Па-мойму, яны п'яныя, — сказала мама.

Мы стаялі перад халупаю, якая ў цемры здавалася

павеццю. Праз асветленае акно было відно, што ўсярэдзіне ёсць людзі. Суседка пастукала ў дзверы.

— Заходзьце!

Мы ўвайшлі. Высокая хударлявая светлавалосая жанчына няпэўнага веку адзіралася паперу, што прыліпла да яшчэ не спечаных праснакоў. Увесь ложка быў завалены сырымі праснакамі, уверчанымі ў «Норчэпінгс тыднінгар».

У праснакі моцна паўядалася друкарская фарба, сям-там да іх прыліплі шматкі паперы. Судовыя справаздачы, аб'явы пра вяселлі і аукцыёны — усё гэта выразна адбілася на цесце. З хлебам можна было праглынуць любую сенсацыю.

Але нашу ўвагу прыцягнула не гэта жанчына з яе няшчаснымі праснакамі, а жоўты змардаваны мужчына, які сядзеў у адной сарочцы на драўляным вядры. У пакоі стаяў страшэнны смурод. Мужчына нават не глянуў на нас, калі мы ўвайшлі, і толькі ціхенька стагнаў. У яго з твару струменьчыкамі сцякаў пот. Мама заціснула нос і кінулася да дзвярэй.

— Фру не павінна была пускаць нас, пакуль мужчына не ляжа ў пасцель, — сказала яна з абурэннем.

— Зачыніце лепей дзверы, мілыя, не памраце ж вы ад таго, што пагледзіце на хворага чалавека. Ён так сядзіць гадзінамі — у яго рак, і тут ужо нічога не зробіш. А ў бальніцу яго не бяруць.

Яна шпурнула ў печ праснакі з адбітымі на іх літарамі і словамі і з грукатам зачыніла дзверцы. Мужчына, як і раней, безуважна сядзеў на вядры.

— Мы пойдзем, — рашуча сказала мама.

Але суседка, як выявілася, добра ведала варажбітку, нават была з ёю на «ты», і стрымала маму.

— Пакінем дзверы адчыненыя. На дварэ цёпла, а калі чалавеку ўжо нішто не паможа, не памрэ ж ён ад паветра, — сказала таўстуха, і зялёная паляўнічая шапка падскочыла ў яе на галаве.

— Хочаце паваражыць? Гэта каштуе крону. Грошы наперад, а то варажба не спраўдзіцца. Тут бывалі высакародныя пані і паны, і, скажу вам, нікога з іх не турбаваў пах. Хіба да гэтага, калі чалавек можа даведацца пра сваю будучыню. Сам бургамістр прыходзіў сюды. Ты ж маладая, прыгожая і, ведама, хочаш новага жаніха? — папыталася варажбітка ў мамы.

Я была проста ашаломлена гэтым патокам слоў і ўсім абсталяваннем пакоя — самым нехайным, які я калі-небудзь бачыла: лахманы, нямыты посуд, стары лямец паміж рамамі. Тут спаў і тоўсты сабака, які нават не забрахаў, калі прыйшлі чужыя. А мужчына, які сядзеў на вядры з заплюшчанымі вачыма! Нахіліўшыся наперад, ён упёрся галавой у ложкак. Прасціна была аж чорная ад броду.

— Сядайце. Мне спачатку трэба праснакі спячы, — сказала варажбітка і пачала зграбаць у кучу праснакі, брудныя ад паперы і друкарскай фарбы. Потым яна паклала цеста на стол і пайшла па новую газету, каб паслаць яе на ложкак.

— Я купляю макулатуру, гэта вельмі танна. А паперы трэба многа, калі ён увесь час сядзіць на вядры, — і яна паклала новую партыю праснакоў, паласатых ад паперы і чорнай фарбы.

— Пакладзіце хоць анучу пад праснакі, а то зноў выйдзе тое самае, — сказала мама. — Ці насыпце пад іх больш мукі. Хто ж гэта кладзе цеста на паперу? У Салтэнгене валяецца столькі дошак, маглі б даўно зрабіць лапату. Не дзіва, што ў хаце рак, калі так жыць. — Мама ўсё больш злавалася. Але на варажбітку яе словы не падзейнічалі.

— Мы накралі ўжо так многа дроў, што, калі я вазьму яшчэ хоць трэску, не мінуць мне Трэдгордсгана. (Там была турма.) А мукі ў мяне і так не хапае, вось і кладу праснакі на ложкак, — і яна вывернула цеста проста на агідна брудны матрац. Потым прыбра-

ла рог стала, паставіла каля яго два крэслы. Мне да-
вялося стаяць.

— Паглядзі ўгору, мне трэба бачыць твае вочы,—
сказала варажбітка маме.

Мама нехаця падняла вочы. Мужчына на вядры не
варушыўся. З двара даносіліся начныя шолыхі, гудкі
параходаў.

Жанчына ўтаропілася ў маміны вочы, потым вы-
клала на стол некалькі зашмальцаваных картаў.

— Чакае цябе вялікая страта, затое быць табе пры
грашах. Нейкая жанчына бегае за тваім мужам, але
ты знойдзеш другога, прыгожага і багатага. Праз ме-
сяц ты будзеш ужо зусім пры другім інтэрасе... Ат ха-
лера, падгарэлі! — Яна выкідае з печы два праснакі і
кладзе на іх месца тыя, якія толькі што замясіла, так
што яны яшчэ не паспелі падысці, потым кажа далей:

— Твая радня ненавідзіць цябе, але ты ўсё роўна
паставіш на сваім. Ты любіла мужчыну, які табе не
дастаўся, затое дастанецца той, каго любіш цяпер.

Моцна застагнаў мужчына. Стогн перайшоў у крык.

— Божа, ён памірае! — закрычала мама.

— Ды не, гэта хутка пройдзе.

Але мама паднялася і, паклаўшы на стол крону,
узяла мяне за руку. Мы выйшлі на двор. Суседка ма-
рудзіла, і нам давялося чакаць яе, бо адны мы ніза-
што б адтуль не выбраліся.

Зноў закрычаў, а потым застагнаў мужчына, але
абедзве жанчыны спакойна размаўлялі далей.

— Каб мы хоць ведалі дарогу, мы б адразу пай-
шлі,— сказала мама.

Мужчына застагнаў яшчэ мацней.

Мама расчыніла дзверы і зноў зайшла ў хату.

— Памажы свайму мужу легчы ў ложка! Ці ты
пакінеш яго паміраць на вядры? Так ён і да раніцы не
дажыве,— пачула я мамін голас.— Папраў пасцель!

Я не хачу дакранацца да гэтых ануч, але ж трэба яго пакласці.

Цяпер мужчына стагнаў жаласна, як дзіця, быццам не асмельваўся грамчэй.

Я пачула нейкую валтузню і зазірнула ўсярэдзіну. Жанчына ладзіла пасцель; калі яна перасцілала анучы, ад іх падняўся страшэнны смурод.

— Цяпер пакладзі газеты, мяняй іх часцей і не давай яму так доўга сядзець і мучыцца,— мама была вельмі расхвалываная і, здавалася, вось-вось гатова расплакацца — я адчувала гэта па яе голасе.

— Я спраўлюся сама,— умяшалася суседка і, падняўшы ледзь жывога мужчыну, паклала яго на ложка у лахманы.

Гэта было жаклівае відовішча. Няшчасны, смяротна хворы чалавек у руках бяздушнай істоты — тоўстай, вялізнай жанчыны ў брыдкай паляўнічай шапцы.

— Зараз жа пайшлі адсюль, а не дык мы самі пойдзем шукаць дарогу,— сказала мама.— Я чую галасы людзей і, калі ты не пойдзеш, паклічу іх сюды.

— Вось халера, праснакі зноў падгараюць! — закрычала варажбітка.

Суседка выйшла разам з мамаю. Пад шалем у яе быў схаваны ўверчаны ў газету праснак. «Хлеба і газет!» — калі можна так сказаць, але гэта не была пародыя на вялікага Цэзара, бо той, «перад кім увесць свет ляжаў у пыле, тырчыць затычкаю ў шчыліне».

— Заходзьце да мяне другім разам! — крыкнула варажбітка.— Толькі не прыходзьце да канца года, раней ён не памрэ. А табе не трэба быць такою далікатнаю! Такая прыгожая, яшчэ даб'ешся свайго! — крычала яна маме ўслед.

Мы не адказалі і моўчкі пакіраваліся за паляўнічаю шапкаю, якая выразна вырысоўвалася з надыходам світанку на фоне жалезных складаў.

Пад Бергенскім мостам, як звычайна, цурчала ва-

да; па суседстве, у сырм будынку, стукацелі ткацкія машыны, і стомленая начная змена з нецярпеннем чакала раніцы. На мосце мама загадала суседцы выкінуць у раку ўзяты ў варажбіткі праснак.

— Праўда, рыба можа здохнуць ад яго, — з'едліва сказала яна. — Але тут ужо нічым не паможаш.

— Хлеб згодзіцца ідыётам, якія чакаюць мяне дома, — сказала суседка і падмацавала свае словы энергічным кіўком, ад якога яе паляўнічая шапка зусім з'ехала набок.

Пасля гэтага мама за ўсю дарогу не сказала ёй ні слова.

Калі мы нарэшце прыйшлі дадому, было зусім светла. Суседка паспяшалася пайсці да сябе, нават не развітаўшыся і не падзякаваўшы маме за пачастунак. Як звычайна, з яе пакоя даносіўся дзіцячы плач. Мама, стомленая і расхваляваная, пачала слаць пасцель.

— І чаго толькі мы пайшлі да гэтай гадкай бабы? Больш нізашто не пойдзем да яе, — спрабавала я падвесьліць маму.

— Жыццё — цяжкая штука. Ніколі б не паверыла, што такое бывае. Яшчэ цябе туды пацягнула. Вельмі цікавае відовішча дзіцяці! Пастарайся забыць пра гэта — можа, мы прыйшлі якраз у той момант, калі ў варажбіткі ўсё было асабліва пагана. А лепей паспрабуй зусім не думаць пра гэты жак. А заўтра вечарам пойдзем з табою ў рабочы саюз глядзець смешную п'есу, яе назва «Эпе на гары».

І хоць мы хадзілі туды і сядзелі на самых высокіх месцах, — а можа, іменна па гэтай прычыне, — павучальная камедыя мне не запомнілася. Затое ўсё, што я бачыла ў варажбіткі, і цяпер стаіць у мяне перад вачыма. П'есу ж з таго часу мне ні разу не давлялося глядзець.

Хане я расказала толькі пра згорбленага начнога вартаўніка. Пра варажбітку я пасаромелася расказ-

ваць. Нічога не расказала я і пра спектакль, каб не засмучаць Ханы. Яна ніколі не бачыла ні адной п'есы. Венічніца Міна не цікавілася тэатрам, і, апрача таго, кожны вечар да васьмі гадзін яны з Ханаю абавязаны былі вяртацца ў багадзельню. Нават да мяне ёй дазволілі схадзіць толькі адзін раз — яна павінна была «прыносіць карысць».

Тое, што я схадзіла ў тэатр, я лічыла здрадаю Хане. Але настаўніцы я ўсё ж такі ахвотна пра яго б расказала.

Мама аддала даўгі ў крамах, часткова разлічылася за кватэру, купіла кавалак тканіны, які схавала ў скрынку, а потым пашыла з яго дзіцячыя сарочкі. На суседку яна ўсё яшчэ крыўдзілася, і тая цяпер не заходзіла да нас так часта, як раней.

Прайшло два тыдні, а мама ўсё сядзела дома. Яна шыла і кожны вечар чакала айчыма. Ён не прыходзіў. Грошы, якія яна зарабіла на піўным заводзе, хутка кончыліся. Давялося ёй зноў шукаць працу.

Тым часам гаспадар надумаўся выселіць суседку з двума ідыётамі. Нават тады мы не ўбачылі яе мужа. Хана расказала мне на перапынку, што суседка жыве цяпер у іх у багадзельні і што ўсе бабулі лаюцца з ёю праз яе ідыётаў, якія разбураюць і псуюць усё, што трапляе ім пад рукі.

Аднойчы ўночы мяне разбудзіў моцны айчымаў голас.

На стале я ўбачыла бохан сітнага хлеба, салёныя агуркі, кавалак студзеню і дзве пляшкі піва.

Айчым заўважыў, што я не сплю, і загадаў маме даць мне студзеню, скібку хлеба з маслам і трохі піва. Было дзве гадзіны ночы.

— Яна, мусіць, ніколі ў жыцці не спытвала такога масла,— сказаў ён з п'янаю шчодрасцю.

Студзень і сітны хлеб з маслам, і праўда, не часта бывалі ў нас на стале, і я, седзячы на сваёй жалудовай канапе, са смакам з'ела ўсё, што мне далі, запіла пачастунак глытком піва, ад якога ў мяне адразу закружылася галава.

Спачатку я не чула іх размовы. Я думала пра тое, як раніцай падзялюся з Ханаю смачным хлебам з маслам, студзенем, гурком і раскажу ёй пра тое, як піла піва. Раней мне яго ніколі не давалі, хоць, зразумела, як і ўсе іншыя дзеці, дома ў якіх часта пілі, я ўпотаўкі каштавала і піва і гарэлку, але ані не прыхвацілася да іх. Наадварот, я даведалася, што яны агідныя на смак.

Я прыслухалася да маміных словаў:

— Мы ноймем мансарду ў Вальдэмараў, яны якраз адбудаваўліся,— і яна расказала пра дачку селяніна, якую калісьці ведала,— тая цяпер замужам за Вальдэмарам, і яны вельмі добра жывуць. Ён працуе на цукровай фабрыцы. Можна пераехаць на тым тыдні, а з платай за кватэру месяц пачакаюць,— кончыла яна.

— Добра, тады я дамоўлюся з возчыкам,— адказаў айчым.

І вось усё вырашана. Датуль, пакуль яны не падшукалі кватэру, мне было спакойна. А цяпер спадзявацца няма на што. Кусок стаў у мяне ўпоперак горла; хлеб і студзень ужо не здаваліся смачнымі; піва было горкае і агіднае. Раптам мяне вырвала.

— Дзіўнае дзіця,— прабурчаў айчым.— Відаць, яда ёй заблажыла.

— Яна не прывыкла да піва,— сказала мама.

Я залезла пад коўдру, нацягнула яе на галаву, абы толькі не чуць іх. Я ненавідзела іх абаіх. «Уцяку...— думала я.— Можна будзе жыць у Ханы ў багадзельні

ці..» Тут я дала волю сваёй фантазіі, і хутка мне прыснілася, што ўсё добра і я жыву ў школе разам з настаўніцаю.

Але выйшла зусім інакш. Неўзабаве мы пераехалі ў «патачную» хатку.

Айчым атрымаў у горадзе месца возчыка. Яму плацілі як халасцяку, але ён быў забяспечаны ядою і мог спаць у канюшні.

У мяне настала пара прыніжэнняў (тады я гэтага яшчэ не разумела), пара няўпэўненасці ў заўтрашнім дні; і хоць такое не раз бывала і раней, я ніколі так востра не адчувала гэтага, бо ў мяне заўсёды што-небудзь знаходзілася. Надышла пара вошай, брудных фартухоў і прагулаў. Пачалося сапраўднае цыганскае жыццё.

Бабуля была далёка, «заможныя» да нас болей не завітвалі; даўным-даўно я ўжо не чула: «Тут гэтак хораша і добра». На новую кватэру мы з мамаю перабіраліся пехатою. Праўда, і ў хату каля Старой дарогі мы таксама не прыехалі, а прыйшлі, але якое тут магло быць параўнанне!

Раніцаю айчым павёз нашы рэчы, а мы з мамаю трохі забавіліся, каб прыбраць старую кватэру. Маме некалькі разоў даводзілася адпачываць, пакуль яна не вымыла падлогу ў цёмным пакойчыку. Яна так распаўнела за апошні час! Я падавала ёй шчотку і анучу — ёй цяжка было падымацца з падлогі, яна зусім не магла працаваць.

У дзень пераезду ў нас не было чаго есці. На суседзяў мы не спадзяваліся, іх нават дома не было — яны працавалі, каб зарабіць на хлеб. Быў чацвер, і нават пры ўсім жаданні яны не змаглі б нам памагчы. А хіба жыхары прадмесця Норчэпінга могуць памагчы камунебудзь напярэдадні палучкі? У сяго-таго, ведама, на-

ват і ў гэты дзень было поўна ўсяго, але з такімі сяброўства ў нас не было. Дый ніхто не ведаў, якая бедная мая мама. Бо яна ж збіралася пераехаць да сваёй знаёмай, дачкі селяніна.

На падаконніку ляжаў пакунак. Я ведала, што ў ім. Дзве прасціны. Мы пройдзем праз увесь горад, а прасціны дабяруцца толькі да ламбарда, і пакуль яны там не апынуцца, ніякай яды не будзе.

Ад маіх строяў не асталося і следу. Я ішла босая, у брудным фартуху, з распушчанай касою.

І ў мамы выгляд быў не лепшы. Стаяў гарачы жнівень, а на ёй быў стары шарсцяны шаль. Як я ненавідзела гэты шаль! «Ліхвяр Кале», самы вядомы ў горадзе, які браў рэчы пад заклад, не хацеў даць за яго і пяцьдзсят эрэ. Я ведала, што мама спрабавала яго закласці. Цяпер гэтая карычневая ануча вісела ў яе на плячах. На патыліцы пасмамі тырчалі растрапаняны валасы. Згорбленая, як бабуля, мама ішла і глядзела проста перад сабою. Я ўвесь час чухала галаву, бо ў маіх доўгіх валасах завяліся вошы, якім было пад гарачым сонцам вельмі няблага. Ногі ў мяне парэпаліся ад спёкі і пылу.

Апошнім часам мама так стамлялася, што вечарам забывала праверыць, памылася я ці не. А я, радаю, залазіла ў пасцель з бруднымі нагамі. Пра такое мінулым летам нават падумаць было нельга, у прыгожым пакоі каля Старой дарогі.

Радасць мая была бясконца, калі мне ўдавалася не памыць ног і наогул не мыцца. Але вошай я не магла пераносіць. Бо раней мама была да іх такая непрымірымая! Калі працавала на фабрыцы, далёка ад мяне, яна па некалькі разоў на тыдзень выпраўлялася ў дарогу пасля работы толькі дзеля таго, каб праверыць, ці не завяліся ў мяне насякомыя. У казку пра вошай, якія зацягваюць людзей у возера, я моцна верыла. А як жа інакш, бо мама расказвала яе так пераканаўча!

Я плятуся побач з мамаю.

Мы ідзём праз Бергенскі мост, чыгунныя ланцугі якога свабодна вісяць паміж слупамі. Абапал моста шуміць рака Мутала, з ровам і грукатам круціць яна тысячы колаў, каб даць людзям працу і на фабрыках ажывіць машыны, на валах якіх бяжыць тканіна. Я бестурботна гляджу ўніз, на белую рачную пену, чухаю галаву і ўжо не думаю пра тое, што са мною можа здарыцца якая-небудзь бяда, што насякомыя зацягнуць мяне ўніз у ваду. Час казак скончыўся.

Мама заклала дзве прасціны за крону, паслала мяне ў булачную купіць бохан, і вось мы зноў ідзём праз горад, на хаду ўплятаючы хлеб. За цэлы дзень мы ямо першы раз. Я даўно заўважыла, што, калі айчыма дома няма, мама можа зусім забыць пра яду. Калі ж ён павінен прыйсці, мама заўсёды неяк здабывае што-небудзь на абед, у крайнім выпадку пазычае ў суседзяў бульбы. Бо не раз здаралася, што ён ішоў ад нас, калі маме не было чым яго накарміць. Па-мойму, не варта было яго трымаць, але мама думала інакш.

Мы выйшлі да заставы, дзе я раней ніколі не была. Абапал дарогі цягнуцца платы, а за імі сады і гароды, цяпліцы і кветнікі. Адтуль ідзе моцны пах кветак. Платы кончыліся. Далей пачынаюцца густыя рады елак, і мне не церпіцца ўбачыць, што ж за імі. Але зрабіць я гэтага не магу. На дрэвах вісяць ужо чырвоныя яблыкі, а дрэвы такія вялізныя, што іх верхавіны высяцца над жывою агароджаю, і так хочацца збіць хоць бы некалькі яблыкаў. Мама ідзе ўсё цішэй і цішэй; на яе бледных скронях выступілі кроплі поту. Нарэшце яна села на абочыне дарогі, прыціснула руку да грудзей, і яе вырвала. Я стаю ў пыле і чухаюся. Мне вельмі сорамна за маму. Гэта ж так брыдка: мая мама сядзіць на абочыне і яе рве... Твар у яе стаў бледны, як у мерцвяка, брыдкі шаль зваліўся з плячэй, валасы яшчэ болей растрапаліся, і здаецца, яна ўжо не ўстане.

Падумаць толькі, а раптам нас хто-небудзь убачыць?!

Прыемна пахнуць кветкі, праз жывую агароджу на нас глядзяць яблыкі, а мама ўсё сядзіць на абочыне, страшная, як смерць.

— Пастарайся праглынуць,— сказала я.— Пастарайся, і мы зможам пайсці далей.

Калі ў мяне балеў живот, бабуля давала мне гарэлки з перцам і заўсёды строга прыгаворвала: «Ну, будзь разумніца, пастарайся праглынуць, пастарайся, каб не вырвала, інакш гэта не дасць карысці».

— Хутчэй,— не сунімалася я,— бо хто-небудзь можа падысці...

Я так прычাপілася да мамы, што яна зазлавалася і сказала, што я нічога не разумею.

— Ідзі лепей уперад!

Не, ісці ўперад у мяне няма ніякай ахвоты: тады давядзецца стаяць і чакаць яе. А чакаць каго-небудзь... што можа быць яшчэ горшае? Лепей ужо трохі вярнуцца назад. Тады людзі не падумаюць, што жанчына, якая сядзіць на абочыне, мая знаёмая. І, можа, мне ўсё ж такі ўдасца збіць хоць бы няспелы яблык.

Я адышлася трохі назад, але яблыка збіць не змагла. Ніжэй за ўсё яны віселі якраз над мамаю. Проста як на злосць. Я злавалася ўсё больш і больш. Мама стала сапраўднай абузаю. Людзі будуць глядзець на яе і пацяшацца, як на спектаклі. Я вярнулася назад. Падымаючы цэлыя воблакі пылу, я прайшла міма мамы, нават не зірнуўшы на яе. Яна гэтак сама сядзела каля канавы, увярцеўшыся ў свой брыдкі шаль.

Насустрач ехаў дзед на возе. На мяне ён не звярнуў увагі, але маму заўважыць, ведама. Так шкада! Можа, я паспею бягом абагнаць яго і папярэдзіць маму? Я панеслася так, што абагнала дзеда, але тут убачыла маму ўжо на нагах каля павароту дарогі. Нарэшце мы можам ісці далей! Мама павіталася з дзедам, і

яны перакінуліся некалькімі словамі. Яна, мусіць, была з ім знаёмая.

І зноў мы ідзём побач, як два галодныя звяры да свайго бярлога. Усё наша багацце — восемдзесят эрэ, з імі мы збіраемся пачаць новае жыццё на новым месцы.

Сады кончыліся. Дарога ідзе цяпер міма брудных будаўнічых участкаў, якія належаць Кампаніі індывідуальнага будаўніцтва. Сонца смаліць неміласэрна, ценю няма і ў паміне, увесь лес даўно высеклі. Пылу ў паветры — не прадыхнуць, а з канаў цягне смурод. Адзіныя кветкі — лопух і дзядоўнік.

Убаку відаць купка дамоў, і ў адным з іх нам дзвядзеца жыць. Дом гэты стаіць на маленькім, пляскастым, як блінец, пляцы, без адзінага дрэўца і кусціка, да канца яшчэ не дабудаваны. Трошкі ззаду, пабліскваючы светла-жоўтымі дошкамі, стаіць невялічкі хлёў без страхі і без завесаў на дзвярах.

Я ўспамінаю цяпер, што даводзілася цягнуць дзверы з усяе сілы, каб зайсці ў хлёў. Але дзверы на васьмігадовае дзіця былі занадта цяжкія, іншы раз яны мяне проста валілі з ног. Усё гэта часта пацяшала людзей, якія ехалі паўз нас па вялікай дарозе. Адчыніць дзверы была вялікая пакута. І за ўвесь час, што мы там пражылі, не паявілася ні страхі, ні завесаў.

Ганак замянялі дошкі, пакладзеныя на дзве калодкі. На дошках стаяла гаспадыня — яна выйшла нам насустрэч. Лепей, каб на яе месцы быў Вальдэмар, пра якога расказвала мама, — той самы, што працуе на цукровым заводзе.

— Не вельмі ж вы спяшаліся сюды. Альберт з мэбляю прыехаў ранічкаю. Прыгожы муж дастаўся табе, Гедвіг. А гэта твая дзяўчынка? Ну пэўна, пэўна, гэта яна. Маёй цяпер дзевяць; ты ж памятаеш, нам з Вальдэмарам давялося пажаніцца. А вось гэта, мабыць, лішняе, — яна паказала на мамім жывот і ўсміхнула

ся.— Відаць, чакаць не доўга, а ў нас акушэрка такая таўстуха, па нашай лесвіцы на гарышча яна нізашто не залезе.

Значыць, гэта і ёсць дачка селяніна. Я пільна, на ўсе вочы гляджу на яе, але не бачу ніякіх адзнак чараўніцтва ці раскошы. Яна безупынку балбоча, не даючы маме ўставіць ні слова, і ўвесь час вяртаецца да таго, што мой айчым вельмі прыгожы мужчына.

Валасы ў яе рыжаватыя, увесь твар усыпаны рабаціннем, ніжняя губа раздвоеная, живот выпнуты, як вастраверхі ўзгорак.

Я задуменна чухаю галаву, пераступаючы з нагі на нагу ад стомы, і думаю, што быць дачкою селяніна не так і добра. Я не магу зразумець, чаму мама так многа пра яе гаварыла. А я была паверыла, што «дочкі селяніна» нейкія зусім незвычайныя.

Мама бачыла ў сваім жыцці многа сялян і сялянскіх дачок і павінна была б ведаць сёе-тое. Мне ж не даводзілася яшчэ іх бачыць. Мама часта расказвала, як вылучаліся гэтыя сялянскія дочки ў школе ў параўнанні з дзецьмі тарпароў, як багатая яны выходзілі замуж, якія прыгожыя бывалі яны на вяселлі і якія вялікія ў іх хутары.

А тут не відно ніводнага дрэва. Я заўсёды ўяўляла сялян сярод вішань, яблыкаў і кветак, а навокал ні кветачкі, ні кусточка.

Я ўсё стаяла і чухалася, не заўважаючы, што гаспадыня непрыхільна паглядвае на мяне.

— Кусаюць? — усміхнулася яна, падціснуўшы сваю брыдкаю губу.— Нічога, мы іх выведзем сернаю маззю.

— Я была нездаровая апошнім часам і не глядзела яе,— сказала мама. Ад непрыемнасці твар у яе пачырванее.

На гэтым размова абарвалася. Гаспадыня саступіла

ўбок, даючы нам дарогу, і паказала на маленькую вінтавую лесвіцу. Мы падняліся наверх.

— Тут цяжка збіцца з дарогі,— зноў усміхнулася яна.

Нарэшце мы апынуліся ў цяні.

У пакой быў халадок. Акно выходзіла на поўнач, але калі мама паспрабавала адчыніць яго, выявілася, што яно забіта. На ім таксама не было завесаў. Кампаніі індывідуальнага будаўніцтва не хапіла матэрыялаў, растлумачыў нам потым Вальдэмар.

Пакой быў вельмі маленькі, але ўсё навокал зіхацела і блішчала. Новыя шпалеры, дрэва ўсюды нефарбаванае, але прыемна свяцілася жаўцізнаю. Пакатая з абодвух бакоў столь такая нізкая, што мая высокая мама даставала валасамі да новых смалістых дошак.

Ложак не пралазіў па вузкай лесвіцы, давялося прымасціць яго ў пекара, але канапу з жалудамі сяктак удалося ўцягнуць у пакой. Мама адразу легла на яе.

Я села на крэсла і агледзелася.

Тут, ведама, прыгажэй, чым у Хольмстадзе, але вельмі цесна. Пліты няма, толькі ржавы маленькі камін і маленькае акенца. Ніколі не павесім мы тут накрухмаленых доўгіх штораў, якія ствараюць у пакой адчуванне вышыні і ўтульнасці. Але ў кутку стаіць камода, у вазы можна паставіць букеты з лісця, а ў каміне няцяжка будзе зварыць кавы.

— Куды ты запакавала вядро? Я схаджу вады і хоць чаго-небудзь згатаю,— сказала я маме нават трохі фанабэрыстым тонам, бо цвёрда вырашыла цяпер хоць на мінуту ўзяць уладу ў свае рукі.

Мама паказала на мяшок. Я заўважыла, што яна плача, але ў той час слёзы выклікалі ў мяне амаль такую самую агіду, як і рвота.

— Хопіць табе плакаць.— Я б ахвотна падышла і прылашчыла маму, але нехта быццам стрымліваў мяне

ад гэтага. У самой мяне не было жадання прылашчыць яе, хоць я разумела, што ёй гэта было б прыемна.

Але мама ўжо зусім не тая, што некалі, і такая далёкая ад мяне. У яе цяпер столькі сакрэтаў, яна толькі думае пра айчыма і сваё недамаганне. Я вельмі шкадавала маму, хацелася абняць яе, а падыходзіць да яе не хацелася. У яе паявілася нешта, чаго я не разумела і да чаго не мела ніякіх адносін.

— Гэта скнара магла б пачаставаць нас каваю,— прабурчала мама.

— Я звару кавы, толькі трэба схадзіць па ваду. Ляжы спакойна, а не дык зноў стане блага.

— У нас няма ні зернетка кавы, ні драбка цукру...

— Але ж ты атрымала грошы за прасціны, а тут, напэўна, ёсць крама. У гэтай цёткі я не вазьму нікае кавы.— Я зноў стала думаць пра дачку селяніна, пра тое, якая не падобная на яе мама, і паглядзіла яе па галаве з ласкаю і пяшчотай.

Да самага блізкага калодзежа трэба было прайсці добры кіламетр. Гаспадыня паказала мне дарогу. Калі я дабралася да калодзежа, падышла нейкая бабуля і сказала, што ваду браць няможна.

— Адкуль ты? — папыталася яна, надзяваючы акуляры, якія віселі на шнурку.

— Мы жывём...— тут я запнулася.

— Ну, дык дзе ты жывеш?

— Мы жывём у дачкі селяніна...— Я ніколі не чула, як завуць гаспадыню, ды тут успомніла самае важнае і самае дзіўнае, тое, што яшчэ асталося ад казкі пасля гэтага сумнага пераезду: — Яе муж працуе на цукровым заводзе, яго завуць Вальдэмар.

Старая зарагатала так, што ў яе живот стаў падскокваць.

— Бог ты мой, вы жывяце ў «сіропніцы»?! (Такую

мянушку нашай гаспадыні далі людзі ў пасёлку інды-
відуальнага будаўніцтва.) Чаму ж тады твая мама са-
ма не прыйшла па ваду? Такое вялікае ядро табе не
пад сілу. Праўда, тут завядзёнка пасылаць дзяцей, бо
дарослыя добра ведаюць, што цяпер засуха і ваду
браць забаронена. Калодзеж амаль зусім высох.

— Мама гэтага не ведае, яна хворая, а мы толькі
што прыйшлі. І мы ніколі не былі тут раней. Добрая
цёця, дазвольце мне ўзяць трошкі вады — столькі, каб
хапіла на каву.

Жыццё адразу здалося мне невыносна цяжкім.

Я ведала, што ёсць многа рэчаў, не прызначаных
такім, як я. Стракатыя, яркія даларнскія сумкі на
насавыя хусцінкі; прыгожа размаляваныя гумовыя
мячы, вялізныя, проста казачныя; масла, ліверная
кілбаса і белы хлеб; лялькі, у якіх заплюшчваюцца во-
чы і ў якіх сапраўдныя валасы; прыгожыя чаравікі і
кароткія сукенкі — яны называюцца сукенкамі «прэн-
сес»; вераўчаныя гушкалкі ў садзе; кніжкі з малюн-
камі, якія бачыла я ў адным доме, куды мама хадзіла
прыбіраць, — усё гэта, я добра ведала, было не для
мяне.

Але ж усё гэта недасяжнае і большасці маіх тава-
рышаў! Затое ў нас было так многа другіх рэчаў, што
мы не вельмі і бедавалі па ўсім гэтым харакстве. Думка
пра класавую няроўнасць ніколі яшчэ не прыходзіла
мне ў галаву. Галадала я часцяком, але гэта было ва
ўсіх нас нешта такое звычайнае, што не магло выклі-
каць якіх-небудзь сумненняў, прымусіць пакутаваць ці
фантазіраваць.

Але вада... Нікому ў цэлым свеце не адмовілі вады
так, як мне... Ісусу, праўда, далі замест вады воцату,
але ж ён потым памёр. Я чула пра людзей, якія памі-
ралі ад смагі ў пустыні, пра смелых падарожнікаў, якія
здабылі ваду з жыватоў сваіх вярблюдаў. Але ж тут
няма ніякіх вярблюдаў... Тут нават пустыні няма. Тут

ёсць звычайны калодзеж, але ваду браць з яго няможна. Калі людзі ў пустыні знаходзілі нарэшце аазіс з крыніцаю, ім дазвалялася браць ваду, а тут гэта забаронена.

Забаронена. Хіба можна парушыць забарону? Тут нічога не зробіш. Як мог бы храбры паганяты знайсці ваду ў страўніку свайго вярблюда, калі б вярблюда было забаронена піць?

Фру ў акулярах здалася мне страшным, небяспечным стварэннем. Я скаланулася ад перапалоху. Яна нават не адказала на маю просьбу і толькі строга глядзела на мяне праз акуляры. Спакусліва блізка тырчала ручка помпы, дома на канапе чакала мама, а тут адбывалася нешта страшнае, пра што яна, пэўна, і не чула ніколі ў жыцці.

— Добрая фру,— сказала я і прысела,— дазвольце мне ўзяць толькі адзін літр вады.

— Бяры, колькі панясеш,— сказала яна нарэшце і зняла акуляры.

Колькі панясу! Ну што ж, цяпер яна ўбачыць!

Я пампавала і пампавала, але потым падумала: «Ці варта браць вельмі многа? Лепей набраць толькі паўвядра». Страшна захацелася піць. Кінуўшы пампаваць, я нагнулася да помпы і паспрабавала злавіць языком апошнія кроплі вады.

Непрадбачаныя беды часта страшнейшыя за тыя, якія чакаеш. І ўсё ж такія нягоды многім даюць сілу жыць. Яны — адзіная разнастайнасць, адзінае, што прымушае дзейнічаць. Перажытыя, звыклыя нягоды здаюцца ўжо драбязою, як раптам, быццам чорная страшная хмара, навальваецца новая бяда. Ды вось хмара сплывае, і неба зноў становіцца яснае. Параненыя ногі, хворая мама, прыдзірлівы айчым, брудны фартух і вошы ў галаве становяцца тады амаль такія самыя дарагія, як даўні добры знаёмы, якога ты заўсёды рады бачыць, калі новая бяда адступае прэч.

Вядро было вялізнае, амаль з мяне, але я мужа панесла яго, хоць рукі дрыжалі ад напружання. Фру ступіла некалькі крокаў за мною. Паставіўшы вядро на зямлю, я яшчэ раз прысела, зноў падзякавала і ба-язліва папыталася, ці няма паблізу якое-небудзь крамы. Я падрыхтавалася да ўсяго: можа, нельга купіць ні кавы, ні цукру, ні нават хлеба?

— Крама? Я сама трымаю краму,— і фру зазьяла.— А ў цябе ёсць грошы? — Яна зноў стала суровая.

Я дастала сваю драбязу. Мама дала мне трыццаць эрэ.

— Сто грамаў кавы і дзвесце цукру.

— Раніцаю тут бывае малако,— сказала фру, ані не здзіўленая маёю мізэрнаю пакупкаю.

Індывідуальныя забудоўшчыкі ўсе свае грошы клалі ў банк без працэнтаў. Усё наваколле было заселена індывідуальнымі забудоўшчыкамі. Таму ў краме да самага беднага кватаранта ставіліся ветлівей, чым да домаўласнікаў. У кватарантаў хоць рэдка, але бывалі грошы, а ў домаўласнікаў — ніколі. Бог ведае на што яны жылі. Даходзіла да таго, што гаспадыня прасіла кватаранта прынесці пляшку вады, ведаючы, што фру дазваляла ўзяць вады кватарантам, але ніколі не дазваляла гаспадыням. Кватаранты былі найлепшымі пакупнікамі. Увесь раён пакутаваў ад нястачы вады. Яна была глыбока пад зямлёю, а дастаць яе адтуль каштавала дорага. Мае трыццаць эрэ зрабілі сваю справу — я атрымала дазвол раз на дзень браць ваду.

— Да твайго ведама: помпа і калодзеж каштуюць трыста крон. А яны хочуць браць ваду дарэмна. Нічога — калі могуць пабудаваць дом, могуць выкапаць і калодзеж! — Гаспадыня крамы не была індывідуальнаю забудоўшчыцаю, яе дом быў вольны ад даўгоў.

Калі я прынесла нарэшце ваду, мяшочки з каваю і цукрам, мама ўжо паднялася і трохі прыбрала ў пакоі — цяпер хоць можна было хадзіць. Выцягнуўшы з

мяшка некалькі трэсак, якія яна прыхапіла з сабою (пераезджаючы на новае месца, дроў не пакідалі), мама распаліла камін. У пакоі стала гарача.

— Помпа каштуе трыста, але нам дазволілі браць ваду раз на дзень, цётку, у якой мы жывём, празываюць «сіропніцаю»; і яшчэ — мы можам раніцаю купляць у краме малако.

Здаецца, мама нават не чула, што я сказала. Пра забарону на ваду я ўсё ж вырашыла не гаварыць — мама ўсё роўна ніколі не зразумее, што мне давялося перажыць. Такіх прыгод дарослым не зразумець. Ім здаецца, што ўсё вельмі проста. Мама, ні слова не кажучы, змалола каву, і мы выпілі яе без малака. Я мачала ў каву хлеб, а мама выпіла толькі некалькі кубачкаў гэтага кепскага пітва. Так мы першы раз паелі на новым месцы.

— Ты не павінна гаварыць «сіропніца», гэта нядобрая мянушка, — сказала мама; і я заўважыла, што губы ў яе трохкі задрыжалі.

Потым яна зноў стала раскладваць рэчы. Дзень кончыўся, услаўлены жнівеньскі месяц ужо свяціў у наглуха забітае акно, якое кідала на падлогу крыжападобны цень.

— Цікава, ці прыйдзе ён вечарам дахаты? — кажа мама, ладзячы на канапе пасцель на дваіх і асобна на падлозе — мне.

Я не адказваю.

Я ляжу на падлозе і бачу, што мама таксама не спіць і лічыць жалуды на спінцы ў канапе, дакранаючыся да іх пальцамі.

— Іх шэсцьдзесят чатыры, — кажу я сонна.

— Так многа? — і я чую, як яна зноў шэптам пералічвае жалуды.

Я заснула, не дачакаўшыся, пакуль яна іх палічыць.

«Ён» так і не прыйшоў у гэтую ноч.

З «вадзяною праблемаю» мама сутыкнулася ўжо на другі дзень.

Раніцаю яна пачувала сябе так бадзёра, што надумалася схадзіць у горад пашукаць якога-небудзь «месца» — так гаварылі ў тыя часы беднякі, калі ім не было на што жыць.

Было толькі сем гадзін, і мама сказала мне паспаць яшчэ трохі. Каля паўдня яна вярнулася з вялікім клумкам бялізны. Усё-такі ёй давялося праглынуць крыўду і пайсці да «заможных». Ведама, яны не адмовіліся памагчы Гедвіг і аддалі ёй мыць бруднае адзенне прадзільных майстроў, кухонныя фартухі і грубыя кухонныя ручнікі. Тонкую бялізну яны ёй не даверылі і мылі самі.

Заходзіла мама і да айчыма, але яго не застала. Адтуль яна пайшла ў магазін, дзе купляла прадукты, калі працавала на фабрыцы, там ёй сяго-таго далі ў доўг: вадкага мыла, пару боханаў хлеба, трохі маргарыну, кавалачак амерыканскага сала, таннай кілбасы і некалькі кілаграмаў бульбы.

Усё гэта разам з клумкам бялізны было нялёгка прыцягнуць дадому: да родаў аставалася не болей як месяц.

З таго часу, як яна нарадзіла дзіця ў прыгожым пакоі на хутары каля Старой дарогі, не прайшло і года, і вось цяпер зноў яна павінна радзіць.

Мама спарыла крыху бульбы і падсмажыла кілбасы. Гэта была такая смаката пасля кававай бурды, якою мы жывіліся апошнія двое сутак! Першы раз мама згатавала яду толькі на нас дзвюх. Мне здалася, што жыццё зноў пачало наладжвацца, і я весела шчабятала пра тое, як хораша мы цяпер усё ўладкуем у нашым пакоі.

Мама ела хутка і прагна. Уяўляю, якая яна была галодная! Я старалася не звяртаць увагі на тое, як яна брыдка жуе, плямкаючы і апякаючыся. Я ведала,

што цяпер ёй зноў стане нядобра і пачнецца прыступ рвоты, але цяпер, калі мы ўдзвюх і ямо такую смачную яду, мне захацелася быць з ёю ласкавейшаю.

Раптам пачуўся моцны гаспадынін голас. Мама перастала есці і прыслухалася. Я таксама.

— Я дык яе добра ведаю, ёй і дваццаці не было, калі яна саграшыла. Нагуляла дзіця з нейкім панам, а ён нават і не зазірнуў ні разу пасля таго, як дамогся свайго. Цяперака і муж пайшоў ад яе. І не дзіва, такі цікавы мужчына. Яна ж не глядзіць ні сябе, ні дзіцяці, у яе нават не хапае розуму ўсцерагчыся і не радзіць кожны год. Ведама, які мужчына будзе любіць такое. Вось ён і знайшоў сабе ў горадзе другую. Плакалі, відаць, нашы грошыкі!

— Хіба ён болей не прыйдзе дадому? — папыталася я ў мамы. Я зразумела кожнае слова, якое даносілася да нас скрозь тонкую дашчаную столь.

— Прыйдзе,— працадзіла яна скрозь зубы і спамурнела так, што я нават не асмелілася паказаць сваё расчараванне, выкліканае тым, што «ён» усё-такі вернецца.

Балбатня ўнізе не спынялася. Мама ўстала.

— Пайдзі намачу бялізну, потым крыху прыграбёмся. Людзі парабіліся вельмі ўжо ахайныя,— з горыччу сказала яна. А зусім жа нядаўна мама лічылася самаю ахайнаю і акуратнаю з усіх фабрычных работніц.

Вось тут і ўстала праблема з помпаю.

Як я і чакала, маме не дазволілі мыць. Яна вярнулася назад з бруднымі кашулямі і штанамі прадзільных майстроў. Я бачыла, як яна ішла па дарозе, чула, як яна шпурнула ў сенцах клумак з бялізнаю. Не пастукаўшыся, яна зайшла да гаспадыні. Я зразумела, што мама вельмі залавалася — не яе была звычка так урывацца да людзей.

Да мяне даносілася кожнае слова.

Мама не павіталася і пачала перагаворы без ніякіх папярэдніх кампліментаў.

— Ты ведаеш, што ў нас чутно кожнае тваё слова? — пачала яна.

Гаспадыня не адказала. Нехта з гасцей усё яшчэ сядзеў у яе.

— Ты вельмі клапацішся,— пачула я,— пра мяне, пра маё бруднае дзіця і пра майго мужа. Калі ты сама апошні раз мыла? Ці, можа, ты крадзеш ваду ўночы?

Ніякага адказу.

— За мілю адсюль і то вады не дастанеш. Ты павінна была мяне папярэдзіць пра гэта, калі здавала сваю халупу. Ты сама прапанавала мне пакой, калі я сустрэла цябе і дарэчы ўпамянула, што шукаю кватэру. Выхваляка! Ты ж абяцала пачакаць два тыдні з платаю. Не паспела я пераначаваць у хаце, як ты ўжо тут са сваімі плёткамі. Няўжо ты думаеш, у мяне такая благая слава, што я не дастану чатыры кронны, якія павінна плаціць табе за месяц? У цябе няма патрэбы хлусіць пра мяне з-за такое дробязі і гарлапаніць так, што дзіця чуе кожнае слова праз шчыліны ў тваёй «віле»... — Мама вымавіла «віла» вельмі насмешліва. (Той, хто сам нічога не мае, можа дазволіць сабе гаварыць з насмешкаю пра чужое дабро.)

— І ты яшчэ заікаешся пра чысціню. (Я чула, як зазлавалася мама. Гаспадыні мне ані не было шкада.) Ты помніш, што сказаў аднойчы мой бацька твайму бацьку? — пачуўся зноў мамін голас.— Помніш? Пра гэта гаварыла ўся парафія. Твой бацька прыйшоў да нас, каб выгнаць мяне, бо я вярнулася дахаты цяжарная, а ў парафіі не была запісаная. Твой бацька вельмі баяўся за сваю парафію. Але хто паручыўся за твайго бацьку, калі самому была нявыкрутка? Ён жа быў ганарысты і фанабэрысты, строіў з сябе багатага селяніна, пакуль хапала грошай. Ведама, мой бацька.

І яму паверылі, бо думалі, што яму перапалі добрыя грошы ад таго пана за маё бруднае дзіця. Табе нічога не аставалася, як здаць мне пакой, бо ты лепей за другіх ведала, што мой бацька памог вам сваімі грашыма, калі вы згалелі. Дарэчы, калі ён памёр, а крэдыторы атрымалі сваё, мы ледзь наскрэблі грошай, каб пахаваць яго.

Гаспадыня пачала ўсхліпваць і жаліцца, што Гедвіг яе асарамацила, што цяпер ёй будзе брыдка людзям на вочы паказацца; а адна яе госця пачала клапатліва тлумачыць маме, што бялізну можна занесці ў гарадскую пральню. (Гэта вельмі падыходзіла маме, якая толькі што прывалакла анучы з горада!)

— Тут наўрад ці знойдзецца чым вымыць посуд нават у нядзелю,— жартам заўважыла госця, стараючыся паказаць, што сама яна тут ні пры чым.

Мама не сказала болей ні слова і, грукнуўшы дзвярыма, паднялася на гарышча.

Яна нагрэла тую ваду, што ў нас яшчэ асталася, і пачала да болю шараваць мне галаву; потым дастала са скрынкі чысты фартух.

— Мы пойдзем у Вільберген, да бабулі, я павінна памыць, каб заплаціць за кватэру гэтай ведзьме. Чула, як я яе прабрала?

— Так ёй і трэба,— адказала я, дзівячыся, як гэта мама не захварэла ад бульбы і кілбасы, што з'ела.

— А многа грошай аддаў дзед? Якое ён меў права аддаваць мае грошы? А можа, гэта былі не мае грошы, калі я была яшчэ такая маленькая?

Не адказваючы, мама ўтаропілася проста перад сабою. Я чакала, надзвычай узрушаная.

— Не ведаю,— нарэшце сказала яна, не перастаючы думаць пра нешта сваё.— Не ведаю. Зрэшты, тут мы доўга не затрымаемся,— дадала яна цвёрда і зноў

узяслася збіраць брудныя кашулі прадзільных майстроў, якія толькі раніцаю прывалакла.

— Хіба мы не будзем спачатку распакоўваць рэчаў і прыбірацца?

— Не, трэба памыць бялізну і заплаціць за кватэру.

Да бабулінае хаты было каля мілі.

Памыўшы і папрасавалішы зашмальцаванае рабочае адзенне і засаленыя кухонныя фартухі, мама пайшла да сваякоў, каб заплацілі за працу, але грошай у іх не знайшлося.

— Я ж табе гаварыла, — сказала бабуля, калі мама вярнулася, — вось ужо дваццаць гадоў яны вінаватыя мне за цэлы стог палавікоў.

Прайшло трыццаць гадоў, а «заможныя» так і не заплацілі за тую памытую бялізну, але ўсё-такі яны «трохі памаглі Гедвіг працаю».

Мусіць, гэта было сталым кодэксам у «заможных»: бедныя людзі павінны мець працу, тады яны як-небудзь пражывуць.

Бабуля дала грошай, каб заплаціць за кватэру.

— А не дык цябе жыўцом з'ядуць. Я гэту публіку ведаю.

У той жа вечар гаспадыня атрымала грошы. Падзякавалішы маме, яна, нібыта нічога і не здарылася, пачала малоць языком. Відаць было, што яна вельмі рада грашам. Дзіва што — даўным-даўно не бачыла яна жывых грошай. У мізэрным бюджэце індывідуальных забудоўшчыкаў гэтыя чатыры кроны нешта значылі. Да гэтага часу яны ўсё ўкладвалі ў дом. І вось нарэшце нешта атрымалі! Кватэрная плата! Жывыя грошы! Мама трымалася стрымана.

Пры пэўных абставінах сябры дзяцінства могуць быць вельмі халодныя адно з адным.

У пакоі нічога не змянілася з таго часу, як мы пайшлі: таз з бруднаю вадою, у якім мама мыла мне галаву, так і стаяў на крэсле, пасцель на дваіх на канапе пакамечаная і згамтараная. Мая пасцель ляжала ў кутку.

О ты, мой любы дом каля Старое дарогі, з белымі абрусамі, з новымі палавікамі, з цішынёю. Там мы былі ўдзвюх са шчасліваю тады мамаю! Ніколі, ніколі потым не была я такая блізкая з ёю. Занадта многа стаяла цяпер паміж намі: клопат, бруд, даўгі, айчым; ды мама дужа пабрыдчэла і растаўсцэла і галава яе была занятая толькі айчымам.

З тае першае ночы ў пакоі каля Старое дарогі, калі мама легла ў адну пасцель з айчымам, мы болей ніколі не аставаліся ўдзвюх. І нідзе ўжо не было так чыста і прыгожа, як там. Тут на гэта няшчаснае забітае акно не павесіш нават простаі фіранкі — у пакоі адразу стане цёмна, а на штору з дзяўчынкаю ў драўляных чаравіках і зусім не было месца. Ды яна і не патрэбная: сонца ніколі не зазірала ў пакой, не пералівалася на яркіх абрэзках палавікоў.

Канапа перастала быць маёю ўласнасцю, на ёй цяпер спала мама і начамі лічыла жалуды на спінцы. Адзінае, што было яшчэ авеяна нейкаю таямніцаю, — гэта Вальдэмар, але яго мне ніяк не ўдавалася ўбачыць. Той самы Вальдэмар, які працаваў на цукровым заводзе. Напэўна, ён такі багаты! Я ведала, што кожны дзень ён прыносіць дадому патаку, — на гарышчы стаяла вялікая чатырохкантовая бляшанка, поўная патакі.

— Яны атрымліваюць яе на заводзе, — сказала мама. — Гэта неачышчаны цукар, і завод не можа яго прадаваць.

Бабуля гаварыла, што ў таго, хто ўкрадзе хоць кропельку патакі, на носе кожны раз ускоквае вяснушка. А колькі вяснушак было ў нашае гаспадыні! Можа,

гэта праз патаку? Мне трэба было ўбачыць Вальдэма-
ра. Калі ў яго гэтаксама многа вяснушак, як і ў яго
фру, значыць, ён і праўда крадзе патаку.

Спякотныя, гарачыя дні. Апусцілі запыленыя га-
лоўкі лопух і бадзякі. Калі мама не ходзіць у горад
мыць бялізну ці падлогу, яна ляжыць на жалудовай
канапе, і яе рве. Усё, што яна з'ядае за дзень, ідзе
прахам.

Вошы, як і дагэтуль, плодзяцца ў мяне ў валасах.
Ад пакатае столі ў пакоі пахне смалою. Унізе гаспа-
дыня штодзень пячэ хлеб з цукроваю патакаю — яе
ўжываюць замест саладу. Хлеб атрымліваецца салод-
кі, як мёд, адзін раз далі мне паспытаць кавалачак.
А на гарышчы стаіць бляшанка, таямнічая, не-
даступная.

З новых сцен сачылася смала, усюды віселі жоў-
тыя смачныя кроплі. Доўгія гадзіны прастойвала я на
гарышчы, гледзечы на бляшанку, і адзін раз узяла ў
рот кроплю смалы. Яна павінна быць патакаю. Калі
ў хаце ёсць вялікая бляшанка з патакаю, значыць, і
смала, што сочыцца з сцен, павінна быць патакаю.
Але кропля аказалася звычайнаю хваёваю смалою ды
такою горкаю, што я ажно зморшчылася.

Гаспадыніна дачка хадзіла ў школу. Мне таксама
трэба было вучыцца.

— Не варта, — сказала мама, — мы ўсё роўна ско-
ра пераедзем.

Я старалася сустрэць гаспадыніну дачку на дварэ,
калі яна вярталася са школы, але тая не звяртала на
мяне ўвагі. Седзячы на ганку на смалістых дошках,
я гадзінамі чакала, пакуль яна выйдзе, але яна не па-
казвалася. Але варта было мне пайсці, як яна адразу
выбягала і ляцела да каго-небудзь у хату, дзе ў яе бы-
лі таварышы.

Ёй не дазвалялі са мною гуляць, але мне такая думка нават не прыходзіла ў галаву. Я верыла, варта мне толькі загаварыць з ёю, і мы пасябруем, пачнём будаваць лялечныя хаткі і будзем спраўляць лялькам патачныя банкеты. Я верыла ў сваю здольнасць заваёўваць новых таварышаў і не прывыкла да таго, каб мяне пазбягалі. Але мне ніяк не ўдавалася спыніць яе. Адноўчы я ўсё-такі схапіла яе за спадніцу.

— Пусці мяне, гадасць ты! — закрычала яна.

На крык выйшла губатая дачка селяніна:

— Ідзе трэба рыхтаваць урокі, — на твары ў яе паблісквала рабацінне.

Паступова я пачынала сёе-тое разумець.

Домаўласнікі звычайна здавалі маленькія пакойчыкі, без якіх лёгка маглі абысціся, адзінокім мужчынам або жанчынам. Калі ж у мансарду выпадкова траплялі кватаранты з дзецьмі, то дзеці домаўласнікаў не сябравалі з імі. Таму я не знайшла таварышаў у пасёлку; тыя дзеці, што жылі тут, былі залішне добрыя як на мяне.

З усяго пасёлка мяне любіла адна толькі крамніца. Я магла браць вады столькі, колькі мне захочацца. Мама ніколі не купляла ў доўг у гэтай краме, у яе быў крэдыт у горадзе. Таму фру «паважала» нас і адноўчы нават пачаставала каваю.

Я так і не пазнаёмілася ні з адным равеснікам, затое ў мяне паявіліся другія таварышы: я моцна падружылася з пекарам.

Жыў ён проста ў пякарні, у падвале, і я вельмі часта тырчала там да позняга вечара. Тады па мяне прыходзіла мама і заўсёды атрымлівала гасцінец — вялікі бохан толькі што спечанага, яшчэ гарачага хлеба. Ужо чаго-чаго, а хлеба ў нас было ўдосталь.

Іншы раз пекар напіваўся дап'яна. Тады ён разуваўся, залазіў босы ў вялізныя ночвы з цестам, мя-

сіў яго нагамі і крычаў: «Так пяклі хлеб, калі быў я хлопцам». Ён так старанна таптаў цеста, што яно абляпвала яго да пояса.

Калі я расказала пра гэта маме, яна легла на канапу і заціснула рот рукамі. З мамаю станавілася ўсё цяжэй і цяжэй мець справу.

Адзін раз пекар сказаў мне:

— Калі б твая маці не была цяжарная, я ажаніўся б з ёю. Вельмі ж яна цікавая жанчына.

Я думала, што жанчына — тое самае, што нявеста ці дзяўчына, — я чула гэта не раз ад хлапчукоў, — таму вечарам сказала маме, што пекар хоча ажаніцца з ёю, бо яна цікавая дзяўчына. Я думала, што мама не разумее, калі я скажу «жанчына».

— Як яму не брыдка, — зазлавалася мама.

— Мне здаецца, ты можаш выйсці за яго замуж, — сказала я. — Ён прадае так многа хлеба.

— А табе не здаецца, што з мяне даволі таго, што я ўжо маю? — папыталася мама.

Я не бачыла айчыма цэлы тыдзень і амаль забыла яго.

Ясны жнівеньскі вечар, амаль ноч. Высока над патачным домікам свеціць месяц. Я сяджу на гарышчы, у нашым душным пакоі, чакаю маму і нарэшце засынаю.

Прачнулася я позна ўночы. У пакоі светла ад месяца, пакатая столь адкідае на падлогу страшныя цені. Мама яшчэ не прыйшла. У Вальдэмара, мусіць, усе спяць — адтуль не далятае ні гуку. Калі б я не была такая галодная, дык залезла б у сваю пасцель на падлозе і зноў заснула б. Кожны вечар мама сцэле на жа-

лудовай канаве на дваіх і кожную раніцу прачынаецца адна.

У жываце ў мяне моцна бурчыць ад голаду: за ўвесь дзень я выпіла толькі трэшкі кавы і з'ела скібачку хлеба. Мама абяцала вярнуцца па абедзе і наказала мне памагчы крамніцы ў садзе. Яна разлічвала, што мяне там чым-небудзь накормяць, але гаспадыня раптам захварэла, і ў краме ўсё было дагары нагамі. Цэлы дзень там тоўпіліся людзі, ды так і ішлі з пустымі рукамі; у пекара, які звычайна памагаў гаспадыні, быў якраз запой, і ён прападаў у карчме «Іон-пі-да-дна» ці ў гарадскім парку, дзе гулякі пілі піва, гулялі ў карты і валяліся ў траве. Так выйшла, што ў гэты дзень я асталася зусім без дагляду.

З таго часу, як я зразумела нарэшце, што гаспадыніна дачка і я сяброўкі лічаць за знявагу гуляць са мною, я ні да кога болей і не прыставала са сваёю дружбаю. Я нават спрабавала ўгаварыць сябе, што без іх мне яшчэ цікавей. А калі мама забавіцца ў горадзе, я ішла ў краму і слухала, пра што гаманілі фру з пекарам. Яны дазвалялі мне аставацца надоўга, а фру іншы раз частавала хлебам з маслам. Пекар знакрок не пускаў мяне, бо хацеў, каб па мяне зайшла мама.

— Астайся, пакуль прыйдзе маці, а я дам ёй бохан хлеба.

— Я магу сама ўзяць хлеб,— ахвотна прапаноўвала я.

Не, пекар павінен сам перадаць хлеб маме ў рукі. Адзін раз вечарам фру сказала, што пекар стаў бы людскім мужчынам, «каб яму такую дзелавітую жанчыну, як твая маці, Міа».

Але сёння фру хворая, а пекар п'янствуе. Зрэшты, і гэта не так і важна. Я магла аставацца адна, каб толькі знайшлося ў нас на гарышчы хоць трэшкі яды...

Змерзлая і напалоханая, выйшла я на дарогу, белую ў месячным святле. Навокал ні душы. Я кінулася бегчы да горада.

Я шарахалася, як палахлівы конь, ад цёмных ценяў, што кідалі елкі, і старалася трымацца далей ад іх, на малочна-белай паласе дарогі. Дабегшы да саду каля крамы, я пачула моцны пах кветак і, прыпыніўшыся, прагна стала ўдыхаць яго, нібыта духмянасцю кветак можна было насыціцца.

Толькі прабегшы амаль паўдарогі да горада, я перавяла дух і агледзелася. Я была босая, з голаю галавою. Не, лепей пачакаць маму тут. Я ўселася амаль на тым самым месцы, дзе некалькі тыдняў назад сядзела мая хворая мама ў сваім брыдкім шалі. Як і тады, высока на дрэвах віселі яблыкі. Але цяпер, уночы, калі навокал прытаіліся месячныя цені, у мяне нізашто не хапіла б духу ўкрасці хоць адзін. Дый страўнік у мяне зводзіла ад голаду. З практыкі я ведала, што можа здарыцца ад зялёнага яблыка. Ужо выпала раса, стала халаднавата, я сціснулася ў камячок, падабраўшы пад спадніцу чорныя паабдзіраныя ногі, і вырашыла чакаць. Пах кветак і месячнае святло хвалямі набягалі на мяне. Абавязкова прыйду сюды пасядзеццэ калі-небудзь вечарам, як не буду галодная, падумала я. Я глядзела ў бяздонны акіян месячнага святла, і мне здавалася, што і дарога, і пах кветак, і я разам з імі пльвём кудысьці ўдалячынь. Гэтаксама, калі чалавек доўга і пільна глядзіць на ваду, яму здаецца, што ўся зямля пад нагамі пачынае паволі рухацца.

Я пасядзела яшчэ трошкі, калоцячыся ад холаду, і неўзабаве задрамала. Потым пачала мерзнуць, а калі зусім скарчанела, вырашыла вярнуцца дахаты і ледзь паднялася. Мама, напэўна, астанецца ў горадзе на ўсю ноч. Я была такая змучаная, што нічым не цікавілася, нават голад прайшоў. Ды толькі я выпаўзла з канавы, як падышла мама, потная і расхваляваная.

— Божа мой, Міа...— яна накінула на мяне свой шаль, і мы ўдзвюх зноў уселіся на краі канавы. Мама выцягнула кавалак булкі і дала мне.— Прыйдзем дахаты, зварым хоць глыток кавы, я прынесла некалькі зярнят. За ўвесь дзень у мяне ў роце не было ні крошкі,— гаварыла яна. Я прытулілася да мамы і пачула, што яна ўся калоціцца.

— Пойдзем, ты ж зусім змерзла.— Крыху сагрэўшыся, я аддала ёй шаль і зноў вылезла з канавы.

— Зусім я не змерзла. Не, не змерзла. Змерзла? Ані не змерзла,— здавалася, мама сама не разумее, што мармыча.

— Божа, так пахне! Ты чуеш, Міа? — казала яна, дышаючы пах кветак.

Я не адказала. Мне здалося, што мама ідзе неяк дзіўна, трошкі накульгваючы. Праўда, у яе такі вялікі живот,— гэта, мусіць, праз яго. І ўсё ж... Не, зусім здурнела: мама ідзе без туфляў, у адных панчохах!

— Ты нейкая неразумная, мама, ходзіш у адных панчохах. А дзе твае туфлі?

— Туфлі? Я іх згубіла,— па голасе я зразумела, што яна хлусіць. Што магло здарыцца з яе парванымі парусінавымі туфлямі? Дарослыя людзі звычайна не губяць абутку, тым болей адразу з абедзвюх ног. Так я і паверу. Я даволі ўсяго набачылася, каб зразумець гэта. Кроў хлынула мне ў галаву, і, дарма што даймаў холад, стала вельмі гарача. Мама ідзе ў адных панчохах! Літасцівы божа, што з ёю здарылася?!

— Скінь панчохі, яны ж парвуцца,— нарэшце асмелілася я загаварыць.

— Хіба не ўсё роўна, парвуцца яны ці не,— па маміным голасе я зразумела, што яна плача.

— Ты стукнула яму туфлем?

— Яму? Не, я ёй стукнула туфлем па носе. Яна ж ведае, што ён жанаты, нават знаёмая са мною,— мама зноў змоўкла.

Духмянае месячнае святло, здавалася, крычала пра нашу бяду.

Праўда, сёе-тое я, напэўна, усё-такі разумела, хоць маму зразумець ніяк не магла. Зусім не трэба так бедаваць, калі ён пайшоў да другой. Гэта ж добра, няхай сабе тая, другая, забірае яго, па крайняй меры мы ад яго збавімся.

— А яму ты стукнула другім тупфлем? — крыва-жэрна папыталася я.

— Не, другі тупфель я выкінула. Не магла ж я ісці ў адным.

Ну, зразумела,— айчыму яна не асмелілася стукнуць, а мне ж ад яе не раз перападала.

Сады кончыліся, мы ішлі міма непрыгожых дамоў індывідуальных забудоўшчыкаў. Цені на дарозе сталі нехлямяжыя, пах кветак знік. Мама была падобная на жабрачку; намоклы ад расы пыл абляпіў панчохі.

Асцярожна, стараючыся не дыхаць, мы пракраліся на гарышча па вузкай лесвіцы, але мама наткнулася на бляшанку з сіропам, якая стаяла каля лесвіцы, і мне здалося, што яна бомкнула, як звон у царкве. Мама вылаялася:

— Чортава бляшанка, каб яна правалілася! — Раней я ніколі не чула, каб мама лаялася.

Я наелася булкі і болей за ўсё хацела цяпер спаць, але мама не магла заснуць, не выпіўшы хоць бы кубачак моцнае кавы, бо, як яна растлумачыла, ёй страшна баліць галава.

— Няма ніводнай трэсачкі. І ў Вальдэмара няма,— сказала я спакойна. Я сядзела на пасцелі, не зняўшы сукенкі, і змагалася са сном.

Мама назбірала газет, запаліла іх, наліла вады ў кафеянік (кожны дзень я цягала ваду ад цёткі, што трымала краму), уварцела ў ручнік кафеяны млынок, каб унізе не пачулі, як яна размолвае зярняты. Але папера імгненна згарэла, а вада толькі прылецілася.

Я ўбачыла, як мама разрывае плеченую карзіну, у якой айчым, працуючы землякопам, насіў звычайна правізію,— і сон адразу прапаў. Польшыя, мігам ахапіўшы сухія дубцы, загуло ў каміне, але вада зноў не паспела закіпець. Мама зноў пахмурнела. Яна раздзелася, асталася ў палатнянай кашулі, тасьма ад спадніцы ўрэзалася ў распаўнелую талію, жывот быў вялікі і высокі.

— У мяне ўсё-такі будзе кубак кавы, хоць бы на гэта спатрэбілася спаліць увесь дом,— скрозь зубы сказала яна.

Яна пайшла на гарышча, вярнулася амаль з новаю шчоткаю, якою мыюць падлогу, і ўсунула яе ў камін. Туды ж выправіліся дзве драўляныя лыжкі і драўляная мешалка. Нарэшце кафейнік закіпеў. Я ўжо зусім прагнулася, а кава так смачна пахла, што я прапсіла ў мамы глыток, а яна дала яшчэ свежую булку ў прыдачу.

— Я купіла некалькі булак, а там што будзе, тое будзе. Дзеся чаго збіраць і галадаць; галадаць, калі нешта маеш, і галадаць, калі нічога не маеш. Ва ўсякім разе, я зварыла кавы і буду піць яе,— урачыста кончыла яна.

Ад выпітае кавы і маміных слоў я так падбадзёрылася, што прапанавала схадзіць да плота, дзе вельмі пахнуць кветкі.

— Можа, сарвём штук колькі кветак ці нават пару яблыкаў...— сказала я. Мамін настрой перадаўся і мне. Напраўду, лепей ні пра што не думаць. Але мама не захацела пайсці.

— Не мялі лухты... Усё-такі я зварыла кавы,— паўтарыла яна.

Дзіва, колькі яна спаліла ўсялякага хламу. Гэтая перамога над расчырванелым камінам і пустою скрынкаю з-пад дроў нібыта ажывіла яе. Яна нібы ганарылася тым, што з-за кубка кавы спаліла драўляныя лыж-

кі, шчотку, якою мыюць падлогу, драўляную мешалку і кош з-пад правізіі. Нечакана яна адкрыла ў сабе новыя магчымасці, пра якія раней і не здагадвалася. Гэта ўзрадавала яе, надало ўпэўненасці. Ва ўсякім разе, ёй так здавалася.

— Заўтра ўсё-такі купі дзе-небудзь туфлі,— сказала я, баючыся, каб яна не надумалася заўсёды хадзіць басанож, як цыганкі, якіх мне не раз даводзілася бачыць.

— Ведама, куплю, навошта эканоміць. Усё роўна толку не будзе.

Я зноў паспрабавала заснуць, а мама пачала вытрасаць пыл з свае адзінае пары панчоў, у якіх яна прыцягнулася ад гарадское таможні. Пасцель на канаве была зноў пасланая на дваіх, а мама ж ведала, што «ён» не прыйдзе дахаты, і магла б узяць мяне да сябе. Але яна гэтага не зрабіла. Урэшце пасля ўсіх трывог я заснула моцным сном.

На другі дзень мама вярнулася дахаты ў панашаных парусінавых туфлях, купленых за пяцьдзсят эрэ ў працэнтшыка Кале. Другую пару чаравікаў яна прынесла ў пакеце. Запалу яе хапіла ненадоўга.

Аднойчы, недзе праз тыдзень пасля гэтага, я заседзелася ў пекара і прыйшла дахаты позна. І вось тут я ўбачыла нарэшце Вальдэмара. Ён ішоў з працы і, як звычайна, нёс вялікую бутлю. Я ведала, што ў ёй патака. Гэта быў незвычайна высокі і тоўсты мужчына з шырокім, зусім белым тварам і маленькім, амаль незаўважным ротам. Вяснушак у яго не было. Ён прысеў на дошках каля парога, бо ні гаспадыні — яго жонкі, ні дачкі не было дома, а ключ яны забралі з сабою.

Я ўселася каля яго, пачухала галаву, схавала свае брудныя ногі пад падол і паспрабавала завесці з ім размову. Ён адразу мне спадабаўся, і я захацела хоць трохкі дазнацца пра цукровы завод.

Ён весела паздароўкаўся са мною, дастаў з рота тытунь і, не перастаючы плявацца, адхарквацца і выціраць губы тыльным бокам рукі, сказаў:

— Ці не вельмі позна такой маленькай жанчыне, як ты? Ідзі лепей наверх, там маці ўжо, напэўна, дома.

Але я не паднялася, прапусціўшы яго словы міма вушэй. Недзе далёка грукатаў гром, збіраліся хмары. Вечарэла, стаяла задушлівая гарачыня. Мой сусед у прыцемку здаваўся веліканам, напэўна, гэта ён вырабляе самыя вялікія цукровыя галовы, якія бачыла я ў краме,— цукровыя галовы з дзіркаю на самай макаўцы, так што верхні драбок можна павесіць на калядную ёлку. У мяне ў камодзе былі схаваныя тры такіх драбкі. Мама заўсёды купляла макаўку — яна казалася, што цукар там самы цвёрды і таму эканомны. Самы верхні драбок з дзіркаю даставаўся мне. Цяпер я хацела папрасіць Вальдэмара рабіць гэтыя дзіркі трохкі глыбей, тады і макаўкі на каляднай ёлцы стануць большыя.

— Дзядзя, гэта вы робіце цукровыя галовы? — пачала я.

— Ну што ты, нас там многа,— адказаў ён дружалюбна.

Вось дык расчараванне! А я ж думала, што ён адзін прыходзіць у нейкі вялізны белы пакой і абточвае там цукровыя галовы, а за сваю працу атрымлівае сіроп, які прыносіць дахаты. Цяпер ужо не варта і гаварыць пра дзіркі. Я трохкі адсунулася — ад яго вельмі нядобра пахла. У пасёлку індывідуальных забудоўшчыкаў ад усіх людзей нядобра пахла — не хапала вады. І дажджу даўным-даўно не было.

— Як толькі пойдзе дождж, твая маці зможа прыйсці сюды і памыць,— казалася крамніца. Але дождж усё не ішоў, а я, зразумела, не станавілася чысцейшая. Ад мяне, мусіць, таксама нядобра пахла, але ад Вальдэмара пахла проста страшна, і я не ста-

ла прадаўжаць размову. Паміж намі ўсталі бруд і смурод. Мне не хацелася, каб ён убачыў мае ногі, але сядзець блізка ад яго я таксама не магла. Сціснуўшыся ў камячок, я прымасцілася на самым краі дошкі.

Ён здаваўся мне вялікаю стомленаю гарою. У змроку ён падобны быў на вялізны цёмны камень. Ён апусціў галаву на грудзі і, напэўна, заснуў. Я таксама вельмі стамілася, бо тырчала ў цёплай пякарні да таго часу, пакуль пекар не выправіў мяне дахаты, збіраючыся легчы спаць.

Маланкі раз-пораз рассякалі неба. Навокал ні душы.

Вальдэмар памыліўся — мамы не было дома. Яна знайшла працу на новабудоўлі, прыбірала там і магла затрымацца да ночы.

Услед за Вальдэмарам задрамала і я, і мы пачулі, што падышла мама, калі яна пажадала нам добрага вечара. У руках яна трымала вялікі пакет.

— Ты ж не бачыў, як я жыву, пойдзем да нас, я нагрэю чаю.

Не так лёгка было ўзабрацца магутнаму Вальдэмару па вузкай лесвіцы. Мама пакінула дзверы адчыненыя. Яна распаліла ў каміне, і калі ў пакоі стала цёпла, ад Вальдэмара пайшоў такі дух, што мама пабляднела. Я таксама спалохалася, але не ад смуроду: я баялася, каб яна не аскандалілася.

Яна спусцілася на хвілінку ўніз падыхаць чыстым паветрам, а мяне папрасіла папільнаваць чайнік. Ну вось, вельмі добра, што яна пайшла; я пільнавала чайнік і збірала на стол. У пакеце была булка і іншыя рэчы, якія мама вымала так, што Вальдэмар іх бачыў. Трохі студзеню, некалькі салёных гуркоў, рассыпісты сыр, два фартухі і сукенка. Фартухі і сукенку, пэўна, дала нейкая фру — мне гасцінец. Яны, здалося мне, прыгожыя, заўтра можна будзе прыбрацца.

— Здаецца, ты не кепска абыходзішся і без мужа,

Гедвіг, — сказаў Вальдэмар і памачыў у каву вялікі кавалак булкі.

Мама прамаўчала.

— Вось дык не думаў, калі мы працавалі разам у Хольста, што ты прыйдзеш да мяне наймаць пакой, — прадаўжаў ён.

Мама пахмурнела.

Яна пагаварыла пра сёе-тое, і я стала зусім засынаць, ды раптам пачула:

— Ёсць у цябе слоік? Давай налію патакі. У нас яе многа, ды я магу яшчэ прынесці.

Мама падала слоік, і ён наліў у яго вязкай шаравата-чорнай вадкасці. Нарэшце! Цяпер я не зблытаю патакі з хваёвай смалюю! З гэтым я і заснула ў сваім кутку на непрыбранай з самае раніцы пасцелі.

Мяне разбудзіў страшэнны вэрхал. У вузкіх дзвярах стаяла гаспадыня і так лямантавала, што замест аднае ніжняе губы ў яе стала нібыта ажно тры. Вальдэмар, як і дагэтуль, моўчкі сядзеў на крэсле, мама таксама маўчала. З-за гаспадынінай спіны выглядаў цікаўны даччын твар.

— Тут табе не фабрыка, адсюль ты як шпунт вылеціш! — крычала гаспадыня. — Заўтра ж выбірайся! Няма чаго адбіваць чужых мужоў! Мяне не ашукаеш! Табе што, усё яшчэ мала? Вунь цябе як разнесла, ледзь ногі перастаўляеш. А ты марш уніз, Вальдэмар, і вось што я скажу: у цябе ні капейкі не было за душою, але я выйшла за цябе. А цяпер толькі адвільнулася з дому, як ты скарыстаў выпадак. Я ўсё разумею!

Вальдэмар і мама маўчалі. Дзяўчынка пачала раўці, гаспадыня таксама разраўлася і абазвала маму прастытуткаю.

Тады мама ўскочыла. Я бачыла, як яна раз'юшылася. Яна нешта ліхаманкава шукала, потым ухапіла нож, якім кроілі хлеб. Тут я таксама закрычала.

— Гедвіг, перастань, ты ўжо павінна добра яе ве-

даць,— сказаў Вальдэмар, адбіраючы нож у мамы. Тым часам гаспадыня кінулася да стала і разбіла слоік з патакаю, кубак таксама паляцеў на падлогу.

— Выведзі вошай у дзіцяці і пільнай свайго мужа! — крыкнула яна.

Тады Вальдэмар схопіў жонку ззаду за шыю і так ірвануў скуру на карку, што твар у яе перакасіўся. Рот расцягнуўся да вуха, вока ператварылася ў вузкую шчыліну, а вяснушкі на адной палавіне твару выцягнуліся і сталі прадаўгаватыя.

— Заткні горла, паганая ведзьма, а не дык я спушчу цябе з лесвіцы! — закрычаў ён.— Я адрабіў васемнаццаць гадзін, а ты лётаеш па сваіх кумках ды яшчэ і ключ зносіш з сабою. Выходзіць, я павінен сядзець, як дурань, і чакаць, пакуль ты зробіш ласку — вернешся? А потым яшчэ гадзіш людзей, якія нічога табе благога не зрабілі! Гедвіг таксама толькі што прыйшла дахаты. Два тыдні я аставаўся пасля работы, каб трохі падрабіць! А ты? Што ты робіш? Залазіш у даўгі, за якія мяне скора ў турму запратораць!

Ён трымаў яе за шыю, а дзяўчынка, перастаўшы крычаць, з жахам глядзела на перакошаны мацерын твар.

— Пусці яе,— сказала мама,— пусці і ідзіце адсюль. У любую хвіліну можа явіцца Альберт, ён скажаў, што збіраецца сёння прыйсці.

Стала ціха. Мужчына выпусціў сваю ахвяру, і яны сталі спускацца ўніз па лесвіцы.

Я зусім прачнулася. Патака расцякалася па падлозе, і скора прыйдзе ён. Усё адразу пацямнела. Дык вось, значыць, чаму мама накупляла ўсялякай смакаты! Я захныкала.

Мама нічога не сказала, села на канапу і ўтаропілася пустымі вачыма на патаку і разбіты слоік. Нешта забарабаніла па прасмоленым кардонным даху — пайшоў дождж.

— Не плач, Міа, мы пастараемся адсюль выбрацца,— сказала яна нарэшце і, падышоўшы да мяне, пагладзіла па галаве. Я не адказала.

Мама саскрэбла з дошак сіроп, які яшчэ мог спатрэбіцца, і вымыла падлогу: ішоў дождж, таму можна было дазволіць сабе такую раскошу. Потым яна паслала канапу на дваіх, прыбрала ў пакоі і стала чакаць. Я з усяе сілы старалася не заснуць, злавалася на маму за тое, што яна сядзіць і чакае, але стома пасля ўсіх трывог узяла сваё, і я заснула, хоць унізе не перасталі сварыцца і час ад часу далятаў моцны пагрозлівы Вальдэмараў голас.

Пасля поўначы прыйшоў айчым. Ён не быў у нас з таго часу, як прывёз мэблю.

Залазячы па вузкай лесвіцы, ён так моцна грукаў і лаяўся, што я прачнулася і ўбачыла, як пабляднела мама. У Вальдэмараў яшчэ не спалі: наадварот, сварка была ў разгары і да нас даносілася кожнае слова.

Шпурнуўшы ў куток прамоклую сумку, айчым плюхнуўся на крэсла, з яго ручаямі сцякала вада.

— Праклятае гарышча!

Мама шыкнула на яго. Унізе Вальдэмар крычаў нешта пра даўнейшыя грахі, пра «тваё» і «маё», пра хутары і бедных парабкаў, пра рыжыя валасы і заечую губу.

Айчым ківаўся на крэсле — ён быў зусім п'яны. Потым, памацаўшы ў кішэнях, выцягнуў вялікі кулек і кінуў яго мне. У кульку былі прыгожыя карамелі.

— Вазьмі с-сумку і выц-ц-цягні скр-р-рутак,— прамармытаў ён, заікаючыся, потым дастаў з кішэні губны гармонік і стаў іграць вальс.

— Ты што, здурнеў? Ужо позна! — Мама развертае скрутак, і я бачу, як дрыжаць у яе рукі.

— Позна? Яны ўсё роўна брэшуць, як сабакі. Што,

велікан Вальдэмар не паладзіў са сваёю бабаю? З-за чаго яны сварацца?

Ён прадаўжае іграць на гармоніку. Іграе і глядзіць, як мама возіцца са скруткам.

— Перарэж аборку, чорт цябе вазьмі!

Мама нарэшце развязала аборку. У пакунку была пара новых чаравікаў — гасцінец мне і клятчастая тканіна на сукенку, таксама мне. Гэта была так званая шатландка, вельмі модная ў той час.

Нават самы прапашчы мужчына і той ведае сцэжку да жаночага сэрца. Мама так і засвяцілася, але я не абрадавалася, прыкінулася, што сплю. А ён потым нават не папытаўся, ці спадабаўся мне яго гасцінец. Ды яго і не цікавіла мая ўдзячнасць. Мама таксама не прымушала мяне дзякаваць яму. Айчым глядзеў толькі на маму, і гасцінец ён прынёс ёй. Лепшага гасцінца і не магло быць, ён гэта добра ведаў.

— Не іграй болей,— папрасіла мама. Яна зноў стала прыгожая.

— З-за чаго гэта ўнізе сварацца?

— Не ведаю, нешта не паладзілі.

Я ўварцелася ў коўдру і заплакала. Я любіла цяпер усіх людзей, апрача мамы і айчыма. Пекар быў на многа лепшы за іх, а Вальдэмар быў самы лепшы. Хана, Хана, а ты, як і раней, жывеш побач з маім богам! І гаспадыня добрая, яна проста зазлавалася на маму. Ну вось, цяпер і айчыма пачало ванітаваць — абое яны роўныя. Нібыта яны на дварэ. Клянуся, раніцаю ўцяку да Ханы ў багадзельню.

А ўнізе сварка яшчэ болей разгаралася.

— Я трохі перабраў піва, трэба пастарацца, каб вырвала мяне,— сказаў айчым.— А ты здорава растаўсцела, Гедвіг, калі ты чакаеш? — Ён паступова цверзеў.

Я зноў задрамала — і прагнулася, калі айчым з лесвіцы крыкнуў гаспадарам, каб яны пазатыкаліся. Раз'

юшаная гаспадыня параіла яму лепей пільнаваць распусніцу, з якою ён жанаты, а то да яе ходзяць другія мужчыны. Айчым прыбег у пакой і, як шалёны, кінуўся да мамы. Хмель усё яшчэ брадзіў у ім.

— Гэта Вальдэмар! — крыкнуў ён.— Гэта Вальдэмар!

Тады мама таксама закрычала. Я пачула, як па лесвіцы зноў падымаецца Вальдэмар, і замерла. Усё адбылося так нечакана. Ноч нагадвала чартоўскі шабас, на якім гаспадыня была самаю агіднаю ведзьмаю з тых, якіх бачыла я на велікодных паштоўках.

Айчым схапіў маму за доўгія валасы. Яна стукнула яму па твары, а ён зваліў яе з ног. Я зараўла.

Але тут падаспеў Вальдэмар. Ён абхапіў айчыма ўпоперак тулава і, выцягнуўшы яго з пакоя, штурхнуў на лесвіцу.

— Я сумленны чалавек, хоць мая баба здурнела, разумееш. Як табе не брыдка падазраваць Гедвіг, яна вось-вось павінна радзіць! (Я запамніла яго словы, быццам іх выпеклі ў маёй памяці распаленым жалезам.) Няўжо ты думаеш, што я такі нягоднік? А сам добрая цаца! Увесь час, як яны жывуць тут, прападаў у свае дзеўкі! Думаеш, мы не ведаем? Лепей не паказвайся тут болей, а не дык я папераломваю табе рукі і ногі.

І абодва зніклі ў дварэ.

Праз некалькі гадзін яны вярнуліся назад. На гэты раз абышлося без крыкаў, гаспадыня не падала болей ні гуку, айчым з Вальдэмарам, відаць, неяк паладзілі, але мама адчувала сябе пагана. Хоць было толькі пяць гадзін раніцы, мне давялося адзецца і ісці з Вальдэмарам, які ішоў на працу. Ён так і не прылёг у гэтую ноч. Па дарозе на завод ён павінен быў паказаць мне, дзе жыве акушэрка, з якою мама загадзя дамовілася. «Добрая фрэкен», якую мама бясплатна абмывала.

Я надзела сукенку, якую мама выпрасіла ў некага

ў горадзе, і чысты фартух. Клятчастая тканіна і новыя чаравікі асталіся ляжаць у кутку.

На дварэ ішоў дождж. Мы прайшлі трохі па мокрай дарозе, і Вальдэмар узяў мяне за руку.

Ад акушэркі я пайду проста да бабулі. Так мы і ішлі — вялікі стомлены мужчына і я. Калі мы дайшлі да месца, дзе яму трэба было зварочваць на завод, ён выцягнуў з кішэні маленькую чорную кніжачку, да якое быў прымацаваны агрызак алоўка, і нешта напісаў на лістку паперы.

— Твой бацька не паклапаціўся пра гэта, дык вось: калі фрэкен не будзе дома, прымацуй гэтую паперку да дзвярэй, — ён пакапаўся ў сваім вялікім брудным кашальку і даў мне дзесяць эрэ, потым паляпаў мне па плячы сваёю вялізнаю ручышчаю і сказаў спяшацца.

Мне вельмі спадабаўся Вальдэмар. Я люблю яго і цяпер, хоць ён даўно памёр.

Фрэкен жыла каля заставы, у маленькім прыгожым дамку. На варотцах я прачытала: «Фрэкен Франсан, акушэрка».

Адчыніўшы варотцы, я прайшла цераз дворык, абсаджаны званочкамі і духмяным гарошкам, і пастукала ў кухонныя дзверы. Яны былі зачыненыя, ніхто не адазваўся. Тут я заўважыла на дзвярах паперку. На ёй было нешта напісана, але так неразборліва, што я ніяк не магла прачытаць. Потым я ўсё ж разабралася па складах: «... у Ютарыет». Гэта такі прыгарад. Ага, значыць, яна пайшла да некага ў Ютарыет. Там павінна нарадзіцца дзіця. І, выняўшы зашмальцаваную паперку, што напісаў Вальдэмар, я начапіла яе на ржавыя цвічкі, што тырчалі ў дзвярах.

Дождж перастаў, але я зусім прамокла і не змерзла толькі таму, што ўсё яшчэ было душна і грымеў гром. Я прысела на ўсходцах на ганку, стомленая і змучаная пасля шалёнае ночы, не маючы сілы ісці яшчэ некуды

ў Вільберген, да бабулі. Я запаўзла пад лаўку на ганку і заснула. Разбудзіла мяне фрэкен.

— Даўно ты ляжыш тут? — у руках яна трымала Вальдэмараву паперку.

Я не магла адказаць.

— Тваю маму завуць Гедвіг Стэнман?

— Ага, яна цяпер хворая, у яе будзе дзіця.

— Вы далекавата жывяце. Колькі да вас ісці?

— Гэта недалёка, у пасёлку індывідуальных забудоўшчыкаў.

Яна нешта прамармытала пра тое, што астаўся яшчэ па крайняй меры месяц, што яшчэ вельмі рана.

— Калі ты адыходзіла, мама ляжала? Яна была вельмі хворая?

— Ага, дзядзь... бацька стукнуў ёй, і яна зусім захварэла.

— Пойдзеш са мною і пакажаш дарогу, — паспешліва сказала фрэкен.

— Мне трэба ісці да бабулі, мне не дазваляюць быць дома, калі мама родзіць, — сказала я.

— Дойдзеш да скрэжавання, пакажаш дарогу. Ну, пайшці! — Яна дала мне вялікую булку, сабрала ў сумку інструменты, вымыла твар, з'ела спехам лусту хлеба з маслам, і мы выправіліся ў дарогу, пакінуўшы на дзвярах запіску, куды пайшла акушэрка.

Гэта была тая самая фрэкен, якая прымала ў мамы роды, калі мы жылі каля Старое дарогі. Цяпер мама жыла ўжо не на яе ўчастку, але яна ўсё-такі згадзілася прыйсці. Да нашай акушэркі было не бліжэй.

У нас ужо не было кавы, прыгожых штораў, вялікага ўтульнага пакоя і бабулі, якая заўсёды ведала, што трэба рабіць, калі нараджаецца дзіця, — усяго таго, што было ў пакоі каля Старое дарогі. Але фрэкен, напэўна, вельмі любіла маму, бо прыйшла да яе прыняць трэцяе дзіця, хоць мы жылі цяпер зусім у другім прыгарадзе.

Я не магла прымусіць сябе палюбіць фрэкен. Я заўсёды ставіла яе ў непасрэдную сувязь з мамінаю хваробаю. Варта было ёй прыйсці, і ўсё перакульвалася дагары нагамі. Мяне абавязкова выганялі. Некаторыя жанчыны гаварылі мне, што дзіця прыносіць фрэкен. Але я ніколі ім не верыла, хоць зусім і не задумвалася над тым, як нараджаюцца дзеці. Іх паяўленне я лічыла натуральнаю патрэбаю, адным з тых няшчасцяў, да якіх я залічала таксама злосных настаўніц, паскудных мужчын, якія б'юць жонак, і жанчын, якія раптам становяцца тоўстыя і вечна охаюць. Я доўгі час думала, што ва ўсіх поўных жанчын, якія б старыя яны ні былі, скоро паявіцца дзіця. Я баялася жанчын з вялікімі жыватамі. Нават паліцэйскага, які стаяў на рагу ў прадмесці, дзе мы жылі, я страшэнна баялася не так з-за яго шаблі і формы, як з-за вялікага жывата. Мне здавалася, што паліцэйскі з такім жыватам удвойне небяспечнейшы. А яшчэ я баялася ўсіх тоўстых дзядоў.

Я з практыкі ведала, што вялікія жываты абавязкова вядуць за сабою хваробы, крыкі і скаргі. Там, дзе мы жылі, я бачыла многа немаўлят, і ўсе яны, здавалася мне, пачварныя. Аднойчы ў цётчыным доме, яшчэ да мамінага замужжа, суседка нарадзіла блізнят.

— Выкапанья дзве малпачкі,— сказала цётка другой суседцы.

Тая паківала галавою — абедзве яны здаўна цярапецць не маглі мацеры блізнят.

— Яна памрэ,— сказала цётка.— Ляжыць і трызніць пра пацукоў, быццам яны бегаюць па сталі. Так страшна памерці і пакінуць двух сірот.

Цётка вымавіла гэта з такім асуджэннем, быццам маці блізнят сама вінаватая ў тым, што павінна памерці праз сваіх падобных на малпачак дзяцей. Але яна не памерла. Аднойчы я ўбачыла блізнят, мне было тады каля шасці гадоў. Яны ляжалі каля мацеры на вялікім ложку — уся сям'я жыла ў адным пакоі — і

здаліся мне папраўдзе страшнымі. Пацукі, пра якіх трызналі іх маці, і два няшчасныя блізнюкі — усё перамяшалася ў маёй галаве ў нейкі жах: пацукі паявіліся на свет разам з дзецьмі. Адночы бедалажак вынеслі ў маленькай скрынцы, і я шчыра абрадавалася гэтаму. Пакуль яны былі ў доме, я баялася цемры. Не, я не магла паважаць тых фрэкен, якія прыходзілі, каб памагчы дзецям паявіцца на свет.

— Ну вось, а цяпер ідзі да свае бабулі,— сказала фрэкен.

Я пакланілася і пайшла назад.

На вуліцах ужо паявіліся першыя пешаходы, малочныя фургоны, мяснікі і садоўнікі. Паўзлі нагужаныя даверху вазы, якіх многа ў любую пару года. Двойчы я спрабавала ўшчаміцца на іх ззаду, але абодва разы мяне заўважалі і сцябалі пугаю. Нарэшце адзін малочны фургон прыпыніўся, я ўскараскалася на яго і праехала цераз увесь горад. Малочніцы трэба было развезці малако амаль па ўсіх Усходніх прысадах. Яна папыталася, ці не памагу я ёй. Ведама, я згадзілася, усё роўна мне не было чаго рабіць.

— Хіба ты не ходзіш у школу? — папыталася яна і строга паглядзела на мяне з-пад вялікае белае капынкі.

— Не, мама родзіць дзіця, у мяне няма часу,— адказала я.

— Куды ж ты ідзеш?

— Да бабулі ў Вільберген.

— Дык гэта ж зусім у другім баку!

— Потым я вярнуся назад, мне ўсё роўна няма куды спяшацца. Бабуля не ведае, што я прыйду. Мне трэба было паклікаць да мамы фрэкен.

— Ну, а твой бацька?

— Ён... ён дома, але не змог пайсці, бо Вальдэмар набіў яго.

— Грубіяны,— сказала малочніца.

— Вальдэмар добры,— заступілася я,— але мой дзя... мой тата быў вельмі злосны, і тады Вальдэмар узяў і набіў яго.

— Праўду кажуць, што ўсе яны нягоднікі,— сказала старая малочніца.

Я адчувала да яе вялікую сімпатыю. Пра тое, што дома, у кутку ў нашай мансардзе, ляжыць тканіна на сукенку і пара чаравікаў, я зусім забылася. Мабыць, я добра разумела, што гэта хабар, патрэбны толькі для тагс, каб памірыцца з мамаю. А такімі гасцінцамі рэдка даражаць. Мне ніколі не падабалася, калі мяне надорвалі мімаходзь. Няшчырыя гасцінцы — самае зневажальнае ў дабрачыннасці.

Я памагала малочніцы амаль да самага паўдня, а яна падзяліла са мною сваё снеданне і пачаставала густым, як вяршкі, малаком. Яна нават падвезла мяне трохі да Вільбергена, хоць ёй давялося дзеля гэтага зрабіць вялікі круг, і дала дзесяць эрэ. Цяпер у мяне было дваццаць эрэ.

Я пачакала, пакуль яна не схавалася з вачэй, і выршыла да вечара не ісці да бабулі. З дваццаццю эрэ можна абысці ўвесь горад і спакойна пабадзяцца без клопату, а ў бабулі трэба сядзець на месцы і віць клубкі на яе бясконцае вязанне. А пытанні, на якія ніколі не ведаеш, што адказаць! Зноў яна гадзінамі будзе распытвацца ў мяне і абавязкова заўважыць, калі я што-небудзь праміну ці прыхлушу. Дарослыя вечна задаюць дурныя пытанні! Усе яны такія, нават самыя харошыя і добрыя. Ім заўсёды здаецца, што чалавек павінен ведаць, што сказала тады вунь мама і што сказаў тады вунь тата, што падумала адно і што падумала другое... Хіба можна ўсё гэта запомніць? А калі адкажаш тое, што прыйдзе ў галаву, атрымаецца непрыемнасць.

Затое цяпер я зусім вольная. Ніхто не ведае, дзе я. Ніхто мяне не чакае. Ёсць, праўда, адно «але». Што мне, па праўдзе кажучы, рабіць?

Я выйшла на адну доўгую гарадскую абсаду. Пасля дажджу вызірнула сонца, высушыла лаўкі, і я прысе-ла, каб сабрацца з думкамі.

Абсада ў гэты час дня пуставала, толькі часам праходзілі грузчыкі з Салтэнгі, але ні адзін нават не зірнуў на мяне. Пагойдваючыся, у ссунутым на патыліцу капелюшы, набліжаўся Вялікі Мядзведзь, самы дужы і самы страшны грузчык у горадзе. Ён нешта мурлыкаў сабе пад нос. Не звяртаючы на мяне ўвагі, ён плюхнуўся побач, і я мацней сціснула ў кулаку свае дваццаць эрэ. Быў яркі, сонечны поўдзень, але ці мала што можа здарыцца. Высокі паліцэйскі, які заўсёды стаяў каля Паўночнага вакзала, паволі ішоў у наш бок. Вялікі Мядзведзь не бачыў яго. Звесіўшы галаву, адхінуўшыся на спінку лаўкі і шырока расставіўшы ногі, ён спаў.

Паліцэйскі прыпыніўся каля лаўкі, і я аслупянела ад страху. Я панічна баялася паліцэйскіх, асабліва такіх тоўстых і высокіх. Вялікі Мядзведзь быў таксама высокі, але затое не тоўсты. Паліцэйскі, не гледзячы на мяне, паклаў руку Мядзведзю на плячо і скалануў яго.

Велікан толькі рохнуў.

— Мабыць, лепей уладзіць справу цяпер, — сказаў паліцэйскі.

Тады велікан падняўся, збіраючыся, відаць, кіўнуць паліцэйскаму, але не змог — ён быў вельмі п'яны, каб зрабіць гэта.

— Ну, а цяпер пойдзем са мною, — сказаў паліцэйскі. — Ды не буянь. Адкажаш за тое, што натварыў учора ў карчме «Іон-пі-да-дна».

І Вялікі Мядзведзь, якога ўсе дзеці ў прадмесці лічылі казачным героем, пакорліва пайшоў за паліцэйскім, а я з таго часу назаўсёды страціла да яго павагу.

Я вельмі многа чула пра страшныя бойкі, калі на аднаго Мядзведзя нападала па дзесяць паліцэйскіх, а на самай справе было зусім не так! Нібыта мяне пацяг-

нула магнітам, я ўстала з лаўкі і пайшла за паліцэйскім і Мядзведзем. Але ў паліцэйскага, відаць, былі вочы ззаду, бо ён азірнуўся і сказаў:

— Ідзі сваёю дарогаю, а не дык сама трапіш у ку-тузку.

Сэрца замерла ў мяне ў грудзях. Я стала як укопаная, не маючы сілы скрануцца з месца. А Мядзведзь з паліцэйскім ішлі ўсё далей і далей па доўгай абсадзе.

Над горадам клубіўся дым заводскіх труб. Усе людзі спяшаліся з сваім клопатам. Мае равеснікі былі ў школе. А ў мяне перад вачыма бясконцаю стужкаю цягнулася абсада. Я нічога не магла прыдумаць, мне не было куды пайсці; увесь свет здаваўся бязлюднаю пустыняю — без забаў, без цацак, без дзяцей. Дваццаць эрэ? Але навошта яны мне, калі няма таварышаў?! Я не пайшла да бабулі.

Павярнуўшы ў горад, я стала бадзяцца па вуліцах. Я не сустрэла ні аднаго дзіцяці. Напэўна, усе яны памерлі — звычайна тут у дварах заўсёды гулялі дзеці. Я спрабавала заходзіць у двары, але дарослыя адразу мяне выганялі. Нейкая прыгожая фру аблаяла мяне за брудныя ногі.

— У мяне ёсць дома новыя чаравікі,— адказала я і цяпер ужо з удзячнасцю падумала пра айчыма.

— Ну вось, вечная гісторыя. Што гэта за людзі — пасылаюць сваіх дзяцей жабраваць, хоць дома ў іх ляжаць новыя чаравікі,— сказала фру. Яна думала, што я хаджу і жабрую!

Я кінулася наўцёкі.

Страшная ноч асталася ззаду, але і дзень таксама нічога не абяцаў добрага.

Мяне ахапіў такі смутак па маёй школьнай парце, па настаўніцы, што я заплакала і пагразіла кулаком, нібыта айчым, праз якога мы пераехалі, мог гэта бачыць.

Цяпер я зусім заблудзілася, але, не прызнаючыся

самой сабе ў гэтым, валаклася пад спякотлівым сонцам і плакала. Нейкая бабуля пацікавілася, што са мною здарылася, і тады я папыталася, як выйшці ў Хольмстад, да мае колішнія школы. Гэтая думка прыйшла мне ў галаву раптоўна, калі яна загаварыла са мною.

Старая падрабязна расказала мне, як ісці. Я адразу зразумела, што цяпер яна пачне распытваць, чаму я без шапкі ды чаму ўскудлачаныя валасы, а твар мурзаты ад слёз, і, спехам прысеўшы ў паклоне, пабегла.

Да Хольмстада я ішла цэлую гадзіну і дабралася туды, калі заняткі ў школе ўжо скончыліся. Я вельмі стамілася і хацела есці, у галаве шумела. Я села на ганку. Можа, фрэкен усё-такі прыйдзе? А калі не, пайду ў багадзельню да Ханы. Я павінна пабачыцца хоць з кім-небудзь з тых, каго люблю. Але ў гэты дзень мне, відаць, суджана было спаць на ганках: я зноў заснула. Разбудзіла мяне настаўніца.

— Чаму ты ляжыш тут, Міа? Што з табою? Ты такая страшная.

— Мама павінна радзіць, а я так стамілася і вельмі баялася, што паліцэйскі забярэ мяне.— Фрэкен, здавалася, не ведала, што ёй рабіць.— Вось дваццаць эрэ,— дадала я, падаючы ёй грошы. Але яна не ўзяла іх.

— Пойдзем,— сказала яна і ўзяла мяне за руку.

Ну вось, усё зноў у парадку, да мяне вярнулася радасць — я іду і трымаю за руку настаўніцу. Пасля сну страшна свярбела галава, але я не адважылася б пачухацца, нават калі б мяне кусалі тысячы вошай,— я добра ведала, як іх настаўніца баіцца.

А наверсе ў фрэкен сядзеў высокі прыгожы мужчына. Папраўдзе, здаецца, ён быў прыгожы.

— Дзе ты знайшла гэтую маленькую беспрытульніцу? — папытаўся ён, абдымаючы маю фрэкен.

Маю фрэкен! Я вырвала ў яе руку і кінулася стрым-

галоў уніз па лесвіцы. Я чула, як яна гукала мяне, але не спынілася і бегла да таго часу, пакуль не выбілася з сілы.

Ніколі ў жыцці я болей не пайду да яе, ніколі не пайду болей ні да кога, лепей пайду ў лес, толькі туды. У іх ува ўсіх ёсць мужчыны, якія абавязкова абдымаюць іх. Хаце агідныя дзяды надарылі кучу грошай, яна паказала мне поўныя прыгаршчы манет. У мамы таксама ёсць мужчына, і ён таксама абдымае яе. І толькі ніхто ў цэлым свеце не дбае пра мяне. Усе яны толькі і думаюць пра сваіх мужчын, ад якіх або атрымліваюць грошы, або плачуць. Але мая прыгожая фрэкен! Што ж, значыць, і ў яе будзе дзіця? Напэўна... А бабуля? Але яе муж такі ціхі і толькі просіць, каб не шумелі, калі ён дома. І яна заўсёды прымушае чытаць малітвы і матаць пражу, а потым пачынаюцца распыты пра Гедвіг і Альберта, які «прыгожы і ў гэтым яго няшчасце». А па-мойму, ён зусім непрыгожы, ён вырадак з вырадкаў. Але хіба пасмееш сказаць тое, што думаеш?

Усеўшыся каля дарогі, я захацела паглядзець на свае дваццаць эрэ. Іх не было.

Гэта трохі мяне працверазіла. Я ўспомніла маму, патаку, смалу, якая выступала з усіх шчылін, успомніла, што варта маме нарадзіць дзіця, як яна зноў стане стройная, прыгожая і вясёлая.

Я была супакоілася, але перад вачыма зноў стаў чужы мужчына, які абдымае маю фрэкен, і слёзы хлынулі ручаём. Стомленая і расхваляваная пасля бяссоннай ночы і поўнага ўражанняў дня, я сядзела на абочыне і плакала ад несвядомай рэўнасці, ад прыніжэнняў і крыўдаў, перанесеных у патачным доміку, якія душылі мяне непасільным цяжарам. Я ўсё болей і болей адчувала сябе няшчаснаю, плач пераходзіў у крык: увесь свет нацэліўся супраць мяне, я нікому не патрэбная... Ды тут на дарозе пачуліся галасы, і я прыціхла.

Галасы былі знаёмыя. Да мяне набліжаліся Хана і вёнічца Міна.

— Божа мой, ды гэта ж Міа! Пойдзем з намі, мы пачастуем цябе каваю, сённяя ў багадзельні якраз кававы дзень.

Хана нібыта перапалоханая, як заўсёды, зрэшты, калі яна пры мацеры. Я ўспомніла Альвара і зноў пачала хліпаць. Калі гора вельмі вялікае і хоча цябе замучыць, на дапамогу яму з магіл выходзяць мёртвыя.

— Што здарылася? — папыталася Міна.

— У мамы б-будзе дзіця, яна хворая,— сказала я першае, што прыйшло ў галаву, але ж гэта было зусім не тое, з-за чаго я плакала.

— Нічога,— сказала дасведчаная ў такіх справах Міна.— А табе што? Радуйся, пажывеш хоць трошкі ў бабулі.

Усю дарогу Міна балбатала безупынку, і слёзы ў мяне неўзабаве высахлі. Мы з Ханаю трохі адсталі, і яна паспела мне шалпуць:

— На тваім месцы ніхто цяпер не сядзіць, і фрэкен адзін раз сказала, што без цябе стала пуста, бо ніхто не можа чытаць вершаў так, як ты.

У мяне пацяплела на сэрцы, але варта было Хане ўспомніць пра фрэкен, як яго сціснула зноў, быццам ціскамі: перад вачыма ўвесь час стаяў мужчына, які яе абдымаў. І дзіва — ані не асуджаючы мужчыны, я ганьбавала фрэкен, якая дазваляла сябе абдымаць. У гэтым было нешта агіднае. Чым яна лепшая за Джэні, якая сядзела на гушкалцы і цалавалася? Раззлаваўшыся на фрэкен, я ўзяла сябе ў рукі і да багадзельні дайшла з сухімі вачыма.

На кухні ў вялікай адкрытай печы стаяла па крайняй меры дваццаць кафейнікаў, а пад кожным — маленькая кучка распаленых вугалёў. Кожная старая варыла сабе каву асобна. У Міны вугалёў не было, але яна нагрэбла вялікую кучу з-пад другіх кафейнікаў,

паставіла на яе свой бліскучы кафе́йнік, ані не саро-
меючыся, што на яе сварыліся бабулі. Хлеба яна пры-
несла з горада, і мы з Ханаю наеліся яго ўволю, ма-
чаючы ў каву. Бабулі глядзелі на нас з зайздасцю.

— Ты купіла мне тытуню? — папыталася ў Міны
старая, што ляжала на ложку ў вялікім пакоі побач
з кухняю.

У пакоі было чатырнаццаць ложкаў, паміж якімі
стаялі тумбачкі, і тры вялікія акны; на падаконніках
красаваліся гаршчочкі з аднолькавымі кветкамі. Міна
прывнесла кафе́йнік і паставіла яго на тумбачку каля
свайго ложка — яны з Ханаю спалі разам,— потым ад-
дала пакецік з тытунём бабулі, якая была такая хво-
рая, што не магла нават піць кавы.

— Яна жыве толькі на тытуні і малочным крупні-
ку,— сказала Міна.

Да самага вечара я аставалася ў багадзельні і гу-
ляла з Ханаю. Было ўжо гадзін восем, калі я нарэшце
выправілася да бабулі, стомленая і змучаная, але з
добрым настроем. Ведама, бабуля думала, што я прый-
шла проста з дому, і, дазнаўшыся, што мама зноў ро-
дзіць, выправіла мяне спаць, а сама ўзялася за га-
тоўлю.

Насталі маркотныя дні ў бабуліным жыцці. Най-
перш яна захацела вывесці вошай з мае галавы, але
гэта ёй так і не ўдалося. Яна ледзь трымала часты грэ-
бень у сваіх пакалечаных раматусам руках, раз-пораз
выпускала яго і так рвала мае валасы, што я кожны
раз плакала. Штовечара даводзілася класціся ў восем
гадзін, бо ў гэты час клаўся яе стары, заўсёды стомле-
ны муж. Згорблены, бледны і худы, ён быў такі маўклі-
вы, што за ўвесь час, здаецца, не сказаў мне ні слова,
але амаль кожны дзень даваў два эрэ. Відаць, кожны
раз ён забываўся, што ўжо мне сёе-тое даў.

На дварэ яшчэ свяціла сонца, а мне даводзілася
класціся і слухаць, як жаляцца і крэхчуць, кладучыся

на свой вялікі ложкак, старыя і як яны нарэшце пачынаюць храпці. Праца і старасць так сагнулі іх, што яны не пераставалі жаліцца нават у сне. А з двара даляталі крыкі дзяцей, спаць зусім не хацелася, і жыццё здавалася нясцерпным.

Іншы раз я ціхенька ўставала і адчыняла бабуліну скрынку з газетнымі выразкамі. Цэлая кіпа выразак з газеты «Эстгётэн»: заметкі, падпісаныя «Ласэ з Бровіка», песенькі Няўцешнага Іярэмія і іншыя забаўныя рэчы.

Адна вельмі сумная песня так пачыналася: «Лёс парабка — быць увесь век рабом, ад калыскі да самай магілы...» Бабуля і яе стары былі парабкі, але ж рабы, я ведала, абавязкова павінны быць чорныя. Таму я ніяк не магла зразумець гэтай песні. Бабулін брат вызваляў рабоў, яны былі чорныя, як сажа. Я бачыла рабоў у нядзельных газетах.

У скрынцы ляжалі таксама айчымавы падручнікі, падраныя і замурзаныя. У падручніку прыродазнаўства была намалявана колба і апісаны дослед, які мяне вельмі зацікавіў. Не маючы нічога зручнейшага, я паспрабавала моцна ўзбоўтаць мыльную вадку ў адзіным бабуліным графіне, спадзеючыся дасягнуць абяцанага ў падручніку выніку. Дослед не ўдаўся, а бабуля моцна на мяне насварылася. У «Гісторыі Швецыі» — так называлася другая кніжка — я прачытала пра караля, які «памёр ад брыдкай хваробы». Так яно і было папраўдзе. Да бабулі часта прыходзіла высокая рыжая старая, якая ўвесь час балбатала пра каралёў. З яе слоў выходзіла, што ўсе каралі былі страшныя людзі. Усе яны хварэлі на брыдкія хваробы, а адзін кароль нават памёр ад «вашывае хваробы». «Яго ўварцелі ў прасціну, — казала яна. — Фі, падумай толькі, у белую прасціну за пяць эрэ!»

Праўда, у падручніку так і было напісана: «памёр ад брыдкае хваробы». Ведама, з усіх хвароб «вашывая» была самая брыдкая, на яе і хварэў кароль. Можна, і мне суджана схапіць «вашывую хваробу», калі мама не скоро паправіцца? «Уварцелі ў прасціну...»

Я клалася на ложка і спрабавала ўварцецца ў бабуліну прасціну, але нічога не выходзіла: мусіць, трэба, каб хто-небудзь памог.

— Што ты там валтузішся? — пыталася бабуля. Дзед не пераставаў храпіць, а яна спаўзала з ложка, адбірала ў мяне скрынку з выразкамі і гразіла выправіць мяне дадому, калі не буду слухацца. Я прыкідвалася, што спалохалася, хоць толькі пра гэта і марыла. Але мне ўсё-такі не хацелася, каб бабуля разгадала мае думкі, гэта вельмі б яе засмуціла. Я зноў клалася ў пасцель і абяцала адразу заснуць, абы толькі яна не злавалася і не выпраўляла мяне дадому.

Усё гэта было б не так страшна, калі б не рыжая старая, якая прыходзіла амаль кожны дзень. Яна раіла бабулі карміць мяне цвілым хлебам, бо ад яго чалавек становіцца дужы, і абавязкова біць адзін раз на дзень, бо так напісана ў бібліі. А потым пачынала яна выкладваць гісторыі пра сваіх каралёў, нібыта была з імі добра знаёмая. На сцяне ў бабулі віселі партрэты некалькіх каралёў і прыгожай прынцэсы з высокаю «віктарыянскаю» прычоскаю. Усе прыгожыя і шляхетныя жанчыны насілі такую прычоску, хоць рыжая старая запэўнівала, што яе робяць толькі «гуляшчыя», якія швэндаюцца начамі ў норчэпінгскім парку.

Мне такая прычоска ані не падабалася. Яна была зусім гладкая, а я заўсёды марыла пра кучаравыя валасы.

Бабуля ніколі не карміла мяне цвілым хлебам і, як толькі вымяталася рыжая старая, давала мне лусту хлеба з маслам.

— Хай беражэ цябе бог, дзіцятка,— гаварыла яна, і рукі ў яе дрыжалі.— Не дай бог перажыць табе гэтулькі гора і няшчасця, колькі выпала яго на маю долю.

— Чаму гэтая цётка так не любіць дзяцей? — пыталася я.

— У яе іх ніколі не было, разумеш? Яна за жыццё нацярпелася гора і думае цяпер, што стала добрым чалавекам толькі таму, што некалі вельмі гаравала. Вось чаму яна хоча, каб дзяцей мучылі дарэмна... Ад голаду людзі становяцца злосныя, як сабакі... Ты не зважай, еш свой хлеб.

На сцяне, якраз над маёю канапаю, вісяць фатаграфіі — капітана і камінара. Камінар намнога прыгажэйшы. Густыя кучаравыя валасы, вялікі нос з гарбінкаю і вялікія смелыя вочы, якія глядзяць проста на мяне.

— Не быў ён цвярозы, калі здымаўся,— не раз гаварыла бабуля.

У капітана шырокая барада, яму ўжо многа гадоў. Я ведаю, што камінар даўно памёр, а ці жывы капітан, не можа сказаць нават бабуля. А раптам ён усётакі жывы і ўвойдзе калі-небудзь на сваім параходзе ў норчэпінгскую гавань?

Хай тады паглядзяць на мяне дзеці з ідывідуальных дамоў.

З такімі прыемнымі думкамі я засынаю. Разам з Ханаю і капітанам мы адплываем на трохмачтавым судне, вельмі падобным на тую вялікую барку, што прыходзіць звычайна ў Норчэпінг з грузам кавы, разынак, карыцы і іншых ласункаў, назваў якіх мы нават не ведаем.

Але на нашым параходзе — толькі вялізныя кучы апельсінаў.

Надышоў верасень. З узгоркаў Вільбергена пацягнула холадам. Я даўно перачытала ўсё з бабулінай скрынкі, а айчымаву «Гісторыю Швецыі» вызубрыла на памяць і любіла яе найболей, хоць яна была сумная, дурная і хлуслівая.

Мяне чамусьці злавала, што рыжая цётка, напэўна, казалася праўду, што жыў такі кароль, які памёр ад «вашывай хваробы». У кнізе адкрыта было сказана: «брыдкаая хвароба», і дзеці вучылі гэта ў школе.

Гісторыя з брыдкаю хваробаю караля найлепей адбілася ў маёй памяці. А яшчэ я запамніла, як народ, астаўшыся без караля, выбраў каралём прыгожага прынца, а той упаў з каня і забіўся. Густаў Ваза і Карл XII не пакінулі ніякага следу ў маёй памяці, але тое, што прынец так і не паспеў стаць каралём, моцна мяне ўзрушыла. Я ўяўляла, як народ стаіць на полі вакол мёртвага прынца і яго каня, кветкі журботна ківаюць галоўкамі, якраз як у песні пра Х'ельмара і Хільду. Наступнага караля, адважнага Карла-Іягана, на мой погляд, не варта было вітаць. Ён ўвесь час ваяваў і жыў неўтаймавана, як, зрэшты, і ўсе астатнія каралі.

Такім чынам, з усяе гісторыі, якую я прачытала самастойна, запамніла толькі караля з «вашываю хваробаю» і мёртвага прынца, якога аплаквае народ.

Намнога пазней, калі я трапіла ў народную школу, выявілася, што «мая» гісторыя Швецыі такая самая дурная і страшэнна сумная, як і гісторыя айчымава, але ўсё-такі толькі яна ды яшчэ біблія давалі мне радасць. Геаграфія аставалася кітайскаю граматаю да таго часу, пакуль я не пайшла са школы. Мне не было яшчэ дзесяці, а я ўжо скалясіла Швецыю ўдоўж і ўперак, але маё веданне краіны, вынесенае з гэтых па-

ездак, ніяк не супадала з тым, што давалі нам на ўроках геаграфіі.

Мне ніколі не ўдавалася трапіць у тыя мясціны, пра якія расказвалася ў падручніку. Пра Норчэпінг там, праўда, сёе-тое гаварылася, але хіба гэта быў той горад, які ведала я? Упамінаўся ў падручніку і Кальмардэн, але ні слова не было сказана пра тое, што там у лесе жыве прыгожы чалавек, з якім мне суджана пазнаёміцца.

Толькі з славалюбства вучыла я сумныя ўрокі гісторыі і з жалем слухала, як спатыкаюцца на кожным слове мае таварышы. Да таго часу (мне было тады адзінаццаць гадоў) я праз ласку лёсу прачытала «Гісторыю» Старбека. Толькі нямногія дзеці з бедных сем'яў былі начытаны гэтак, як я. Мяне цешылі «Богавы сябры і ўсеагульныя ворагі», прыгоды Стурарна і апісанні неўраджайных гадоў, апавяданні пра рабства, пра барацьбу і перамогу рабоў, пра доўгае рэгенцтва Кнутсана, пра ўкрытых шрамамі таямнічых храмоўнікаў і сотні іншых цікавых рэчаў.

Тое самае адбылося і з біблейскімі прытчамі. Мне не было яшчэ дванаццаці гадоў, як я кінула вучыць урокі па сумным і пустым падручніку і стала рыхтавацца проста па бібліі, хоць настаўнік быў вельмі незадаволены.

Іншы раз мяне нават ставілі ў кут толькі за тое, што я ўжывала біблейскія выразы. «Яны не бедным дзецям»,— шчыра сказаў мне неяк адзін школьны настаўнік. Ён жывы і цяпер. Яшчэ дзесяць гадоў вучыў ён «бедных дзяцей».

Аднойчы ў абед — жыць у бабулі стала зусім невыносна, бо пахаладала і басанож выходзіць на двор я не магла,— прыйшоў айчым. Ён быў не зусім цвярозы.

— Ну, Міа, збірайся дадому,— сказаў ён і шпурнуў на стол вялікі пакунак.

— Як Гедвіг і...?

— Гедвіг зноў здаровая і стройная, як чарацінка. Яна прасіла прывесці дзяўчынку дадому.

— Добра, але...

— Ах, яно памерла. Непаравое, а цяпер усё ў парадку, а я ўжо тры тыдні працую ў порце. Зарабляю сем крон за тыдзень. У пакунку табе пячэнне да кавы, а дзяўчыныцы — чаравікі. Паспяшайся, згатуй кавы — у сем гадзін мне заступаць на змену.

У бабулі зусім галава пайшла кругам.

— Сем крон,— нарэшце вымавіла яна.— Ды ты ашалеў? Зарабляеш сем крон, а сюды і носа не паказваеш? Да гэтага часу не мог купіць дзяўчыныцы пары чаравікаў? Ні разу не зайшоў расказаць, што здарылася, а мы тут шалеем ад трывогі. Міа нічога ж не ведала, калі прыйшла сюды, вашывая і абарваная.

— Ну, гэтаму канец. Гедвіг ужо паднялася, і цяпер усё перайначыцца. Вось табе, і не бурчы,— і ён даў бабулі дзве кроны. Яна вельмі здзівілася.

— Ну што ж, дзякуй табе,— сказала яна ціха.— Здаецца, гэта першы раз у жыцці.

Я паглядзела на партрэт камінара, на якога так падобны айчым, і ўсунула новыя чаравікі, якія праваліяліся ў нашым пакойчыку амаль месяц. Калі б не яны, мне давялося б ісці басанож.

— Дома ўбачыш сёе-тое новае,— сказаў айчым, калі мы спехам пілі каву, мачаючы ў яе кавалкі булкі. Развітваючыся з намі, бабуля заплакала, але мне здалося, што яна не вельмі засмучаная.

Калі захварэла мама, падарожжа ад хаты да бабулі забрала ў мяне цэлы дзень, а цяпер мы дабіраемся намнога хутчэй. Новыя чаравікі трохі ціснуць, але я гэтага не чую. Я без шапкі, з ускудлачанымі валасамі, бо не паспела бабуля прычасаць мяне, у пакамечанай

і бруднай сукенцы, але айчыма такія дробязі не бяг-тэжаць. Ён моцна трымае мяне за руку, і я да самае-заставы амаль бягу за ім. Далей нам выпадае ісці це-раз горад, і мы трохі прыпыняемся: я чакаю каля карчмы, пакуль айчым п'е піва.

На Новым рынку якраз кірмашовы дзень. Гандлююць дзiesiąткі ларкоў. Каля аднаго ларка ў вялікай сетцы вісіць цэлая вязка рознакаляровых шароў. Я не магу адарвацца ад шароў, але тут прыпыняецца айчым каля гандляра гіпсавымі фігуркамі, які расклаў свой тавар проста на бруку. Мяне зусім не цікавяць фігуркі, павярнуўшыся да іх спінаю, я засмучана гляджу на сетку з шарамі. Айчым распытаўся пра цану кожнае фігуркі, але зацікавіўся толькі адною. Гэта была вялікая група вышынёю з паўметра: босы хлопчык у сініх штанах нахіліўся над пнём, а між ног у яго сядзіць жаба. Жаба зялёная, пень карычнева-шэры, у хлопчыка ружовы задуменны твар. «Жаба лепей»,— вырашыла я і таксама зацікавілася.

Скульптура каштавала дзве кроны пяцьдзсят эрэ. Айчым даваў за яе толькі дзве кроны. Ён быў на «ты» з прадаўцом.

— Ты ўсё-такі заробіш, халера на цябе!

Дзед гаварыў з замежным акцэнтам, і я не разабралася, што ён адказаў. Нарэшце яны старгаваліся за дзве кроны. Я зразумела, што няма чаго і думаць пра шар, калі ён купіў такі дарагі гасцінец маме. Мне ён купіў за семдзсят пяць эрэ саламяны капялюш; з палёў у ім звісалі дзве доўгія вузкія стужкі.

Ён захацеў, каб я адразу надзела капялюш, але я наадрэз адмовілася. Не да гэтай жа сукенкі! Я дык ведала, што да чаго падыходзіць! І я панесла капялюш у пакеце.

Усё адбылося так хутка, што я не паспела ні ў чым разабрацца. Адчуванне адзіноты яшчэ не пакінула мяне. Галава, як і раней, свярбела, і, нягледзячы на

ўсе пакупкі, я не хацела верыць ні ў якія перамены да таго часу, пакуль не ўбачу жывую і здаровую маму.

— Мусіць, я вазьму возчыка,— сказаў айчым, захмялелы ад выпітага піва.

— Нам гэта не па кішэні, мама зазлуецца,— хмурна запярэчыла я і рашуча выправілася наперад.

Ён моўчкі пайшоў за мною.

Сонца расцягнула па небе доўгія дымчатыя палосы: зрэдчасу яму ўдаецца прабіцца скрозь воблакі і асвяціць заінелую траву і шаматлівы лапушнік. Я — і адначасна нібыта не я, а нехта другі — іду па дарозе, перабіраючы нагамі і какетліва прытанцоўваючы, прасякнутая разуменнем свае красы. Бліскучыя, іскрыстыя чыстыя валасы заплецены ў светлую касу. На мне новыя карычневыя чаравікі, новыя панчохі, сукенка ў клетачку з шатландкі, саламяны капялюш з доўгімі стужкамі, якія сплываюць на спіну, а ў кулаку заціснута цэлых пяцьдзесят эрэ! Я іду ў сад, я траплю за жывую абсаду!

Нарэшце! І я паяўлюся там у самых прыгожых строях майго дзяцінства. Садоўнік, ведама, падумае, што я з высакародных, не сляпы ж ён? Мама паслала мяне купіць кветак магазіншчыцы на пяцьдзесят эрэ. Пакуль мама ляжала хворая, фру вельмі спагадала ёй. Цяпер мама ўжо паднялася і патроху ходзіць па пакоі. На яе страшна глядзець, такая яна бледная, але затое зноў худая і, як некалі, прыгожая і чыстая. На камодзе ляжыць зробленая з шакаладу вінаградная гронка, яе мне падараваў айчым. Вінаградзінкі ўверчаны ў фольгу, а ўсярэдзіне — белая салодкая начынка. Я ведаю гэта, бо ўжо з'ела адзін драбок.

Шакалад ляжыць каля хлопчыка, які нахіліўся

над пнём і глядзіць на жабу. Я некалькі дзён шукала каля хаты жаб, але, мусіць, яны тут не водзяцца. Гіпсавая жаба сядзіць зусім як жывая і нібыта гаворыць нешта хлопчыку. А раптам жабы і напраўду могуць гаварыць? Ва ўсякім разе, гіпсавыя напэўна могуць.

— Як толькі паявцяцца грошы, перш-наперш куплю такі самы «бюст»,— сказала гаспадыня, зайшоўшы да нас і ўбачыўшы гэты твор мастацтва.— Яны проста як жывыя. Нават можна спалохацца. Колькі аддаў Стэнман за бюст? (Яна ўпарта называла скульптуру бюстам.)

Айчым стаяў і з незадаволеным выглядам тузаў вусы.

— Я купіў яго за бясцэнак, я знаёмы з дзедам. Вы напэўна не купіце за такія грошы. Я аддаў пяць.

Я заўважыла, як спахмурнела мама, але, відаць, адразу здагадалася, што ён проста выхваляецца перад гаспадыняю.

Вальдэмар таксама прыходзіў да нас паглядзець на фігурку.

— Добра мець такіх хлопчыкаў, яны па крайняй меры не просяць хлеба,— сказаў ён і шматзначна перавёў пагляд з айчыма на гіпсавага хлопчыка.

— Праўда, яны не просяць хлеба,— згадзіўся айчым, астаючыся спакойным.

— Ліха на яго! Гэтая жаба як жывая! І навошта яны робяць такіх падобных, глядзець агідна,— сказаў Вальдэмар.

— Іх злосць забірае, што ў нас такія фігуркі, таму яны так і крывацца,— сказаў айчым, калі Вальдэмар пайшоў з пакоя.

І вось іду я цяпер да садоўніка, убраная, чыстай і прыгожая. І ад гэтага ідзеца мне так радасна. Нарэшце я ўзнагароджана за ўсё. Гаспадыніна Іда побач са мною глядзіцца брыдкім качанём, і аднойчы маўкліва адкусіла яна ад майго шакаладу маленькі драбо-

чак, хоць у іх на гарышчы стаіць вялікая бляшанка з патакаю. Гаспадыня па некалькі разоў на дзень прыбгае да нас, каб падзяліцца з мамаю ўспамінамі пра дзяцінства. Нібыта ніколі і ў паміне не было прыкрага часу вошай і ануч і тае брыдкае сваркі ўночы.

А цяпер я іду з подскакам па кветкі і думаю трапіць нарэшце за жывую агароджу, за тую самую агароджу, якая так напалохала мяне ў тую месячную ноч. З тае ночы, калі мама ішла па дарозе ў адных панчохах, мяне быццам падмянілі. Цяпер усё асталося ззаду. Клопату быццам і не было. Айчы́м зарабляе многа грошай і прыносіць іх маме разам з смачнаю ядою. Праўда, іншы раз ён вяртаецца падпіты, але ўсё такі прыходзіць дахаты кожны вечар, і мама, вельмі ціхая і бледная, паволі ходзіць па хаце, пакуль ён возіцца з дрывамі. Насіць ваду — ён таксама ўзяў на сябе гэты клопат. Гаспадыня крамкі ім зачараваная і дазваляе браць вады колькі хочаш. Я часта чула, як ён гаварыў маме:

— Ты такая цікавая жанчына, Гедвіг, але ты страшэнна халодная.

Мама нічога на гэта не адказвала. Мабыць, яе ма-ла радавалі айчымавы кампліменты.

— Кветак? — перапытаўся садоўнік.— Гэта не так проста, ужо быў марозік, але мы паглядзім...

І ён сабраў у вялізны букет уцалелыя пасля замарзкаў вяргіні, галінкі спаржы, флэксy, жоўтыя рудбекіі і вялікі пук духмянага гарошку, які расцвіў у пару асенніх дажджоў. Я хадзіла па садзе між дрэў, усыпаных яблыкамі і грушамі. Пад нагамі скрозь ляжалі паданкі з падбітымі бачкамі, але я нават не зірнула на іх: затаіўшы дыханне, я сачыла за садоўнікам. А ён зразаў кветку за кветкаю, трымаючы ў роце палоску лыка, падрыхтаваную загадзя, каб звязаць букет. Вельмі добра было ў садзе, каб яшчэ думаць пра яблыкі. У кішэні ў мяне пяцьдзсят эрэ, і ўбрана я так, што

садоўнік не адважваецца гаварыць мне «ты», не прыбавіўшы «малышка», каб украсці яблык — не можа быць і гамонкі.

— Яны яшчэ цвёрдыя, — кажа ён, звязваючы вялізны пахучы букет, — але ты ўсё ж вазьмі парачку, малышка.

Я раблюся раптам вельмі сарамлівая. Варта толькі нагнуцца, каб падняць яблык і адкусіць кавалачак, але садоўнік глядзіць проста на мяне. І тады я прыдумляю цэлую цырымонію. Я стаю роўненька, потым трошкі прысядаю, але не нагінаюся, каб узяць яблык, і нічога не бяру. Садоўнік сам дае мне некалькі яблыкаў.

— Дзе ты жывеш?

— У прыватных дамах.

— У вас там свой дом?

— Не, мы наймаем у Вальдэмараў.

— Вось яно што, значыць, гэта вы Стэнманы? — Ён уважліва аглядзеў мяне з ног да галавы. — Такая слаўная маленькая дзяўчынка, ніколі б не падумаў... — Ён ідзе ў кладоўку, прыносіць кулёк і накладвае ў яго дзівосных мяккіх груш. — Занясі дадому, яны смачныя, пачастуеш сваіх.

Я аслупянела ад здзіўлення, але ветліва прысела, а ўсярэдзіне ў мяне нешта падскочыла, якраз гэтак, як падскоквае на камодзе жаба, калі надыходзіць ноч. Калі-небудзь яна, напэўна, зусім знікне. У грудзях у мяне стукалі і скакалі маленькія і вясёлыя жабяняты. Я выйшла праз варотцы на прасёлак. Вось я і пабывала за жывою агароджаю.

— Такая краса, — сказала гаспадыня, убачыўшы кветкі. — Каму гэта?

— Крамніцы, — адказала я стрымана і палезла наверх па вузкай лесвіцы. Духмяны гарошак пах на ўсё гарышча, дзверы ў наш пакой былі адчыненыя насцеж. Хлопчык у сініх штанах, як і дагэтуль, стаяў на камо-

дзе, гэтаксама глядзела на яго знізу ўверх жаба, а побач ляжаў шакаладны вінаград і стаялі вазы з пучкамі сухое травы. На жалудовай канапе адпачывала мама. Было спакойна і хораша, шафа таксама не пуставала, і я ведала, што ў любы момант магу ўзяць лусту хлеба з маслам.

— Такія прыгожыя кветкі! Трэба было б адразу занесці іх, пакуль не завялі. Яны такія дзівосныя, і так іх многа на пяцьдзесят эрэ!

— А вось што мне далі ў прыдачу,— падала я маме грушы.

— У прыдачу? Гэта яшчэ навошта?

— Садоўнік вырашыў, што я вельмі прыгожая.

— Гм,— толькі і вымавіла мама,— гм...

— Праўда, ён так сказаў! Думаеш, я ўзяла іх сама? (Я ўспомніла, што прайшло не так многа з таго часу, калі я прапаноўвала маме ўкрасці яблык,— гэта было ў тую ноч, калі яна спаліла плеценую карзіну.)

— Не, не, ты не сама ўзяла іх, але няўжо чалавек павінен быць хораша адзеты, каб пакаштаваць грушы? Ці босае дзіця яе не расмакуе?

Ну вось, заўсёды яна нешта выдумае. Я не звярнула на яе словы ніякай увагі. Ведама, людзі частуюць нечым смачным толькі «высакародных» дзяцей, а не тых, якія кепска адзетыя.

Я ўзяла адну грушу, кветкі і зноў выйшла.

— А ты ведаеш, што трэба сказаць? — крыкнула мне ўслед мама.

— Пакланіцца ад мамы і падзякаваць за падмогу, калі мама хварэла,— паўтарыла я.

Мама кіўнула і павучыла:

— Не забудзься гэта і асцярожна нясі кветкі... Паचाкай, вазьму і я парачку,— яна выцягнула з букета некалькі кветчак духмянага гарошку і паставіла іх у шклянку. Атрымалася вельмі прыгожа. Выйшаўшы з кветкамі з пакоя, я трошкі пастаяла каля бочачкі з

патакаю. Мама, здаецца, цешылася з хараства майго, бо яна не падганяла мяне, а толькі задумліва глядзела мне ўслед.

Каля крамы гулялі дзеці. Яны ўжо не раз бачылі мяне і заўсёды асыпалі мяне лаянкаю або ўцякалі. Калі з імі была гаспадыніна дачка, яны абавязкова ўцякалі. Яна ў іх верхаводзіла. Але цяпер яны, здаецца, мяне не пазналі. Гаспадыніна дачка таксама была з імі, яна круціла вяроўку за адзін канец, другая дзяўчынка — за другі, а трэцяя скакала.

Я адразу заўважыла, што махаюць яны вяроўкаю зусім памалу, а дзяўчынка скача вельмі кепска. Не звяртаючы на іх ніякай увагі, я зайшла ў краму і аддала фру кветкі.

— Мама кланяецца і дзякуе за падмогу, калі... за тое... што яна... за тое, што фру прыходзіла да яе, калі яна хварэла, — успомніла я нарэшце.

— Дарагая мая, кланяйся ад мяне фру Стэнман. Я адразу зразумела, як толькі вас убачыла... А ты, дзевачка, такая прыгожанькая стала. Цяпер, напэўна, ты ўжо не захочаш памагаць мне ў садзе? — Яна кладзе ў пакецік некалькі ледзянцоў і дае мне.

— Што вы! Я толькі збегаю дадому, надзену будзённую сукенку і зноў прыбягу!

— Не, не, я пажартавала. Будзь такая прыгожая ўвесь дзень. Сёння ўжо дзеці згодзяцца з табою гуляць. Вунь яны стаяць і чакаюць цябе.

Я прамаўчала. Фру паглядзела на мяне — выпрабоўвала, і я адказала задзірыстым паглядам.

— Не хачу з імі гуляць, — выпаліла я, потым прысела і выбегла з крамы. А на дварэ мяне чакала Іда і яшчэ некалькі дзяўчынак.

— Міа! — храбра крыкнула Іда, хочучы, відаць, паказаць астатнім дзецям, што ведае, як мяне завуць.

— Няма калі,— коратка сказала я і пайшла сваёю дарогаю.

Дзеці пайшлі за мною. Фру выйшла з крамы.

— На, пагуляй з маім абручом,— і адна дзяўчынка падала мне прыгожы плецены абруч і палачку.

— Мы будзем круціць вярхоўку, а ты скачы,— пямяркоўна прапанавала Іда.

Скакаць у пыле ў новых чаравіках? Але ж павінна паказаць я ім, як гэта робіцца. Дый пыл можна потым выцерці, і мама нічога не пазнае.

— Ты ўмееш скакаць? — нясмела папыталася другая дзяўчынка.— Калі не ўмееш, не бойся, мы цябе навучым.

— Патрымай,— рашуча сказала я і аддала Ідзе пакецік з ледзянцамі.

Дзве дзяўчынкі пачалі круціць вярхоўку, я падбегла і стала спакойна, нават абьякава скакаць.

— Хутчэй... хутчэй! — крыкнула я і закружылася на адной ножцы. Цяпер яны ўбачаць! Трапяталася мая новая сукенка, скакала ўгару і ўніз на спіне мая каса, дзяўчаткі пачырванелі ад натугі, а я іх усё падганяла і падганяла. І, клянуся, я выскачыла з-пад вярхоўкі, ні разу не зачэпіўшыся за яе.

Я і выгляду не паказала, што задыхалася, моўчкі ўзяла ў Іды свой пакецік і пачала смактаць ледзянцы.

Маўчанне, якое настала адразу, было красамоўнае. А на ганку стаяла фру і смяялася.

— Ты смела можаш пайсці ў цырк, Міа. Кланайся маме і дзякуй за кветкі! — крыкнула яна мне.

— Так скачуць толькі ў горадзе,— ціха сказала адна дзяўчынка.

— Я і навучылася ў горадзе, а яшчэ мы, калі скакалі, падкідалі мячы. Я магу нават вальс танцаваць пад вярхоўкаю.

— Ты з горада? — здзівіліся яны, быццам першы раз мяне бачылі і ні разу не праганялі прэч.

— Ага, з горада. (Яны ж не ведалі, што я хадзіла ў хольмстадскую школу і што мая самая лепшая сяброўка жыла ў багадзельні.)

Я паволі пайшла дадому.

— Хіба ты не хочаш пагуляць з намі? Давай скакаць цераз вяроўку з мячом! Я збегаю дадому па мячы, у мяне іх два, і адзін дам табе.

Дзяўчынка так моцна ўпрошвала мяне, што нават падышла блізенька, потым некалькі разоў зайздросна правяла бруднымі кулакамі па маёй новай сукенцы.

— Адчапіся! — сказала я і адпіхнула яе. Мне было агідна, захацелася дахаты — да шакаладнага вінаграду і хлопчыка з жабаю, да худое і бледнае мамы, якая кожны вечар перад прыходам айчыма пачынае непакоецца, ходзіць з кута ў кут і нешта мармыча. Яна баіцца, што ён зноў не прыйдзе, хоць ён штодзень клянецца ёй, што мінулае ніколі больш не паўторыцца.

А з дзецьмі выйшла нешта не так. Гонар мой знік, я стаяла на дарозе, акружаная чарадою дзяцей, і мне было вельмі сумна.

Усё адбылося неяк нечакана. Яны дужа доўга марудзілі, а я дужа доўга была адна — цяпер я не хацела ні з кім вадзіцца. Скакаць цераз вяроўку я ўмела і раней, яшчэ да таго, як у мяне паявілася прыгожая сукенка. Хіба трэба было надзяваць новую сукенку, каб атрымаць права гуляць з імі? Але ж самі яны не такія ўжо ўбраныя. Я ніяк не магла зразумець гэтага, мне хацелася хутчэй пайсці. Яны такія дурныя, саплівыя, зайздросныя!

Я ведала, што магу плюнуць на іх, а яны і вокам не маргнуць. У іх выхавана пашана да ўсяго новага, багаатага, да кожнага, хто чым-небудзь вышэйшы за іх. Цяпер — убраная, з ледзянцамі ў руках — я магла рабіць усё што хочаш. Але ці надоўга? Як толькі сукен-

ка і чаравікі зносяцца, усё зноў стане, як і было. Мяне зноў пачнуць праганяць. Як могуць жыць дзеці, такія непадобныя на Хану? Чаму Хана толькі адна? Чаго яны ад мяне хочуць? Раней яны лаяліся і дражнілі мяне, варта было мне толькі падысці. Што ж ім трэба цяпер?

У душы маёй адразу прачнулася бязмежная любоў да мамы, да нашага пакоя, да звыклых і мілых рэчаў. Мы з мамаю такія адзінокія, у нас нічога няма, толькі вазы, камода ды яшчэ сякі-такі набытак... Жалудовая канапа мне ў тысячу разоў даражэйшая за ўвесь гэты натоўп! Захацелася спакою, каб мяне ніхто не сарамаціў, не падлізваўся, захацелася хутчэй пайсці дадому. Мне яны не патрэбныя. Усё, чаго я так моцна хацела, аказалася непатрэбным. І дзяўчаткі, якім галоўнае — прыгожая сукенка, таксама не патрэбныя. Айчым цярэў мяне толькі дзеля мамы, дзеці — дзеля новай сукенкі. Адною толькі маме была я патрэбная; ды яшчэ вобраз Ханы жыве ў маім сэрцы, голас яе прычыняў боль і клікаў.

Не адказваючы на іх просьбы астацца пагуляць, я паволі ішла дадому. Яны не адставалі.

— Я пайду дадому, я не хачу гуляць. Вось вам мае ледзянцы, — не прыпыняючыся, я аддала цукеркі той дзяўчынцы, што была бліжэй.

Яны адразу адсталі, стоўпіліся вакол дзяўчынкі з цукеркамі, якраз як чарада варон вакол кучы зерня. Я, маркотная, паплялася далей.

Так першы раз спазнала я тую безвыходную адзіноту, якая ахоплівае чалавека, калі ён сутыкаецца з людскою несправядлівасцю і абьякавасцю да няшчасных, з нізкапаклонствам і халопствам перад шчасліўцамі ці перад тымі, каго лічаць шчасліўцамі. Пачуццё гэта хутка пераходзіць у пакорнасць лёсу, ператвараецца ў кайданы, імя якім — нікчэмнасць і бездапаможнасць.

Надышоў кастрычнік, а мы ўсё жылі яшчэ ў Вальдэмараў, хоць даўно ўжо вырашылі пераехаць. Цяпер не праходзіла дня, каб не прыбегала Іда, просячы мяне выйсці пагуляць, а ўнізе чакалі дзеці. Іда расказала ім пра прыгожы «бюст» — пра хлопчыка з жабаю, і хоць мне давялося зноў надзець сваю старую сукенку, у той нядоўгі час, што жылі мы яшчэ ў Вальдэмараў, верхаводзіла ўжо я.

Дзіця не здатнае доўга разважаць пра людскую зменлівасць і легкадумнасць, але недзе ў глыбіні душы ўсё-такі астаецца трэшчына. Кончылася тым, што я стала тыраніць дзяцей у пасёлку. Мы часта скакалі цераз вяроўку, але я ніколі не дапускалася да таго, каб самой круціць яе. Я толькі загадвала. Яны павінны былі слухацца, а не дык я адмаўлялася з імі гуляць. Я падбухторвала дзяцей на ўсялякія выхадкі, за якія дома іх бязлітасна лупцавалі. Нават Ідзе моцна перапала адзін раз вечарам за тое, што яна вельмі позна прыйшла дадому. Але ніхто не смеў жаліцца. А мяне ж мама ў той час не біла. У яе проста не было сілы.

Я так доўга круцілася сярод дарослых, гэтулькі ўсяго наслухалася, што цяпер мая фантазія не ведала мяжы.

Крамніца расказвала неяк пра аднаго старога парабка, які працаваў у садзе ў яе бацькоў. Ён еў бульбу проста ў лупінах. Я ведала, што сад іх каля самага пасёлка. Шмат дзён засаб цёмнымі кастрычніцкімі вечарамі цягала я за сабою дзяўчатак да таго саду. І мы гадзінамі пільнавалі пад кухонным акном, спадзеючыся ўбачыць, як дзед будзе есці бульбу ў лупінах. Мне ўдалося ўбіць у галаву дзецям, што гэта — мяжа чалавечых магчымасцей.

На тонкіх фіранках асветленага лямпаю акна выразна акрэсліваліся цені людзей. Але дзеда сярод іх мы ні разу не бачылі. Затое часта было відаць, як

два твары набліжаюцца адзін да аднаго. Тады мы замаўкалі. Мы былі перш за ўсё дзяўчаткі.

— Яны цалуюцца, — шаптала я, — яны любяць адно аднаго, — і мы заміралі.

— Яна не пайшла да свайго кавалера, яна ўтапілася ў Абаку, — зноў расказвала я, калі мы ў асенняй цемры вярталіся дадому, так і не ўбачыўшы дзеда. Дзяўчаткі слухалі затаіўшы дыханне, а потым пакорліва цярпелі пабоі, якімі іх узнагароджвалі за позняе вяртанне, але назаўтра вечарам зноў употайкі прабіраліся да крамы, і мы зноў ішлі ў сад. Мы падкрадаліся да акна прыкладна ў адзін час і заўсёды бачылі тыя самыя два цені; што б тыя двое ні рабілі — вячэралі ці пілі каву, — урэшце твары іх абавязкова набліжаліся. І заўсёды ў мяне знаходзілася што расказаць дзяўчаткам па дарозе назад.

Адзін раз я папыталася ў фру, дзе цяпер той парабак, які еў бульбу ў лупінах.

— Бог ты мой, дзіцятка, што ты балабоніш? — здзівілася яна. — Ён памёр трыццаць гадоў назад.

Гэта быў удар. Раней мне не прыходзіла ў галаву папытацца, а цяпер выявілася, што з таго часу, як ён еў бульбу ў лупінах, прайшло ўжо трыццаць гадоў!

Ні слова не сказала я пра гэта сваім сяброўкам. Зваліўшы ўсё на маму, якая нібыта прымушае мяне памагаць ёй класціся, я болей не выходзіла вечарамі на двор. Добра яшчэ, што мы павінны былі пераехаць, інакш гісторыя з дзедам выплыла б наверх.

Айчым страціў сваю часовую працу. Цяпер ён цэлымі днямі тырчаў дома, і я часта чула, як мама кажа, што на новым месцы жалаванне будзе зусім маленькае.

— Што зробіш на сто пяцьдзсят кронаў за год?

— А кватэра, а дровы, а мука?

Але маму гэта, мусіць, не пераканала.

У канцы кастрычніка мы з мамаю, пагойдваючыся, ехалі ў брычцы на рысорах і з запоная. Такія вазкі, лічыцца, вельмі зручныя і прыгожыя. Вялізны, гладкі і вельмі ляны конь прыпыняўся перад кожным узгоркам, хоць добра ў нас было зусім нямнога, а пасажыры — не сказаць каб ёмкія: мама, зноў худая і стройная, я з запалымі шчокамі і айчым за фурмана — яго таксама не назавеш тоўстым. Мама з айчымам зноў паладзілі, і я, як заўсёды, пакорна адышла на задні план. Ва ўсякім разе, мне так здавалася.

За намі паволі рухаўся воз з жалудоваю канапаю і іншымі пажыткамі. Яго цягнула пара добра ўкормленых коней, якія імкнуліся кінуцца галопам, падтрэсаючы пажыткі, як толькі наш ляны конь пераходзіў на дробную рысь. Мінула дзве гадзіны, як патачны дамок астаўся ззаду. Праводзілі нас з пашанаю.

Вечарам перад ад'ездам Вальдэмары паклікалі нас у госці. Піва і гарэлкі было не дужа многа, так што ніхто не напіўся. На мне была новая сукенка з шатландкі і новыя чаравікі. Вальдэмар пасадзіў мяне на калені, і ад яго зусім не пахла — нядаўна прайшоў дождж. А айчым пасадзіў на калені гаспадыню, сказаўшы, што яна кругленькая і сімпатычная. Мама толькі рагатала, бо вельмі смешна было глядзець на гаспадыню на каленях у айчыма, якая спалохана вылуплівала вочы на Вальдэмара і чырванела ад айчымавых плескачоў. У Вальдэмараў мы добра пагасцявалі.

Вальдэмары далі маме гасцінец — вялікую бляшанку сіропу, а мама аддала гаспадыні сукенку, што атрымала некалі ад таварыства дапамогі бедным.

Калі мы ад'язджалі, Вальдэмар прыйшоў дадому

ўдзень, каб памагчы пагрузіцца, а пекар прывалок вялізны бохан хлеба, але быў такі п'яны, што, мабыць, і сам не разумеў, што гаворыць. Ён крычаў:

— Як толькі фру Стэнман аўдавец, я прыйду да яе ў сваты! Беражыся, Стэнман, каб яна не аўдавела дужа рана!

Але айчым не зазлаваўся, а толькі пасмейваўся з пекара разам з Вальдэмарам.

Я чула, як Вальдэмар ціха сказаў маме, так, каб ніхто болей не чуў:

— Калі зноў стане цяжка, ведай, што тут табе заўсёды ёсць пакой, хоць і не вельмі адмысловы.

Дзве гадзіны дарогі аддзялялі мяне ад патачнага дамка. Пад вечар пахаладнела. Ад мернага пагойдвання зліпаліся вочы, і я раз-пораз клявала носам. Дый я трохі змерзла. Айчым з мамаю безупынку балбаталі, ані не звяртаючы на мяне ўвагі. Бог ведае пра што яны толькі не гаварылі! Некалькі разоў мама адварочвалася і пыталася, ці добра мне. Тады і айчым адварочваўся і пытаўся, ці не здаецца мне, што ехаць вельмі забаўна.

Варта было яму толькі папытацца пра гэта, як наша падарожжа адразу пераставала здавацца забаўным.

Калі мы нарэшце дабраліся да месца, было зусім цёмна. Пры самай дарозе, па якой, відаць, не часта ездзілі, стаяў адзінокі дом. У ім ужо нехта жыве — некалькі вокан былі асветленыя. Каля самага ганка я заўважыла дрэва, высокае, з голымі галінамі.

Тут айчым усю зіму працаваць будзе возчыкам. Мы ўвайшлі ў пусты пакой з атынкаванымі сценамі.

— Пахне людскою, — сказала мама, пакідаючы дзверы адчыненыя.

Адкуль яна ўзяла, што пахне людскою? Я з усяе

сілы нюхала паветра сваім задраным носам, але так нічога і не пачула, апрача паху тытуню і пацукоў.

— І праўда, што за халера! Не зачынйяй дзвярэй, — сказаў айчым, які апошнім часам, як рэха, паўтараў маміны словы.

А пакой быў папраўдзе не такі і благі.

Мне адразу стала тут добра, як толькі ўвайшла.

Усю пярэдняю сцяну займала вялізная шведская печ, у якую было ўмуравана маленькае жалезнае агнішча з надпісам: «Ёмістасць — 4».

Падлога, насланая з шырокіх сукаватых дошак, падмецаная, але не вымытая. У возе разам з іншымі рэчамі ляжала карзіна, у якую мама ўпакавала лямпку, кацялок, каву — і вось цяпер яна запаліла лямпку і, не распранаючыся, пачала завіхацца каля печы.

Пакой вельмі вялікі, з трыма вокнамі і нізкаю столлю, сям-там з сцен адваліўся тынк.

— Апошнім часам моладзь наладжвала тут вечарынкi, — растлумачыў нам возчык.

У новых суседзяў мама пазычыла ліхтара і некалькі пален дроў. Мяне найболей цікавіла, як будуць расстаўлены нашы рэчы. Не, тут, напраўду, стане хораша.

Але мама загадала ставіць мэблю абы-як пасярод пакоя.

— Напэўна, у такім старым доме ёсць клапы, — сказала яна тонам бывалага чалавека. Возчык засмяяўся і разгладзіў вусы: кожны раз, калі мама што-небудзь гаварыла, ён браўся за вусы.

Неўзабаве ўся мэбля была ўнесена. Мама згатавала кавы, і мы сталі піць яе на новым месцы.

— На добры лад, цябе трэба было б пачаставаць чым-небудзь мацнейшым, — сказаў айчым, — але жанчыны цяпер пайшлі не тыя.

Возчык кінуў на маму крытычны, трохі дакорлівы позірк, а я адразу адчула да яе вялікую павагу. Па-

думаць толькі, «ён» нават не смее выпіць пры маме!
Цікава, як яна гэтага дамаглася?

Задумаўшыся, я заснула проста за сталом, нават не дапіўшы кавы.

Калі мама дастала падушку і прасціну, яна разбудзіла мяне: пара было класціся. Возчык ужо пайшоў, а айчым стаяў каля печкі, над шчылінаю ў падлозе, і з качаргою ў руцэ падпільноўваў пацукоў. Два пацукі пабывалі ўжо ў нас у гасцях і павіншавалі з прыездам.

Прачнулася я на світанні з нейкім дзіўным адчуваннем: мне здавалася, што падлога гайдаецца, як воз, і разам гайдаецца і жалудовая канапа. Але затое так добра пасля доўгага перапынку зноў ляжаць на сваёй канапе! Так непрыемна было спаць на падлозе. Гэтак сцелюць толькі бадзсягам. Затое цяпер я ўжо не спала на падлозе. Шмат разоў пералічаныя жалуды нібыта мне ўсміхаліся. Вялікая печ была нібы крэпасць супраць усіх халадоў Паўднёвага і Паўночнага полюсаў.

Мама стаяла каля печы і свяціла маленькаю бляшанаю лямпаю.

— У сцяне тараканы,— сказала яна.

Гэтая навіна мяне не патрывожыла. Я ніколі не бачыла тараканаў.

Праз незавешаныя вокны было відаць, як адна за адною тухнуць цьмяныя зоркі, выразна вырысоўваюцца галіны дрэваў, а за самы кончык аднае зачачіўся месяц.

Тут я зусім прачнулася, ахопленая нейкім радасным чаканнем. Дрэва, зоркі, месяц, духоўка — вялікая, як у бабулі. Я села на канапе, якая будзе стаяць пасярод пакоя да таго часу, пакуль не стане ясна з клапаці.

Грукаючы нагамі, на ганак ступіў айчым. Я пачула, як нечы жаночы голас пажадаў яму добрай рані-

цы і як айчым адказаў. Ён прынёс у пакой пах ка-
нюшні і свежай кастрычніцкай раніцы.

— Проста перад нашымі вокнамі бегае жанчына
ў адной кашулі, каб ты толькі бачыла,— сказаў ён
маме.

— Мабыць, позна прачнулася і не паспела адзец-
ца. А табе няма чаго вочы вылупліваць, калі яна та-
кая бессаромніца.

— Што ты мелеш! Куды гэтай бабе так спяшац-
ца, што яна не паспела нават спадніцы надзець?

— Можа, у яе зусім няма спадніцы... А ў сцяне
поўна тараканаў,— зазлавалася мама.

— Ну і няхай сабе! Абы клапаў не было,— ска-
заў айчым і сеў да стала. Снеданне яго — некалькі
скрылькоў сала, мучная падліўка і скібка хлеба,
звычайнае на той час снеданне ў правінцыі Вікбу-
ланд, якое можна было ўбачыць на сталах як у ху-
таран, так і ў багатых маёнтках. Гараджане аддавалі
перавагу зацірцы, але сёння мама згатавала нам вя-
сковае снеданне. Мусіць, яна лічыла, што не абавяз-
кова пачынаць з малочнага.

— Тут ёсць і клапы,— сказала мама.— А я дык
спадзявалася, што нарэшце ў нас будзе ніштаватая
кватэра. Коні былі вунь якія сытыя. І даехалі мы ў
брычцы, а не валяліся на возе, як цыганы.

— Гаспадар хацеў пагаварыць з табою. Здаецца,
яму патрэбна даярка. Па-мойму, ты справішся і змо-
жаш даць за невялікую плату.

— Я? Ты атрымаў месца, ты і працуй!

— А тут не так і блага. Трэба толькі вымыць
падлогу і трохі пабяліць сцены, тады адразу паха-
рашэе. Ва ўсякім разе, лепей, чым на гарышчы ў
Вальдэмараў. Па крайняй меры на дзвярах ёсць за-
весы. Уставай, Міа, памажы мацеры прыбраць у
пакой!

Я хуценька ўскочыла і першы раз падумала, што айчыным кажа праўду.

Калі мы павесім накрухмаленыя шторы і паставім альховыя галінкі ў вазы, тут і праўда стане хораша. Апрача таго, можна будзе разаслаць маміны палавікі. У хольмстадскім пакоі не месцілася болей як два палавічкі, а тут яны ўсе ўлягуцца ў шырыню.

Калі зусім развіднелася, мама патушыла лямпу, і пакой напоўніўся скупым кастрычніцкім святлом, тым ранішнім асеннім змрокам, не цёмным і не светлым, калі ўсё здаецца шэрым і маркотным. Пакой, зусім нядаўна поўны цяпла, утульнага паху кавы і падліўкі, зрабіўся раптам халодны і непрыветны. Адразу стала відаць, што зваленая ў кучу мэбля старая і пашарпаная. Раней я ніколі не заўважала, што яна такая непрыгожая. Камода, ложка, мая канапа — усё стала непрыгожае.

На падлогу, чорную і брудную, нельга ступіць босымі нагамі. Мусіць, мама таксама заўважыла гэта, бо яна зірнула на падлогу, і твар яе скрывіла грымаса.

— Звычайна калі на падлозе танцуюць, яна становіцца белая, — сказала яна, — а тут, пэўна, збіраліся летам садзіць бульбу.

Айчыным устаў з-за стала, узяў шапку і пугу. З паўкілаграмавага пачка, адкуль я загадзя выцягнула фольгу, ён наклаў у сваю табакерку тытуню, потым, узяўшы ў пальцы, паклаў у рот, гаворачы ў час гэтай працэдуры густым басам:

— Мум-мум, табе не далі яшчэ, мум-мум, глытка кавы, га, Міа? У першую раніцу, мум-мум, на новым месцы не грэх выпіць кавы, мум-мум, у пасцелі. Папраўдзе, мум-мум, а цяпер бывайце, — ён змахнуў з вусоў тытунёвыя крошкі, павярнуўся да дзвярэй і, падышоўшы да мамы, абняў яе.

— Нічога, Гедвіг, ты ж у мяне разумніца, ты зможаш добра ўладкавацца ў гэтай халупе.

Потым ён пайшоў.

Я сядзела на жалудовай канапе, махала нагамі і ціха перакрыўляла:

— Ты ж у мяне разумніца, ты зможаш добра ўладкавацца ў гэтай халупе.

Мама засмяялася.

Маё будзённае адзенне было запакаванае, таму я надзела сукенку з шатландкі і новыя чаравікі. Я лічыла, што так і трэба: на новым месцы мяне адразу ж павінны ацаніць. Хоць давядзецца ўсё-такі сказаць тутэйшым дзецям, што на мне не будзённае адзенне, а, напэўна, самае святочнае.

— Цяпер болей не будзем кожнае раніцы вазіцца з каваю,— сказала мама.— Будзеш выпіваць замест яе кубак сырадою. Нам даюць па два літры на дзень ды яшчэ чатыры літры без вяршка, так што павінна хапіць...

У гэтую першую раніцу я паслухалася, хоць мяне такая навіна ані не пацешыла. Мама заўважыла, што я засмучаная.

— Ты заўсёды рабіла, што хацела, і жыла аб адной каве з хлебам. Вось і не вырасла ніяк за лета, цяпер замест кавы будзеш піць малако з драбком цукру.

Мама ўсё разумела. Калі ў рабочых сем'ях дзецям не давалі кавы, яны і не думалі шкадаваць гэтага, яны проста баяліся, што астануцца і без драбка цукру. Мама, ведама, добра помніла гэта з дзяцінства.

— Такі ён стаў добры,— сказала я, уплятаючы хлеб з малаком.

Мама толькі хмыкнула.

У дзверы пастукалі. Увайшла маладая жанчына — наша новая суседка. Ёй не болей за дваццаць гадоў. Значыць, гэта яе бачыў айчыным у адной кашу-

лі. Мама акінула яе прыдзірлівым вокам. Цяпер, ва ўсякім выпадку, акрамя сарочкі была надзета спадніца. Але рукі аставаліся ўсё роўна голяыя. Кашуля — шэрая і брудная. Замест блузы ці кофты яна надзела мужчынскую камізэльку без адзінага гузіка. Грудзі вельмі высокія, з выразу кашулі тырчыць брудная ануча. Камізэлька і кашуля на грудзях злубянелі ад нечага рэдкага. У яе тоўстыя крывава-чырвоныя губы, а зубы шырокія і рэдкія. Нос, тонкі каля пераносіцы, знізу моцна расшыраны. Вялікія лупатыя вочы з густымі цёмнымі вейкамі. На спіне доўгая чорная каса.

— Я вырашыла зайсці пазнаёміцца,— сказала яна, уваходзячы ў пакой і падаючы маме руку.— Мяне завуць Вольга.

— Ну, а мяне можна называць Гедвіг,— не дужа ветліва адказала мама. Мабыць, ёй не спадабалася неахайна адзетая суседка, жывот у якой тырчаў, як у пяцідзесяцігадовай бабы, хоць твар быў зусім маладзенькі. А суседка падышла да мяне і таксама падала руку.

— Устань, Міа, павітайся,— раздражнёна сказала мама.

Я абьякава сядзела, не звяртаючы ўвагі на маладую жанчыну. Мне яна таксама не спадабалася, а тут яшчэ гэта непрыхаваная беднасць! Такой беднасці я яшчэ не бачыла, хоць і даволі нагледзелася, дарма што мне толькі восем гадоў.

— Прысядзьце, Вольга,— трохкі лагадней сказала мама, бразгаючы кафеянікам.

— Такая прыгожая сукенка! — зусім як дзіця, радасна выгукнула Вольга, гледзячы на маю сукенку з шатландкі. Яна ж была толькі на дванаццаць гадоў старэйшая за мяне.

Я знарок выставіла ногі ў новых чаравіках — хай бачыць, што я ўся хораша адзетая.

Мама сабрала на стол — паставіла каву, куплёнай булкі і салодкі скавароднік, які ўперла нам гаспадыня патачнага дамка «на пачатак на новым месцы». Вольга старалася рабіць выгляд, што не квапіцца на гэтыя ласункі, але вочы яе былі прыкаваныя да талеркі з хлебам і цукарніцы.

— Вольга, трэба прывесці ў парадак валасы,— нечакана сказала мама.

— Ага, я спрабавала, але з таго часу як нарадзіўся малы, мне амаль заўсёды моцна баліць галава.

Я паглядзела на яе пільней: нарадзіла дзіця, а сама ходзіць з распушчанаю касою, гэтак не прынята.

— Колькі малому?

— Месяц.

— І майму таксама месяц,— сказала мама, і вочы яе ўглядаліся некуды далёка.

Вольга ўважліва паглядзела на маму, акінула вачыма пакой, потым зноў зірнула на маму.

— Ён памёр.

На пукатыя Вольжыны вочы набеглі слёзы. Цяпер яна глядзела на маму, як на чалавека, якому выпаў самы вялікі латарэйны выйгрыш, у той час як сама яна асталася ні з чым.

— Я хацела б, каб мой таксама памёр,— сказала яна.— Ён вечна хварэе, ды і я таксама, і малако цячэ з грудзей, так і хаджу мокрая, а ён нават ссаць не можа.

Тут я зразумела, што нічога цікавага ўжо не пачую. Хопіць з мяне сказаў пра роды і іншыя падобныя рэчы. Ціхенька я вышмыгнула на двор.

Ну вось, цяпер па крайняй меры ёсць ганак з лаўкаю. Праўда, над ім няма страхі, таму лаўка чорная і мокрая пасля дажджу, з мноствам круглых слядоў ад вэдзер і збанкоў.

Дом, як на мой розум, вельмі прыгожы. Ён атынкаваны і пабелены, вокны з чорнаю шалёўкаю і з

цёмнымі падаконнікамі з бляхі. «Ён зусім не падобны на драўляныя халупы індывідуальных забудовшчыкаў», — падумалася мне. Я вырашыла, што дом мураваны, толькі перагародка драўляная і з абодвух бакоў абмазаная глінаю. Адзінаю апораю служыць вялізная печ, якая цягнецца цераз увесь дом. Некалі тут была пякарня і піваварня ў вялікім маёнтку, які цяпер раздзялілі на сялянскія двары.

З усіх бакоў дом акружае пустынная, маркотная раўніна. Удалечыні відаць цёмная палоска — Кольмардэн. Навокал ні дрэўца. Толькі каля самага дома стаіць старая яблыня з ралам за метр ад зямлі, з рала пачынаюцца тры галіны.

Ружовая палоска на ўсходзе ўсё шырэе, вось-вось павінна вызірнуць сонца. Я пільна гляджу на неба скрозь голае голле і раптам заўважаю два яблыкі, якія цудам уцалелі на самай макаўцы. Мае яблыкі. Іначай і быць не можа. Як толькі надзену будзённую сукенку, абавязкова палезу па іх. А каля вугла дома апусцілі галоўкі некалькі вялых наготак, якія высталялі проці кастрычніцкіх замаразкаў. Яны таксама мае. Нарэшце ў чалавека паявілася хоць нейкая ўласнасць. Імгненне я прыслухоўваюся: ні гуку, толькі каркаюць вароны ды з дома даносяцца галасы. Мама з Вольгаю ўсё яшчэ балбочуць.

Я не паспела пабыць на хутары і ведала толькі, што коні, на якіх мы прыехалі, былі адтуль. Каля дома пачынаецца віхлястая сцэжка, потым яна знікае за ўзгоркам. Там, напэўна, і хутар. Дзіцячых галасоў не чуваць. «Мабыць, яшчэ вельмі рана, — суцяшаю я сябе. — Дзеці проста яшчэ не ўсталі». Пры гэтай думцы я адразу адчуваю сваю перавагу над нябачанымі яшчэ хутаранскімі дзецьмі, бо ўстала раней за іх і прыехала ўчора ў брычцы з запонаю.

Але выявілася, што на хутары зусім няма дзяцей. Ніводнага, хто падыходзіў бы мне ў таварышы.

У трох сем'ях хутарскіх парабкаў былі дзеці, але мама сказала, што яны грудныя. А двое тарпароў былі такія старыя, што іх дзеці паспелі даўно выехаць у Амерыку. Я аказалася адна-адненькая на ўсім хутары, вялікім сялянскім хутары. Да суседняга селішча было далёка, а да школы яшчэ далей. Амаль восем кіламетраў. Страшэнна далёка.

— Ну што ж. Нічога не зробіш, — сказала мама.

Мінула тры месяцы, як я перастала хадзіць у школу, і гэтая зіма зноў прападзе.

— Зможаш і тут чытаць і пісаць, каб зусім не развучыцца, — сказала мама.

Ніводнага таварыша, з кім можна было б пагуляць! Замест гэтага я сама стала мамаю. Не думайце, што маё мацярынства зрабіла сенсацыю: проста я стала мамаю Вольжынага дзіцяці.

Асаблівай радасці я не адчула, гэта была толькі сумная патрэба. Калі прывезлі паравую малатарню, усім дарослым давялося ісці на хутар. Вользе таксама. Грудное дзіця пакінулі на мяне.

Пасля прыезду мама цэлы тыдзень удзень і ўночы шчыравала дома, вечарамі ёй памагаў айчым, і нарэшце пакой стаў вельмі ўтульны. Сцены зіхацелі белізнаю, на печы красаваліся сінія кветкі: мама намалявала іх тою самаю сінькаю, якою сініла шторы. На ўсіх трох вокнах віселі шторы: на двух — доўгія, а на трэцім, найбліжэйшым да пліты, — кароткая. З скрынак айчым змайстраваў лаўку і абабіў яе бляхаю.

— На кухні доўгая штора не гадзіцца, — растлумачыла мама.

Адна палавіна пакоя стала жылым памяшканнем, а другая — кухняю. Тут было амаль гэтаксама хораша, як у пакоі каля Старой дарогі, але ўсё-такі...

Адладзіўшы пакой, мама запрасіла Вольгу на каву.

Я з такім нецярпеннем чакала, ці спадабаецца пакой Вользе, што нават забылася пра яблыкі, якія цэлы тыдзень віселі на галіне, не даваліся марозу і маім спробам іх збіць. Нарэшце яна прыйшла з малым, уверчаным паверх пялёнак у стары мужчынскі пінжак. Гэты раз валасы ў яе на патыліцы звязаны ў вялізны вузел. На ёй палінялая, але чыстая рабочая блуза — мусіць, мужчынская, — з абрэзанымі і падшытымі рукавамі, стары залатаны фартух. Усё мытае, але непрасаванае.

Увайшла яна нясмела і няёмка, ледзь ступаючы па маміных палавіках, нічога не гаварыла і толькі азірлася.

— Гедвіг, напэўна, служыла ў багатых дамах, — сказала яна праз нейкі час.

— Нічога падобнага, — здзівілася мама. — А чаму ты пытаешся пра гэта? — Я добра бачыла, што мама ведае, чаму Вольга пытаецца, і, калоцячыся ад цікаўнасці, чакала, што ж адкажа Вольга. Нарэшце явілася зачараваная публіка. З захапленнем, не сапсаваная будзённымі клопатамі публіка. Ніводная дэталі не магла схавацца ад вока, звыклага да самага беднага абсталявання, якое толькі можна сабе ўявіць. А такой беднасці, як у пакоі ў Вольгі, якая нядаўна выйшла замуж, я не бачыла болей нідзе, нават у Паўднёвым прадмесці.

Такую публіку лёгка задаволіць.

Болей за ўсё ўразілі Вольгу кветкі, намаляваныя сінькаю на белай печы, і хлопчык з жабаю. Ад жабы яна проста не магла адарваць вачэй. Мама не знайшла паблізу ніводнае алешыны — да лесу было добрых дванаццаць міль, — таму ў вазах стаялі хваёвыя лапкі. Мама любіла вольху — там, дзе яна нарадзілася, было вялікае балота, зарослае алешнікам. Яна часта расказвала мне пра гэтае балота. Ласі там былі незвычайна вялікія, гадзюкі — «страшэнныя»; там

расло так многа брусніц, як ні на адным балоце на свеце. Трэба было толькі адысці на некалькі крокаў ад хаты, каб за адну гадзіну назбіраць цэлую карзіну.

Тое балота назаўсёды асталося ў мяне сімвалам нечуванага багацця, мясцінаю, куды адкрыты доступ усім беднякам.

— Не, у багатых дамах я не служыла, я працавала толькі ў сялян. У мяне яшчэ да замужжа нарадзілася дзяўчынка, так што ў багатых дамах мне не было чаго спадзявацца на працу.

Мама, пэўна, здурнела. Навошта яна ўсё гэта гаворыць? Мне здалася, што твар у Вольгі праясніўся, сплылі з яго пакорнасць і захапленне. «Дзяўчынка да замужжа» — якраз гэтым заўсёды калолі нам у вочы «заможныя». І вось цяпер, калі знайшоўся нарэшце чалавек, які думаў, што мы з «высакародных», мама адразу ўсё разбалбатала пра «няшлюбнае дзіця», сялян і ўсё астатняе.

— У вас тут гэтак хораша, як там, на хутары, — сказала Вольга. — Нават харашэй, у іх жа няма такіх малюнкаў.

Не, я памылілася, Вольга, як і дасюль, ляжыць у пыле. Парыя, што пакорна схіляецца нават перад цемнем браміна. Побач з Вольгаю мама ў сваёй залатанай сукенцы і перашытых неданосках здавалася далікатнай фру. На мне была сукенка, таксама перашытая са старога, надточаная, з латкамі на тых мясцінах, дзе асталіся дзіркі ад прарэшкі і кішэняў. Але гэта была раскоша ў параўнанні са старым, прапахлым хлявом і канюшняю мужчынскім пінжаком, у які было ўверчана няшчаснае Вольжына дзіця, малюсенькае, усё ў прышчах, з чырвонымі вачыма, якія ўвесь час гнаіліся.

Толькі самыя бедныя здольныя папраўдзе ўскурыць фіміям арыстакратызму. Да нас увесь гэты арыстакратызм не з неба зваліўся. Мама глядзела, як адзяюцца высакародныя, і па тых самых фасонах перашы-

вала сукенкі, якія атрымлівала ў дамах дапамогі бедным. Вось чаму былі мы адзетыя не горай за другіх.

Але варта было маме сапсаваць фігуру, як пачыналася ванітаванне, размовы пра «фрэкен з сумкаю», і мы нястрымна каціліся ўніз, да таго стану, у якім была цяпер Вольга. Але не, мама ніколі не была такая страшная. У старой мужчынскай сарочцы яна ніколі не хадзіла. Безумоўна, прычына беднасці — дзеці. Тое самае сказала і Вольга.

— У горадзе заўсёды можна хоць як-небудзь павярнуцца і што-небудзь раздабыць,— сказала яна так, быццам вось-вось збіраецца пераехаць у горад.

— Пачастуйцеся,— запрасіла мама. Вольга не аднеквалася; яна паспрабавала нават увапхнуць трохі кавы і хлеба ў рот свайму месячнаму дзіцяці.

— Яно яшчэ вельмі малое на такую яду,— заўважыла мама,— ды і не трэба прывучаць яго да кавы. Яно пачне яшчэ болей капрызіць і зусім перастане спаць.

— Хіба яно вырасце на адных малочных памыях? — сказала Вольга. Але ў гэты момант малое папярхнулася, усё пасінула, нават не магло крычаць, толькі цяжка, з прывістам дыхала.

Мама ўзяла яго на рукі, перавярнула тварам уніз, памаленьку палопала цераз брудны пінжак па спіцы, і вось скрутак зароў. Мне адразу здалося, што ў нас стала ўжо не так утульна. Проста дзіва, як дзіцячы крык можа сапсаваць прыгожы пакой.

Вольга расхвалывалася, хацела ўзяць свой «скрутак» назад, але мама села з ім каля печы і, расхіліўшы пінжак, памацала пялёнкі.

— Яно мокрае,— сказала яна.

— Ага, але ў мяне няма другіх пялёнак,— адказала Вольга,— яны сохнуць на печы.

Трымаючы хлопчыка ў адной руцэ і не звяртаючы ўвагі на яго шалёны крык, мама падышла да скрынкі,

у якую мяне ніколі не цягнула зазірнуць. Я добра ведала, што там: некалькі кофточак, кашулек і чыстыя анучы, зусім прыдатныя на тое, каб увярцець у іх смярдзуючую жывую ляльку. Мама выцягнула поўны камплект чыстай дзіцячай бялізны і зусім яшчэ добрую суконную коўдру, якую купіла некалі на папяровай фабрыцы.

— Найлепей мець гэта заўсёды ў запасе, ніколі ж не ведаеш, колькі будзе дзяцей, — сказала мама.

Чым далей, тым горай і горай. Вось мама налівае ў тазік цёплай вады. Вой, ды яна збіраецца ў нашым тазе купаць дзіця! А ў ім жа іншы раз малолі каву!

Але тым часам мяне разбірала і цікаўнасць. Я сядзела як на іголках, гатовая ў любую мінуту кінуцца наўцёкі, і глядзела, як мама распавівае немаўля, здымаючы адну за адною смярдзючыя анучы. Нарэшце на свет паявілася маленькае няшчаснае цельца з аблезлаю скураю і чырванню на спіне і ножках. Страх адзін! Нібыта апаранае кіпнем і такое худое — скура ды косці. Няўжо маме прыемна браць яго ў рукі? Здавалася, самой Вользе не было ад яго асаблівай радасці, і зусім не мацярынскі гонар блішчаў у яе ў вачах.

— Уся скурка ў яго злезла, — ціха сказала яна. — У мяне няма чым яго змазваць, а ад крухмалу робіцца яшчэ горш.

— Ты, відаць, вельмі рэдка мяняеш пялёнкі, — сказала мама. — Але мы паспрабуем яго вылечыць, бо яно ніколі не дасць табе спаць уночы. А ўсё таму, што яно не ўмее акуратна есці, малако ў цябе ўвесь час цячэ і шчыпае яго, бедалагу.

Яна зноў паварочвае маленькае няшчаснае цельца тварам уніз.

— Не, Вольга, так не гадзіцца, — кажа яна і выцягвае кавалачак мыла, што тырчаў паміж ягадзіцамі.

— У яго запоры, і гаспадар параіў лячыць мылам, гэта звычайна памагае.

Я глядзела, і настрой у мяне ўсё болей і болей псаваўся. Пра мяне мама зусім забылася. Я бачыла, як пяшчотна і беражліва бярэ яна малечу і мае ад гэтага ўцеху, хоць ад яго вельмі смярдзіць. Прайшло ж трошкі болей за месяц з таго часу, як вадзіў мяне Вальдэмар па «фрэкен».

І вось цяпер яна трымае на руках такую пачварную і брыдкую істоту, якраз як тыя блізняты, якіх пацукі прыцягнулі да фру, што жыла ў горадзе па суседстве з маёю цёткаю.

Вось мама апусціла дзіця ў таз з цёплаю вадою, і я адразу вырашыла мыцца надалей толькі ў ночвах. Між іншым, я ўжо не раз думала пра гэта, гледзячы, як айчым мые ў тазе свае прылады для галення. Але тое, што рабіла цяпер мама, было намнога горшае. Акунаць у наш таз гэтае смярдзючае дзіця! Мама проста здурнела! А яна, ані не звяртаючы на мяне ўвагі, плёскала на малечу вадою, ажно пырскі ляцелі на палавік, а потым выцірала яго маім чыстым, толькі што пагладжаным ручніком.

Дзень быў зусім сапсаваны. Пра мяне забыліся. Дзіця ўжо не крычала і ляжала зусім ціха, утаропіўшыся цьмянымі вочкамі ў столь.

— А ён вельмі слаўны,— сказала мама.

Тут я ўжо не вытрывала і рашуча праціснулася паміж мамаю і драўлянаю скрынкаю, каб напаміць пра сябе.

— Ідзі адсюль, Міа, не замінай,— сказала мама.

Мне давялося выбрацца. Я пакарылася, адышлася, села на сваю жалудовую канапу і ўзялася стукаць чаравікамі па дрэве.

— Пасаромелася б, Міа, ты ж вялікая,— сказала мама, нацягваючы на дзіця кашульку з карункавымі

манжэтамі і паверх яе фланелевую кофточку. Усё новае. Усё, што павінна было насіць яе роднае дзіця.

Фланелевую кофточку пашыла бабуля. Трэба будзе расказаць ёй, як мама раскамандавалася з яе падарункам.

— Цяпер паглядзім, ці не знойдзецца ў нас чым палячыць скурку,— сказала мама.— Ты сама можаш увосень назбіраць такіх зёлак, Вольга, дома мы збіралі іх вельмі многа. Нават іншы раз прадавалі. Гэта — пылок.

Дзіва што, пра яго Вольга чула, але ў тутэйшых мясцінах яго, напэўна, няма.

— Расце ён усюды,— тонам, які не дапускае прэчанняў, сказала мама, і Вольга мусіла пагадзіцца.

Я добра ведала, што маме пылку дала бабуля, але цяпер выходзіла, нібыта мама сама збірала залацістую пудру, калі была яшчэ зусім маленькая, сваім будучым дзецям. Праўда, дарослыя не такія ўжо справядлівыя. Яны не проці таго, каб павыхваляцца. Нават мама. Цяпер яна, безумоўна, кожны дзень будзе важдатца з гэтым дзіцем.

А яно стала зусім другое, ператварылася ў прыгожы пахучы пакунак, які мама падала Вользе. Вольга паднялася, прысела перад мамаю, яшчэ раз прысела, узяла маму за руку і падзякавала, потым зноў прысела і падзякавала. Уся мая злосць імгненна знікла.

— Такі прыгожы ён ніколі не быў,— сказала Вольга,— такі ён прыгожы, радасць мая!

— Паспрабуй, ці не хоча ён пассаць трохі,— сказала мама.— А калі гаспадар паедзе ў горад, хай дастане часночнага настою. І не давай яму нічога, апрача груднога малака, тады ён адразу стане здаровым хлопчыкам. Па крайняй меры тры месяцы кармі толькі грудзямі.

Вольга выцягнула з-пад сіняй блузы нехайны

мокры ручнік, дала дзіцяці цыцку, і абедзве жанчыны сталі балбатаць пра ўсё ўсялякае. Я ціхенька выйшла.

Дзіцяці патрэбен часночны настой, і абавязкова з горада! Хіба не гадзіцца той салодкі настой, што дала маме папярэдняя гаспадыня? Селянін павінен быў купіць настою ў аптэцы.

А на самай макаўцы на дрэве ўсё яшчэ вісяць, на-смешліва пагойдваючыся, два яблыкі. Кінуць каменем? Няможна, вельмі блізка ад вокан. Каб знайсці дзе жардзінку! Мяне падпільноўваюць адны няўдачы, я нават не магу дастаць двух падмарожаных яблыкаў. Навокал пустэльна і ціха. За што ж узяцца?

А тут яшчэ мама...

Нейкі час хаджу я бязмэтна вакол дома, потым успамінаю, што не піла яшчэ кавы, хоць павінна была піць разам з Вольгаю. Узрадаваўшыся, я бягу дадому. На ганку, з карзінаю ў руцэ, стаіць мама і гукае мяне. Побач з дзіцем на руках, Вольга.

— Вечна ты недзе бегаеш! Ідзі сюды! Хуценька занясі кавы Альберту!

Вось і ўсё, што мне дасталося. Нават булкі не далі!

Я выправілася ў дарогу.

— Не балбачы там з ім доўга! — крыкнула ўслед мама.

Я не адазвалася. Мне хацелася сказаць, што кава магла пастаяць і да абеду, яшчэ мацнейшая стала б.

Але я прамаўчала.

Айчым вазіў з поля салому, і я ездзіла з ім да самага абеду, а потым мы разам пайшлі дадому, адно адным вельмі задаволеныя. Мама ўжо пачала непакіцца і, калі я прыйшла, раздражнёна папыталася:

— Чаму ты так доўга не вярталася?

— Гэта я ёй дазволіў, — сказаў айчым. — Ёй жа зусім няма з кім гуляць.

Так ёй, маме, і трэба.

Я ніколі яшчэ не бачыла, каб мама з айчымам жылі ў такой згодзе, як на пачатку гэтай зімы. Нават у пакоі каля Старой дарогі такога не было.

Са мною быў ён такі добры, ласкавы, што я яго называла толькі «тата» і зусім адвучылася гаварыць «дзядзька». Што перайначыла айчыма, я не ведала. Ці бабуля гэтаму прычынай, ці, можа, паліцыя? Бо, калі мы жылі ў патачным дамку, яго шукала паліцыя. А яшчэ я чула, што яму здорава ўляцела ад дзядзькі за тое, што ён на ўвесь горад зняславіў маміну радню. Але як там ні было, нам з мамаю гэта пайшло на карысць, а калі мама стала даць кароў і зарабляць грошы, стала зусім добра.

Вечарам у той самы дзень, калі мама адхаяла дзіця, у дзверы пастукалі, і ўвайшоў Вольжын муж.

Гэта быў маленькі пануры мужчына, да таго падобны на Вольгу, што можна было падумаць, што гэта брат і сястра. Такія самыя вялікія тоўстыя губы, зубоў зусім не відаць пад густымі вусамі, у роце — жвачка, да ніжняй губы прыліплі тытунёвыя крошкі.

— Заходзьце, сядайце, — трохкі здзіўлена гаворыць айчым; ён змазвае маслам вялікую трэшчыну на руцэ.

У айчыма вялізныя непрыгожыя рукі, моцна патрэсканыя і ніколі не зажываюць, нават калі ён астаецца без працы і толькі п'янствуе.

— Дзякуй, я на хвіліну, — адказвае мужчына, але ўсё ж садзіцца, а мама ставіць перад ім кубачак кавы.

Ён азіраецца навокал, якраз як гэта рабіла раніцаю Вольга, але, відаць, пакой не робіць на яго такога моцнага ўражання.

— У вас тут утульна, — заўважае ён нарэшце.

— Ведама, тут мы трохі прыгрэблі, — кажа айчым і жартуе: — На ноч даводзіцца затыкаць рыльца ў кафейніку ад тараканаў, а то кава можа стаць мацнейшая, чым трэба.

Вольжын муж змушана ўсміхнуўся.

— Дзякуй богу, калі ўдаецца зарабіць на кавалак хлеба,— кажа ён.— Тут ужо не да тонкасяў.— Карлберг вытрашчыўся на хлопчыка з жабаю.

— У нас няма ніякіх тонкасяў,— пакрыўджана адказвае мама.

— Бачыць бог, у нас усё проста,— падтрымлівае яе айчым.— Давайце лепей вып'ем па глытку кавы.

Кава вельмі моцная і смачная. Мама яшчэ з горада прывезла кілаграм падпражанага над параю зерня. Вяскоўцы такога не купляюць, звычайна яны падпражваюць самі.

І вось, хоць сабе позні час, мужчыны п'юць каву і жуюць тытунь. Чутно, як на ганку ціхенька ходзіць Вольга. Нарэшце Карлберг падымаецца і ўжо ў дзвярах гаворыць:

— Я, папраўдзе, зайшоў падзякаваць Гедвіг за наша хлапчаны. Вольга не вельмі разбіраецца ў дзецях. Я даўно зразумеў, што яна няправільна даглядае малага, раз ён крычыць удзень і ўночы.

Мужчына падышоў да мамы, узяў яе за руку, якраз так, як зрабіла гэта Вольга, і пакланіўся.

— І табе таксама дзякуй, Альберт,— сказаў ён і падаў айчому руку.— У цябе добрая жонка. Вольга таксама стане добрая, трэба ёй толькі крышачку падвучыцца, і тады мы самі з усім управімся.

І ён пайшоў, яшчэ раз падзякаваўшы маме.

Двое дарослых людзей кланяюцца і дзякуюць толькі за тое, што іх малому далі сухую пялёнку і кашульку! Мне раптам вельмі захацелася быць на месцы гэтага хлопчыка.

Але айчым пахмурнеў, быццам навальнічная хмара. За ўвесь вечар ён не сказаў болей ні слова, нават не папрасіў памагчы, калі перавязваў свае патрэсканыя рукі. Ён толькі злосна паглядваў на маму.

— Ты так вытрэшчваеш на мяне вочы, што нават на сценах цень астаецца.

Ён не адказаў, раздзеўся, моўчкі залез у ложка і павярнуўся да нас спінаю, ды так разлэгся, што маме амаль не асталося месца.

Раніцаю, адыходзячы на працу, ён кінуў:

— Знайдзі сабе які-небудзь другі занятак, замест таго каб цэлы дзень няньчыцца з дзіцем Карлбергаў.

Мама таксама зазлавалася не на жарт.

— Не твой гэта клопат,— буркнула яна ўслед айчыму.

Але гэтая невялікая бура не прычыніла ніякай бяды. Вечарам айчым зноў быў добры і вясёлы.

А праз некалькі дзён да нас завітала ў госці сама гаспадыня. Пасля абеду ў пакой стрымгалоў уляцела Вольга і, не асмельваючыся гаварыць моцна, зашпталала:

— Госпадзі Ісусе! Гедвіг, гаспадыня ідзе, яна, напэўна, да вас.— І Вольга выскачыла на двор.

Мама прыняла гэтую вестку даволі спакойна, а я кінулася на злом галавы да айчымавага люстэрка, перад якім ён голіцца, каб выпусціць на лоб грыўку і ўплесці ў касу стужку. Вольжына трывога перадалася і мне.

— А яна «сялянская дачка»? — папыталася я.

— Не чапай валасоў! Надзень чысты фартушок... Зрэшты, ідзі лепей гуляць на двор.

Мама ўсё-такі таксама трошкі хвалюецца. Дзіва што! Нарэшце я ўбачу праўдзівую сялянскую дачку!

— А яна праўдзівая сялянская дачка?

— Яна землямерава дачка. Пастарайся быць разумніцай.

Землямерава дачка! Гэта новая каста, пра якую ніколі раней я не чула. Маленькая, поўная, прыгожая, з круглым ружовым тварам, гаспадыня зусім не адпавядала таму адзінаму ўяўленню пра жанчыну-сялян-

ку, якое склалася ў мяне пасля знаёмства з Вальдэ-маравай жонкаю. Ні рабаціння, ні раздвоенай ніжняй губы, адзетая зусім як гараджанка, нават без фарту-ха. Значыць, уся справа ў тым, што яна — землямера-ва дачка! А мне дык здавалася, што ўсе сялянскія жанчыны павінны быць абавязкова падобныя адна на адну. Усе фабрычныя работніцы падобныя ж — усе як адна бледныя, у аднолькавых, з махрамі, шалях. Па гэтым шалі адразу можна пазнаць фабрычную.

— Я зайшла пазнаёміцца з вамі,— сказала гаспа-дыня, прыпыняючыся ў дзвярах.

— Сядайце, калі ласка,— запрасіла мама.— Міа, падыдзі і павітайся.

Я прысела і стала каля дзвярэй, гатовая ў любую мінуту ўцячы, калі стане сумна.

— У вас так утульна і чыста, што можна ў кутку цацкіць малако,— сказала гаспадыня.

— Што вы, я паспела толькі трошкі прыбрацца.— Было відаць, што мама вельмі ўсцешаная.— Я мушу падзякаваць вам. Вы былі такія добрыя, што паслалі па нас падводу, і мы прывезлі ўсе пажыткі,— сказала мама, якая заўсёды ведала, што і калі трэба гаварыць.

— Не трэба дзякаваць, коні ўсё роўна гулялі.— Здавалася, гаспадыня таксама ўсцешаная. Прыемна ж гаварыць з людзьмі, якія ўмеюць абыходзіцца.

— Можа, вып'еце кубачак кавы? — папыталася мама. (Раніцаю яна сказала, што кавы асталося толькі на адзін раз, і цяпер я чакала, ці не адмовіцца гаспадыня.)

— Дзякую вам, з радасцю,— згадзілася гаспады-ня. І мама высыпала ў кафеянік рэшту падпражанае над параю кавы.

— З суседзямі вы ўжо, напэўна, пазнаёміліся? — папыталася фру.

— А як жа,— адказала мама.

Фру, відаць, хацела дадаць яшчэ нешта, разявіла была рот, але прамаўчала.

Мама паслала на стол чыстую сурвэтку.

— Можа, запрасіць Вольгу? — прапанавала мама. Відаць, яна не хацела, каб Вольга аставалася адна і думала, што яна тут лішняя.

— Ведама, запрасіце. Яна раней служыла ў нас і выйшла замуж за нашага парабка Кольберга. Яна чакала дзіця, так што замужжа было найлепшым выйсцем.

Мама нічога не адказала і моўчкі пайшла па Вольгу.

— Пайдзі пасядзі з Вольжыным хлопчыкам, пакуль яна вып'е кавы, — сказала яна мне.

Увайшла Вольга. На ёй была спадніца і кофта, якія яшчэ ў горадзе падарыла маме нейкая фру. Адзенне было таго самага фасону і веку, што і Ханіна кофта «на трыццаць аплікоў», але з мякчэйшага і мацнейшага матэрыялу; з яго мама збіралася пашыць мне сукенку. Вольга была вельмі прыгожая ў гэтых старамодных строях. Хлопчыка, адзетага ў карункавую кашульку і спавітага ў чыстыя пялёнкі, а потым уверчанага ў чыстую посцілку, яна трымала на руках. Мабыць, Вольга добра папрацавала пасля таго, як убачыла гаспадыню каля павароткі дарогі. Яна ўвайшла, выструніўшыся, а калі паказвала потым свайго хлопчыка і пыталася, ці вырас ён, трымалася стрыманай, чым сама гаспадыня.

— Дзіва што, пэўна ж, вырас! Я думала, што ён не выжыве, калі ўбачыла яго адразу, як ён нарадзіўся, — фру глядзела пільна і злосна болей на Вольгу, чым на хлопчыка. — Вольга нібыта зноў збіраецца стаць нявестаю. Яна так глядзіцца, што можа смела справіцца на паравой малатарні, — сказала фру здэкліва.

— Ёй трэба карміць грудзямі, ды і рызыкаўна

стаяць на скразняку каля малатарні,— умяшалася мама, бо сама Вольга не знайшла, што адказаць.

— У такім разе, можа, нам запрасіць, гм... запрасіць вас?

— Мяне завуць Гедвіг. Я таксама месяц назад нарадзіла малютку. Дзіця памерла, а я яшчэ не зусім паздаравела. Баюся, што не спраўлюся на малатарні,— мама гаварыла коратка і рашуча.

Гаспадыня трохі знізіла тон, паспачувала маме, паспрабавала ўцягнуць у агульную размову маркотную Вольгу, расхваліла яе хлопчыка, успомніла нават пра тое, як і ў яе пасля родаў аднойчы памерла дзіця.

Я непрыкметна ўцякла. Вечныя размовы пра роды! Як толькі ім не надакучыць!

А на дварэ ўсё было ўхутана такім шчытным туманам, што два яблыкі, здавалася, купаюцца проста ў воблаках.

Кава і цукар кончыліся, да палучкі аставалася яшчэ два тыдні, і мама з Вольгаю пайшлі на малатарню.

Я гэтулькі наслухалася тым часам пра паравую малатарню, што бачылася яна мне не інакш як вялізным панурым страшыдлам, якое паволі рухаецца з месца на месца, гоніць людзей на працу, пыліць, грукоча і раве.

І вось аднойчы мама разбудзіла мяне ў шэсць гадзін раніцы. Бог ты мой, як яна была адзетая! Ці яна хацела стаць такою самаю, як Вольга? На ёй была вылінялая, залатаная айчымава рубашка, старая спадніца, жывот абкручаны хусткаю, а зверху завязаны фартух з мешкавіны. Галаву шчытна аблягала вялікая касынка, завязаная на патыліцы.

— На каго ты падобная! — жажнулася я і зараўла.

— Чаго гэта яна раве? — папытаўся айчым.

— Ёй здалася, што я вельмі брыдка адзелася. Уставай, Міа, у цябе таксама ёсць клопат, ты астанешся з хлопчыкам,— сказала мама.

Тут слёзы пацяклі ручаём.

— Гэта што яшчэ за капрызы,— прабурчаў айчым. Я спалохалася і стала адзявацца.

— Яда ў буфеце. Самі мы сёння паямо ў гаспадары, але я абедам на хвіліну забягуся дахаты. Вольга таксама прыйдзе дадому, так што не зводзь у печцы агню. Хоць не, не трэба, згарыць дужа многа дроў. Ну, а цяпер варушыся, вось тваё малако.

— Ды глядзі добра дзіця. Ты такая вялікая, што павінна быць ад цябе хоць якая карысць,— дадаў айчым.

Мама маўчала. Раней яна нізашто не дазволіла б айчыму гаварыць са мною такім тонам. Гэта была маркотная раница. Няўжо яны абое супраць мяне? Цяпер я ўвесь час буду зусім адна. Яны будуць хадзіць на працу, а вярнуўшыся дахаты, удваіх ляяць мяне?! Я нават не магла піць малака і толькі ікала.

— Ты вельмі яе раздурыла,— сказаў айчым і грукнуў дзвярыма.

А мама трошкі пастаяла, узяла мяне за руку і наказала не басячыць.

— Я пайшла наймічкаю да сялян, калі мне споўнілася гэтулькі, колькі цяпер табе.

— Няпраўда, табе было адзінаццаць, ты сама гаварыла. А Вольга ніякая не сялянка! — крыкнула я.

— Адзінаццаць? Як табе не брыдка! Глядзі ў мяне!

— Ты гаварыла, што табе было адзінаццаць, калі ты пайшла наймічкаю да сялян,— хныкала я.— Мне ж толькі восем, дый я павінна выціраць за хлопчыкам. Не ўмею я выціраць! Падумай, а раптам ён памрэ, тады вінаватая буду я!

— Не памрэ. Трэба толькі закалыхваць яго, калі ён крычыць. Ну, будзь разумніца.

Ухутаная ў лахманы, мама прытуліла мяне да сябе, але мне было агідна: у такіх уборах няма чаго лезці абдымацца. І ўсё-такі яна сказала няпраўду, што ў восем гадоў пачала працаваць. Ёй было адзінаццаць, я чула гэта і ад яе і ад цёткі.

— Добра, я буду глядзець хлопчыка. Ідзі лепей, а не дык «ён» зноў раскрычыцца.

— Не смей гаварыць «ён», называй яго бацькам. Дужа смелая стала! І добра глядзі хлопчыка, зразу мела? А не дык заробіш на абаранкі,— раздражнёна сказала мама, адчуўшы, відаць, што я не ацаніла яе ласкі. Потым яна пайшла.

У дзверы тыцнула нос Вольга, ухутаная ў такія самыя лахманы, як і мама.

— Соска пад падушкаю, лямпу я прыкруціла. Ты пакуль туды не хадзі, ён цяпер будзе доўга спаць. Я спавіла яго ва ўсё чыстае. Усяго добрага. Як толькі мне заплацяць за малацьбу, я табе нешта дам.

Яна пабегла. Я чула, як, цяжка ступаючы, прайшоў яе муж. І вось я асталася адна ва ўсім доме.

Выявілася, што гэта зусім не так сумна і страшна, як я думала. Дом патануў у цішыню, напоўненую цэлым роем успамінаў пра людзей і пра падзеі, якія ўжо забыліся на новым месцы. Вярнуліся думкі пра Хану, бабулю і настаўніцу. Я спехам памылася і старанна прычасалася. Заплятаць свае доўгія валасы ў роўную прыгожую касу я не ўмела і пакінула іх незаплеценыя. Потым я нагрэла ў печцы абломак грыфеля і паспрабавала падвіць грыўку, як не раз у мяне на вачах рабіла цётка, але толькі апякла пальцы. Я прыбрала ў пакоі і сяк-так склала пасцелі. Я нібыта некага чакала, і мне падабалася, што з дому пайшлі ўсе дарослыя. Гэта было зусім новае пачуццё, якога ніколі дагэтуль я не ведала.

На пальчыках (іначай я баялася хадзіць у пакоі) прабралася я цераз цёмныя, напоўненыя ранішнім змрокам сенцы і ўвайшла да Вольгі. Там так смярдзела, што я спехам патушыла лямпу і пабегла да сябе. Я вырашыла, што ў цемені хлопчык паспіць даўжэй. Было толькі сем гадзін. Калі малы прачнецца, я перанясу яго цераз сені да нас, дарослыя пра гэта і не дазнаюцца. А перад іх прыходам занясу яго назад.

Неяк раз пасля абеду, калі Вольга пайшла ў краму, я сядзела каля яе хлопчыка і ўвесь час плакала. Але ў пакоі было так пуста, што не плакаць, мне думалася, я проста не магла.

Стол без абруса, крэсла, ложка, і болей нічога. Ні чагусенькі.

На акне вісела папера з выразанымі па краях зубчыкамі. Голая падлога, сукаватая і брудная. Толькі каля парога ляжаў мяшок. Смецця, праўда, не было. Вольга падмятала часта, тры разы на дзень, як заведзена ў сялян, дзе кухню падмятаюць пасля кожнай яды. І ўсё-такі ў пакоі было вельмі брудна.

Цагліны на пліце чорныя, патрэсканыя ад разлітага малака і малочнага супу. Але бруднай пасуды не відно. Дзве талеркі і два кубкі Вольга мыла адразу пасля яды, болей посуду ў хаце не было. Нікай аздобы, толькі некалькі наготак, якія Вольга выкапала разам з каранямі і зямлёю і пасадзіла ў бляшанку. Яны ўжо адцвілі, але на лісточках яшчэ не патух прыемны светла-зялёны колер. І як толькі выжылі такія светла-зялёныя лісткі ў гэтым непрыгожым, пустым пакоі? Гэта было ўжо зусім незразумела. Увесь запас бялізны — дзве прасціны і тры ручнікі. Яшчэ адна прасціна — брудная — ляжала на ложку. «Карлберг такі нехайны, — жалілася Вольга, — абавязкова плюхнецца пасля абеду на ложка».

«Мая шафа на бялізну», — паказвала Вольга на скрынку з-пад маргарыну, дзе складала яна пялёнкі.

У Карлбергаў не было радні, нікога, хто памог бы ім хоць чым-небудзь. А знаёмыя былі таксама бедныя, як яны самі. Гаспадары далі ім ложка і стол, а зводны Карлбергаў брат з Кольмардэна падарыў прасціны. Седзячы ў змрочным пакоі і пакалыхваючы карзіну з-пад бялізны, пастаўленую на два палазы, я ўвесь час плакала, не ведаючы чаго, а потым раптам падумала, што Вольга з мужам самі вінаватыя, што ў іх так бедна.

Я зазлавалася на іх. Не раз я чула, як бабы гаманілі між сабою: «Кожны сам павінен ладзіць сваё жыццё». Старыя ведзьмы заўсёды былі радыя папляткарыць пра маладажонаў, якім няма з чаго пачынаць супольнае жыццё. Плёткі мацнейшыя за пропаведзі, і я ненавідзела Вольгу і Карлберга за іх беднасць. Я баялася іх пакою гэтак, як баялася мамы, калі яна пераставала глядзець у нас парадку.

У той момант, калі ў пакой, ружавеючы ў агні прыкручанай лямпы, пачало цадзіцца святанне, я пачула грукат паравое машыны. Я яшчэ вастрэй адчула сваю адзіноту. Цяпер усе да аднаго занятыя толькі грукатлівым страхыдлам. І я таксама павінна даваць карысць — так сказаў айчым.

Я патушыла лямпу, запаліла ў печы і пачала мыць посуд, прыслухоўваючыся, ці не прагнуўся хлопчык; некалькі разоў спрабавала я заслаць наш вялікі ложка гэтак прыгожа, як мама, але выходзіла то крыва, то коса, і колькі я ні прыгладжвала белае пакрывала — усё было дарэмна. Нічога не выйшла і з маёю жалудоваю канапаю. Века не зачынялася, пасцель тапырылася. Я так старалася, што пот з мяне каціўся градам, але ўсё дарэмна: выходзіла няроўна і непрыгожа; і я адчула павагу да мамы, якая ўмела хораша засцілаць ложка. Трэба будзе прыгледзецца, як яна гэта робіць.

Наліўшы ў сподачак забароненай мне кавы, я вы-

піла яе, трымаючы сподачак у руцэ і элегантна адставіўшы мезенец. І зноў са мною была Хана. Я так выразна адчувала яе каля сябе, што пачала моцна гаварыць з ёю. Усеўшыся каля камоды, дзе былі схаваны лялька, паштоўкі і ракавінкі, я ўчыніла там генеральную ўборку. Ляльку я раздзела і намачыла ў тазіку ўсе яе анучы.

— А ты, Хана, памый анучы і развесь іх, каб да абеду яны высахлі, — сказала я.

Ніхто, ведама, не адказаў, але гэта мяне ані не засмуціла. У лялькі была фарфоровая галоўка, нават валасы былі з фарфору, ды гэты недахоп я хутка ліквідавала, сплёўшы над фарфоровымі валасамі вялізны парык з белых і сініх нітак, якіх бабуля навывцягвала з рознае тканіны. Я доўга думала, ці не адрэзаць пасму сваіх валасоў, але ў самы апошні момант не адважылася.

— «Вясна наступіла, лугі зацвітаюць...»

— Так хораша, — сказала Хана.

— А школе цяпер канец, я буду няньчыць хлопчыка і атрымліваць дзве кроны за месяц.

Хана ўзрадавалася.

— Можаш расказаць пра гэта фрэкен.

Дзве кроны бачыліся мне вяршыняю багацця, цэлаю кучаю грошай, і калі мама, бывала, гаварыла: «У мяне ёсць некалькі кронаў», — мне здавалася, што мінула ўсё наша гора. Але варта было ёй сказаць, што ў яе асталося ўсяго пяць эрэ, як мне адразу мроілася, што набліжаецца страшная хмара, якая нясе з сабою голад і нямытыя фартухі. Брудна-жоўтая манетка на пяць эрэ здавалася зусім драбязою — не верылася, што яна ўвогуле мае нейкую каштоўнасць.

Недзе далёка грукатала паравая машына, ішоў час, але цяпер са мною была мая фрэкен. Яна сядзела на жалудовай канапе, і я чытала ёй уголас:

Хлопчык Ганс адзін раз
Збіраў ракавінкі каля мора,
Ён босы хадзіў, бедалага,
Па гарачым пяску з сваім горам...

Я ўсё чытала і дайшла ўжо амаль да сярэдзіны кнігі. Фантазія несла мяне ўсё далей і далей. І вось я ўжо ў хольмстадскай школе, стаю каля настаўнічынага стала і чытаю дзецям вершы.

Фрэкен слухае, і, калі я пачынаю чытаць пра Піку Маці, на вочы ў яе набягаюць слёзы.

Сама я зусім не любіла Піку Маці. Можа, якраз таму, што мама лічыла яго незвычайна добрым. Мне ён здаваўся прыдуманым. «Яго не спакушаюць ласункі і строі, ён любіць бабулю і дзядулю...» Гэта заўсёды гучала як дакор. Але ў мяне ж не было ні бабулі, ні дзядулі — бабуля ў мяне не родная. Піку, ведама, было проста, суправаджаючы генерала да караля ў Стакгольм і ўплятаючы там пшанічныя аладкі, прынесці потым некалькі штук бабулі і дзядулю і не быць такім грубым, як другія галодныя дзеці. Я лічыла яго дурнем. Але фрэкен, як і мама, любіла Піку Маці. Вось чаму я прачытала ўсё гэта доўгае апавяданне два разы засаб.

Пра шасціднёвага хлопчыка, які ляжаў у карзіне з-пад бялізны па другі бок сенцаў, я зноў забылася. Свет мой раптам стаў цікавы і шматлюдны, поўны таямніц і незвычайных магчымасцяў — гэта ж першы раз у жыцці я асталася адна ў цэлым доме. Зусім адна, і ніхто мяне не чуе, ніхто мяне не пільнуе, ніхто мяне не перапыніць. Цяпер я магу добра разгледзець гіпсавага хлопчыка і паказаць яго Хане.

Я выявіла новы свет, даўным-даўно ўжо адкрыты, без якога людзі наўрад ці змаглі б пра жыццё жыццё да канца. Гэты свет мы носім у саміх сабе. Гэта свет фантазіі. Свет, які зліваецца з сонцам, месяцам і зоркамі, дрэвамі, галасамі і малюнкамі. Свет, у якім мы

заўсёды можам пабыць сярод тых, каго любім найбольш сярод патаемных сяброў, якіх ніколі не паказваеш чужым людзям, бо яны так лёгка знаходзяць недахопы ў тых, каго мы любім.

Грукат паравое машыны раптам сціх, і я пачула крык, які адразу разбурыў мой фантастычны свет і прымусіў мяне адкінуць ляльку і кнігі і стрымгалоў кінуцца ў Вольжын пакой.

А там ляжаў хлопчык і крычаў хрыплым, агідным голасам. Твар яго зусім пасінеў, мусіць, крычаў ён даўно. Я кінулася назад — паглядзець на ходзікі, бабулін гасцінец. Яны паказвалі палавіну дзесятай. Дзякуй богу, гэта яшчэ не абед, проста перапынак на снеданне.

Я вярнулася да хлопчыка.

У пакоі было холадна і сыра, пахла канюшняю, кіслым малаком і пялёнкамі. Ён быў нахштальт кладоўкі, дзе выпадкова забыліся карзіну з-пад бялізны з дзіцем. У такім будынку звычайна пакідаюць рыдлёўкі, ламы, лейкі, трымаюць курэй і ўсялякі хлам.

Я з усяе сілы разгушквала карзіну, але хлопчык не змаўкаў. Браць яго на рукі мне было забаронена. Тады я трошкі расхінула пялёнкі, павярнула маленькі камячок на бок і ўбачыла, як па патыліцы ў дзіцяці пабеглі два вялізныя клапы. Тоненькая шыйка пачырванела ад укусаў. Як толькі я павярнула дзіця і клапы ўцяклі, хлопчык адразу сціх. Час ад часу ён пачынаў ікаць, але я калыхала і спявала так нястомна, што ў яго, відаць, закружылася галава, і ён заснуў.

Сухіх дроў у печцы не было, і я пайшла да нас па трэскі. Айчыным клапаціўся пра дровы, калі быў дома, і маме не даводзілася з імі важдатца. Ён калоў іх і сам насіў у хату, а ў нядзелю хадзіў у лес па галлё. Усе суседзі лічылі, што ў Гедвіг вельмі добры муж. Карлберг амаль ніколі не калоў дроў. Вольга сама ка-

лола і насіла іх. У тутэйшых мясцінах нарыхтоўка дроў лічылася «жаночаю работаю».

Я распаліла агонь у старой печы, на якой таксама было выбіта: «Емістасць — 4». Хлопчык спаў. Я выйшла на пальчыках.

Я доўга стаяла на ганку, прываставіўшы адну руку да вачэй, а другую — да вуха, прыслухоўваючыся, ці працуе малатарня. Здаецца, я нават трохі выпнула жывот — так заўсёды рабілі гарадскія жанчыны. Астаўшыся гаспадыняю ў доме, я старанна выконвала ролю гарадское дамы. Я не раз бачыла, як, выйшаўшы на ганак, яны прыкладвалі руку да вачэй, нібыта ім шкодзіла святло, быццам яны толькі што выпаўзлі са старажытных пячор. Ці свяціла сонца, ці ішоў дождж, рука была прыслонена да вачэй, а жывот, вялікі ці маленькі, усё роўна выпучаны.

Я была так паглынутая сваёю роляю, што не заўважыла, як прайшоў каля мяне дзед, і раптам далёка наперадзе ўбачыла яго спіну. Тут я спалохалася і ўцякла ў хату. Я заўсёды баялася дзядоў. Я з практыкі ведала, што дзяды — гэта тытунь, гарэлка, лаянка, злосць. Не кажучы ўжо пра іншыя, яшчэ горшыя справы. Бабулі лепшыя, яны па крайняй меры іншы раз завязваюць чыстыя фартухі і прасаваныя касынкі, дый яны не жуюць тытуню.

Я замкнула дзверы на засаўку і пастаяла, прыслухоўваючыся. Зноў загрукатала малатарня, і мне стала спакайней. Небяспека мінулася. Наперадзе некалькі гадзін поўнае адзіноты. Я зусім забылася, што мне загадана ўвесь час быць каля дзіцяці. Скрозь лёгкі лістападаўскі туман прасвечвала сонца, адзін прамень упаў на хлопчыка з жабаю, і я першы раз убачыла, што ў гіпсавага хлопчыка зусім няма вачэй. Гэта ўжо нейкае ашуканства. Ён — нішто. Я ўзялася мыць ляльчын адзевак, успомніла майстраву дачку Ганну і з усяе сілы пачала лаяць яе:

— Эх ты, мурза! Паглядзі, якая ў цябе брудная лялька! З цябе людзей не будзе, ты нават дзяцей абмыць не можаш!

Потым прыйшла на памяць нейкая чутая песенька.

Словы былі такія брыдка, што я нізашто не асме-лілася б спяваць яе пры маме.

Нацягнуўшы над печкаю вяроўку, каб развесіць вымытыя анучы, я заспявала на ўсё горла: «Не засму-чайся, малютка Лота, ты сёння будзеш спаць са мною...» Потым я залезла на крэсла, каб дастаць вяроўку і развесіць анучы,— печку нагрэла я дачырвана,— і, стоячы на крэсле, праспявала ўсю песеньку ад пачатку да канца. Я адчувала сябе то артысткаю цырка, то актрысаю з рабочага саюза ў Норчэпінзе. Гэтак, не злазячы з крэсла, выканалала я многа песенек. Адну, гвардзейскую, з якое ведала я толькі адзін куплет, я праспявала некалькі разоў засаб.

Раптам у дзверы забарабанілі.

— Адчыні, брыдкае дзеўчаныя! — пачула я мамін голас.

Ад перапалоху я ніяк не магла злезці з крэсла і ўсё стаяла на ім, а мама грукала і сварылася.

— Ты напалохала яе, Гедвіг,— пачула я Вольжын голас.— Хлопчык спіць, печка ў мяне цепліцца. Яна ўсё парабіла.

Не бяды, што яна спявае такія песні, яна іх усё роўна не разумее. Мабыць, наслухалася, як гарлапанняць нашы парабкі. Такое лёгка завучваецца!

— Такая дзявуля, пасаромелася б, ёй жа восем гадоў,— адказала мама сярдзітым голасам.— Ды адчыні ж ты!

Я злезла з крэсла і адчыніла дзверы.

— Ну і гарачыня! Я ж не казалы табе паліць у печы. І што гэта за песенькі ты выспеўваеш? Такія прыгожыя, што проста перад людзьмі брыдка. Ніколі не падумала б, што ты такое брыдкае дзеўчо. Нашто ты

слухаеш гэту брыду, хто цябе навучыў? Прызнавайся, а не дык я табе пакажу!

І няхай бы пасекла мяне мама на кавалкі, я ўсё роўна не магла б сказаць, ад каго пераняла гэтыя песенькі. Многія спяваў п'яны айчыым і яго таварышы. Дзядзька, хоць і не піў, таксама часцяком спяваў брыдкія песенькі. А некаторыя я чула на вуліцах, і мне проста спадабаўся іх матыў. Пра словы я ведала, што яны брыдкія і пры дарослых лепей іх не спяваць, але знарок мяне ніхто не вучыў.

— Ці скажаш ты нарэшце?

— Яны заўсёды так спяваюць.

— Хто гэта «яны»? Не надумайся хлусіць!

— Твой брат і дзя... і тата.

Мама пакінула гэтую слізкую тэму.

— Божа мой! Ты змыліла траха не цэлы брус мыла! Цябе толькі пакінь адну! Я і не ведала, што ты такая пустая!

Я маўчала. Толькі цяпер я зразумела, колькі нарабіла глупства. Я не павінна была гуляць. Мяне пакінулі працаваць, глядзець дзіця, прыбраць у пакоі, трымаць парадак. Мне не трэба было гаварыць з Ханаю. Ах, зусім жа не было ні Ханы, ні настаўніцы, і паспрабуй растлумач маме, што мне здалося, нібыта прыйшла Хана. Мама, ведама, пачне сварыцца; лепей бы ўжо яна хутчэй зноў пайшла.

— Машына зламалася, сёння мы болей не пойдзем малаціць. Прынясі дроў!

Я завязала фартух з мешкавіны, шарсцяную хустку на галаву і паволі пайшла да дзвярэй. Звычайна, калі мама моцна насварыцца на мяне, яна становіцца вельмі добрая, абавязкова пагладзіць па шчацэ ці яшчэ як-небудзь прылашчыць. Але цяпер яна гэтага не зрабіла. Моўчкі расшпільвала яна непрыгожую мужчынскую блузу, пільна ўгледзеўшыся некуды ўбок, сур'ёзная і засмучаная. Мяне агарнула туга. Было чутно,

як за сцяною спявае Вольга. Я асцярожна адчыніла дзверы ў яе пакой.

Яна сядзела, мурлыкаючы нешта сабе пад нос, і карміла грудзямі хлопчыка. Яна мне здалася вельмі сімпатычнаю. У пакоі было ўжо не так страшна, як дагэтуль. Не, цяпер я тут пачувалася лепей, чым дома.

— Ён трошкі пакрычаў, бо яго кусалі два клапаы, а так ён быў зусім паслухмяны,— прашаптала я.

Вольга кіўнула, потым зрабіла мне знак падысці.

— Табе ўляцела? — шапнула яна. Я махнула галавою.

Яна прыцягнула мяне яшчэ бліжэй і пагладзіла па шчацэ. Ад яе смярдзела кіслым малаком, але я старалася не чуць гэтага. Я была такая растрывожаная, што мяне цешыла любая ласка. Калі свет раптам становіцца шэры і жорсткі, бываеш удзячны і сабаку, які цёплым языком лізне табе ў твар.

— Не вялікая бяда, што ты спявала гэтыя песенькі, але болей ты іх ніколі не спявай. А цяпер ідзі і прынясі дроў,— сказала Вольга.

Я выправілася да павеці. На душы стала трошкі лягчэй.

Так ганебна закончыўся мой першы дзень на службе ў чужых людзей. Да раніцы малатарню адрамантавалі, і цяпер ужо мама сама прапанавала перанесці хлопчыка ў наш пакой.

Усе ўжо пайшлі, а мама ў тую раніцу доўга яшчэ аставалася дома — выганяла з карзіны з-пад бялізны клапаў. Яна пільна агледзела хлопчыка, распавіла яго, нібыта хацела праверыць, ці добра Вольга яго спавіла. Але хлопчык быў такі сухі і чысценькі, так густа змазаны часночным настоем, што пах часнаку ішоў па ўсім пакоі. Вольга рабіла ўсё так, як мама яе вучыла. Мусіць, гэта спадабалася маме, бо яна яшчэ некалькі мінут трымала хлопчыка на каленях, не ўвертаючы ў

п'ялёнкі і асцярожна патузваючы яго за пальчыкі. Яна заўважыла, што ён стаў кругленькі, як маленькі парсючок. І тут ён пырнуў проста ёй у твар цёплым струменьчыкам, і мама засмяялася.

— Ну вось, цяпер усё ў парадку,— сказала яна, выціраючыся фартухом.— Цяпер ён будзе ўсю раніцу ляжаць сухі і паслухмяны.— Яна спавіла яго і паклала ў карзіну.

Вось як? Яму ўсё так проста абышлося, хоць ён трапіў ёй проста ў твар! Мама толькі засмяялася і выцерлася, нават не памыўшыся з мылам? А што мне было за песенькі?! Няўжо гэта толькі таму, што я вялікая?

Ну але, цяпер я вялікая; праўда, яшчэ не такая вялікая, як мама, але даволі дарослая, каб за ўсё атрымліваць наганяй. Дарослыя спяваюць брыдкія песенькі, ім за гэта нічога не бывае, маленькіх не караюць, што яны пырскаюць у твар... Канешне, хлапчаны зусім маленькае, але ўсё-такі маме варта было б меней сварыцца на мяне і хоць трошачкі зазваць на хлопчыка. Потым яна зноў пайшла, сказаўшы толькі «бывай здаровая», і нават не падумала прыгалубіць мяне. Замест гэтага яна яшчэ раз нагнулася над карзінаю з-пад бялізны: «Бывай здаровы, маленькі парсючок, спі спакойна»,— і падапхнула пад дзіця нейкую анучу.

Ад рэўнасці ў мяне мову адняло. Я не развіталася з мамаю, чула сябе пагана і не магла глядзець не толькі на хлапчаны, але і на маму. Абавязкова раскажу Вользе, што яна правярала, ці акуратна спавітае дзіця!

Ды вось развіднелася, лямпа патухла, і ў марозным лістападаўскім небе заззяла сонца. Яно глядзела проста ў наш пакой на белую сценку печкі, і ад гэтага намалёваных сінькаю кветкі сталі такія прыгожыя, а ўсё навокал — такое светлае і святочнае, што, забыўшыся на ўсе свае засмучэнні, я зноў пачала ўчарашнюю гульню. У мяне зноў паявілася процьма тавары-

шаў, я моцна гаварыла сама з сабою, потым выбегла на двор і паспрабавала збіць непакорныя яблыкі, а калі ўяўная Хана палезла па іх, крычала, каб яна не звалілася з дрэва.

Хлопчык праспаў усю раніцу, і калі полуднем забеглі на хвіліну Вольга з мамаю, дык вельмі мяне хвалілі. Вольга аддала мне дзве скібкі булкі, што прыхавала раніцаю ад кавы. Булка была чэрствая, крышылася, але была мне дарэчы: у нашым буфеце з кожным днём усё болей пусцела.

Мама непрыхільна паглядзела на булку, але прамаўчала.

Маё «мацяринства» прадаўжалася ўжо два тыдні, і я пакрысе стала прывыкаць да таго, што мне трэба клапаціцца пра дзіця. Ішлі дні за днямі; вечарам, запыленыя, да смерці стомленыя, з ахрыплымі ад пылу галасамі, приходзілі дарослыя. Яны пракліналі гумно, якое стаяла вельмі далёка ад малатарні, і гаспадара машыны, які падганяў іх, як шалёны наглядчык. Набліжаліся каляды, а яму трэба было паспець яшчэ на некалькі хутароў.

На кухні ў гаспадарскім доме ў карзінах з-пад бялізны ляжала двое спавітых дзяцей: іх мацяркі працавалі на малатарні. У гэтыя дні гаспадыня з сваёю служанкаю варылі страву амаль на ўвесь хутар і, апрача таго, кармілі жывёлу. Тым жанчынам, у якіх былі каровы, даводзілася даць іх досвета, перад малацьбою, і позна вечарам. Калі гаспадар пачаў карміць малацьбітоў, усе выказалі жаданне пайсці да яго на падзёншчыну. Жонкам парабкаў было шчасцем хоць на нейкі час збавіцца ад варыва вечных малочных крупнікаў і садзіцца за гатовы стол. Гэта напамінала пра «бесклапотныя» часы, калі яны не былі яшчэ замужам. Як ні цяжка жывецца сялянскай жанчыне, парабкам яшчэ горай; яны так гаруюць, жывуць так бедна, што нават малатарня здаецца ім нейкаю прасветлінаю: няхай са-

бе нясе яна стомленасць і зморанасць, але яна абяцае абед у гаспадара.

Вечарамі, вярнуўшыся дахаты, Вольга спявала, хоць у яе з грудзей цякло малако, а ў скронях стукала ад вечнага болю галавы.

Апошнія дні малацьбы сталі мне асабліва цяжкія.

Есці не было чаго. Трошкі малака і хлеб, намазаны цукровым сіропам,— вось і ўсё. Сіропу — гасцінец маме колішняй гаспадыні — асталося толькі на донцы, бо поўную шклянку мама наліла Вользе.

У вачах маіх стаялі боханы хлеба, студзень, салёныя гуркі, горкі рассыпісты сыр, які прадаваўся ў горадзе па дваццаць пяць эрэ за кілаграм. Усё гэта звычайна прыносіў з сабою айчым, калі піў у карчме «Іонпі-да-дна» і, вяртаючыся дахаты, хацеў задобрыць нас.

Калі надаралася выгадная падзённая праца, мама таксама купляла такія далікатэсы. У апошнія дні работы паравое малатарні я часцяком частавала сваіх уяўных таварышаў уяўнымі салёнымі гуркамі і студзенем. Тут нічога падобнага не бывала нават у краме, якая, дарэчы, стаяла за некалькі кіламетраў ад хутара, амаль каля самай чыгуначнай станцыі.

Там, апрача амерыканскага сала і ляжалае кілбасы, цвёрдае, што камень, якую нельга было есці нават смажаную, нічога не было. Адноўчы Вольга купіла кілбасы і дала мне крышанчык, але я так і не змагла яе пажаваць. Хлеб у краме зусім не прадаваўся: ні адзін чалавек у тутэйшых мясцінах яго не купляў.

Нават пасёлак індыўідуальных забудоўшчыкаў я ўспамінала цяпер з радасцю. Там жыў пекар, які хацеў ажаніцца з мамаю, і, каб выказаць пашану да яе, пасылаў боханы хлеба. Мне вельмі падабалася тое, што ён хацеў ажаніцца з ёю. Жыццё ад гэтага здавалася трывалейшым: удача і няўдача залежалі не толькі ад айчыма. Але мама і глядзець на пекара не хацела, а

дазнаўшыся, што ён, калі бывае п'яны, месіць цеста нагамі, сказала, што заявіць на яго ў паліцыю.

А яшчэ была ў мяне там гаспадыня крамы. Яна ведала маю слабасць і, калі хацела, каб я што-небудзь ёй памагла, давала мне некалькі штук ледзянцоў.

А тут людзі заўсёды чакалі палучкі, а калі грошы нарэшце выдавалі, на іх не было чаго купіць. Мама зноў стала незвычайна акуратная: я хадзіла цяпер толькі ў чыстых фартухах, а ў галаве не было ніводнае вошы. Але каму ўсё гэта патрэбна, калі тут нават пагуляць няма з кім! Ніхто і ўвагі не звяртаў на тое, які ў мяне выгляд. У жыцці заўсёды ўсё выходзіць неяк няскладна. Вось калі б я была чыста і хораша ўбраная, калі мы жылі ў патачным дамку, я з самага пачатку падружылася б з дзецьмі, а гаспадыніна дачка гуляла б са мною, не чакаючы, пакуль у мяне паявіцца новая сукенка. Але тады мама нічога не магла рабіць, і сукенка ляжала няшытая амаль да самага пераезду ў гэту чорную вясковую глухамань.

Апошнія словы сказала я ўслых. Адзін раз я чула, як айчым казаў Вольжынаму мужу:

— Жывём тут, у гэтай чорнай вяскавай глухамані...

Тае раніцы, калі паравае малатарня выправілася нарэшце далей, мама не разбудзіла мяне. Яна таксама не ўставала з пасцелі, хоць айчым даўно ўжо пайшоў на канюшню. Ён сам зацепіў пліту і нагрэў нейкага пойла, вельмі мала падобнага на каву. Звычайна мама падпражвала жыта, але сёння павінны былі выдаць жалаванне парабкам і ёй за працу на малатарні. А вечарам мама з айчымам збіраліся ў краму. Мама ляжала ў пасцелі. Убачыўшы, што я прагнулася, яна папрасіла мяне ўстаць і падкінуць дроў у печку. Яна так ахрыпла, што гаварыла толькі шэптам.

У сенцах пачулася цяжкая айчымава хада. Ён пры-

нёс малако: мы атрымлівалі яго кожнае раніцы ў палавіне сёмай.

— Не трэба ўставаць, Гедвіг, я паем малака з хлебам,— сказаў ён.

Нічога другога ўсё роўна не было.

— А ты старайся памагай маме, яна прастудзілася на малатарні. Ты ўжо зусім вялікая, павінна даваць хоць якую карысць,— сказаў ён.

Мама маўчала. Я ціха адзелася. Вельмі хацелася плакаць.

— Вольга абяцала мне заплаціць за тое, што я няньчыла яе хлопчыка,— паспрабавала я напамінь пра тое, што таксама працавала апошнія чатырнаццаць дзён, дарма што не прастудзілася.

— Гэта кляча? У іх саміх нічога няма, не па кішэні ім плаціць табе. Ды за гэта і не варта плаціць,— сказаў айчым.

Варта ці не варта, але я ведала, што Вольга хоць што-небудзь мне дасць. Чаму я павінна забаўляцца з яе хлопчыкам і нічога за гэта не атрымліваць? Вользе з мамаю дык заплацілі за малацьбу.

— Не, не, я ведаю,— прахрыпела мама з пасцелі.— Я сама заўсёды плаціла дзецям, калі яны няньчылі маё дзіця. Іх мацяркі патрабавалі, каб ім плацілі. Не будзь несправядлівы, у дзяўчынкі ёсць усе падставы атрымаць грошы.

Ну вось, нарэшце зноў паявілася мая справядлівая мама. Ва ўсякім разе, яна за мяне, хоць была ўвесь час такая ласкавая з Вольжыным хлопчыкам.

— Маўчала б, калі не можаш гаварыць. От гэтыя бабы мне,— сказаў айчым.

— Заткніся! — прашаптала мама, збіраючыся ўскочыць.

— Ляжы! І не раздурвай болей дзяўчынкі, павінна ж яна навучыцца даваць хоць трохі карысці,— сказаў айчым.

— Не твой клопат,— прашаптала мама, а айчым зноў грукнуў дзвярима.

Мне ўсё гэта пачынала падабацца: здаецца, мы зноў становімся блізкія з мамаю.

— Я аддам табе ўсё, што атрымаю ад Вольгі,— прапанавала я.

— Вольга вельмі добрая, але яна такая бедная! Ты не павінна браць у яе болей за дваццаць пяць эрэ,— сказала мама.

— Я вазьму толькі дзесяць эрэ,— адказала я.

— Не, дваццаць пяць ты можаш узяць у яе. Якраз хопіць на новы каснік.

Вечарам Карлберг даў мне цэлую крону, а калі на другі дзень Вольга вярнулася з крамы і зайшла да нас па хлопчыка, то падала мне маленькі пакецік. У ім быў шырокі сіні каснік — цэлы метр.

Ніколі ў жыцці я не атрымлівала такога прыгожага дарунка і гэтулькі грошай. Сіні каснік быў першым новым, праўдзівым падарункам ад чужых людзей, хоць была ў мяне «заможная» радня.

І прынесла мне гэты гасцінец тая самая Вольга, якая выразала шторы на свае вокны з паперы!

Разгарнуўшы пакецік і ўбачыўшы каснік, я расплакалася. У дзяцінстве я заўсёды плакала, калі са мною здаралася нешта добрае. Слёзы тады ліліся вельмі лёгка. Затое калі здаралася што-небудзь непрыемнае ці калі мяне білі, вочы мае аставаліся сухія. Іншы раз мама шалела ад таго, што я не плачу, калі мяне б'юць, і біла яшчэ мацней, прыгаворваючы, што я турмы не міну, калі вырасту, бо ніякія пабоі на мяне не дзейнічаюць. Калі я чула свіст розгі, мяне разбірала занадта вялікая злосць, каб плакаць, мне хацелася толькі даць здачы.

Калі Вольга ўбачыла ў мяне на вачах слёзы, тоўстыя чырвоныя губы ў яе задрыжалі, яна пагладзіла мяне па шчацэ, узяла свайго хлопчыка і пайшла. Не

так багата часу прайшло з тае пары, калі яна сама заплятала ў косы каснікі. Можа, ніколі каснікоў ёй не дарылі?

— Ты нават дзякуй не сказала Вользе. Не разумею, што з табою,— прашаптала мама, якая не збавілася яшчэ ад хрыпаты.

— Падзякавала,— адказала я ціха.

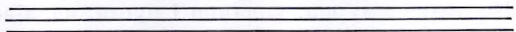
Айчым таксама лічыў, што добра мне заплацілі.

— Я пазычу ў цябе, калі астануся без тытуню,— пажартаваў ён.

Мне ён быў праціўны. Дый мама, калі зарагатала ад яго жарту, не лепшая. Тытунь, ашуканства і вечныя насмешкі з другіх!

Ці ладзілі яны адно з адным, ці біліся, проці мяне яны заўсёды выступалі разам.

Але хутка я сама змагу пра сябе паклапаціцца!

Аднойчы — быў пачатак снежня — яблыкі зніклі з дрэва. Дзень выдаўся марозны, але без снегу. Я абшукала ўсё наўкруга, шнарыла нават там, куды яблыкі ніяк не маглі ўпасці. Яблыкаў не было. Я пасінула ад холаду, з носа ў мяне цякло.

— Ты згубіла што-небудзь? — хутаючыся ў старую куртку, папыталася Вольга, таксама пасіная ад холаду.

— Не-е!

— Што ты шукаеш, згубіла што-небудзь? — пытаецца мама; яна хоча, каб я памагла ёй парэзаць ануцы на палавікі.

— Не-е!

— Тады прынясі дроў і памажы мне ўправіцца з палавікамі. А потым узялася б ты лепей за кнігу, гля-

дзі — развучышыся чытаць і пісаць, а вясною табе зноў ісці ў школу.

Я прынесла дроў.

— Мне жывот баліць,— сказала я, прывалокшы адно бярэмя, і зноў выйшла на двор.

Я поўзала па зямлі, расхінала рукамі мёрзлую траву, не звяртаючы ўвагі на айчыма і Вольжынага мужа, якія стаялі каля ганка, сплёўваючы тытунь,— яблыкі як у ваду канулі.

Далей я ўжо не асмельвалася аставацца на дварэ, пара было вяртацца дахаты. Відаць, нехта згледзеў яблыкі і ўкраў іх. А я думала, што яблыкі дастануцца мне. Яны ж раслі проста на дварэ: ні плота, ні лаўкі паблізу.

Сядзячы на жалудовай канапе, я спрабавала заняцца абрэзкамі. Мама дала мне тоненькі зношаны фартух, яго лёгка рэзаць, але нажніцы ледзь-ледзь кратаюцца ў мяне ў руках.

Час яшчэ ранні. На пліце варыцца бульба на абед. На дварэ хмурна, холадна і пуста, надзіва пуста з таго часу, як зніклі яблыкі. У пакоі цёпла ад агню, на якім кіпіць бульба, і таксама пуста. Мама ўсё стрыжэ і стрыжэ нажніцамі, як тая ўпартая бабуля, якая нават у вадзе паказвала, як трэба стрыгчы авёс, пакуль дзед яе не ўтапіў.

«Ну, бабуля, згодзішся ты нарэшце, што авёс жнуць?» — папытаўся дзед. «Не, стрыгуць»,— адказвала бабуля. Дзед даў ёй грымака. Але бабуля не пераставала крычаць: «Стрыгуць, стрыгуць!» Тады дзед павалок яе да мора і апусціў да пояса ў ваду. «Скажаш цяпер, што авёс жнуць?» — «Стрыгуць, стрыгуць!» Дзед апусціў яе ў мора да шыі. «Стрыгуць!» — сказала бабуля. Дзед апусціў яе ў ваду з галавою (бр-р! я часта спрабавала ў тазе, як ёй было тады), але бабуля высунула з вады два пальцы і стала паказваць імі, як стрыгуць. Тады дзед зазлаваўся і ўтапіў бабулю.

Па праўдзе кажучы, чым часцей я чула гэтую казку, тым болей падабалася мне ўпартая старая. Далёка не кожны згодзіцца хутчэй памерці, чым адмовіцца ад сваіх слоў,— гэта я добра ведала.

Мама сядзіць напроці мяне і ўсё рэжа старызну, ад каструлі ідзе непрыемны пах — мусіць, трапіла туды гнілая бульбіна; ачышчаныя селядцы ляжаць на талерцы. А на дварэ холадна і пуста.

— Паспрабуй прызапась чаго да каляд... Яму ўжо зноў спатрэбіліся новыя рукавіцы і новая пуга. Тытунь ён жуе, як кабыла сена, з таго часу, як мы сюды прыехалі, і боты ў яго знасіліся,— кажа мама, не перастаючы працаваць.

Я ведаю, што яна не чакае адказу, ды ці не ўсё роўна мне, што будзе на каляды.

З-за сцяны чуён Вольжын голас, яна закалыхвае сына ў сваім пакоі.

Айчым і праўда вечна жуе тытунь. Паўкіло на тыдзень. У мяне ўжо сабралася пяць вялікіх лістоў фольгі, у якую ўвертаюць пачкі тытуню. Я іх прыхавала на каляды на ёлку.

— Атрымліваю дваццаць кронаў за месяц за дойку кароў, а седзімо на адной бульбе. Нават на парася ўзбіцца не магу. Сілы ў мяне болей няма,— сказала мама, перапыняючы працу, каб устаць і адцадзіць бульбу.— На свята ён абавязкова будзе патрабаваць тры літры гарэлкі — гэта ўжо тры кроны пяцьдзесят эрэ. Вось і давядзецца і на каляды есці селядца з бульбаю.— І яна зноў узялася рэзаць.

— Няма горшага жыцця, як у вёсцы: прадукты дарагія, а заробкаў ніякіх.

— І дзяцей зусім няма,— памагла і я ёй.

— Ага, і дзяцей няма... Ты гэтак марудна рэжаш, Міа. Трэба спяшацца, бабуля прыедзе на каляды; калі мы паспеем нарэзаць ануч, нам перападзе крона-другая.

— А калі будуць каляды?

— Праз тры тыдні.

Гэта было так не сора, што я адразу страціла ўсякую цікавасць да калядаў. На дварэ, як і дагэтуль, хмурна і холадна, дома тая самая беднасць і нязменная бульба.

— Фіранак не памыеш, бо адразу рассыплюцца, трэба было б фестоны выразаць з паперы, як у Вольгі, і павесіць на вокны. Але тут не знойдзеш і шматка добрай паперы. А ў горад басанож не паедзеш. Трыццаць кіламетраў — не рукою падаць.

На душы ў мяне станавілася ўсё маркотней. За акном гайдаліся асірацелыя галіны, а побач сядзела мама, якая рэзала і рэзала анучы і не бачыла вакол нічога, апрача клопату і гора.

Стукнуўшы нажніцамі па жалудах з такою сілаю, што яны затрашчалі, я шпурнула нажніцы на кучу ануч і загаласіла.

— Што з табою, Міа? Ды не плач жа так. Пакінь анучы, ідзі пагуляй з лялькаю, — у маміным голасе гучала раскаянне.

— Яны ўзялі мае яблыкі, — галасіла я, закрывшы твар фартухом.

— Твае яблыкі? Злітуйся божа, якія яблыкі, дзіцятка? Ці пры сваім ты розуме? Зрэшты, чаго дзівіцца. У парабкаў заўсёды куча дзяцей, а тут, як на злосць, ніводнага дзіцяці. Але што зробіш, пацярпі да вясны, потым пойдзеш у школу. А ўвогуле я шкадую, што мы перабраліся сюды. Што ж гэта за яблыкі? Яны табе, напэўна, прысніліся.

— Не, яны раслі на дрэве, — усхліпнула я з-пад фартуха, — а ўночы іх укралі.

На гэтыя два яблыкі ніхто з дарослых не кінуў увагі, і мама таксама іх не заўважыла.

Тут увайшла Вольга, каб папрасіць лыжку солі.

— Чаго ты плачаш, Міа?

Мама расказала ёй прычыну маіх слёз.

— Ды яблыкаў з гэтага дрэва нельга есці, Міа, яны зусім кіслыя. А ўпалі яны самі, бо згнілі. Пашукай добранька, і ты знойдзеш асяродкі. Падмарозіла, вось яны і ўпалі. Але затое ў гаспадара прызапашана цэлая бочка яблыкаў, на каляды ён раздасць іх парабкам, і табе таксама дадуць калядны яблык. А да каляд усяго тры тыдні.

— Ёй тут маркотна, вось і выдумляе яна ўсё-ўсялякае, — сказала мама.

— Калі б вы дазволілі, Гедвіг (Вольга ніяк не прывыкне гаварыць маме «ты»), я ахвотна ўзяла б дзяўчынку з сабою ў нядзелю. Мы папрасілі каня ў гаспадара і паедзем да Карлбергавага брата, ён жыве ў Кольмардэне. У яго адзінаццаць дзяцей, і дзяўчыны будзе пагуляць з кім хоць дзянёк.

Я перастала плакаць. Вольга здалася мне харашэйшаю за сонейка, хоць гэта быў адзін з яе блякіх дзён, калі яна разгульвала такою мурзаю: непрычасаная, нямытая, у чорнай ад броду сарочцы. Спадніцу яна надзела, але была голая амаль да пояса, калі не лічыць гэтай бруднай сарочкі з абарванымі рукавамі. Даводзілася толькі дзівіцца, як яна не прастудзіцца ў такім адзеўку. Панчоха на ёй таксама не было, збітыя драўляныя чаравікі надзеты проста на босую нагу. Каса растрапалася, як у той дзень, калі я яе ўбачыла першы раз. Твар жаўтлява-бледны, бо сыноч хутка рос і разпораз ссаў яе, а на гэтым твары вылучаліся крывавачырвоныя вялікія губы. Можна было падумаць, што гэта нейкая хвароба. Здавалася, што яны распухлыя і скурка на іх злузалася, нібыта да іх прыліла ўся кроў з яе змардаванага цела. На гэтых поўных, пажадлівых, быццам акрываўленых губах застылі нясмелыя, нявыказаныя пытанні.

Мама з Вольгаю пагаманілі пра сёе-тое.

— Дарэмна ты ходзіш у адной сарочцы, Вольга.

Старасць прыйдзе, пашкадуеш пра гэта. Хіба можна раницаю выскокваць галяком у халодныя сенцы?

— Мы прачынаемся позна, а мне трэба паспець зварыць каву Карлбергу.

Тады мама нахілілася да Вольгі і сказала, панізіўшы голас:

— Не бегай у сарочцы, Вольга. Ты ж нядаўна выйшла замуж, ты раздурыш мужа і надакучыш яму, глядзі сябе трошкі.

— Карлберг не глядзіць на гэта,— адказала Вольга, зачырванеўшыся.

— Глядзіць, павер мне. Ён увесь час бачыць цябе босую і з голымі рукамі. Калі не будзеш глядзець сябе, ён стане зазірацца на другіх.

— У мяне няма чаго надзець, апрача гэтых лахманоў. Дый Карлберг сам таксама разгульвае ўвесь час у адной рубашцы, а ўночы спіць і зусім раздзеты! — Вольга выпрастала сутулую спіну.

— Усё роўна, не прывучай мужа да свае галізны; я не раз бачыла, чым усё канчаецца, калі жанчына не глядзіць сябе, выйшаўшы замуж.

— Ды ён жа нічога, нічагусенькі не разумее, ён нават не заўважае, ці надзета на мне што-небудзь! Ён засынае адразу, як толькі ляжа, дый днём сноўдаецца нібыта ў сне. А калі я надзену што-небудзь новае, ён вылуплівае на мяне вочы і сварыцца,— з горыччу сказала Вольга і, узяўшы солі, выйшла.

Мне здавалася, што мама робіць няправільна, гаворачы такое Вользе. Я і сама рада была б не адзявацца раницаю — вельмі ўжо сумны гэты занятак.

Цэлая бочка яблыкаў, і яшчэ тры тыдні чакаць, пакуль яе адчыняць! Вечна даводзіцца чакаць. Гэта ўсё Ісус так марудна адлічвае час. Хацелася б мне ведаць, дзе ў іх гэтая бочка? Я рэжу і рэжу старэнькі фартух,

які будзе пафарбаваны ў ярка-блакітны колер і стане беражком у палавіку. Мама рэжа і рэжа, на дварэ гу-сцее туман. Вольга з бразгатам завіхаецца каля печы. Ды вось на сядзібе пачуўся абедні звон, і неўзабаве на ганку цяжка затупалі мужчыны.

Я ўжо прывыкла, што мы ямо зусім моўчкі.

Айчым зноў не ў гуморы, дый то гэтым разам ён доўга трываў. Ён уваходзіць, шпурляе стары капялюш на ложка і садзіцца за стол. Мы з мамаю таксама са-дзімся.

Мама лупіць бульбу і спярша накладае вялікую порцыю айчыму.

Я луплю бульбу сабе сама. Я цярпець не магу се-лядца з бульбаю, але не смею заікнуцца пра гэта, каб айчым не пачаў сварыцца з мамаю. Гэта здаралася не раз, калі я адмаўлялася ад яды. Пах селядца мне агід-ны. Кожны раз, калі я ем гэта салёнае паскудства, у мяне на носе выступае пот. Але селядзец — самая тан-ная яда, і нам даводзіцца яе есці.

Я цярпець не магу нічога салёнага. Калі адзін раз на вялікдзень мне далі яйцо, за сталом разгарэлася страшная сварка праз тое, што я не хацела яго паса-ліць.

— Хай есць, як ёй хочацца, — сказала мама.

— Чорт ведае што за выбрыкі! Ніколі не бачыў та-кога, каб глумілі яду. Навучы дзяўчо есці, як усе людзі.

— На свеце многа яшчэ такога, чаго ты не ба-чыў, — раздражнёна адказвае мама.

— Хай пасоліць яйцо ці выберацца з-за стала! — крычыць ён.

І тут, як гэта часам здараецца з мамаю, у яе па-чынаецца прыступ нястрымнага гневу.

— Жабрак скнарлівы! — крычыць яна. — Ты па-добны на сваю «высакародную» цётхну! — І, схпіў-шы яйцо, яна шпурляе яго ў твар айчыму.

Ён у шаленстве пачаў быў падымацца, але мама закрычала на яго:

— Няма чаго ўскокваць, а не дык я запусчу табе ў галаву чым папала! Я купляла яйцы і да таго, як сустрэлася з табою, і адна сумею пракарміць дзяўчо!

Сварка была страшэнная. Мама сунула мне бутэрброд і загадала выйсці, а калі яна выводзіла мяне за дзверы, я пачула айчымаў крык:

— Забірай свайго вырадка і каціся к чорту!

Вырадак — гэта датычылася мяне.

Пасля гэтай сваркі я не адважвалася болей капрызіць. Праўда, у тых рэдкіх выпадках, калі маме ўдавалася пабалаваць нас яйцамі, я ела так, як мне хацелася. Пры гэтым мною авалодвала пакутлівае адчуванне: гэта быў такі ласунак, што мне было шкада праглынуць яго адразу, як звычайны кавалачак хлеба, але, смакуючы яйцо, я сядзела як на іголках, штохвіліны чакаючы вокрыку.

Айчым ніколі не біў мяне, нават пальцам не крануў ні разу за ўвесь час нашага бурнага супольнага жыцця. Сваю злосць ён спаганяў на маме, лаючыся, а іншы раз пускаючы ў ход кулакі.

Гэтая несправядлівасць была пакутаю майго дзяцінства. Ад фізічнага болю я мучылася намнога меней, чым ад несправядлівасці, якой не магла трываць. Мабыць, мне было б лягчэй змірыцца з пабоямі. Калі мама, бывала, хвалілася, што айчым ні разу мяне не «крануў», я вельмі на яе злавалася.

— Табе зноў нешта не да смаку? — раптам папыталася мама ў айчыма. Яе раздражненне яшчэ не ўлеглася, а ў яго быў незадаволены выгляд.

— Чаго ты прыстала? Замінаю я вам, ці што? Можа, мне зусім няма месца за сталом?

— Ідыёт!

На нейкі час запанавала маўчанне. Айчым з'еў цэлую гару бульбы і выпіў малака. Цяпер ён узяўся за

хлеб з маргарынам. Я не любіла маргарыну, ды яго і не хапала на ўсіх.

«Хто працуе — таму болей і лепшага»,— заўсёды вучыла мяне мама. Гэтая мудрасць так глыбока ўрэзалася мне ў галаву і я ўспрымала яе так аднабакова, што мне ўвогуле здавалася, нібыта толькі мужчыны працуюць і павінны атрымліваць найлепшыя кавалкі.

У далейшыя гады гэтая мудрасць траха не давяла мяне да галоднае смерці. Але такую вядомую ісціну не так лёгка вытруціць з свядомасці.

Мой дзед па мамай лініі быў суровым бацькам і мужам. Мама часта раскажвала мне пра гэта. Калі дзеці браліся за яду раней, чым ён сам возьме лыжку ў рукі, іх праганялі з-за стала. Калі яны пачыналі есці селядца з спінкі, а не з жывата, іх білі. У хацінах тарпароў і ў сялянскіх сялібах лунаў цень Лютэра — Лютэра, які, апіраючыся на свяшчэннае пісанне, абвясціў бязлітаснасць богаўгоднай справай і заклікаў сялян вяршыць волю божую замест свяшчэннікаў. На выхаванні і маральным абліччы парафіян яго вучэнне адбілася толькі на тым, што розум і душы людзей выходзілі з такое апрацоўкі яшчэ болей цёмныя, бязлітасныя і адурманеныя, чым калі з імі працавалі свяшчэннікі.

Расказаваючы пра жорсткасць свайго бацькі, мама заўсёды дадала, што не трэба быць такім жорсткім, нават калі верыш у бога.— «Я ніколі не буду абыходзіцца гэтак з маім дзіцем,— казала яна, ласкава гледзячы на мяне. І ўсё ж многае мама атрымала ў спадчыну ад свайго суролага бацькі. Беднякам так патрэбны аўтарытэты.

У дзяцінстве я вечна чула, як, разважаючы пра выхаванне, дарослыя гаварылі, што трэба быць «прыстойным» чалавекам. Ніхто не тлумачыў дакладна, што значыць быць прыстойным. Гэты прыстойны, бо ён умываецца і прычэсваецца, той — трымае хату ў па-

радку, а вось гэты — не п'е. Усе «заможныя» лічыліся, безумоўна, прыстойнымі.

І вось я сяджу і, абліваючыся потам, жую селядца. Мама і айчыным таксама моўчкі жуюць, зрэдзь коса зіркаючы адно на адно.

— Карлбергі хочуць узяць дзяўчынку ў нядзелю да сваіх сваякоў,— кажа мама.

— Гэта яшчэ навошта?

— Не ведаю,— абыякава адказвае мама.

Якая яна ўсё-такі дзіўная: толькі што так добра гаварыла з Вольгаю, згадзілася мяне пусціць і ўвогуле... Я перастала есці. Дзед, мусіць, набіў бы мяне, бо на талерцы асталіся чырванаватыя, з тухлінаю, кавалачкі селядцовага жывата.

— Гэта Карлберг дамовіўся з табою?

-- Як гэта дамовіўся?

-- Вельмі проста. Хіба не ты астанешся за няньку, пакуль панства будзе раз'язджаць з нашаю паненкаю.

— Божа мой! Вечна ты што-небудзь выдумаеш! Я ўжо тыдзень не бачыла Карлберга. Мне пра гэта сказала сёння Вольга, а дзіця яны бяруць з сабою — дзеля таго і едуць да радні, каб яго паказаць.

— Гм, знайшлі, што паказваць. (Айчыным цярапець не мог грудных дзяцей.)

— Дзяўчынка паедзе з імі, ёй трэба бываць сярод дзяцей. Ёй даволі пра гэта,— рашуча заявіла мама.

— Што ж, мая хата з краю. Калі ласка, калі хочаш, каб дзяўчынка набралася вошай і адубянула. Да Кольмардэна дзве гадзіны язды. Уяўляю, што ў іх за радня. Якія-небудзь цыганы і туляца нябось у халупе.

— Бываюць людзі горшыя за цыганоў,— шматзначна заўважыла мама.

Узяўшы шапку, я вышмыгнула на двор. Паездка

была справаю вырашанаю, мама сама гэта сказала, і цяпер хай сабе сварацца яны колькі хочучь.

Але мама і айчым зноў памірыліся.

Убраць Вольгу і яе малага маме аказалася намнога цяжэй, чым мяне. У мяне ўсё-такі была сукенка з шатландкі, хоць я з яе і вырасла, былі чаравікі, якія, праўда, знесіліся і сталі цесныя; але з Вольгаю справы былі благія, а з Карлбергам яшчэ горшыя. Цэлы тыдзень мама кроіла і шыла, а калі айчым пачынаў бурчаць, заяўляла, што Вольга не можа ехаць да дзевера ў бруднай рубашцы. Што падумае Карлбергава радня пра Вольжыных суседзяў, у якіх не знайшлося ёй добра адзежыны.

Маміна самалюбства выяўлялася ў своеасаблівай форме. Па-мойму, гэта было высакароднае самалюбства: калі шануеш сябе, ніколі не дапускай, каб брыдка было глядзець на тваіх суседзяў, — памажы ім чым можаш.

— Карлберг сапраўдны абарванец, але што мне да яго, — дыпламатычна заявіла мама. — А Вольга павінна быць чыстая і акуратная, і малое таксама.

— Карлберг адубянее на козлах у дзіравай шапцы, я дам яму сваю, — сказаў айчым.

— Рабі як ведаеш, мне ўсё роўна, — стрымана адзвалася мама.

— Няўжо ён сабраўся ехаць у драўляных чаравіках? Тады нельга пускаць з ім дзяўчынку, — заявіў айчым.

— Ведама, у драўляных; другіх жа ў яго няма. Быў халасцяком, ні пра што не клапаціўся; цяпер жанаты, а надзець няма чаго, — з пагардаю сказала мама. Я разумела, што яна знарок нагаворвае на Карлберга, каб не выклікаць рэўнасці ў айчыма.

У нядзелю Карлберг убраўся ў святочныя айчыма-

вы куртку, шапку і чаравікі. На Вользе была сукенка, якую выцягнулі з клумка з рызманамі і якую перашыла мама, і чаравікі, якія мама зусім стаптала, бо ў іх былі нейкія дзіўныя поўныя падноскі. Правы і левы чаравік адрозніваюць толькі багатыя людзі. Вольга пакруціла чаравікі, надзела той, які мама збіла ўправа, на левую нагу, а левы — на правую, потым надзела іх як трэба, але ўсё роўна яны былі ёй цесныя.

— Лепей мазоль на назе, чым маршчына на чаравіку, — сказала мама.

Відаць, Вольга з ёю згаджалася, хоць гаварылі гэта з насмешкаю пра дамаў, якія носяць залішне маленькія чаравікі, каб ножкі здаваліся зграбнейшымі. А ў Вольгі чаравікі былі стаптаныя, вялікія і грубыя. Але мама і Вольга добра разумелі гумар вісельнікаў, як і большасць людзей, якія паспыталі гора.

Хлапчаня было адзета ў найлепшае з таго, што знайшлося ў нашай камодзе, дый мама дала Вользе пакуначак чыстых і папрасаваных пялёнак на змену. Валасы ў Вольгі, заплечыя ў косы, былі ўкладзены на патыліцы пышным вузлом, трымалася яна выключна проста. У пяць гадзін раніцы на цяточку ў снежаньскую нядзелю мы чакалі Карлберга, які выправіўся па падводу.

Вольга ўвязала ў клумак бохан хлеба і булку з глазураю. Спячы гэты гасцінец памагла ёй мама.

Мама глядзела на нас з непрыхаваным гонарам, а айчыым задумліва пагладжваў вусы.

— А Гедвіг добрая суседка, як па-твойму, Вольга? — папытаўся ён.

— Нават мая мама не была такая добрая, як яна, — адказала Вольга, прытуліўшы да грудзей дзіця. Голас у яе задрыжаў.

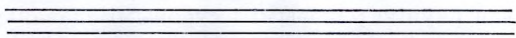
Я раптам адчула неадольнае жаданне астацца дома. Мама папраўдзе такая добрая! Няўжо яна астанецца тут удваіх з айчымам, а я некуды паеду?

Мяне так ухуталі, што я не магла паварушыцца. Паліта ў мяне не было, і мама надзела на мяне падшываную айчымаву камізэльку, зверху абматала карычневым шалем, а на галаву завязала шарсцяную хустку. Мне хацелася падысці да мамы, якая стаяла на верхняй прыступцы на ганку, прыслухоўваючыся, ці не едзе падвода, але я не магла скрануцца з месца. Мне хацелася сказаць ёй, што я астануся дома, што я ніколі яе не пакіну, што я буду добрая і паслухмяная і буду рабіць усё, што яна скажа.

Але як толькі на ўзгорку загрузатала падвода, я забылася пра сваё хаценне. Сэрца падскочыла, застукала. Усё на свеце было забыта дзеля паездкі.

Конь бег рыссю. Гэта быў той самы конь і тая самая падвода, на якіх мы прыехалі сюды з патачнага доміка.

Я зноў сядзела адна на заднім сядзенні і шкадавала, што побач са мною няма Ханы. Вось як хутка забываецца мама.

Было цёмна, на небе ні зорачкі, але рацішняя імгла заўсёды святлейшая за вячэрнюю. Развіднівалася, пачынала высвечвацца замерзлая дарога, па якой грукатала наша падвода. Панства ехала з візітам!

— Дарога нікуды не вартая, конь падаб'ецца,— сказаў Карлберг.

— Ты што, яго нядаўна падкавалі,— адказала Вольга.

Гэта былі адзіныя словы, якімі абмяняліся маладыя мужык з жонкаю за амаль трохгадзіннае падарожжа.

Мусіць, Вольга атрымлівала ад паездкі вялікае за-

давальненне. Яна сядзела наперадзе, не горбячыся, як звычайна, а зусім проста, і, ссунуўшы хустку на патыліцу і трошкі нахіліўшы галаву, падстаўляла твар ветру. Часам яна ціхенька сама сабе спявала. Карлберг, узяўшы ў пальцы тытуню, клаў у рот, сплёўваў, браў яшчэ порцыю і паганяў пугаю дагледжанага каня.

Цёмная сцяна лесу, які бачыла я цэлыя два месяцы толькі здалёку, цяпер насоўвалася ўсё бліжэй. Людзі, што працавалі ў дварах, кідалі цікаўныя пагляды спачатку на седакоў, потым на каня. Агледзеўшы каня, яны віталіся з намі.

Вікбуландскія сяляне не паздароўкаюцца з першым стрэчным. Праўда, наш конь не быў падобны на каня якіх-небудзь валацужных цыганоў, але ўсё-такі чорнавалосую Вольгу і смуглявага Карлберга цяжка было безагаворачна прызнаць ураджэнцамі Вікбуланда. Вольга і Карлберг важна і стрымана адказвалі на прывітанні мажных хутаран, проста кланяліся арандатарам, прыгорбленым ад цяжкае працы тарпарам ды дваім-траім дзецям, якія ўсталі з самага ранку і сустрэліся па дарозе. Перад намі расцілалася шэрая і суровая раўніна; шэрымі і суровымі здаваліся людзі, якія трапляліся насустрач. Нават дрэвы ў садах, якія растапырылі свае голыя галіны, у тую марозную снежаньскую раніцу на выгляд былі вуглаватыя і мёртвыя. Але ўдалечыні цёмнаю і мяккаю сцяною цягнуўся лес, і дарога наша ішла проста ў нетры.

Час ад часу мяне закалыхвала. У цоканні капытоў, як і ў рытмічным стуку колаў цягніка, ёсць нешта такое, ад чаго засынаеш.

Сядзібы арандатарай і хутары сталі трапляцца радзей, затое выбягалі насустрач хвойнікі — фарпосты вялікага лесу, і вось ужо з двух бакоў нас абступілі магутныя хвоі і елкі. Досвітак цяпер не быў такі непрыветна-шэры, паветра пацяплела, стала лягчэй дыхаць, і зноў Вольга пачала патроху згінацца. Здавала-

ся, уся яе сіла пайшла на тое, каб трымацца роўна на халодным ветры, пакуль мы ехалі па раўніне, дзе нас праводзілі доўгія пагляды тутэйшых людзей.

Раптам Карлберг павярнуў з дарогі на калдобістую сцяжыну. Пачало так трэсці і кідаць, што можна было адкусіць сабе язык. Карлберг і Вольга, як і дагэтуль, маўчалі. Можа, іх хвалявала чаканая сустрэча. Яны ж першы раз у жыцці выправіліся ў госці. Дый яны ехалі на кані, франтавата, на іх думку, адзетыя, яны везлі з сабою бохан хлеба і булку, дый была з імі суседская дачка ў моднай клятчастай сукенцы і ў святых чаравіках.

А можа, іх хвалявала сама паездка, першая ў іх жыцці паездка!

Калымага спынілася на прагалінцы, перад невялікаю, па-святочнаму ціхаю хаткаю. У дварэ стаяла невялічкая павець. Чатыры вялізныя хвоі служылі замест шулаў. Яны ўтваралі няправільны чатырохвугольнік, і таму павець была трохі касабокая, але мне яна здавалася цудам вынаходлівасці. Я вырашыла абавязкова пабудаваць сабе такую самую. Вельмі проста: шулы растуць проста ў лесе, страху зроблена з яловых лапак, а на сцены матэрыялу заўсёды знойдзеца. Другіх будынкаў, апрача павеці, каля хаты не было.

Бледная, змардаваная жанчына з вялікімі, нібыта застылымі вачыма выйшла на ганак, здзіўлена глянула на каня і на вазок з запоною, потым на айчымаву шапку, у якой красаваўся Карлберг, пасля на Вольжына паліто,— ды так і не павіталася з намі. Потым яна зноў перавяла вочы на сытага каня і, прыціснуўшы да вачэй фартух, расплакалася. Вольга шматзначна падмаргнула Карлбергу, нібыта хацела сказаць, што гэтага яна і чакала. Мiane, відаць, жанчына проста не заўважыла. Яна вярнулася ў хату, закрываючы твар фартухом.

На ганку паявіўся мужчына з голаю галавою.

Вольга казала праўду. Гэта быў прыгожы мужчына. Найпрыгажэйшы за ўсіх, якіх бачыла я ў дзяцінстве. Можна, людзі не думалі гэтак, але ў маіх вачах ён быў самы прыгожы. За ім высыпала цэлая чарада дзяцей.

Вольга паспяшалася вызваліць мяне з лахманаў, у якія ўхутала мяне мама, каб я магла стаць перад усімі ва ўсім харакстве: у сукенцы з шатландкі і ўжо не зусім новых чаравіках,— і шэсць пар вачэй з захапленнем вытрашчыліся на мяне. Але я глядзела найболей на іх бацьку. Карлберг, айчым, Вальдэмар, дзяццка, уся «заможная» радня, прадзільныя майстры і развозчыкі піва — усе мужчыны, якіх я калі-небудзь бачыла, здаліся мне раптам пачварнымі гномамі, накшталт тых, што ў цемры накрываюцца ядлоўцавымі кустамі і яловымі лапкамі і падпільноўваюць цябе, калі ты, заміраючы ад страху, вяртаешся вечарам з крамы ці з-пад павеці з дрывамі.

Карлбергаў брат быў высокі мужчына з мяккімі хвалістымі валасамі. (Ва ўсіх мужчын, якіх я бачыла дагэтуль, на лоб падала пасма валасоў. Зрэшты, можна, мне толькі гэта здавалася, бо такая пасма была ў айчыма.) Бліскучыя карыя вочы здаваліся асабліва цёмнымі ў спалучэнні са светлымі валасамі. Белазубая ўсмешка была за кожным яго словам, а калі ён ласкава сказаў нам: «Просім вас!» — вясёлыя маршчынкі праменьчыкамі пабеглі ў яго ад вачэй. Ён нават ішоў не гэтак, як другія мужчыны. Паласатая саматканая рубашка глядзелася на ім зусім іначай, як на другіх мужчынах. Я, як цяпер, памятаю гэтую снежаньскую марозную раніцу і прыгажуна гаспадара, які стаіць на ганку без шапкі, а за ім чарнеюць магутныя хвёі Кольмардэна, складзеная з тарфяных пліт хаціна і павець, якая апіраецца на камлі чатырох лясных волатоў. Гэтая павець здавалася яшчэ страшнейшаю, чым

звычайныя хлявы, бо над страхою з яловых лапак гарналіва падымалі свае кроны хвоі.

Але ўся гэтая карціна толькі таму і была прывабная і так падабалася мне, што тут быў сам гаспадар. Ён узяў мяне за руку, другою прытуліў да сябе Вольжынага хлопчыка, які крычаў на ўсё горла, піхнуў нагою дзверы і запрасіў Вольгу і Карлберга ў хату.

Вольга казала праўду. Тут жылі «высакародныя» паны.

Пакой быў вялікі, на тры акны. На падлозе ляжаў палавік, пашыты з рагожных мяшкоў, у якіх некалі ў галодныя гады прывозілі нам жыта з рускіх стэпаў.

Я добра ведала гісторыю з рускімі мяшкамі, бо ў буднія дні бабуля засцілала свой святочны дыванок такою самаю рагожаю. Бабуля і расказвала мне пра рускую збавіну, пра тое, як радаваўся ўвесь Норчэпінг, калі рускія караблі ўвайшлі ў порт са сваім каштоўным грузам. У тых ж часы людзі месяцамі не бачылі хлеба.

На сцяне між вокнамі вісела кніжная паліца. Кніжныя паліцы бываюць толькі ў «высакародных» людзей, я гэта добра ведала. У мамы збераглося некалькі даўнейшых, зачытаных кніг: «Бравікенава жамчужына», «Лёс Лауры Дункана», «Незвычайныя прыгоды мараплаўца ў варварскіх краінах», — ды ўсе гэтыя кнігі вяляліся ў каморы. На камодзе ляжалі толькі псалтыр і біблія. Яны ляжалі заўсёды на адным месцы, пацямнелыя, з аблупленымі ад часу пераплётамі, падобныя на кавалкі сухога дрэва. І ў галаву мне ніколі не прыходзіла зазірнуць у іх. Бабуля трымала кнігі ў куфры. Але ні ў пасёлку індывідуальных забудоўшчыкаў, ні ў Хольмстадзе, ні ў Паўднёвым прадмесці ні ў кога не было кніжных паліц. Толькі ў «высакародных» паноў у багатых дамах, дзе мама працавала падзёншчыцай, віселі такія паліцы. Нават «заможныя», у якіх мне некалькі разоў давялося быць, не мелі кніжных паліц. У

іх нават бібліі на камодзе не было. Затое на этажэрках былі складзены газеты «Эстгётэн» і «Хемер». У «Хемерце» з нумара ў нумар друкаваліся «Гарадскія і вясковыя казкі». Але калі я адзін раз асмелілася не папытаўшыся ўзяць газету з этажэркі, каб зірнуць у яе хоць адным вочкам, пакуль гаспадары гаварылі з мамаю, мяне так вылаялі, што з таго часу я не магла без страху глядзець на «Хемер».

У гэтым доме вісела кніжная паліца. Значыць, яна, што гаспадары — важныя паны.

Шафа, не прыбітая да сцяны, даставала да самай столі. Гэта яшчэ болей пераконвала мяне ў тым, што тутэйшыя жыхары не простага паходжання. На вокнах — вузкія палоскі белай крамніны, абшытыя карункамі. Вялікі чатырохвугольны, засланы абрусам стол, драўляная канапа, некалькі крэслаў, гадзіннік і дзве карціны з выяваю бога на сценах. Дзве аднолькавыя карціны: доўгабароды сівы гасподзь-бог з пасахам і ягняткам.

У вялікай адслоненай печы відна была куча попелу. Каля печы, утаропіўшыся ў падлогу, стаяла гаспадыня. Павекі ў яе пачырванелі. Гаспадар падвёў мяне да яе, я выцягнула руку і прысела. Яна паглядзела на мяне з цікаўнасцю. «Такія дзіўныя ў яе вочы», — падумала я. Твар худы, бледны, яго абрамляюць пышныя попельныя, быццам пасыпаныя мукою валасы. Жывот у яе вялікі. «Хутка сюды прыйдзе фрэкен», — вырашыла я. Вольга растлумачыла, хто я, і жанчына зірнула на мяне з яшчэ большай цікаўнасцю.

— Значыць, ты жыла ў горадзе, — сказала яна, і ў голасе яе прагучала зайздрасць. — Ты жыла ў горадзе, — паўтарыла яна і з такім дакорам паглядзела на сваіх дзяцей, што яны таксама вытрашчыліся на мяне — на дзяўчынку, якая жыла ў горадзе.

— Нічога добрага ў горадзе няма, — заявіла я, моцна і выразна вымаўляючы словы, — нічагусенькі. — Я

адчувала, што павінна была адказаць іменна гэтак, і, відаць, пацэліла.

— Напраўду, калі паслухаць Гедвіг, яе маму, горад не варты таго, каб па ім бедаваць,— памагла мне Вольга.

— Там і жывуць толькі адны п'янчугі,— сказала я такім тонам, быццам памяняла сама мала трох мужоў-п'янчугаў.

Усе засмяяліся, але прыгажун гаспадар паглядзеў на мяне амаль сурова.

— П'янчуга — нядобрае слова. Многія п'юць ад таго, што яны нешчаслівыя, — сур'ёзна сказаў ён, паглядзеўшы на мяне прамяністымі вачыма.

Словы яго мяне здзівілі. Такага я яшчэ ні ад кога не чула. Няшчасце — гэта калі нехта зломіць нагу, ці памрэ, ці аслепне. А п'юць людзі ад таго, што яны блыжыя,— гэтак мяне заўсёды вучылі. Я бачыла, як п'яніцы б'юць сваіх жонак, выганяюць іх уночы з хаты, а жонкі іншы раз бягуць па паліцыю. І зусім гэтыя п'яніцы не былі няшчасныя. Я часта чула, як многія з іх хваліліся, што п'юць столькі, колькі ім уздумаецца, бо маюць на гэта права.

Гэта была незвычайная нядзеля.

З усіх дзяцей мне асабліва спадабаліся дзве дзяўчынкі: адна была мая равесніца, другой было гадоў дванаццаць.

У мае равесніцы былі карыя, бацькавы вочы і светлыя попелыныя, як у мацеры, валасы. Валасы падалі на плечы, завіваючыся ў кудзеркі, і мне здавалася, што перада мною сапраўдная прынцэса. Вось гэта локаны, не тое што пацучыны хвосцік у Ханы ці мая доўгая і простая, як палка, коска! Праўда, у мяне валасы трошкі віліся на скронях, але мама прыгладжвала, мачыла і выцягвала іх, каб не асталося ніводнага непаслухмянага завітка. Калі надараліся ўрачыстасці, мама

распускала мне валасы па спіне, але наперадзе яны ўсё роўна былі гладка-гладка зачасаныя.

На абедзвюх дзяўчынках былі сукенкі з тае самае тканіны, што і рубашка на іх бацьку. Грубая, брыдка папяровая тканіна, але такую шыкоўнаю яна мне здавалася!

Тут абыходзіліся без даларнскіх сумак. Паказную раскошу замяняў адбітак на ўсім адмысловага густу. У гэтай хатцы ўсё здавалася казачным: высокі, стройны гаспадар, які трымаўся ветліва і проста, дзяўчаткі з тонкімі, пышнымі валасамі.

Карлберг, які сядзеў на канапе, у параўнанні з імі быў падобны на нейкага барадатага троля. А што гаварыць пра айчыма, які, як казала бабуля, «такі прыгожы, што ад гэтага ўсе яго няшчасці!» Цьфу! Падстрыжаныя вусікі, пасма валасоў на лобе, калючыя шэрыя вочкі, якія бялеюць і вылазяць з арбіт, калі ён злуецца. Грубіян і карантыш — вось хто ён такі, і толькі!

— Тата сам пашыў нам сукенкі, — растлумачыла дзяўчынка. — Мы іх надзелі, бо сёння нядзеля.

Мяне здзівілі яе словы. Значыць, тут, у глухім лесе, святкавалі ў нядзелю. Убіраліся ў строі не таму, што чакалі гасцей, а таму, што была нядзеля.

— Твой тата ўмее шыць? — прашаптала я.

— Дзіва што, мама ўвесь час хварэе, дый яна часта расстройваецца.

— Я ведаю. Яна заплакала, калі мы прыехалі. Яна залавалася на нас за тое, што мы прыехалі?

— Не, што ты! Яна плакала праз коней — у іх жа былі свае коні; у дзеда многа коней, але ён злосны на маму, а тата злосны на дзеда, але тата лепшы за дзеда.

Я задумалася. За ўсімі гэтымі дзядулямі і бабулямі хавалася нейкая гісторыя, звязаная з коньмі. Але, хай сабе ў гэтага дзеда было хоць дваццаць тысяч коней, я ўсё роўна ў выбары не вагалася б ні секунды. Зрэшты, я ўвогуле скептычна ставілася да дзядоў з та-

го часу, калі дазналася, што мой родны дзед аддаў усе мае грошы дачцэ селяніна, Вальдэмаравай жонцы.

Усе дзяды дурні — і тыя, у якіх ёсць коні, і тыя, у якіх ёсць толькі грошы.

Расказаўшы мне пра свае сямейныя абставіны, прынцэса з попелёнымі локанамі і карымі вачыма занялася маёю асобаю. Памацаўшы сукенку з шатландкі, яна выказала меркаванне, што яна каштуе не меней за сто кронаў. А я дык магла пабажыцца, што яна многа таннейшая, і, апрача таго, было зусім ясна, што з гэтага часу маёю заповітнаю мараю стане сукенка ў белую і сінюю палоску, якую пашыў яе бацька. У бабулі было многа такога палатна, але калі я некалі бачыла грубую тканіну на бабуліных кроснах, мне здавалася, што брыдчэйшага за яе няма нічога на свеце. Старыя і ўвогуле беднякі шылі з яе будзённы адзетак. «Высакародныя» ніколі яго не насілі. Нават запэцканае адзенне прадзільшчыкаў шылася з другога матэрыялу — з сіняй тканіны, якраз такое адзенне толькі што пачалі насіць фрэнты з рабочай арыстакратыі, у якіх хапала сродкаў, каб угнацца за модаю.

Я папрашу маму напісаць бабулі, каб яна прыслала такое тканіны мне на сукенку. З сініх і белых нітак, з якіх яе ткалі, я пляла косы сваёй ляльцы. У глыбіні душы я спадзявалася, што сукенку пашые мне прынцэсін бацька.

Гаспадар ні хвіліны не сядзеў на месцы. І ён, і гэта дванаццацігадовая дачка. Яны разумелі адно аднаго з паўслова. Я заўважыла, што гаспадыня зусім нічога не рабіла. Яна праседзела ўвесь час з Вольжынымі дзіцем на каленях. Жанчыны мелі расказаць што адна адной. Губы ў Вольгі, пасіনেлыя ад холаду, калі мы ехалі, зноў крывава запунсавелі, цяжкая, завязаная вузлом каса на патыліцы адцягвала галаву. Крылы яе шырокага носа раздзімаліся, калі яна ўзрушана перашэптвалася з ятроўкаю, перабіраючы пальцамі вузень-

кую карункавую аборачку на рукаве ў свайго сына.

Гаспадар і яго дванаццацігадовая дачка пынлі гаспадарку. Я старалася крадком разгледзець дзяўчынку. Худзенькім, амаль без крывінкі тварам яна была ў маму. А валасы ў яе — як у Карлберга. Ды ўвогуле ў твары ў яе было нешта агульнае з Карлбергам. Калі б не карыя вочы, можна было б падумаць, што яна яго дачка. Між іншым, ён даводзіцца ёй дзядзькам, праўда, не родным, бо, казала Вольга, яе бацька быў іх сваяком «па бакавой лініі». Мне не раз даводзілася чуць гэты выраз. Калі гаварылі пра мяне, таксама заўсёды ўпаміналі «бакавую лінію», хоць ніхто не парупіўся растлумачыць, як разумець гэтае слова ў дастасаванні да людзей. Калі я жыла ў цёткі ў Норчэпінзе, я часта бывала на Усходнім вакзале і гуляла там на рэйках, дзе стаялі старыя таварныя вагоны. Чыгуначныя рабочыя называлі гэты пуць запасною ці бакавою лініяй. «Гуляйце на бакавой лініі,— казалі яны нам,— але не смейце хадзіць па галоўным пуці». Адзін мой дзядзька таксама працаваў на бакавой лініі, якая звязвала Паўднёвы вакзал з Вікбуландам.

Калі гаварылі пра сваякоў па «бакавой лініі», у мяне перад вачыма выплывалі, нібы з туману, награвашчаныя ржавыя вагоны і чыгуначныя рэйкі, якія разбягаліся ў розныя бакі.

Трымаючы на руках малодшага двухгадовага сына, гаспадар, шырока ступаючы, хадзіў па пакоі, выходзіў на кухню, вяртаўся назад і зноў выходзіў, і так да таго часу, пакуль не сабралі на стол сняданак. Кожны раз, калі жонка мерылася падняцца, ён перапыняў яе, усміхаючыся карымі вачыма:

— Сядзі, сядзі, Элін, пагамані з Вольгаю. Табе не часта даводзіцца прымаць гасцей.

Цяпер мне ўжо болей не хацелася стаць светлавалосяю прынцэсаю. Мне хацелася апынуцца на месцы худзенькай цёмнавалосай і бледнай дзяўчынкi, якая

памагала гэтаму вясёламу прыгожаму чалавеку. Я ўстала, выйшла на кухню, якая аказалася маленькім цёмным пакойчыкам, і сказала так, як звычайна гаварыла мама, калі прагаладаўшыся ў гасцях, хацела падагнаць гаспадароў з частаваннем:

— Ці не магу я памагчы што-небудзь? — Пры гэтых словах я ветліва прысела.

— Не.— Мне адказвалі, што я не павінна памагаць, што я стамілася за далёкую дарогу і мяне зараз пачастуюць кубачкам кавы... І вось Вольжына булка парэзана, аржаныя сухары — пачастунак, што згатавалі гаспадары дома,— акуратна раскладзены, і хоць кава не падпражаная, ды ўвогуле гэта не сапраўдная, а самая звычайная жытняя кава, мне ўсё ж ніколі не даводзілася піць у такіх урачыстых і святочных абставінах.

У кожнага дзіцяці было сваё крэсла, і чым меншы ростам быў ядак, тым вышэйшае было крэсла. Так, паводле росту, дзеці і сядзелі вакол стала. У сем'ях тарпароў няма такой завядзёнкі. Пры чужых людзях дзеці парабкаў і тарпароў звычайна стаяць чародкаю і, засунуўшы палец у рот, глядзяць, як частуюць гасцей чым бог паслаў.

Гаспадар сам наліваў каву, і калі, наліўшы ў мой кубачак, ён паглядзіў мяне па галаве, я так разгубілася, што выпаліла, быццам ніколі не п'ю кавы з цукрам. Не ведаю, чаму я так сказала. Можа, таму, што цукар быў маім любімым ласункам. Я хацела прынесці якую-небудзь ахвяру на алтар майго новага божышча і на гэта выбрала два маленькія драбочкі цукру. Тым не менш гаспадар даў мне ажно тры драбкі, і я адразу апусціла іх у кубачак. Апрача таго, ён паклаў перада мною лусту Вольжынай булкі і два аржаныя сухары. Вольга здзіўлена глядзела на мяне, бянтэжачы мяне сваёй прысутнасцю. Яна дык ведала, што дома я ніколі не адмаўлялася ад салодкага, што, калі ў мамы

мала цукру, яна нават хавае яго ад мяне. Не, калі едзеш у гасці першы раз да людзей, якім хочаш спадабацца, ніколі не бяры з сабою даўніх знаёмых. Яны ведаюць усе да аднае твае слабасці і недахопы. А гэта так звязвае, што ты пры ўсім сваім жаданні не можаш адмовіцца ад сваіх звычак і табе даводзіцца зноў грашыць проста ад страху, што цябе падымуць на смех.

Карлберг ціхенька вышмыгнуў з пакоя. Я зразумела, што яму трэба сплонуць тытунь. Вунь яно як. У гасцях у свайго роднага брата ён выходзіць на двор, каб сплонуць тытунь. А дома ён сплёўвае проста на падлогу каля печы. Я часта чула, як Вольга сварылася на яго за гэта. Значыць, не ў аднае мяне было жаданне рабіць іначай, хоць ніхто не сварыўся і не чытаў маралі. Прычынаю быў гэты пакойчык, такі просты, што прасцейшага і быць не можа, але чысты і строгі, гэта чародка каравокіх і сінявокіх дзетак, адзетых у самыя простыя, грубыя, танныя сукеначкі, і гэты чалавек, які ласкава ўсміхаецца сваёй жонцы, схуднелай, бледнай жанчыне, ужо трохі пабляклай, а можа, і трохі звінёнай пасля ўсяго гора, якое звальвае лёс на галаву таму, хто асмельваецца стаць упоперак багатым бацькам. Яна плакала, убачыўшы каня. Яна пакутавала ад беднасці, якая вечна пагражала яе хаце і дзецям — яе дзецям, якім ніколі не давадзецца ездзіць на конях, ад беднасці, якая даўно праглынула б іх усіх, калі б не гераічныя намаганні яе гаспадара. Пры ўсім сваім прыроджаным сялянскім здаровым розуме яна не магла зразумець тайны цудадзейнай улады гэтага чалавека над яе душою. Сэрца гэтай жанчыны поўнілі супярэчлівыя пачуцці. Насельнікі маленькае хаткі жылі ў атмасферы страху, любові і спагады.

Нам з Вольгаю першы раз у жыцці давялося ўбачыць мужчыну, які не хаваў свае любові да жонкі. Вользе было дзевятнаццаць гадоў, мне — восем, але мы абедзве верылі, што любоў бывае толькі ў кнігах,

а шлюб — гэта сваркі, дзеці, галеча, п'янства, у найлепшым выпадку — маркотнае супольнае існаванне дваіх людзей, якія панура маўчаць або сварацца, але па звычцы трымаюцца адно за адно.

— Блаславі, божа, наш хлеб! — прамовіла дванаццацігадовая дзяўчынка, перш чым мы ўзяліся за яду.

Дома я казалі перадабедзенную малітву толькі тады, калі нас праведвала бабуля. Ёй вельмі падабаўся звычай, які прымушаў дзяцей блаславіць яду. Яда — дваіны дар дзіцяці. Дарослыя атрымліваюць яду ад бога, а потым дзеці атрымліваюць яе ад дарослых.

У бабулі былі вузлаватыя, скалечаныя цяжкаю сялянскаю і фабрычнаю працаю рукі. Ногі, у гузаках і шышках, не гнуліся ў каленях. Бабуля нажыла раматус у халодным і сырм пакоі.

Мне верыцца, што бабуля дзякавала богу толькі па звычцы. Яна ж часта клікала смерць. У восем гадоў я ўжо разумела, што мая любімая бабуля стараецца ашукаць смерць, задобрыць яе, дзякуючы богу за яду, за яго дары, за жыццё, якое было ёй пакутаю, бо ў гэтым жыцці ёй не было на што спадзявацца, хіба толькі на смерць. А раптам... а раптам пасля смерці надыхдзе спакой. Раптам настане ён, калі не ўгнавіць смерць, калі маліцца, шанавацца, заміраць, чакаючы высокую госцю.

Тут, за гэтым сталом, ніхто не баяўся смерці, ніхто не спрабаваў выпрасіць што-небудзь у суровага тварца. Тут усе былі маладыя. На сцяне вісеў бог, акружаны залатымі воблакамі, з посахам і ягняткам. Дзве аднолькавыя карціны.

Мама ніколі не чытала перадабедзеннай малітвы.

Айчымы іншы раз успамінаў правілы прыстойнасці.

— Дзяўчынцы не шкодзіла б чытаць перадабедзенную малітву, невялікая праца, усе дзеці гэтак робяць.

Падобныя размовы заўсёды выклікалі спрэчку, пасля якой нам было ўжо не да малітвы. Я добра помню, як кончылася адна такая спрэчка.

— Калі дзяўчынка не будзе чытаць малітвы, яна вырасце грэшніцаю. Я заўсёды чытаў малітву, калі быў дзіцем.

— Ну і харошы ж ты вырас,— укалола мама.

Пры бабулі мама заўсёды складвала рукі, калі я чытала малітву.

У тутэйшага гаспадара было як пры бабулі. Пры ім хацелася стаць другім чалавекам, не такім, як заўсёды.

Амаль увесь дзень я была ў цэнтры ўвагі. Напэўна, толькі сам гаспадар так шмат дзе пабываў, ездзіў так часта, бачыў так многа, як я. Толькі я, Карлберг і гаспадар ездзілі ў цягніку, дый то Карлберг усяго адзін раз на мясцовай чыгунцы. Ніхто з іх не быў на фабрыцы. Вось чаму дарослыя не палічылі мяне балбатушкаю. Яны з глыбокаю павагаю слухалі мае апавяданні пра тое, што бачыла я на свае вочы, і пра тое, што проста было вынікам мае фантазіі.

Іх ані не бянтэжыла, што апавядальнікам была маленькая дзяўчынка.

Дарослыя лічаць, што дзеці ніколі не хлусяць.

Дый каго цікавіла, праўда гэта ці выдумка. Гэтым людзям хацелася пачуць што-небудзь пра жыццё вялікага свету, і расказаць пра гэта магла васьмігадовая няшлюбная дзяўчынка, якую жыццё ўжо не раз кідала з месца на месца.

Я расказала пра мост, перакінуты цераз Муталу непадалёку ад папяровае фабрыкі, які да таго струхлеў

і падгніў, што ў адным месцы прагнуўся і стаў амаль вертыкальны.

Ідучы па гэтым небяспечным мосце, трэба было моцна трымацца за поручні і карабкацца, нібыта пад гару. Фабрычныя рабочыя, ідучы ў начную змену, бралі з сабою ліхтары, каб не зваліцца ў раку.

— І ты таксама пераходзіла мост?

— А як жа! Мы кожны дзень хадзілі па ім у школу. (У тую самую школу, дзе здарылася гісторыя з прутком.)

— Над вамі луналі анёлы і ахоўвалі вас,— сказала дванаццацігадовая дзяўчынка.

Я не стала спрачацца.

— Адзін раз смалакуры напіліся і п'яныя перайшлі цераз мост, не трымаючыся за поручні, і не ўпалі. Мой дзядзька таксама перайшоў цераз мост, калі быў п'яны, але ён лёг на жывот і перапоўз самую страшную мясціну, а смалакуры ішлі сабе як нічога ніякага.

Я ўстала і прайшлася, паказваючы, як ішлі смалакуры. Пры гэтым я трохі хісталася, каб падкрэсліць, якое гэта дзіва, што яны п'яныя перайшлі мост, адзін пралёт у якім амаль вісеў строма.

Дванаццацігадовая дзяўчынка нерашуча зірнула на бацьку.

— Хіба анёлы ахоўваюць п'яных?

Вольга ажно ззяла. Яна была невыказна гордая, што прывезла з сабою такую цікавую асобу. Мацней прытуліўшы да грудзей малога, яна выпрасталася, чакуючы, што хто-небудзь выкажа сваё меркаванне пра дзіва.

— П'яныя — як дзеці,— усміхнуўшыся, сказаў гаспадар.— Дзеці не думаюць пра тое, як пяройдуць, і п'яныя таксама. Вось чаму іх часта аберагае лёс.— Ён усміхнуўся мне светлымі прамяністымі вачыма, але мне не хацелася здавацца, я не хацела, каб анёлы ахоўвалі п'яніц.

— Юхан-Бляшанка трапіў пад цягнік,— сказала я коротка.— Усе гаварылі, што ён быў п'яны. І ён памёр.

— Значыць, прыйшла яго пара,— хуценька ўставіла Вольга. Астатнія кіўнулі.

Шасцёра дзяцей, якія сядзелі радком на самаробных крэслах, дапілі каву. Толькі тады бацька з мацераю падняліся з-за стала. Ніколі раней я не бачыла, каб хто-небудзь лічыўся з дзецьмі, каб бацька з мацераю без гыркання чакалі, пакуль яны кончаць есці. Але, можа, яны не гыркалі толькі таму, што была нядзеля?

У пралетарскіх сем'ях, дзе мне даводзілася бываць, у бацькоў не аставалася часу вучыць дзяцей, як трэба сядзець за сталом, правільней — паказваць ім, як трэба сядзець. Дый цяжка вучыць таму, чаго сам не ведаеш.

Мне вельмі хацелася астацца з дарослымі, але дзеці завалодалі мною, цягнулі мяне з хаты. Вольга ўхутала мяне ў стары мамін шаль, завязала на галаву мне шарсцяную хустку, і мы выправіліся на двор.

— Ты так даўно не была з дзецьмі, пагуляй сабе, калі такая нагода,— сказала Вольга.

Але якраз цяпер мне было зусім нецікава з дзецьмі. Да чаго ж някемлівыя дарослыя! Іменна цяпер мне не хацелася гуляць. Болей за ўсё на свеце мне хацелася астацца ў хаце, сядзець і слухаць спакойны голас цемнавокага прыгажуна гаспадара, а потым паглядзець, што за кнігі ляжаць на паліцы.

Кольмардэн здаваўся мне зусім сумным, дзеці мяне раздражнялі, але давялося паслухацца. Аставалася адна ўцеха — павець з яловымі лапкамі замест страхі і з чатырма хвоймі-асілкамі замест шулаў.

Як толькі мы паселімся дзе-небудзь паблізу лесу, я найперш збудую сабе такую хату, сваю хату. Бо ў нас на раўніне нават цень ад ядлоўцу і то навіна.

— У цябе такі высакародны бацька,— сказала я дванаццацігадовай дзяўчынцы.

— Ага-а,— няўпэўнена выціснула яна, акінуўшы мяне доўгім паглядом.

— У нас мама з багатай сям'і, наш дзядуля — акруговы суддзя, у яго цэлых шэсць коней. Два кані выязныя, іх толькі ў брычку запрагаюць,— казала яна далей амаль шэптам.

Выходзіць, я памылілася — у гэтай хаце высакароднасць увасабляла маці.

— Мама таму і плача, калі сюды прыезджаюць на конях.

— Падумаеш! Коні! — фыркнула я.

Настала кароткае маўчанне. Дзяўчынка пастаяла ў нерашучасці.

— Тата вельмі добры,— ціха сказала яна.

Мабыць, высакароднае паходжанне не было добраю якасцю ў вачах гэтай дзяўчынкі. Яна любіла бацьку па другіх прычынах. З высакароднымі людзьмі цяжка жыць — яны плачуць, калі бачаць дагледжанага каня, на якім не могуць ехаць і купіць якога няма ў іх за што: яны плачуць, калі ім напамінаюць пра страчанае шчасце.

— Твой бацька вельмі прыгожы! — сказала я.

— Вольга кажа, што твой тата таксама прыгожы.

— У мяне няма бацькі, гэта мой айчы, — запырчыла я ўпарта.

Пагуляць нам так і не давялося. Мы загаманіліся і зусім забыліся пра гульню. Я начарціла на зямлі «класы», але зямля прамерзла і была ўкрыта пажаўцелаю травой, таму лініі не былі відны. Мы сталі круціць вяровачку, і я паказала дзецям, як трэба скакаць. Але дзень быў марозны, і іх так ухуталі, што ў іх нічога не выходзіла. Не зважаючы на гэта, яны, паразяўляўшы раты, сачылі за ўсім, што я рабіла. Я не ведала, што яшчэ прыдумаць, каб цікавейшае. Але выявілася,

што яны і самі могуць сяму-таму навучыць: пасля таго як я паказала ўсё сваё майстэрства, яны паклікалі мяне гуляць у мяч.

Я вельмі здзівілася. У мяч? Няўжо ў іх ёсць мяч? І няўжо яны пакідаюць яго на дварэ, не баючыся, што хто-небудзь яго ўкрадзе?

Мячы аказаліся драўлянымі шарамі, выразанымі з капа — нарасці на ствале карэльскай бярозы. Побач ляжала шэсць палак. Чалавек, які выразаў дзецям шары і палкі, напэўна, і чуць не чуў пра гульню ў гольф.

На роўнай прасторнай кругловіне ў розных мясцінах былі выкапаны ямки. Правілы гульні былі простыя, і дзеці гулялі ў яе вельмі спрытна.

Яны абгулялі мяне ў адзін момант. Яны абгулялі б мяне і цяпер, бо з таго часу мне ні разу не давялося практыкавацца ў гэтай старажытнай гульні, у якую, калі верыць шматлікім раманам, вечно гуляюць англійскія лорды, якія пакутуюць ад спліну. Гольф часта становіцца іх апошняю абаронаю перад сентыментальным самагубствам, выкліканым сплінам.

Елкі і хвоі Кольмардэна, асветленыя снежаньскім сонцам, ціха шапацелі над нашымі галовамі, асыпаючы на зямлю сухую заізелую ігліцу.

Пяцёра дзяцей гулялі ў старажытную каралеўскую гульню, нанавынайдзеную ў яе найпрасцейшай форме кольмардэнскім шаўцом, які моцна любіў сваю жонку і дзяцей.

Хутка на двор выйшлі дарослыя. Ведама, не гаспадыня — яна ўсё яшчэ адпачывала, — а Вольга і Карлберг з гаспадаром. Гаспадар выйшаў з голаю галавою, збіраючыся, мусіць, адразу вярнуцца, але перадумаў, падышоў да нас, узяў у свае дванаццацігадовае дачкі палку і паказаў мне, як трэба біць.

Карлберг вырашыў пагуляць з намі, але ад удару яго здаравенных ручышчаў шар закаціўся далёка ў лес. Вользе таксама далі палку. Яна паказала, што мае

здатнасць — двойчы загнала шар у ямку. Бегала яна лёгка, як пярэзімак. На шчоках у яе расцвілі ружы. Дзевер пахваліў яе.

Я пачула такую зайздасць, што ў мяне слёзы нагарнуліся на вочы. Падумаць толькі, я няньчыла Вольжынага сына, сядзела ў яе брудным пакоі, дзе на вокнах вісяць фіранкі з паперы, а цяпер яна прыйшла і стала гуляць з намі, хоць сама ўжо вялікая, ды яшчэ так спрытна гуляе. І чаго толькі дарослыя прыйшлі сюды. Ім тут не месца, ні Вользе, ні Карлбергу — нікому, апроча гаспадара. Ён зусім другая гамонка. А астатнія дарослыя пакінулі б лепей нас у спакоі.

— Ну, цяпер пара за стол, іначай мы не паспеем паабедаць. Вы скоро павінны ехаць.

На абед падалі аржанья аладкі з брусніцамі і з патакаю. Пышныя аладкі, спечаныя загадзя. Пачастунак мне вельмі спадабаўся. Я вырашыла ўгаварыць маму пячы ў суботу такія аладкі, а ў нядзелю толькі падаграваць іх. Тады гэта будзе сапраўдная нядзеля. А то, бывала, прыйдуць «заможныя», мама цэлы дзень мітусіцца, завіхаецца на кухні, смажыць біткі, парыць бульбу, збівае крэм, растрачвае ўсе грошы за адзін дзень, а пачастунак усё роўна не бывае такі смачны, як тут.

Вольга задумліва жавала аладкі, палітыя патакаю.

— Ты, мусіць, прывыкла да лепшай яды,— сказала гаспадыня, якая з выгляду не была цяпер такая стомленая.

— І не кажыце,— запырэчыла я нават злосна,— гэтыя аладкі смачнейшыя за ўсё на свеце.

— Ужо дзве гадзіны. Мы абедзем, як вялікія паны,— пажартаваў гаспадар.

— У дзве гадзіны? Што ты, дарагі! У вялікіх па-

ноў ніколі не абедаюць раней, як у чатыры,— запярэчыла гаспадыня.

Гаспадар толькі засмяяўся ў адказ.

— Ну, значыць, мы самыя высакародныя, бо ніколі зусім не абедаем,— заявіў Карлберг.

Але Вольга, штурхнуўшы яго ў бок, сярдзіта ўставіла:

— Не так часта гэта бывае.

Вольжыны словы напамнілі мне пра маму і айчыма, якія асталіся адны дома на раўніне. Добра, што яны асталіся дома. Мама дык, мабыць, спадабалася б тут, але айчыму, ведама, не. Ён сядзеў бы і маўчаў, злосна гледзячы на ўсіх. А потым сказаў бы, што жытняя кава — гэта бурда, што ў хаце надта многа дзяцей, а ад аладак толькі пушыць жывот, калі да іх не падаюць смажанага мяса. Добра, што яны асталіся дома.

Мама стала б расказваць пра балота, парослае алешнікам, вакол хаты, дзе яна нарадзілася, абмалявала б тую ўскраіну Кольмардэна, дзе яна расла і дзе, як яна кажа, было так добра. А калі б пры гэтым не было айчыма, яна расказала б і пра мяне, пра тое, што я «пабочная», ці «па бакавой лініі», і пра тое, што яна ніколі не выйшла б замуж, калі б у яе не было дзіцяці, дзеля якога яна хацела стварыць сям'ю.

Добра, што яны асталіся дома.

Дванаццацігадовая дзяўчынка памагла бацьку прыбраць са стала, а мы асталіся сядзець. Малодшыя, нечага чакаючы, зіркалі па баках, нібыта ведалі, што пасля гэтага нешта будзе. Ва ўсіх былі ўважлівыя твары, і я таксама прыціхла.

Вярнуўшыся з кухні, гаспадар зняў з паліцы тоўстую кнігу.

«Біблія,— падумала я.— А можа, псалтыр? Ці пропаведзі?»

Нягледзячы на прыгожыя вочы, бялёсыя валасы,

белыя зубы і прывабны твар, мой кумір адразу трошкі пацямнеў.

Але гэта была не біблія. І не псалтыр... Я гэта зразумела, як толькі ён разгарнуў кнігу. У ёй былі маляўнікі і буйны новы шрыфт, а не той старажытны, з завітушкамі, які мучыў мяне, калі я зубрыла псалмы па бабуліным псалтыры. Разгарнуўшы кнігу, гаспадар паклаў яе перад сабою. Гэта былі «Вандраванні Хрысціянiна».

Я ніколі раней не чула пра гэтую кнігу.

Пазней, калі я пасталела, я зразумела, што гэтая кніга, калі меркаваць па ўражанні, якое яна зрабіла на мяне, павінна была спарадзіць — і напраўду спарадзіла — намнога болей ерэтыкоў і вераадступнікаў, чым нават творы Марціна Лютэра і вялікіх філосафаў-вальнадумцаў.

Чытаў гаспадар вельмі добра. Лепшага чытання я ніколі не чула, нават мая любімая настаўніца з хольмстадскай школы не магла з ім параўнацца. Пра што толькі ён не чытаў! Пра волатаў і троляў. Злосць, хлусня і здрада — вось што, аказваецца, хавалася ў вобразе троляў, драконаў і разнастайных спакуснікаў, якія акружалі беднага Хрысціянiна. Так цікава! Я раптам зразумела: ва ўсіх кутках зямлі хаваюцца тролі і веліканы, якія падпільноўваюць людзей і іх спакушаюць. Затаіўшы дыханне, мы слухалі болей за гадзіну; кожны раз, як бацька перагортаў старонку, старэйшая дзяўчынка, якая сядзела побач са мною, шэптам падказвала, што будзе далей. Відаць, яна ведала ўсю кнігу на памяць.

Такая тоўстая кніга, такая самая тоўстая, як біблія на камодзе ў мамы!

— У нас дома ёсць вялікая біблія, — шапнула я на вуха дзяўчыныцы.

— У бібліі пра ўсё гэта таксама напісана, але не так добра, як тут, — прашаптала яна ў адказ.

Я была зусім ашаломлена. Біблія раптам ажыла для мяне. Як толькі вярнуся дадому, пачну яе чытаць. Я знайду ў ёй хоць нешта з таго, што напісана ў кнізе пра Хрысціяніна. Калі гэты расказ узяты з бібліі, напэўна, у бібліі ён таксама захаваўся. А можа, з яе выдралі самае цікавае і яна асталася ляжаць на камодзе як кавалак высахлага дрэва.

Лёс прывёў Хрысціяніна ў даліну адчаю, і на гэтым гаспадар загарнуў кнігу.

— А цяпер мы паспяваем песню,— сказаў ён, усміхнуўшыся з такім выглядам, нібыта быў перакананы, што ў беднага Хрысціяніна ўсё кончыцца шчасліва.

Я так растрывожылася, што дрыжала ўсім целам: яны будуць спяваць! Мама іншы раз спявала дома, але толькі тады, калі айчым не мог яе чуць. Ён цярпець не мог «ныцця», калі толькі не быў п'яны. А напіўшыся, ён сам зацягваў песню пра прарока Іону: «Тут міма галодны кіт праплываў, ён з ботамі разам Іону сажраў». Я злавіла сябе на тым, што прыпамінаю словы гэтай даўняй разухабістай песні, і страшна спалохалася, каб хоць не вымавіць іх уголас.

— «Вясна жывое абудзіла»,— зацягнуў прыемным голасам гаспадар, дзеці падхапілі, за імі жонка, а за ёю Вольга. Усе ведалі песню, апрача мяне і двухгадовага малога. Я адчула сябе зусім адзінокаю. Не, аказваецца, Карлберг таксама не спявае.

За акном бясснежная зіма скоўвала холадам зямлю. Закацілася снежаньскае сонца, закончыўшы сваю кароткую дарогу, змрок ахутаў хатку.

Вясна жывое абудзіла,
Убраў зямлю у кветкі май.
Ад друга вернага у сэрцы
Дзявочай тайны не хавай.
Ой не хавай, пакуль увосень
Не скосяць кветак халады...

Цяпер і Карлберг стаў падцягваць. Я заўважыла, што ён не ведае слоў. Тады і я стала падпяваць, і адчуванне адзіноты адразу знікла. Потым настала кароткае маўчанне, якое парушыў крык двухгадовага малага, які сядзеў на каленях у Карлберга: булкі! Яму захачелася пакаштаваць пачастунку, што прывезла Вольга. Бацька ахвотна ўстаў, каб прынесці яму лустачку булкі, і, калі маленькі ласун супакоіўся, Вольга сказала:

— Міа вельмі добра расказвае, яна ведае многа вершаў на памяць.

Усе перавялі вочы на мяне. Нарэшце надышла мая чарга. Але я не ведала ніводнага людскага верша. Мне здавалася, што сярод набожных людзей не гадзіцца чытаць «Вясна наступіла» ці «Пры дарозе старац...».

— Я не магу, я нічога не помню,— аднеквалася я, страшэнна пачырванеўшы.

— Бачу па твары, што помніш...— Карыя вочы гаспадара, смеючыся, глядзелі на мяне.

— Эльза! — аклікнуў ён старэйшую дачку.— Раскажы спачатку ты, Міа — госця, таму яна і саромеецца, а калі ты будзеш расказваць, яна ўспомніць што-небудзь.

Дзяўчынка была на кухні. Яна ўвайшла, выціраючы рукі, відаць, нешта мыла ці прыбірала, і запытальна зірнула на бацьку.

— Прачытай што-небудзь на памяць, Эльза. Спачатку ты, а потым Міа.

Эльза сарамліва паглядзела на мяне.

— Я не ведаю сапраўдных вершаў.

Яна расказала верш пра бярозы, лясы, бедныя хаціны і пра дзяцей. Ён быў трохі аднастайны і ўсё-такі вельмі харошы. Простыя словы надзіва падыходзілі да гэтай дзяўчынкі. Хаціна, пра якую яна расказвала, пэўна, магла быць іх роднаю хатаю. Кончыўшы, яна сказала:

— Гэты верш склаў тата. (Вось чаму яна, мусіць, сказала, што не ведае сапраўдных вершаў — вершаў, якія надрукаваны ў кнізе.)

Значыць, ён, як і я, таксама піша вершы. Першы раз у жыцці я сустрэла чалавека, які піша вершы. Я намагалася прыпомніць які-небудзь верш, што напісала сама, каб можна было сказаць. Але ўсе яны здаваліся мне надта пустымі. Праўда, у іх было і пра Хрыста, але ўсё ж не тое, а пра птушку ў мяне таксама быў вершык, але такі блытаны, што я сама ніяк не магла яго запомніць.

Птушкі спяваюць у лесе вясною.
Птушку ўзяла адзін раз я з сабою! —

паўтарыла я некалькі разоў. Далей я не помніла. Але цяпер я абавязкова павінна была што-небудзь сказаць. Усе чакалі, калі я пачну.

— «Пры дарозе старац на лаўцы сядзеў», — прачытала я дрыжачым голасам. Калі я кончыла, усе пахвалілі верш.

— «Вясна наступіла, лугі зацвітаюць», — без перадыху прадаўжала я. Я раскажвала з інтанацыяй, як некалі ў Хольмстадзе перад настаўніцаю, ажно Карлберг, які ведаў гэты верш, запляскаў у ладкі. Я збянтэжана зірнула на гаспадара. Яго бліскучыя вочы былі сур'ёзныя.

— Вельмі добрыя вершы! Яны падобныя на малітву. Ты і раскажваеш іх, як малітву!

— Ёй выступаць бы ў тэатры, — заўважыла Вольга. Гаспадар зірнуў на яе незадаволена.

— У яе цэлая куча сваіх вершаў, — сказала Вольга; і мне здалося, што дарослыя анямелі ад здзіўлення.

— Не, не, я зусім не пішу вершаў. Я нават не помню, што я напісала. Яны пустыя і благія, — гаварыла я, ледзь не плачучы.

— Мы цябе не прымушаем, Міа, не бойся,— засмя-
яўся гаспадар.— Ну, а цяпер чыя чарга? Міа і мы з
Эльзаю ўжо расказалі, а сёй-той яшчэ і рота не разя-
віў. Давай, Вольга...

Але Вольга нічога не помніла.

— Я заўсёды была такая дурная, нават у школе
нічога не магла вывучыць,— смеючыся адгаворвала-
ся яна.

Гаспадыня глядзела перад сабою цяжкім паглядам,
і нікому не прыходзіла ў галаву папрасіць яе.

— Ну, тады паслухайце мяне,— асмеліўся Карл-
берг і пайшоў:

Сядзіць на печы старая,
Бутлю з сівухай хавае:
«Каб ты напіўся атруты!»
А дзед ляжыць і злуецца,
Што выпіць яму не ўдаецца:
«Не баба, адна пакута!..»

Мне было сорамна за Карлберга. Што падумаюць
пра яго высакародныя, вучоныя гаспадары? Але ўсе
толькі засмяяліся і папрасілі Карлберга змоўк-
нуць.

Гэту папулярную песню ведалі ўсе, і я так-
сама.

Наколькі магу я прыпомніць, да таго часу, пакуль
мне не мінула дванаццаці гадоў, гэтая паездка астала-
ся адзіным у маім дзяцінстве выпадкам літаратурных
зносін з дарослымі. Гэта быў адзіны выпадак, калі гас-
падары забаўлялі гасцей чытаннем, самі ахвотна яго
слухалі і перажывалі прачытанае і пачутае.

Гаспадару спадабаўся верш «Вясна наступіла». На-
стаўніца з Хольмстада таксама яго любіла, а я ж сама
яго выбрала, таму што ён здаўся мне самым лепшым з
тых, што мы читалі ў школе. Ніхто мне не тлумачыў,
што гэта добры верш, я сама гэта зразумела. Значыць,
людзей звязвае нейкая патаемная нітка, якую ніхто не

бачыць і якая цягнецца па ўсім свеце. Можа, пра гэта гаворыцца ў «Вандраваннях Хрысціянiна»?

— Ты чытаеш вершы, як малітву! — сказаў гаспадар.

Па дарозе ў госці мы ўвесь час маўчалі, затое едучы назад не закрывалі рота. Карлберг, які за цэлы дзень, бывала, слова не выцісне, вяртаючыся цераз Кольмардэн, увесь час балбатаў са мною і з Вольгаю. На дарогу гаспадары яшчэ раз напаілі нас каваю з аржанымі сухарамі.

Калі мы выехалі на залітую месяцам заізелую раўніну, Карлберг пачаў мурлыкаць песню. Вольга падхапіла, яна ведала словы. Песня была вельмі сумная, у ёй расказвалася пра караблекрушэнне, здраду і смерць. Не паспелі мы яе кончыць, як пад'ехалі да свайго дома.

Я так стамілася, што не магла расказваць.

— Ты падумаць не можаш, якія гэта высакародныя людзі. У іх кніжная паліца, а потым шафа, а потым гаспадар сам піша вершы, — вось і ўсё, што я магла адказаць на маміны распыты.

— Уга, даходны занятак дый па сіле кольмардэнскаму шаўцу, — пачула я айчымаў голас і адразу заснула проста на крэсле.

У панядзелак пасля абеда Вольга прынесла адзевак, што пазычыла ёй мама, а разам з усім і сукенку, знарок ёй перашытую.

— Што ты, Вольга, пакінь яе сабе, схавай да калядаў. Да нас прыедзе ў госці свякроў, табе будзе ў чым паказацца на людзях. Я ўсё роўна ў даўгу перад табою. Міа такая шчаслівая ад паездкі, яна да вушэй улюбiлася ў твайго дзевера.

Я гартала тоўстую біблію — шукала ў ёй «Вандраванні Хрысціянiна» — і, пачуўшы мамiны словы, пачырванела ад сораму. «Улюбiлася!» Так гавораць пра жанiха і нявесту. «Яна ў яго ўлюбiлася, ён у яе ўлюбiўся!»

Вольга села на канапу, а мама выйшла вытрапаць адзевак. Вольга, відаць, здзiвiлася і нават пакрыўдзiлася. Калi мама вярнулася, яна сказала:

— Я сама ўсё пачысцiла, каб не рабiць вам клопату.

Дарэмна мама паспяшалася. Такая штука далiкатная: адзежыну чысцяць пасля таго, як яе надзене якi-небудзь вашывы валацуга. Мама, відаць, сама зразу мела сваю прамашку, па крайнiй меры яна прамармытала нешта пра тое, што яна заўсёды вытрэпае адзевак пасля таго, як знiме з плячэй.

— Не падумай, што я гiджуся табою, Вольга, што я баюся насякомых ці якoi-небудзь заразы. Проста я прывыкла чысцiць святочны адзетак з таго часу, як была служанкаю. Такая звычка ў мяне і асталася.

Дабрадушная Вольга адразу зазьяла і пагадзiлася, што вельмi разумна, калi адразу вытрапаць святочны адзетак.

— Калi ў мяне будзе прыгожая сукенка, я яе заўсёды шанавацьму, — сказала Вольга. У гэты дзень у яе быў самы светлы настрой.

А я злавалася на маму. «Улюбiлася ў яго!» — сказала яна пра мяне. Нiколі не буду ёй нiчога расказаць, калi яна не ўмее трымаць язык за зубамi. Як толькi вырасту вялiкая, абавязкова скажу ёй пра гэта.

— Яе бацька — суддзя ў Лонглідзе, — пачула я Вольжыны словы.

— Божа мой мiлы! Бываюць жа такiя няшчасныя! — адказвала мама.

— Яны звелi яе, але і гэта не памагло. Яна плакала і траха не звар'яцела ад гора, а калi вярнулася, яны

сталі сустракацца амаль кожны вечар, і сустракаліся так цэлае лета. Кажуць, калі суддзя дазнаўся, што яна цяжарная, ён збіў яе, а потым пайшоў да Карлберга, які рамантаваў сёдлы на хутары, і сказаў яму: «Забірай сваю распусную дзеўку, ад мяне яна не атрымае ні капейкі, ні анучы, бяры яе ў чым маці нарадзіла, пракляты галадранец!» Конюхі чулі гэтую размову ад слова да слова.

І ў той жа вечар Карлберг забраў яе з бацькавай хаты. На ёй была сукенка, але ён прымусіў яе скінуць з сябе ўсё, а сам стаяў на дварэ і чакаў. Была ноч, усе ўжо спалі. Яна, можна сказаць, збегла з бацькавай хаты, і збегла папраўдзе ў чым маці нарадзіла,— гэтак, як сказаў бацька.

Але потым яна, бедалажка, стала нейкая дзівакаватая; мабыць, калі прывыкаць да беднасці, дык лепей змалку, а яна толькі ўбачыць каня — адразу ў слёзы.

Мама сядзела задуманая. Гісторыя Карлберга была падобная на раман. Праўда, у раманах бедныя выходзяць замуж за багатых і самі становяцца багатыя, а тут выйшла якраз наадварот.

— Якое ж тут дзіва, калі яна плача, убачыўшы каня,— нарэшце адказала мама.— Не так яно лёгка дачцэ акружнаго суддзі стаць жонкаю кольмардэнскага шаўца ды яшчэ і нарадзіць кучу дзяцей.

— Ты не ведаеш Карлбергавага брата,— сказала Вольга, летуценна гледзечы ўдалечыню.— Калі б ты яго ўбачыла, гэтак бы не гаварыла.

— Усе мужчыны роўныя,— запярэчыла мама.

Але Вольга пакруціла галавою.

— Не, не ўсе, розныя бываюць... Толькі каб прыдбаць такога мужа, хай сабе ён нават просты шавец, трэба нарадзіцца дачкою суддзі,— сказала яна з горыччу.— Калі ўжо між бедных і знойдзецца добры муж, усё роўна беднай дзяўчыне не бачыць яго як

сваіх вушэй. Гэтыя пані ўсё прыграбуць да сябе, а потым яшчэ жаляцца, хныкаюць, калі ўбачаць каня.

Ах, мне так падабалася цяпер Вольга! Так разумна яна разважала!

Мама таксама з ёю згадзілася.

— Ты, бачу я, разумніца, Вольга. Дзякуй, што ўзяла з сабою дзяўчынку. Толькі яна цяпер дзівачыць. Ні з таго ні з сяго засела за біблію. Толку ад гэтага не будзе. Ці хочаш выпіць са мною кавы?

За тое, што я прыхвоцілася чытаць біблію, дома ўціскалі мяне, як каталіцкая царква ерэтыкоў. Варта было маме ці айчыму ўбачыць у мяне на каленях тоўстую кнігу, як яны пачыналі сварыцца.

— Гэтая кніга не для дзяцей, — гаварыла мама. — Спачатку розуму набярыся, потым будзеш чытаць біблію.

— Яна ўжо вырасла, пара ёй даваць хоць якую карысць, — паўтараў айчым.

Снежаньскія дні кароткія. Мне даводзілася насіць дровы і ваду, часам няньчыць Вольжынага малога, рэзаць анучы на стужкі. Мама даіла ў гаспадароў кароў, вечна ўвіхалася на кухні — то варыць яду, то мые посуд. У нас была васьмілінейная лямпа, а газа каштавала дорага. Да сямі гадзін вечара лямпу тушылі, і даводзілася рана класціся спаць. Калі святло патрэбна было мне на нейкі другі занятак, а не чытаць, дазвалялі браць з канюшні ліхтар, у які самі гаспадары налівалі газу. У Вольгі такі ліхтар гарэў кожны вечар. Гэта быў не ліхтар-фенікс, якім цяпер карыстаюцца ў вёсках, а звычайная газоўка, якая давала вельмі многа дыму і куроудыму і зусім мала святла. Але чаго толькі не сцерпяць маладыя вочы! Цэлымі гадзінамі чытала я ў гэтую зіму пры газоўцы.

Адзін раз вечарам, калі айчым пайшоў стрыгчыся

да парабка, а мама заседзлася ў Вольгі, я вырашыла пакарыстацца выпадкам і парамантаваць біблію. Мне гэта была не горшая забава, чым хлопчыкам пускаць папяровыя караблікі на вадасцёкавай канаве. Дайшоўшы да раздзела пра Юдзіф і Алаферна, я так зачыталася, што не заўважыла, як нахіліўся кнот і кавалак паперы, што замяняў шыбку ў шкляной скрыначцы, у якую ўстаўлялася газоўка, успыхнуў і згарэў. У пакоі стала поўна дыму. Я ўжо раздзелася, бо мама загадала мне класціся спаць, і цяпер босая выскачыла ў пустыя цёмныя сенцы. Ногі задубелі, бо я стаяла на падлозе, заваленай матыкамі, аблепленымі снегам. Я паставіла ў сенцах ліхтар, і ён яшчэ доўга дыміў пасля таго, як я яго патушыла. У пакой нацягнула дыму і холаду, і мама вельмі зазлавалася, калі вярнулася ад Вольгі.

— Што ты нарабіла, Міа, чаму ты не спіш?

— Я хацела трохкі пачытаць.

— Зноў гэту старую біблію?

У маміных вуснах слова «старую» гучала трохкі іначай, як у вуснах антыквараў.

— Далібог, ты скоро зусім здурнееш. Толькі тае і работы, што чытаеш усялякія казкі. Зусім ад рук адбілася, не слухаешся. Вазьму вось і выкіну кнігу за акно. І лямпу дарэмна паліш. У нас няма болей ні кроплі газы.

Мама зірнула на дзверы.

— Цяпер ён падыме крык, як вернецца, — сказала яна. — Дзе ліхтар? — Яна чыркнула запалку і стала шукаць.

— Мама, гэта і быў ліхтар. Я не запальвала лямпы. Гэта загарэлася папера. Ён стаіць у сенцах. Мамачка, любая, ты ўстаў у ліхтар якую-небудзь паперку, бо «ён» зазлуецца.

Мама нічога не адказала і не стала на мяне сварыцца, пайшла па ліхтар і ўставіла ў яго новую папя-

ровую сценку, намазаўшы яе па краях клейстарам. А ў гэты час вярнуўся айчым, і яна сказала яму, што ўпусціла ліхтар, калі пайшла па дровы.

— Дзяўчынка магла б сама завідна прынесці дроў, пара ёй даваць хоць якую карысьць.— Ён са злосцю шпурнуў на падлогу шапку. Парабак, у якога ён стрыгся, зусім яго ацерабіў.

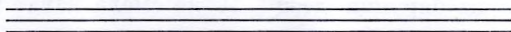
— Пакінь дзяўчынку ў спакоі. Вечна лезеш не ў сваё. Калі хочаш ведаць, ліхтар стаяў у сенцах, а я ішла каля яго з дрывамі, якіх прыхапіла па дарозе, тут гэта старая ламачына і перакулілася. Гаспадары маглі б нам даць ліхтар і навейшы. Дзякуй богу, што дровы не загарэліся.

Яна змоўкла.

— Ну, цяпер ты ўсё ведаеш, можаш спаць спакойна,— буркнула яна праз хвіліну.

— Каб на яго халера, я падобны на арыштанта,— заявіў айчым; ён стаяў перад люстэркам з лямпаю ў руцэ. Яго галава была падобна на капусны качан, парослы шчэццю.

Не ведаю, ці спаў ён спакойна, а я дык заснула салодкім сном. Цяпер я верыла, што айчым пра ліхтар ніколі не дазнаецца.

Айчыму плацілі сто пяцьдзесят кронаў за год, маме — восем кронаў на месяц за тое, што яна два разы на дзень даіла кароў. З такога заробку пражыць нялёгка. А было гэта не за далёкім часам. У гаспадаровай сядзібе ўжо стаяў тэлефон, а на стакгольмскіх вуліцах грукаталі трамваі. Па краіне ва ўсіх кірунках імчаліся цягнікі, а анархісцкая газета «Бранд» дайшла да Норчэпінга. У ёй пісалі пра ўсеагульную забастоўку. Пісалі пра тое, што жанчыны

не павінны нараджаць дзяцей — дзяцей, якіх не чакае нічога, апрача голаду і вайны. Хінке Бергегрэн заклікаў дзяўчат не вадзіць знаёмства з вайскоўцамі.

Айчым, які некалі служыў у гвардыі, пагардліва фыркаў, убачыўшы газету, але мама схавала два нумары, купленыя тады яшчэ, як мы жылі ў Вальдэмара, і цяпер перачытвала іх разам з Вольгаю.

— Я ніколі не гуляла з вайскоўцамі, — урачыста заявіла Вольга. — Але як жа можна не нараджаць дзяцей? — шапнула яна маме.

— Мала што яны балбочуць, а зрэшты, можа, і ёсць такія сродкі.

Я чула, і як Вольга шаптала і як мама адказала. Я заўсёды насцярожвалася, калі гаворка заходзіла пра дзяцей. Бо я, як і Вольга, не магла зразумець, чаму дзеці паяўляюцца на свет, калі бацькі зусім не хочуць гэтага. Чаму мама кожны год чакае дзіцяці? Мяне пачынала цікавіць, адкуль бяруцца дзеці. «З жывата», — адказвалі мае равесніцы. Але гэта нічога не растлумачвала. Вось цяпер мама зноў худая. Таму я заўсёды была нападгатове і з цікаўнасцю прыслухоўвалася, калі мама з Вольгаю гаварылі пра дзяцей. Папытацца ў мамы я не адважвалася. Папытацца, адкуль бяруцца дзеці! Я не смела нават падумаць пра гэта.

Гаспадыня сядзібы была бяздзетная, але затое, як яна казалі, «прыстойная» жанчына. А Вольга была «непрыстойная» — так лічыла гаспадыня. Калі жанчына «непрыстойная», у яе нараджаюцца дзеці.

І ўсё ж я нічога не магла зразумець. Дарослыя ўсяляк гавораць. «Дзеці — божа дар і людская пакута», — гаварыла бабуля, а калі свяшчэннік мяне хрысціў, ён прачытаў маме малітву, у якой гаварылася,

што яна павінна пакаяцца за свой грэх. Я на свае вушы чула, як мама расказвала пра гэта бабулі.

Значыць — дзяцей мець грэшна.

Выходзіць, дзеці таксама грэшнікі. Колькі я ні ламала сваю галаву, я ніяк не магла ў гэтым разабрацца.

Гаспадыня хацела ўзяць прыёмыша, а не дык сядзіба па спадчыне перайшла б да радні, якое гаспадыня не магла трываць. Вольга часта гаварыла пра гэта.

— Хай бы ўсынавіла яна майго сынка,— дадала пры гэтым Вольга.— Яму не зашкодзіла б маленькая спадчына.

Двое парабкаў на сядзібе закалолі свіней да каляд. Кожны паслаў маме па кавалачку мяса, каб мы маглі «паласавацца», як яны выказаліся. Вольгу яны і не падумалі пачаставаць. Па-мойму, іх уразілі фіранкі на нашых вокнах, размалёваная печ у пакоі і мая сукенка з шатландкі — таму яны і пачаставалі маму. «Высакародныя» людзі заўсёды шукаюць сабе раўню. Ну, а такія, як Вольга... Усе ведаюць, што ў яе ні капейкі за душою, ад яе не дачакаешся ніякае падзякі — хіба што кубачак кавы. Помню, што мама падзялілася мясам з Вольгаю. Вядома, айчым пра гэта ніколі не дазнаўся. Гаспадар таксама прыслаў нам трохкі свежаныны, але тут і Вольга атрымала сваю долю. А парабкам, у якіх былі свае япрукі, гаспадар нічога не паслаў. Пакрыўджаныя парабкі доўга наракалі.

Мама пасаліла і прыхавала прынесенае мяса, каб было з чым адсвяткаваць каляды. Вяленай траскі яны збіраліся купіць у гаспадароў, яны нарыхтавалі цэлую бочку. Гарэлкі павінен быў прывезці з горада гаспадар, які меўся паехаць туды за дзень перад калядамі,— адным словам, усё было загадзя абгаворана і распланавана.

Мама старанна прыбрала і свой і Вольжын пакоі. За гэта Вольга да бляску выскрабла сенцы і раздабыла дзве маленькія елачкі. Абедзве жанчыны цэлымі днямі жылі сапраўднаю працоўнаю камунаю, пакуль вечарам не яўляліся дадому гаспадары. Тады дзверы замыкаліся, і з-за іх час ад часу чулася бурканне, што кожны павінен сам пьніць сваю гаспадарку. На гэта Вольга адказвала мужу, што сам ён няхай пьніць што хоча, а яна, Вольга, без дачкі Гедвіг не магла б днём выкраіць часу, каб даіць кароў і прырабіць пяць кронаў за месяц. А мама амаль тым самым тонам гаварыла свайму мужу і ўладару:

— Не лезь не ў сваё.

Зрэшты, між сабою айчым і Карлберг добра ладзілі. З жонкамі яны сварыліся найперш таму, што так было заведзена, а яшчэ таму, што баяліся, каб тыя без іх не марнавалі часу і не дужа доўга удзвюх забяўляліся. Я зразумела гэта, пачуўшы адзін раз, як мама сказала айчыму пра Вольгу, якая толькі што выйшла ад нас:

— Мне яна так абрыдла, раз-пораз бегае сюды.

А Вольга выказалася мужу, што мама ёй зусім не падабаецца, бо яна такая дробязная і вечна ўмешваецца не ў свае справы. Абедзве жанчыны пры мне расказалі адна адной пра гэта.

Усе ўласнікі аднае натуры. Вечна калоцяцца над сваім дабром. Трэба вадзіць іх за нос, не баяцца ашукваць. Яны зайздросцяць радасцям, якіх не могуць ці не ўмеюць падзяляць.

Вось і куцця. Шэсць цвёрдых зялёных яблыкаў ляжаць на талерцы. Такія самыя яблыкі ляжаць і ў Вольгі. Гэта калядныя яблыкі з гаспадарскае бочкі.

На вокнах вісяць чыстыя фіранкі; у Вольгі ў пакоі — таксама, пра гэта паклапацілася мама. Па-мой-

му, яна разрэзала старую прасціну, падсініла яе, накрухмаліла і абшыла карункамі. На падлозе ў Вольгі паявіліся два старэнькія дыванкі. Карлберг пафарбаваў ложак, стол і крэсла.

Печка ў іх пакоі таксама пабеленая і нават размаляваная сінькаю, а на стале ляжаць дзве выдзеўбаныя бульбіны. Знізу пад кожную бульбіну падкладзена разрэзаная і закручаная па краях паперка, а зверху ўстаўлена свечка. Вольжын пакой прыбраны папанску. Карлберг, ведама, пабурчаў з-за таго, што яго прымусілі фарбаваць, тым болей што, пакуль сох ложак, яму давялося спаць на падлозе. Але Вольга не саступіла. Яна заявіла, што, калі стары хлам пафарбаваць, у пакоі прападуць клапы. Яна не пасмела і заікнуцца, што тады ў пакоі стане «высакародна». У гэтым пытанні Карлберг быў няўмольны: ён царпець не мог нічога «высакароднага».

— Радуйся, калі на кавалак хлеба хапае,— такая была яго любімая прыказка.

Але як там ні было, а цяпер у пакоі ў Вольгі хораша. Аднаго разу, зайшоўшы да Вольгі, мама застала яе на крэсле пасярод пакоя. Вольга сядзела выпрастаўшыся і азірала пакой з такім выглядам, нібыта сніла, не звяртаючы ўвагі на малога, які ляжаў ў карзіне і роў на ўсё горла.

— Мне ўсё здаецца, што гэта не мой пакой,— нарэшце сказала яна маме. Гэта было ўдзень, на куццю.

— Ну, а цяпер памяняй сарочку і надзень сукенку, хоць дзеля свята,— заўважыла мама.

Гаспадыня ўбранага пакоя сядзела ледзь не голая, у старой спадніцы і ў бруднай, амаль чорнай сарочцы. Твар яе быў не ўмыты, каса цяляпалася за спіною, толькі губы чырванелі, як акрываўленыя.

— Мне будзе крыўдна, калі бабуля падумае, што ты неахайная, бо гэта няпраўда,— настойліва сказала мама.

— Я заўсёды цяпер буду хадзіць у сукенцы,— сказала Вольга,— хоць Карлбергу гэта не падабаецца. Ён крычыць, што дома няма чаго «выстройвацца», але, можа, пашануе свята і дазволіць мне прыбрацца.

— Хай толькі скажа што-небудзь,— заўважыла мама.— Яму давядзецца мець справу са мною. Я яму пакажу.

Але Вольга рэзка пакруціла галавою, нібыта хочучы сказаць, што з Карлбергам не варта звязвацца.

Яны гаварылі пры мне, і я вырашыла, што мама выхваляецца. Чаго ж яна тады баіцца айчыма? Лепей яму «паказала» б хоць раз.

Куцця. Ужо ў тры гадзіны папаўдні пачало змяркацца. Да гэтага часу айчым паспеў пабрыцца.

Звычайна гэта была складаная працэдура. Айчым займаў увесь пакой. Нам даводзілася сядзець не дыхаючы. Стол адсоўваўся. На яго становілася люстэрка, паяўлялася халодная і гарачая вада, ручнік. Айчым садзіўся перад люстэркам і, сапучы і аддыхваючыся, вастрыў лязо, брыўся і падстрыгаўся. Ён выстрыгаў валасы сабе ў носе і ў вушах, падбрываў бровы. Ён расказваў, што гэтак навучыў яго капітан, у якога нядоўга служыў ён дзеншчыком. Айчыму даводзілася брыць гэтаму капітану не толькі твар, але і розныя другія мясціны, і калі ён іншы раз з усімі драбніцамі апісваў працэдуру капітанавага туалету, ён так пыхкаў, рагатаў і меў такі дурны выгляд, што мы з мамай не маглі стрымацца ад смеху. Зрэшты, айчым лічыў, што капітан дужа далёка заходзіў са сваёю акуратнасцю. Даволі выстрыгчы валасы толькі ў вушах і ў носе.

Айчым разыгрываў з сябе капітана кожную нядзелю. Брыццё займала ў яго некалькі гадзін. У мамы іншы раз не хапала цярпення. Калі было гэта летам, яна ішла з дому. «Брыдка глядзець на гэтага ёлупня»— гаварыла яна. А мне дык падабалася сачыць

за айчымам, калі ён брыўся. Ён надзімаў шчокі, падпіраў іх языком, нацягваў скуру. Я ніяк не магла зразумець, чаго ён так пыхкае. Мусіць, проста ў яго благая звычка.

З аднымі толькі вусамі айчым мог важдатца болей за гадзіну. Седзячы перад люстэркам, ён вышчыпваў і вышчыпваў іх да таго часу, пакуль у яго не аставалася толькі маленькая круглая плямка пад самым носам, нешта накшталт Чаплінавых вусікаў у мініяцюры, хоць у гэты час Чаплін, напэўна, яшчэ нават не пачынаў брыцца і чатырнаццацігадовым хлапчуком, з першым пушком на шчоках, жабраваў на вуліцах Лондана. Усёю сілаю душы васьмігадовага дзіцяці я верыла, што на свеце няма нічога пачварнейшага за рыжаватыя айчымавы вусікі.

Калі айчым, седзячы перад люстэркам, вышчыпваў вусікі, ён так быў паглынуты сваім заняткам, што нічога не чуў і не бачыў. Можна было расцягнуць увесь дом, вынесці ўсё з хаты — ён, як заварожаны, разглядваў бы сябе ў люстэрку.

Гэтым разам брыццё было ўжо скончана. Выстраены і выбрыты, айчым выправіўся на станцыю сустракаць бабулю. Я была прычасаная і ўбраная. Маме выпадала яшчэ даць кароў, і яна спадзявалася, што паспее перамяніць сукенку да бабулінага прыезду, бо на куццю кароў даілі на дзве гадзіны раней.

Мама апрадалася — збіралася ісці ў кароўнік.

— Калі стане зусім цёмна, запалі свечку на ёлцы або схадзі да Вольгі, — сказала яна.

Яна пагладзіла мяне па чыста вымытых валасах, у якіх цяпер ніколі не бывала насякомых.

— Хто ведае, Міа, можа, гэтым разам мы добра адсвяткуем каляды. (Я таксама спадзявалася на гэта. Але як мама магла марыць пра гэта, калі яна ведала, што ў гаспадара нарыхтавана тры літры гарэлкі парабкам, — зразумець гэтага я не магу. Зрэшты, у той

момант я пра гэта не думала.) Толькі не нарабі пажару,— перасцерагла мама і пайшла.

Цямнела. Я ўжо ўбрала елку, што прынесла Вольга, нанізала на белую нітку чатыры бруднаватыя драбкі цукру і павесіла на галінку. Я прыклала нечалавечыя намаганні, каб зберагчы гэтыя драбочкі. Не раз, калі мы сядзелі без цукру, мама пазычала яго ў мяне. Я павесіла на галінкі два зялёныя яблыкі. На стале ўсё роўна асталося яшчэ чатыры, і святочны выгляд яго не парушыўся. На камодзе сядзела ўбраная лялька з блакітна-шэраю коскаю і ружовымі шчокамі. З нагоды бабулінага прыезду мама ўварвалася ў мае ўладанні, паставіла на месца таз і схавала гаршчок на ніжнюю паліцу. У святы я змагу распараджацца толькі сярэдняю паліцаю. Калі ўночы прыйдуць госці, камода можа спатрэбіцца. Звычайна ўсё гэта начынене стаіць на маленькай лаўцы каля печкі. Госці будуць мыцца каля камоды і выцірацца чыстым ручніксам, які вісіць побач з люстэркам, а на люстэрку напісана: «На памяць». Люстэрка падарыла маме сёстра, і яно было нейкае дзіўнае: ледзь дакранешся да яго, шкло вывальваецца з рамкі. У ім ніяк не зловіш свайго адбітку. Толькі якая-небудзь частка твару мільгане то тут, то там, калі спрабуеш у яго паглядзецца. А ручнік выткала бабуля, ён вельмі прыгожы, з махрамі.

У доме панавала незвычайная цішыня. Вольжын сыночк заснуў, а Вольга прыводзіла сябе ў парадак. Карлберга не было. Вольга баязліва шапнула маме, што не ведае, куды ён дзеўся.

— Напэўна, па гарэлку пайшоў сабе і Стэнману,— дадала яна.

— Мо вып'е яе ўсю, перш чым прывалачэцца дадому.

Карлберг не паказваўся, а стала ўжо зусім цёмна. Я запаліла адну маленькую свечку і села з кнігаю ка-

ля ёлкі. Цяпер я чытала толькі Новы Запавет. Там было напісана пра Хрыста, а гэта нагадвала Хрысціянiна. Хрыстос таксама ўвесь час вандраваў, але ён не быў падобны на Хрысціянiна. Не, у гэтай кнізе, напэўна, нішто не напамінала Хрысціянiна. Значыць, дзяўчынка з лясное хаціны памылілася.

Адзін толькі раз перада мною мільганула нешта падобнае на «Вандраванні Хрысціянiна», і я зноў і зноў перачытвала гэтую кнігу, стараючыся знайсці ў ёй тое, пра што гаварылася ў другой кнізе. Гэта быў раздзел пра з'яўленне Хрыста да трох вучняў па дарозе ў Эмаус. Праўда, кончыўся ён не гэтак, як мне б хацелася. У Ісуса было шмат усялякага клопату. Ён вельмі спяшаўся. Ён аддаў нейкія спешныя загады і зноў узнёсся да сябе на неба. І ўсё-такі, хоць я і не знайшла «даліны адчаю», апавяданне пра Хрыста мяне зачаравала. Я чытала і перачытвала раздзел, які мне спадабаўся. Свечка амаль дагарэла, і, пачуўшы, што ідзе мама, я паспяшалася пакласці біблію на месца. Але мама пайшла адразу да Вольгі.

Я запаліла другую свечку, а праз некалькі хвілін паявілася мама.

— Дзіва што, вясёлыя будуць каляды. Карлберг напіўся і гразіў набіць гаспадара. Усё ўверх дном перавярнуў каля кароўніка, а цяпер бяжыць сюды. Радаснае будзе свята ў беднае Вольгі. Ніколі я не думала, што Карлберг такая дрэнь.

Мама асеклася. Яна мусіць, успомніла, што для такіх размоў я яшчэ надта малая.

Святочнае ўбранне нашага пакоя адразу паблякла. Ён зноў стаў звычайнаю халупаю парабка. Каляды прыйшлі да нас так, як яны звычайна прыходзяць у такую халупу, да перапалоханых жанчын і дзетак, якія пазашываліся ў куткі і з заміраннем сэрца чакаюць свята.

— Прыкра з-за бабулі, з мінуты на мінуту яна прыедзе.

Мама завіхалася каля печкі, падагравала каву, нешта гатавала, спяшалася пераадзецца. Ад кавы ішоў прыемны пах. На стала паявіўся пачастунак — бохан хлеба і цвёрды пернік. Цеста ў мамы не ўдалося. Мама лічыла, што перадала ў яго прыпраў, ёй давялося даліць малака і дабавіць мукі. Ад гэтага пернік стаў цвёрды, як камень.

— Ён паляжыць трохі і стане мякчэйшы, — супакоіла сябе мама.

Але ў парэбка ў хаце і цвёрды пернік не залежваецца. А мяккі смачны пірог, які сам просіцца ў рот, на такую хату вельмі вялікая раскоша.

Мамін пернік быў якраз такі, як трэба: ён не раставаў у роце.

Неўзабаве мы атрымалі першае віншаванне.

Пачуўся крык, быццам некага рэзалі. Калі нам удалося разабраць словы, мы зразумелі, што чакае Вольгу.

— Я сказаў гаспадару, хай забірае свайго вырадка! Я яму ўсе кішкі выпушчу. Не буду хадзіць у ярме дзеля яго вырадка. Я ёй пакажу! Хай выбіраецца туды, дзе ёй месца.

Я добра зразумела, што ён крычыць. У многіх халупах чула я гэтую даўнюю песню — нездарма сёння было свята.

— Адчыніце, чортавы бабы! Зноў пляткарыце, праклятыя бразготкі! Ану, ідзі сюды, Гедвіг, ты вельмі важная пані, дай я скажу табе пару слоў.

— Так бы і запусціла яму чым-небудзь у галаву, — сказала мама, якая ў такіх сітуацыях ніколі не здавалася і гатовая была пайсці ўрукапашную.

— Ой, не трэба, ён заб'е цябе! — спалохана зашпатала я.

Карлберг пачаў асыпаць лаянкаю Вольгу, спрабу-

ючы намацаць у цёмных сенцах клямку і адчыніць дзверы.

У пакоі ў Вольгі было ціха. Намацаўшы клямку, ён адчыніў насцеж дзверы. Мама адчыніла дзверы са свайго пакоя.

— Паглядзім, што будзе рабіць гэты нягоднік, — моцна сказала мама.

У пакоі гарэла лямпа, але ні Вольгі, ні хлопчыка не было. Карлберг стаяў на парозе і, хістаючыся, азіраў пакой.

— А, збегла! Ёй не падабаецца, што я выпіў лішняю шкляначку. Я гаджуся толькі хадзіць у ярме дзеля яе вырадка, якога яна прыжыла з гаспадаром. Што гэта за анучы яна надумалася вешаць на акно? — крыкнуў ён і, выплюнуўшы ў руку тытунёвую жвачку, шпурнуў яе проста ў падсіненныя і накрухмаленыя фіранкі.

Страціўшы цярпенне, мама заляпіла яму такую аплявуху, што ён распластаўся на парозе.

— Як ты смееш, скаціна! Як ты смееш пэцкаць фіранкі! Даць бы табе колькі ўлезе! — І мама лупянула яму па спіне.

— Ах, так! Ну, пачакай жа, каб на цябе чорт! — Карлберг паспрабаваў устаць з падлогі.

— Паспрабуй толькі зачапіць! — заявіла мама. — Мне не першы раз вучыць такіх басякоў, як ты!

— Басякоў? Ну пачакай жа! — Ён прыпадняўся, але мама зноў паваліла яго на падлогу.

— Нягоднік! Выгнаў у свята з хаты жонку і сына ды яшчэ плюеш на фіранкі. У Вольгі, можа, ніколі ў жыцці не будзе другіх, калі яна астанеца з такім дурнем — мужыком. І яшчэ выдумляеш, што не бацька ты дзіцяці. Ды кожнаму ясна, што ты яму бацька. Усыпаць табе добра! Проста рукі свярбяць. Шчасце тваё, што свята. — І мама стала плявацца.

— Забірай сваё насенне і не лезь у чужыя спра-

вы. Ты схаўрусавалася з Вольгаю, бо ў цябе таксама расце вырадак, я табе пакажу!

Ён зноў паспрабаваў устаць, але мама зноў кінулася яго дубасіць, ажно мне шкада стала Карлберга, хоць ён і лаяўся. Ён быў заўсёды ласкавы са мною.

«Людзі п'юць ад таго, што нешчаслівыя»,— сказаў гаспадар лясное хаціны. Гэта сказаў Карлбергаў родны брат. Але потым зірнула я на фіранку, апляваную і брудную. Хай мама яму пакажа! Каб жа гэтак адлупцавала яна айчыма — а ён жа бываў яшчэ агіднейшы.

— Уставай, няма чаго валяцца на падлозе!

Мама з усяе сілы ўчапілася ў Карлберга, стараючыся перацягнуць яго цераз парог.

— Альберт вось-вось вернецца са свякроўю. Ён табе добра дасць, калі будзеш тут валяцца,— хлусіла мама.

Айчым ніколі не біў бы Карлберга. Ён яшчэ памог бы яму лаяць маму.

Бедалага Карлберг. Ён цэлы дзень нічога не еў, а потым нашча выпіў вельмі многа гарэлкі. Ён жа працаваў з чатырох раніцы, каб раней вызваліцца ў святочны вечар. Сіла яго кончылася, і, зрабіўшы апошняе намаганне падняцца і стукнуць маме, ён мяшком зваліўся на парог і заснуў. Мы з мамаю выбіваліся з сілы, спрабуючы ўцягнуць яго ў пакой, быццам свіную тушу; і ледзь толькі нам удалося скрануць яго з месца, як мы пачулі званочак і каля нашых дзвярэй спыніўся вазок.

У пакоі ў нас было холадна — дзверы ўвесь час аставаліся адчыненыя. Мама была ўся ў поце, прычоска яе растрапалася, каса распусцілася, сукенка расшпілілася, вочы пачырванелі ад слёз.

Вось тут і пад'ехала бабуля.

Сяк-так паправіўшы валасы, мама шапнула мне, каб я хуценька падагрэла каву, а сама паспяшалася насустрэч свякрові.

— Шчасця ў хату,— пачула я бабулін голас.

— Вы, мабыць, змерзлі, бабуля? — папыталася мама.

— Хто любіць нашага бога, той не баіцца холаду,— адказала бабуля. Адказ прагучаў неяк вельмі дзіўна.

Мне здалася, што мяне абдурылі. Можа, гэта зусім не бабуля? Сумеўшыся, я не адважвалася выйсці ў сенцы. Я заўсёды бянтэжылася, калі людзі ні з таго ні з сяго на кожным кроку ўспаміналі бога. Мне было сорамна за тых, хто выхваляецца перад усімі сваёй любоўю да Ісуса; я саромелася — чаму, не ведаю,— можа, мне здавалася, што людзі такім чынам дакранаюцца да сваіх сардэчных тайнаў. Ісус выклікаў у мяне тады думкі пра айчыма, пра пасцель, пра бялізну, пра ўсе грахі, пра якія шапталіся людзі. «Ісус зрабіў мне ласку» — падобныя фразы гучалі ў маіх вухах як недазволеныя дзіцячыя размовы, якія вядуцца ўпотаікі ад дарослых.

Дзіўныя былі гэтыя каляды. Няхай бы лепей мы з мамаю адсвяткавалі іх удзвюх. Карлберг, заўсёды такі добры, раптам нібыта з ланцуга сарваўся, дык гэта хоць праз гарэлку. Але бабуля магла б астацца такою, як заўсёды.

А Вольга з малым! Дзе яна? Няўжо проста ўцякла на двор у такі мароз?

Нарэшце бабуля паявілася на парозе ў нашым пакой, ледзь перастаўляючы знежывелыя ад раматусу ногі. Мама зняла з яе хусткі, і на галаве ў бабулі асталася толькі пушыстая чорная футравая шапка, новая і цёплая. У гэтым галаўным уборы бабулю можна было б прыняць за старую высакародную паню, калі б да шапкі не была прышыта брыдкая чырвоная стужка —

шырокая доўгая стужка. «Збавіцель ідзе» — было напісана на ёй. Яшчэ горай, чым Армія Выратавання. Да тае мы па крайняй меры прывыклі. А гэта была проста нейкая лухта.

— Збавіцель ідзе, блаславі цябе бог, дзіця,— сказала мне бабуля.

Я бянтэжылася ўсё болей і болей. Прысядаючы і вітаючыся з бабуляю, я ледзь трывала ад слёз. Я склала маленькі верш і збіралася прачытаць яго як прывітанне бабулі. У гэтым вершы «бабуля дарагая» рыфмавалася са словамі «добрая такая», але прачытаць верш мне так і не ўдалося.

Мама выйшла да айчыма, які вазіўся з канём.

— Карлберг дома? — пачула я яго голас.

— Няма,— цвёрда сказала мама.

— Ён павінен быў прынесці гаручага. Куды ён праваліўся, халера на яго?

Званочки бомкнулі. Айчым павёў каня ў канюшню.

Мама вярнулася з пустымі рукамі. Значыць, бабуля нічога не прывезла, хоць прыехала з горада. Гэта на яе не падобна. Яна заўсёды хоць што прынясе, нават калі, бывала, прыходзіла да нас кожны тыдзень.

Я падумала, што бабуля паводзіць сябе не лепей за Карлберга. Адно другога вартае. Колькі расчараванняў. А я так шчыравала, рэжучы анучы, што нават плечы ў мяне нылі, як сківіцы пры зубным болі. Мама заўважыла, што я спахмурнела, і кінула на мяне пагрозлівы пагляд, каб я не смела капрызіць. Я зразумела яго, але і ў яе самой быў не вельмі радасны выгляд. Гэтага яна не заўважала, а я чамусьці павінна рабіць вясёлы твар, хоць ўсё навокал такое агіднае. Напрыклад, гэтае здарэнне з Карлбергам. І навошта толькі мама разбалабоніла ўсім на сядзібе, што я «няшлюбная». Калі б яна трымала язык за зубамі, Карлберг не мог бы яе аблаяць, але мама ніколі нічога не

хавала. «Усё роўна гэта запісана ў метрыцы»,— гаварыла яна.

Але ж Карлберг не глядзеў бы метрыкі. Усё на свеце пераблыталася. Навошта бабуля прыехала сюды? Як яна пакінула дзеда ў свята аднаго? Ён такі слаўны дзядок! Спачатку я не падумала пра яго. Але, убачыўшы, што бабуля нічога мне не прывезла, я раптам зразумела, што на свеце многа несправядліва пакрыўджаных людзей. Гэты дзед, які ўсё жыццё працаваў, як катаржнік, быў такі ціхі, несамавіты, што ніхто не звяртаў на яго ўвагі, але цяпер раптам я ўспомніла пра яго і папыталася пра тое, пра што ніколі не пыталася:

— Як маецца дзядуля?

Ніколі раней я яго не называла гэтак.

Мама зірнула на мяне з пахваляю. У яе нават бліснулі вочы. Можна было падумаць, што ў гэты момант ёй было асабліва прыемна пераканацца, што мы з ёю роднімся душамі. Мне дык не раз даводзілася чуць, як людзі казалі, што бабуля не глядзіць свайго мужа, і гэтак далей, і гэтак далей. Але звычайна ў такіх выпадках мама брала бабулю пад абарону. «У бабулі ўладны, круты нораў,— казалла мама,— а ён чалавек нясмелы, яму нават лепей, калі яго не чапаюць».

— Дзядуля? Яшчэ як. Блаславі цябе бог, дзіця,— адказала бабуля.— Ён жыве памаленьку, прыслаў табе на свята ледзянцоў. Але я зразумела цяпер, што Ісусава нараджэнне трэба спраўляць у сэрцы сваім, а ледзянцы тут не патрэбныя. Замест іх я дам табе лепшы гасцінец,— і, выняўшы з сумачкі маленькі, тоненькі пакет, яна падала яго мне. Гэта быў новы зборнік псалмоў, «Псалмы Ударнага Батальёна».— Гэта святая кніга нашага ваеннага батальёна, хвала Ісусу!— сказала бабуля.

Мама памагла ёй зняць паліто, і бабуля асталася ў чорнай шарсцяной сукенцы з карункавым каўняром,

чыстая і прыгожая. Усё-такі гэта была колішняя бабуля, як і некалі, у яе быў прыгожы твар і чорныя хвалістыя валасы.

Мама паспела мне шапнуць:

— Не глядзі на яе дзівацтвы. Гэта ўсё паганяны сектанты. Яны аблыталі яе, бо мы паехалі з горада і бабулі не было з кім перакінуцца словам.

— Ты такая прыгожая, бабуля,— сказала я, узяўшы яе руку, ласкава пагладзіла кожны вузельчык на яе пальцах.

Гэтым разам бабуля нічога не сказала, нават не блаславіла мяне. Толькі яе адвіслы падбародак трошкі задрыжаў. Я павяла яе на канапу. Хто ведае, можа, мне ўсё-такі ўдасца прачытаць свой верш?

Надзея то загаралася, то патухала і раптам патухла зусім, бо, усеўшыся на канапе, бабуля склала рукі і праказала даўжэзную малітву, у якую ўстаўляла свае словы, якія мелі дачыненне да нашага «дома». Апрача таго, яна малілася, каб Альберт стаў непітушчы і Гедвіг каб была здаровая.

Калі яна кончыла маліцца, мама мякка сказала:

— З таго часу як мы прыехалі сюды, Альберт стаў меней піць; дый на здароўе я не наракаю. Жывём мы няблага, хоць заробак у нас невялікі. Па праўдзе кажучы, ад такога заробку можна пайсці з торбамі, але ж...— Па-мойму, мама хацела дадаць, што Ісус тут не паможа, але стрымалася і прапанавала: — Ну а цяпер давайце піць каву. Альберта запрасілі да гаспадара, ён там павінен узяць...— гарэлкі, хацела дадаць мама, але зноў стрымалася.— У яго там нейкі клопат,— сказала яна і стала наліваць каву.

— Вунь як! Значыць, Альберт кінуў піць. Нездарма мы маліліся за яго ў батальёне. І за цябе з дзяўчынкаю мы таксама маліліся. Бачыш, як гэта памагае.

Мама моўчкі піла каву, я адчувала, што яна пачынае злавацца, што яна ўжо зазлавалася.

— Калі гэтак, шкада, што вы раней не пачалі маліцца. На нашу з вамі долю выпала б меней гора,— сказала яна з горыччу.

— Ты ўсё яшчэ на дарозе граху, Гедвіг.

— Нічога не зробіш. Піце, бабуля, пакуль кава не астыла. Гэта вам на здароўе, на дварэ, пэўна, граду-саў пятнаццаць.

Мама ўстала і запаліла ёлку. Тады старая зноў склала рукі і праказала малітву, не звяртаючы ўвагі на тое, што кава стыне.

Яна нават не зірнула на ёлку, хоць на ёй былі прыгожыя зоркі з фольгі, два зялёныя яблыкі, дзесяць ледзянцоў у паперках і гэтулькі ж маленькіх свечак.

— Ну, даволі, вечар вялікі, піце, мы паспеем памаліцца, калі вернецца Альберт,— сярдзіта сказала мама; і бабуля маўкліва пакарылася.

Не, ніколі не бывае так, як табе хочацца.

Спачатку гэты брыдкі выпадак з Карлбергам, які буяніў, быццам у яго чорт усяліўся, а цяпер вось гісторыя з бабуляю. І гэта было яшчэ горай, бо Карлберг заўтра зноў стане добры, а малітвы і ўсялякая іншая лухта будуць прадаўжацца. Што гэта зрабілася з бабуляю?

— Яна дзяцінее,— шапнула мне мама.

— Дзеці не бываюць такія дурныя,— фыркнула я. Мы стаялі ў сенцах, прыслухоўваючыся, ці не ідзе айчым. Але ён не вяртаўся.

Ён не вярнуўся і да ночы. Бабуля чакала, чытаючы малітвы. Мама паслала пасцелі, мы спехам павячэралі, і бабуля ўлеглася на ложку. Мама з айчымам павінны былі спаць на маёй канапе, а я на падлозе.

У ложку бабуля доўга малілася, мы з мамаю моўчкі слухалі. У Карлбергаў было ціха. Вольга таксама не прыходзіла дахаты. Няўжо тутэйшыя людзі заўсёды трацяць розум у калядную ноч?

Нарэшце бабуля заснула.

Тады мама апранула мяне, ухуталася сама, і мы па снезе пусціліся да гаспадаровага дома. Было ўжо адзінаццаць гадзін.

Гаспадароў мы засталі дома. Гаспадыня была такая ласкавая.

— Ну але, Стэнман прыходзіў, выпіў каньяку, закусіў бутэрбродам, пачаставаў нас сваёю гарэлкаю; але гэта было ўжо даўно, ён, мусіць, зайшоў яшчэ некуды.

— А Вольгі вы не бачылі?

— А як жа! — гаспадыня паказала вачыма наверх.— Вольга заўсёды спіць тут, калі Карлберг нап'ецца. Вольга, ведаеце, у дзеўках дазволіла сабе лішняе, дык Карлберг, напіўшыся, заўсёды ёй пра гэта і напамінае. Ён проста дурэе, ён нават гаспадара вінаваціць у сямі смяротных грахах. Працвярэзіцца, дык адумаецца, але ж, папомніце маё слова, будзе бяда. Калі-небудзь ён вернецца п'яны, Вольга не паспее ўцячы, і ён заб'е яе, вось убачыце.— Гаспадыня ў гэта цвёрда верыла.

— Нічога не скажаш, вясёлае выйшла свята.

— Што зробіш, у нас заўсёды гэтак, трэба ж ім раз на год ад душы павесяліцца. Ці не хочаце шклянчку глінтвейну? — прапанавала гаспадыня.

— Дзякуй, нам трэба дахаты, да нас на каляды прыехала свякроў,— сказала мама.

Мы выправіліся да канюшняў. Ноч выдалася хмарная, але было светла ад снегу, і мы добра бачылі дарогу. Каля варотаў у кароўнік мама прыслухалася. Там стаяла цішыня, якая парушалася толькі лёгкім сапеннем і ўздыхамі кароў. Перад варотамі ў канюшню мама прыслухоўвалася доўга. Я нічога не чула, апрача стуку капытоў, але мама, ціхенька прачыніўшы вароты, сказала:

— Ён валяецца там. Мусіць, добра налізаўся, п'яны, як свіння! Хай валяецца, можа, спруцянее ад хо-

ладу. Нельга ж яго валачы ўночы да бабулі. Навошта ёй бачыць яго п'янага і шалёнага.— І мама прамармытала нешта яшчэ, чаго я не пачула.

— Што ты гаворыш? — папыталася я, грузнучы ў снезе і спяшаючыся дахаты, бо вельмі змерзла.

— Гавару, што ад малітваў Ісусу вялікая карысць. Мы ішлі моўчкі, кожная думаючы пра сваё.

— Не трэба бабулі ўводзіць у вушы,— сказала мама.— Калі яна папросіць, Міа, кажы з ёю малітвы і спявай псалмы, не варта працівіцца яе дзівацтвам. Не ведаю толькі, што рабіць з Альбертам. Калі раніцаю прыйдзе ён п'яны, а бабуля пачне маліцца, будзе калатнеча.

Але ад усіх падзей каляднага вечара я так атупела, што чаканья беды мяне ўжо не трывожылі. Мне хацелася хутчэй дахаты. Там было цёпла і хораша. Хто ведае, можа, я змагу легчы з мамаю на канапе.

Лямпа была ўкручаная. Мы ўбачылі яе слабое святло праз акно, прыслухаліся пад дзвярыма, але ў Карлбергаў таксама было ціха.

— Яму, напэўна, холадна на падлозе,— абазвалася мама.

Мы ціхенька прашмыгнулі да сябе. Бабуля спала на ложку і мерна храпла. Было ціха. У пакоі ўтульна і хораша. Чыстыя пасцелі, засланы стол, на ім бурачкі, марынаваныя селядцы, кавалак сыру, вяленая рыба, каша, смачная манная каша, чатыры зялёныя яблыкі. Мне стала раптам незвычайна добра. Нарэшце прыйшло свята. Мама села на крэсла і сказала:

— Садзіся, Міа, і еш уволю.

У мяне ўжо не было сілы, і ўсё-такі я не магла адмовіцца. Набліжалася поўнач, звычайна ў гэты час мне трэба было спаць. Мы з мамаю сядзелі за святочным сталом, бабуля спала на ложку; як там ні было, гэта мая бабуля, і, хоць яна стала дурнаватая, усё-такі добра, што яна да нас прыехала.

Мама навалілася на вячэру — здавалася, з таго часу як яна адчула, што мы ў бяспецы, у яе паявіўся апетыт. Яна запаліла агонь пад кафеянікам, потым падышла да скрынкі, дзе хавала пялёнкі і кофточкі, калі чакала чарговага дзіцяці, і выняла адтуль маленькі пакунак.

— Гэта ад мяне і Альберта, — шапнула яна. — Калядны гасцінец.

Я развярцела пакунак. У ім была вязаная кофточка, зялёная ў карычневую палоску, новая, купленая ў магазіне. Калі не лічыць чаравікаў і шапкі, мне першы раз у жыцці купілі адзевак у магазіне.

— Мы хацелі купіць табе і вязаную шапачку, але ў нас не хапіла грошай, — шапнула мама.

Я была ашаламлена. Як гэта мама змагла ўхаваць такую тайну? А айчым?

— Хто яе купляў? — папыталася я.

— Альберт.

— Але ж гэта, мабыць, ты...

— Я заплаціла палавіну.

Але я не паверыла ёй. Мне думалася, што кофту купіла яна сама, але гэты гонар саступіла Альберту, каб у мяне да яго была большая павага. Я ў гэта проста верыла.

Я ціхенька падышла да камоды, дзе ляжаў псалтыр, бабулін гасцінец. У ім быў прыгожы новы пераплёт, і калі я паклала яго на складзеную кофточку, кніжка здалася мне вельмі прыгожаю. Я была шчаслівая.

— Вольга з Карлбергам таксама купілі табе гасцінец, — сказала мама.

— Які, мамачка, любая, скажы!

— Не, не, а то Вольга засмуціцца.

Там, ведама, паўторыцца тая самая гісторыя. Гасцінец мне купіла, безумоўна, Вольга. Але ўсе жанчыны

чамусьці абавязкова хочуць, каб людзі думалі, нібыта ў іх добрыя мужы.

— Кладзіся са мною на канане,— сказала мама.

Яшчэ некалькі дзён, пакуль не кончылася гарэлка, людзі пілі і буянлі. Часамі бабуля забывалася, што яна «павернутая», і лаяла айчыма, як некалі, а потым тройчы сплёўвала цераз левае плячо.

Карлберг сядзеў дома, піў каву і гарэлку, але ўжо не напіваўся так, як на куццю. Здавалася, ён забыўся, што тады было. Усе святы Вольга хадзіла з заплаканымі вачыма; запэцканую фіранку яна зняла.

— Хай толькі кончыцца гэтая п'янка, я пакажу яму, што ён нарабіў,— хрыплым шэптам гаварыла яна маме ў сенцах на другі дзень свята.— Хіба гэтыя людзі, гэтыя быдла нейкае, нават горай за быдла, яно хоць не будзе плявацца тытунём. Так і хочацца падсыпаць яму пацучынай атруты.

На трэці дзень Вольга дала мне невялікі скрутак. Я так чакала яго, што ледзь адказвала ёй, калі яна раніцаю віталася са мною. Я ж ведала, што ў яе схаваны гасцінец мне, і ўжо пачала пабойвацца, каб яна не пакінула яго сабе.

— Мы хацелі аддаць табе яго на куццю,— сказала яна.— Гэта ад нас з Карлбергам.

У скрутку быў прыгожы стракаты фартушок, куплены ў магазіне.

Ён быў такі стракаты, што ў мяне ў вачах замітусілася. Каштаваў ён семдзесят пяць эрэ. Памераўшы яго, я разгубілася — фартушок быў шыкоўны. А мама яшчэ надзела на мяне новую кофточку.

— Пайдзі падзякуй Вользе і Карлбергу, сёння няцяжка ўлашчыць Карлберга.

Я зразумела, што гэта значыць. Запанаваў сямейны спакой, гарэлка кончылася. Карлберг сядзеў на крэсле бледны і спакутаваны. Вольга хадзіла па пакоі проста і цвёрда. Адно акно, на якім не было фіранкі, зеўрала чорнаю пусткаю, і мая радасць адразу азмрочылася: усё-такі быў ён такі агідны ў той вечар на куццю.

— Божа мой, ты такая красуня, ты адразу пахарашэла ў гэтай яркай сукеначцы! — дзівілася Вольга; я пачырванела, сэрцу раптам стала цесна ў грудзях.

Я падышла да іх, прысела і падзякавала ім абаім. Але Карлберг замахаў рукою.

— Мне дзякуй не кажы, я не заслужыў. Ты, напэўна, думаеш, што я сапраўдны...

Я не ведала, што яму адказаць, бо лічыла, што ён быў «сапраўдны...», але цяпер жа ён зноў стаў добры. Айчым ніколі не каляўся, ніколі не перапрошваў, як бы ён ні нагадзіў. Калі мама яго дакарала, ён толькі злаваўся і крычаў, што няма чаго ўспамінаць старое, нават калі гэта «старое» толькі што здарылася.

— Што вы, дзядзя, вялікі дзякуй, і вам, цёця, вялікі дзякуй. Я буду няньчыць хлопчыка, калі вы скажаце, цёця,— велікадушна прапанавала я, хоць у глыбіні душы з жахам думала, што, калі Вольга папросіць мяне паняньчыць хлопчыка ў свята, я не змагу пабыць з бабуляю.

У першую нядзелю пасля каляд у нас дома адбыўся малітоўны сход. Сабрала яго, ведама, бабуля. Як ні дзіўна, але да яе ў гэты дзень прыйшлі гаспадар з гаспадыняю, іх служанка і большасць парабкаў.

Сабралася чалавек пятнаццаць. Айчым раздабыў некалькі лавак, паклаў дошкі на крэслы і ў гэтай ролі ханжы, натхнёнага боскаю ласкаю, быў яшчэ агіднейшы. Ён практыкаваўся разам з бабуляю ў спевах псал-

моў, бо ім абаім выпадала запяваць. У мамы быў звонкі, прыгожы голас, але яна адмовілася спяваць.

— Я каву буду варыць і падаваць яе гасцям таксама буду — павінна ж я пачаставаць іх чым-небудзь у свята. Пра астатняе паклапаціцеся ўжо самі. Не ведаю толькі, хто ў вас за прапаведніка будзе: Альберт, памойму, на гэта не падыходзіць,— сказала яна з лёгкаю насмешкаю ў голасе.

Але Альберт адкашліваўся, чмыхаў і падкручваў вусікі з такім выглядам, нібыта ані не сумняваўся, што здолее сказаць самую найлепшую пропаведзь.

Бабуля выклікала ў мяне цяпер бязмежную павагу.

Яна стаяла каля акна. Стол быў адсунуты амаль да самага акна, і яна апіралася вузлаватымі рукамі аб яго край. Гэтая жанчына ў чорнай сукенцы з карункавым каўнерыкам была зусім не падобная на бабулю, якую ведала я здаўна. Паўгадзіны прастаяла яна ў такой позе, і калі ў пакой заходзілі жонкі парабкаў з груднымі дзецьмі, бабуля прапаноўвала ім сесці і паказвала куды. Гаспадару і гаспадыні былі падрыхтаваны крэслы. Мне стала не па сабе. Мама таксама трымалася так, нібыта прыйшла ў чужую хату. Калі ўсе расселіся, бабуля пачала сваю прамову.

— Я простая старая жанчына,— сказала яна.— Я прыехала госцяю да сына, нявесткі і іх дачкі. (Бабуля так і сказала: «госцяю». Ніколі раней яна не гаварыла так далікатна. А «іх дачка» — гэта сказана было пра мяне.)

Я простая старая жанчына, я ў гасцях у сваіх родных, я не ўмею прыгожа гаварыць, убор гэтага пакой таксама просты ў параўнанні з тою раскошаю, якую мы прывыклі бачыць у царкве (яна так і сказала: «раскошаю»), але я не магу паехаць адсюль, не раскажаўшы вам пра тое, як мы, простыя людзі з Норчэпінга, знайшлі гбспада Ісуса нашага. Нас амаль сто

чалавек, мы ўваходзім у асабовы Ісусаў батальён, ударны батальён. Наш баявы дэвіз: «Збавіцель ідзе». А цяпер (бабуля гаварыла старэчым голасам, якому яна старалася надаць цвёрдасць і выразнасць, але я бачыла, што яна вельмі стамілася: на яе маршчыністым лобе выступілі кроплі поту), — а цяпер я прашу вас, хто жыве адасоблена, удумацца і ўгледзецца ў знакі, якіх вы не заўважаеце, але якія, як прадказаў Хрыстос, павінны апавясціць пра яго прышэсце. Рыхтуйцеся да прышэсця Хрыста, ён блізка, ён ідзе, рыхтуйцеся. Я заклікаю вас: далучыце галасы вашы да мае малітвы, каб нам была даравана пакора перад будучым прышэсцем Хрыста.

Бабуля пачала маліцца ўголас.

Маленькая кругленькая гаспадыня, адзетая ў гарадскую сукенку, з глыбокай пашанай апусціла вочы, гаспадар таксама. Вольга з дзіцем на руках мерна пагойдвалася ўзад і ўперад. Па праўдзе кажучы, з усіх прысутных толькі ў мамы і Вольгі быў не вельмі набожны выгляд. Мама з жалем глядзела на бабулю, на кропелькі поту, якія блішчалі ў яе на валасах, на вузлаватыя рукі, якія дрыжалі ад стомы. Яна не паўтарала малітвы ўслед за бабуляю, я таксама маўчала. Я ніяк не магла ўцяміць: якім чынам усе гэтыя людзі апынуліся тут? Я нікога не запрашала — нікога.

Потым мама растлумачыла мне, што айчым павеціў у канюшні запіску: «Малітоўны сход у Стэнманаў. Калі ласка, прыходзьце ўсе».

І ўсе прыйшлі, нават гаспадар. Пасля ўсяе гэтай п'янкі і абжорства! Маладзенькая парабчанка з дзіцем на руках час ад часу вымаўляла з глыбокім уздыхам: «Ісус!»

Карлберг і яшчэ адзін малады парабак сядзелі побач, набожна склаўшы рукі. Я таксама міжволі склала рукі.

«Людзі п'юць ад таго, што яны нешчаслівыя», —

сказаў прыгажун гаспадар лясной хаткі. Можа, ён і быў тым самым хрысціянiнам, які падарожнічаў і бачыў далiну адчаю? Вось каб яму апынуцца тут, асабліва цяпер, калі ў бабулі такі ўрачысты выгляд і калі ўсе сабраліся ў нас і моляцца пакорліва і набожна. Муsiць, мы не падобныя на другіх людзей. Сход пачынаў даваць мне задавальненне. Далібог, мы не горшыя за сям'ю з Кольмардэна, у якой была кніжная палiца.

Бабуля кончыла малiтву словамі:

— Блаславі нас, Ісус, падай нам знак, каб мы ўжо сёння вечарам убачылі тваю боскую ласку.

І яна села каля стала, схiліўшы на яго старую галаву. Я заўважыла, што яна калоцiцца, як ад холаду. Мама падала ёй шклянку вады. Гэта правiльна, я сама бачыла, як пастар піў ваду ў час пропаведзi. Выняўшы тонкую насоўку, бабуля выцерла ёю лоб, бо ў пакоi было вельмі горача, хоць мама варыла каву ў Вольгі. Мы баяліся адчыніць дзверы, бо з сянец цягнула холадам, а ў пакоi было трое грудных дзяцей.

Мiж гасцей быў і тарпар Экстром з жонкаю. Раней я ніколі не бачыла гэтай пары. Яны былі вельмі хораша адзетыя: новыя чаравікі рыпелі, на цётцы красаваўся чорны шаўковы шаль. Раптам гэтая самая фру Экстром устала, адным духам прачытала малiтву і зноў села.

Тады падняўся стары, маленькі, прыгорблены, сiвабароды. Ён падышоў да стала, дзе сядзела бабуля, стаў перад ёю, зусiм заслiніўшы яе ад нас, скрыжаваў ногі і, абапёршыся рукою аб край стала, вымавіў:

— Дзякуй табе, сястра, што прыйшла да нас з вялікага горада, што ты дала нам зведаць кароткае iмгненне дару божага.

Ён называў бабулю сястрою і гаварыў ёй «ты». І, апрача таго, ён заслiніў яе ад нас, і нам яна не стала відаць.

Я дэманстрацыйна выйшла наперад і, не звяртаючы ўвагі на маміны пагрозлівыя пагляды, пралезла каля парабчанак з дзецьмі да бабулі і прыпынілася каля яе. Зрэшты, гэта была мая бабуля!

Мая выхадка раззлавала старога, ён збіўся і пачаў зноў:

— Сястра гаварыла тут пра знак і пра цуд. І гэта — праўда. Сівіла і прарокі не хлусяць. Карэты бягуць без коней. Дзякуй табе, Ісусе міласэрны. Я не паддаўся антыхрысту, я ніколі не ездзіў у цягніку.

Я заўважыла, што бабуля зварухнулася і выпрасталася, хочучы нешта сказаць, але стары прадаўжаў:

— Ніколі я не пакланяўся антыхрысту. Сёстры і браты мае, сястра з вялікага горада ведае, што гаворыць, страшыдла бадзяецца па зямлі. (Мне стала цікава слухаць, вельмі ўжо складна ў яго выходзіла.) Але Ісус можа прыйсці да нас у любы дзень. Гасподзь спусціцца з воблакаў, калі мы меней за ўсё будзем гэтага чакаць. Рыхтуйцеся, ачысціцеся, пакіньце працу, не клапаціцеся пра мамону (ён гаварыў маману), беражыцеся страшыдла і вавілонскай блудніцы, будзем маліцца і чакаць Хрыста.

Мама выйшла, грукнуўшы дзвярыма.

Але стары не збянтэжыўся. Ён пачаў маліцца нейкімі дзіўнымі словамі, і здавалася, што ён гаворыць нешта зусім недазволенае.

— А цяпер ці не праспяваць нам псалом, — сказаў айчым, як толькі стары кончыў. Бабуля ўжо паспела разгарнуць кнігу. У мяне ў руках быў новы псалтыр — бабулін гасцінец.

Чакае таго толькі вечны спакой,
Хто шчыра да веры імкнецца.
За веру заўжды непахісна ты стой,
І к шчасцю душа прыхінецца.

Гэтая простая маршавая мелодыя гучала ў нас так, што здавалася, яшчэ трэшкі — і абваліцца столь.

Нават кветкі, намаляваныя на печцы, пачалі гайдацца — напраўду, мне здавалася, што яны гайдаюцца.

На гэтым сход кончыўся. Болей ніхто не хацеў маліцца.

Гаспадар з жонкаю пайшлі, не выпіўшы кавы, выглед у гаспадара быў пакутлівы і бледны — пэўна, балела галава пасля каляднае выпіўкі. Другія госці асталіся. Помню, што бабуля і стары Экстром пасварыліся, бо бабуля заявіла, што не лічыць за грэх ездзіць па чыгунцы.

Бабуля пражыла ў нас яшчэ тыдзень, але мама не пажадала болей цярэць такія сходы. Дый пакаянны настрой ва ўсіх пакрысе рассеяўся. Як толькі хмель выветрыўся з галавы ў гаспадара і ў парабкаў, яны перасталі думаць пра выратаванне душы. Мама так і гаварыла: пройдзе хмель, кончацца малітвы.

Яна не памылілася. Не прайшло і некалькі дзён пасля сходу, як айчым учыніў проста спектакль, перакрыўляючы багамольцаў і паказваючы, як яны ўздыхалі і маліліся. Але мама перадражніла яго самога, заўважыўшы:

— І ты быў харошы, сядзеў, закаціўшы вочы да неба.

Бабуля зазлавалася, тройчы плюнула цераз левае плячо і аб'явіла, што яны абое асуджаны на вечную пагібель.

— Нічога не зробіш, бабуля, хай будзе што будзе, мы тут памагчы не можам. Але ж я-то ведаю суседзяў, таму злосць і разбірае, калі яны сядзяць, вылупіўшы вочы на неба. Лепей бы ўжо былі такія, як ёсць. Вы — другая справа, бабуля, — дадала мама. — Вы папраўдзе набожная. Вы стары змучаны чалавек, а пад старасць людзі мяняюцца, мая мама таксама стала на-

божная. Зрэшты, у багадзельні нічога другога не астаецца, — з горыччу дабавіла яна.

Жыццё зноў увайшло ў звычайную каляіну. Святочныя запасы былі з'едзены. На сталае зноў паявіліся селядзец і малочны крупнік. У нядзелю мы ўжо не атрымалі масла, бо бабуля, як і я, раніцаю піла неразведзенае малако. Мама штодзень хмурнела. Зарабляла яна заўсёды аднолькава, падрабіць не было дзе, да самай блізкай крамы — каля трох кіламетраў, а карміць бабулю чым папала было сорамна.

Зноў пацягнуліся шэрыя будні. Зноў паявіўся мяшок з анучамі. Бабуля пахваліла нашу работу, але нават не падумала заплаціць за нарэзаня і звітця ў клубкі палоскі матэрыі, якую мама выпрошвала ў дамах, дзе прыслугоўвала, а потым наразала нажніцамі. Нават айчым іншы раз памагаў маме. Бабуля стала падобная на «заможных». А можа, яна вырашыла, што мы самі сталі «заможныя»? Гледзячы на наша каляднае частаванне, гэта можна было падумаць.

Калі натуральная кава кончылася і на сталае паявілася жытняя, бабуля выказала незадавальненне.

— Нічога не зробіш, — сказала мама. — Калі б не сход, кавы хапіла б на два тыдні.

Бабуля прамаўчала.

— Чаму гэта, Гедвіг, усе дзеці, якіх ты прыжываеш з Альбертам, паміраюць? — папыталася яна раптам на другі дзень, калі мы сядзелі з мамаю і наразалі палоскі.

Мама кінула на яе перасцерагальны пагляд, паказаўшы вачыма ў мой бок, але старая не звярнула на гэта ніякай увагі.

— Не магу дайсці розумам, чаму гэтак. У цябе ж ёсць дзяўчынка, проста зразумець не магу, чаму другія паміраюць, калі адно дзіця асталося жыць.

— Навошта гэта балбатня? Вы што, баіцеся, што ваш род патухне? Што я магу зрабіць, калі дзеці памі-

раюць? Вы самі, па-мойму, тры разы выходзілі замуж, а дзяцей у вас зусім не было, пра гэта вы забыліся. Ад голаду яшчэ і не тое бывае. Дый бацька добры з Альберта. Пра гэта можна было і не гаварыць пры дзяўчынцы, але Міа і не такое чула за час, як мы жывём з Альбертам. Вам, пэўна, здаецца, што пры дзецях можна пляскаць што хочаш.

Шпурнуўшы нажніцы на канапу, мама ўстала і пачала хадзіць сюд-туд па пакоі. Я спалохалася. Бабуля таксама. Мама ж так пакутавала ад бяздумнай патрэбы нараджаць дзяцей, асуджаных на смерць. Яна трываць не магла, калі хто-небудзь загаворваў пра гэта, а бабуля раптам проста ўзяла дый выпаліла.

— Зрэшты, я нават рада, што дзеці паміраюць. Нічога не скажаш, добрыя задаткі перайшлі б да іх па спадчыне ад Альберта. Ад бацькі, які блытаецца з другімі і не дае табе ні капейкі, калі ты носіш яго дзіця, — без жалю прадаўжала мама.

Бабуля малітоўна склала рукі. Тады мама пайшла да дзвярэй.

— У мяне няма ніякай ахвоты маліцца. Калі, павашаму, я такая грэшніца, можаце ехаць, я вас не трымаю. У вас ёсць венічніца Міна і Хана, Альбертава дачка, яны чакаюць вас у Вільбергене, — з горыччу дадала яна. Дзверы зачыніліся.

Я плакала, седзячы на канапе. Бабуля таксама. Мы сядзелі і плакалі ўдзвюх.

— І нашто толькі я гэта сказала? — галасіла бабуля.

— Праўда, бабуля, нашто? Мама столькі плакала, — галасіла я. — Мама зусім не грэшніца, яна такая добрая. Калі не верыш, папытайся ў Вольгі.

— Дзіва што добрая, усе гэта ведаюць, яна лепшая за ўсіх. І нашто толькі я сказала? Госпадзі Ісусе, даруй мой грэх!

Бабуля ўзялася маліцца. А я стала хадзіць сюды-

туды па пакоі, як рабіла толькі што мама, падбіваючы скруткі ануч, якія трапляліся мне пад ногі.

— Перастань маліцца, бабуля, гэта гадка, вельмі гадка, калі людзі моляцца ўголас, ты маліся ціхенька вечарам, як я, не маліся ўголас. Гэта так праціўна.

Мама назвала імя Ханы, і мне вельмі захацелася ўбачыць сяброўку, я проста не магла вытрываць бабулінай малітвы. Я ніколі не верыла, што Хана — майго айчыма дачка, на гэта яна была занадта харошая.

Бабуля змоўкла. Яна сядзела на канапе, і слёзы каціліся па яе старэчых шчоках. Але я была няўмольная, я цярпець не магла, калі людзі моляцца ўголас.

Выправіўшыся па маму, я знайшла яе ў Вольгі. У абедзвюх былі сур'ёзныя твары. Вольга адмыла фіранку і зноў павесіла яе на акно. Яна выскрабла і вымыла падлогу ў пакоі і ўвесь час, пакуль жыла ў нас бабуля, пакорліва насіла сукенку, якую ёй падарыла мама. Праўда, стараннем малога сукенка стала вельмі паношаная на выгляд.

— Падумаць толькі, яна стала набожная на старасці. Вось і разбяры гэтых старых. Калі Міа паглядзіць малога, я збегаю ў краму. Можна, мне дадуць на павер трохі цукру і кавы, я скажу, што гэта вам, мне яны на павер не даюць, а вам дадуць, яны думаюць, што ў вас ёсць грошы. Яны бачаць, што Стэнман такі чысты і дагледжаны.

Мама не магла стрымацца ад усмешкі.

— Ну што ж, хай думаюць, калі хочуць. У мяне напраўду ёсць дзве кроны, толькі я баюся іх траціць. Баюся астацца зусім без грошай, ці мала што можна здарыцца, — сказала яна.

Да гэтага часу не магу зразумець, навошта яна берагла гэтыя дзве кроны. Можна, каб заплаціць доктару, калі спатрэбіцца. Але доктар бярэ пяць кронаў.

— Як толькі Карлберг прыйдзе, я схаджу ў краму.

Ты ўбачыш, у нас мігам запахне кавай, і твая свякроў перастане бурчаць.

— Хадзем, мама. Бабуля так расстроілася, яна сядзіць і плача.

— Даруй мне дзеля Хрыста, Гедвіг, я не павінна была так гаварыць.

— Я дарую вам без ніякага Хрыста, калі тут ёсць за што дараваць. Вы самі павінны разумець, не мая віна, што дзеці паміраюць. Пакуль я здаровая, ніхто ў мяне не галадае і не жыве ў брудзе. Я клапачуся пра сваю хату,— з прыціскам сказала мама.

Я вырашыла, што мама грубіяніць бабулі.

Мама памаўчала трохі, а бабуля сядзела з няшчасным выглядам.

— А цяпер скажыце, ці збіраецеся вы купляць у мяне стужкі? Мы працавалі цэлую зіму, мне трэба падрабіць, вы самі ведаеце, як жыць у вёсцы, а Альберт і не думае эканоміць, траціць усё, што трапляе яму ў рукі. Калі вам стужкі не патрэбны, тут ёсць старая цётка, якая іх купіць. Самой мне шыць няма дзе, хоць гэта было б вельмі дарэчы,— заявіла мама, не звяртаючы ўвагі на тое, што бабуля яшчэ не супакоілася.

— Старая цётка? — паўтарыла бабуля. Падбародак у яе калаціўся.— Ты хочаш прадаць іх цётцы? Мілая Геда...

Калі бабуля хвалявалася, яна заўсёды называла маму «Гедаю». Айчым гаварыў «Геда», калі заводзіў чарговую палюбоўніцу. Тады «Гедвіг» знікала, а паяўлялася будзённая «Геда». Так маглі называць якую-небудзь вясковую бабу: нейкая там Геда, якая абмывае, абшывае, прыбірае і час ад часу нараджае дзяцей. Бабуля, праўда, лічыла, што «Геда» на слых гучыць харашэй, чым Гедвіг, але ўсё-такі гаварыла «Геда» толькі ад рассяянасці, бо мама не любіла, калі яе так называлі.

— Мілая Геда, якая цётка? Я ж сказала, што сама забяру анучы.

— Значыць, вы іх купіце,— упарта паўтарыла мама.

Старая патэпала па сваю сумку, нахштальт невялічкага чамадана, і выняла адтуль дзесяцікронавую паперку.

— Вазьмі, Геда.— Яе вузлаватыя рукі калаціліся, быццам ёй было агідна дакранацца да грошай.— Вазьмі, Геда. Ды прыйдзе няхай хутчэй царства Ісусава, ды збавіць нас ад грэшных грошай, ды настане дзень, калі мы будзем памагаць адна адной, як сёстры... Вазьмі ж іх.

— Тут занадта многа, бабуля, але я адраблю,— сказала мама і, узяўшы бабулю за руку, падзякавала ёй.— Толькі не варта праз гэта называць мяне Гедаю. Без грошай не абыдзешся, бабуля, нават калі на зямлі стане трохкі лягчэй жыць. У чаканні лепшага часу без іх не пражывеш. Крамніку мала імя божага, яму трэба яшчэ сёе-тое.

Відаць, мама вельмі зазлавалася: ніколі раней яна не гаварыла з бабуляю так сурова.

Вольга выправілася ў краму, прыхапіўшы дзесяцікронавую паперку. Дзякуючы гэтай аўтарытэтай паперцы ёй удалося ўзяць прадуктаў наавер і сваёй сям'і. Як яна і абяцала, па хаце імгненна разышоўся пах кавы. Але мама не павесялела. Я разумела, што ёй не па душы той спосаб, якім яна атрымала грошы ў бабулі.

Бабуля сядзела на канапе і моўчкі наразала стужкі авечымі ножнамі, пазычанымі ў гаспадара. Вузлаватыя бабуліны пальцы не ўлазілі ў вушкі звычайных нажніц.

Мама падпражыла на пліце кававых зярнят, і мы

выпілі па кубачку смачнай натуральнай кавы, а потым я занесла вялікую бутлю кавы айчыму і Карлбергу, якія веялі ў гумне збажыну.

Бабуля пражыла ў нас цэлы тыдзень пасля Новага года. Кожны вечар яна спявала псалом і казала малітву.

Што б там ні стала яна хацела маліцца на каленях, але ёй было не пад сілу апускацца на падлогу і потым падымацца самой — айчыму даводзілася ёй памагаць. Таму становілася яна на калені толькі тады, калі айчым быў дома, а ён не мог ёй не памагчы.

— Станем на калені перад богам, Альберт,— часта гаварыла бабуля.

Мне і маме яна не адважвалася гэта прапаноўваць з таго дня, як я папрасіла яе не маліцца ўголас, а мама заявіла, што бабуля не павінна называць яе Гедаю.

Айчым таксама ніколі не становіўся на калені. Я адчувала, што бабуля злуецца на нас з мамаю. Ёй, мабыць, хацелася, каб мы выходзілі з пакоя, бо, лічыла яна, калі б нас не было, Альберт бы яе паслухаўся. Мама таксама гэтак думала.

— Не трэба замінаць ім,— сказала аднаго разу мама, калі мы былі з ёю ў падпавеці.

Але аднаго разу, калі мама даіла кароў у кароўніку, а айчым пайшоў у канюшню, я расказала бабулі пра жыхароў кольмардэнаўскай хаціны і пра вандраванні Хрысціяніна.

— Ах, бабуля, калі б ты ведала, які прыгожы ў іх бацька. Ён падобны... Ён падобны на Аладзіна.

— Хто такі Аладзін?

— Гэта такі чалавек, у яго была лямпа, ён яе пацёр, тады паявіўся дух і выканаў усе яго жаданні.

— Значыць, Аладзін быў вядзьмар, а той, хто чытае пра Хрыста, не можа быць вядзьмаром.

— Ён чытаў не пра Хрыста, а пра Хрысціянiна. Чалавек, які вандраваў, называўся Хрысціянiнам, і ён паехаў у далiну адчаю. Пра гэта павiнна быць напiсана ў бiблii, толькi я нiяк не магу знайсцi.

Бабуля доўга задумаўшыся маўчала.

— Ты прачытала ўсю бiблiю?

— Не, не ўсю. Дзя... не, тата з мамаю злуюцца, калi я чытаю бiблiю.

— Злуюцца? Беднае дзiця! Чаму ж ты раней мне не сказала? Беднае, беднае дзiця! А не казаў табе гэты чалавек, дзе сказана ў бiблii пра вандраваннi Хрысціянiна? Можа, гэта апостал Павел?

— Не, гэта не Павел, пра яго я чытала, ён такi маркотны.

— Хай даруе табе бог, дзiця, ён жа любiмы вучань госпада нашага.

— А адкуль ты гэта ведаеш, бабуля? Дзе напiсана, што ён яго любiмы вучань?

— Дык жа... дык жа ён быў язычнiкам, а потым перавярнуўся.

— А я адзiн раз дала на язычнiкаў пяць эрэ.

— Павел быў не такi язычнiк. Яму вельмi цяжка было выратавацца, бо ён пакланяўся другiм багам.

— У гэтых язычнiкаў таксама былі другiя багi. Настаўнiца расказвала, што ў iх драўляныя iдалы i жывуць яны ў Кiтаi, у Афрыцы i ў iншых мясцiнах.

— Дзе iх толькi няма,— уздыхнула бабуля i зноў задумалася.

— Ты чытала Адкрыццё Святога Iаана?

— Не, а хiба пра гэта ёсць у бiблii?

— А як жа, дай мне бiблiю, я табе пакажу. Мусiць, там якраз i напiсана пра вандраваннi Хрысціянiна, бо гэтую кнiгу вельмi цяжка зразумець.

Я дастала бiблiю. I з таго дня, пакуль бабуля

аставалася ў нас, васьмілінейная лямпа заўсёды гарэла ў той час, калі мама ішла даць кароў. Бабуля падсаджвалася бліжэй да лямпы і разгортвала біблію.

Я паказвала раздзелы, якія ўжо прачытала, і прызналася, што не магла адолець кнігі Дзён.

— Значыць, ты не ведаеш Ісусавага радаслоўя, — сказала бабуля.

Я прамаўчала. Ісусава радаслоўе мяне зусім не цікавіла. Я хацела болей дазнацца пра вандраванні Хрысціянiна.

— А кнігу Іова ты чытала?

— Чытала, але гэта сумна, і прарокі ўсе такія злосныя, а Навухаданосар еў траву, а Данііл гародніну і стаў тоўсты і тлусты, а гэты, які сядзеў у печы, мама думае, што ён намазаўся нечым і таму агонь яго не зачাপіў.

— Дзіця маё! У бібліі трэба шукаць бога! Мабыць, твая мама правільна робіць, табе няма чаго чытаць біблію!

— Бабулька, любая, я буду думаць пра бога. Прачытай мне пра Іаана. Бабулька, дарагая, не кажы маме, што мне няможна чытаць гэта: яна хоча выкінуць біблію. Бабуля, я буду маліцца кожны вечар. — І для большай пераканальнасці я ўрачыста прадэкламавала вячэрнюю малітву.

— А ты абяцаеш станавіцца на калені і ўголос чытаць малітву?

— Мама зазлуецца, яна кажа, што хто моліцца ўголос пры людзях, той прыкідваецца. Яна кажа, што, калі ты нешчаслівы і не ўмееш маліцца цішком, ты павiнен пайсці куды-небудзь і там моцна заклікаць бога.

Выгляд у бабулі быў засмучаны. У сенцах пачуўся тупат, і яна з не меншай паспешлівасцю, чым я, паклала біблію на месца. Увайшлі мама з айчымам.

Калі мы паелі кашы з жытняе мукі і запілі яе ма-лаком — любімым бабуліным прысмакам, — айчым памог бабулі стаць на калені з такім выглядам, быццам апускаў на зямлю нешта вельмі цяжкае. Мама, здавалася, таксама хмурная. Я падумала, што ў іх залішне сярдзіты выгляд, і ўва мне прачнуўся дух прэчання. Мне раптам стала шкада бабулю. Я падышла да крэсла, на якое яна паклала скрыжаваныя рукі, і, уклечыўшы каля яе, моцна і выразна праказала вячэрнюю малітву, не думаючы, вядома, ні пра тое, ці будзе мая малітва пачута, ні пра самога бога, а проста жадаючы паказаць, што я на бабуліным баку. Бабуля спалохана паглядзела на мяне і перастала маліцца.

Ні мама, ні айчым не вымавілі ні слова. Яны сядзелі, нібы два драўляныя ідалы, не звяртаючы ўвагі ні на мяне, ні на бабулю. Выгляд у іх быў вельмі дзіўны.

Толькі кладучыся ў пасцель, бабуля сказала дрыготкім голасам:

— Я не прасіла дзяўчынку, яна сама.

Айчым хацеў нешта адказаць, але мама кінула на яго перасцерагальны пагляд. Я падумала, што трымаюцца яны па-дурному, але спалохалася. Ну што я страшнае зрабіла? Я ж ведала, што мама іншы раз моліцца, я чула, як яна шэпча нешта сама сабе, але пасля малітвы твар у яе заўсёды хмурнеў, быццам яна раскайвалася ў тым, што малілася, быццам яна адчувала сябе прыніжанаю ці шкадавала страчанага часу. Але мне яна часта гаварыла, што я павінна казаць вячэрнюю малітву.

— Па крайняй меры гэта прымушае цябе думаць пра другое, — дабаўляла яна.

Не ведаю, што яна пры гэтым мела на ўвазе, бо ўвогуле яна ніколі не растлумачвала, чым, паводле яе меркавання, заняты мае думкі.

Я часта малілася прыдумляючы свае словы.

— Ты не молішся, а папрашайнічаеш,— гаварыла мама.— Глядзі, не стань папрашайкаю. Гэта, відаць, у нас у родзе — твая прабабуля, а мая бабуля, хадзіла па хатах з торбаю, хоць і была замужам за селянінам. З ёю нічога нельга было зрабіць. Такая была ў яе звычка, бо ў жылах у яе цякла цыганская кроў. Ніколі не папрашайнічай, у цябе няма ў гэтым ніякой патрэбы. І асабліва асцерагайся папрашайнічаць у бога.

Мне вельмі падабалася, калі мама гэтак гаварыла. Я магла слухаць яе гадзінамі, але яна не любіла многа гаварыць.

— Чуеш, што я кажу? Зарубі сабе на носе.— Гэтыя цікавыя словы яна гаварыла толькі тады, калі была стройная і спрытная.

А цяпер яны з айчымам сядзелі і маўчалі.

Але ж я не папрашайнічала, я проста праказала звычайную вячэрнюю малітву.

Бабуля легла, айчым таксама раздзеўся, моўчкі вынес у сенцы свае шкарпэткі, бо яны заўсёды смярдзелі, і ўлёгся на канапу. Але мама хадзіла па пакоі, нібыта злы дух. Я адчувала, што гэта не так сабе: нешта здарылася. Я не адважвалася раздзецца, мяне калаціла, і ўсё плыло перад вачыма. Нешта здарылася — справа не ў тым, што я стала на калені каля бабулі, зусім не ў гэтым.

Нарэшце мама села каля бабулінага ложка.

— Як вы пачуваецеся, бабуля? Мабыць, уночы баліць мацней? — ласкава папыталася яна.

— Боль ніколі не перастае, але бог паможа мне вытрываць.

Мама памаўчала. Я сядзела ў напружаным чаканні на матрацы, разасланым на падлозе. Зараз яно здарыцца. Але што? Як пярун з неба, стукне нешта страшнае, я гэта адчувала.

— Бабуля, а хто глядзіць дзеда, пакуль вы ў нас?

— Венічніца Міна абяцала мне заходзіць раз на дзень, я... я ёй за гэта заплаціла. Я хачу жыць па-суседску з усімі, Гедвіг, я болей на яе не злуюся.

— За што ж вам злавацца на яе? Гора яна паспытала болей за нас.

Я пачула, што голас у мамы зноў стаў суровы, але мне так хацелася паслухаць пра Ханіну маму, што я не звярнула на гэта ўвагі.

— Хана таксама з ёю, бабуля? Якая яна цяпер? Выцягнулася, мабыць? А ці адраслі ў яе валасы? А сукенкі новае ёй не пашылі?

— Не, Хана з ёю не жыве. Маці аддала яе ў адну сялянскую сям'ю недзе тут, у Вікбуландзе.

Голас бабулін гучаў стомлена, у мамы быў расстройжаны твар. Сядзячы на ложку, яна глядзела на старую і пра нешта думала. А ў мяне цяпер з галавы не выходзіла Хана: яна ў селяніна. Я ўспомніла Альвара.

— Сёння гаспадару званілі па тэлефоне,— сказала мама.

Бабуля маўчала. Мама чакала, што яна пра што-небудзь папытаецца, але яна маўчала.

— Па тэлефоне казалі, што дзед вельмі хворы. Яны хочуць, каб вы вярнуліся дадому.

Бабуля некалькі разоў глыбока ўздыхнула, яе ўздыхі дзіўна прагучалі ў цішыні пакоя. Айчы姆 таксама ляжаў ціха, нібыта зусім перастаў дыхаць.

— Гэта, мабыць, ныркі. Ён заўсёды пакутаваў ад нырак,— ціха сказала бабуля.

— Яны нічога не казалі, толькі прасілі, каб вы як найхутчэй прыехалі.

— А хто званіў?

— Аканом маёнтка, ён званіў з Норчэпінга.

Болей бабуля нічога не папыталася. Яна не малі-

лася, не ўздыхала, не ўспамінала імя божага, яна маўчала.

— Мы ўсё ўладзілі так, каб вы змаглі заўтра паехаць дадому, бабуля. Альберт адпрасіўся ў гаспадара. Ён паедзе з вамі. Калі б у мяне былі чаравікі, я таксама паехала б, дома вам спатрэбяцца памочнікі.

Бабуля не адказала.

— Не бядуйце, бабуля. Мы зробім, што можна, але ж дзед ужо вельмі стары.

— Я ведаю, Гедвіг. А цяпер кладзіся, у цябе і так многа клопату.— І бабуля павярнулася тварам да сцяны.

Мама з айчымам шматзначна пераглянуліся і памахалі галовамі — атрымалася цэлая пантаміма. Мама раздзелася. Я таксама пачала паволі раздзявацца.

Хоць наступіла зіма, у мяне не было другога абутку, апрача туфляў, і каб я магла часцей бываць на дварэ, мама нацягвала мне на туфлі старыя зацыраваныя айчымавы шкарпэткі. Да вечара яны прамакалі, і мне ледзь удавалася сцягнуць іх з ног. Я сапла і пялася, сцягваючы шкарпэткі, а мама стаяла ў кашулі пасярод пакоя і нецярпліва чакала, каб патушыць лямпу.

Яна падышла да мяне, памагла разуцца, падаткнула коўдру, пагладзіла мяне па галаве і, пажадаўшы добрай ночы, задзьмула лямпу; потым легла побач з айчымам на канапу. Абое яны маўчалі, але я адчувала, што яны не спяць. Я таксама не магла заснуць. Я разумела, што ў наша жыццё прыйшла нейкая перамена. Я бачыла гэта па маміным твары, які стаў раптам адчужаны. Такі выраз паяўляўся ў мамы заўсёды, калі ў яе з-пад ног знікаў грунт.

— Скажы праўду, Гедвіг, мой муж памёр? — пачуўся ў цемры бабулін голас.

Мама адказала не адразу.

— Можаш не гаварыць, я і сама ведаю, што памёр.

— Праўда, бабуля, ён памёр, але я думала, што лепей сказаць пра гэта раніцаю, каб вы спакойна паспалі ўночы.

Я чула, як мама села на канапе.

— Ляжы, Гедвіг, не трэба запальваць святла,— сказала бабуля.

Мама зноў улеглася. Зноў запанавала маўчанне.

Здавалася, паветра ў пакоі было насычана думамі, страхам, трывогаю. Цемра была непраглядная. На вокнах віселі шторы; у студзеньскай цемені я не магла разгледзець малюнка, але ведала, што дзяўчынка ў прыгожых драўляных чаравіках з поўнымі вёдрамі на плячы не спынялася ў сваёй бясконцай дарозе цераз масток.

— Міа адубянее на падлозе, хай лепей ляжа са мною,— пачуўся зноў бабулін голас.

Мама ўстала, запаліла лямпу, нацягнула спадніцу.

Бабуля села на ложку. Цяпер, калі на ёй не было сукенкі, яна здавалася маленькаю зморшчанаю бабулькаю. Тоненькая чорная коска звісала на маршчыністую шыю, але вочы былі сухія, толькі нос неяк адмыслова завастрыўся і ў твары не асталося ні крывінкі.

Мама трохі рассунула ложка і перанесла туды маю пасцель. Я чакала і мерзла. Раптам я ўбачыла, што мама абняла бабулю. Не кажучы ні слова, яна прытуліла бабулю да грудзей, і тая ўткнулася тварам ёй у плячо. Абедзве маўчалі. Айчы, які ляжаў на нізкай канапе, нічога не бачыў, бо яго засланыў стол. Я ўся калацілася ад холаду, але старалася не стукаць зубамі. Я не хацела перашкаджаць, я ведала, што не павінна перашкаджаць. Мама заўсёды была вельмі стрыманая ў сваіх пачуццях. Вузлаватая бабуліна рука ляжала ў мамы на плячы. Яна здавалася страшэнна старою на белай, маладой мамінай руцэ. Мне стала вельмі шкада гэтую старую руку. Убачыўшы гэту

змардаваную, хворую руку на белым маміным плячы і рэдзенькія чорныя валасы побач са светлаю тоўстаю мамінаю касою, якая ўпала ёй на грудзі, я раптам зразумела, што бывае такое гора, калі нічым нельга памагчы, нічога нельга зрабіць.

Мама нешта шапнула бабулі, і яна апусцілася на ложак. Я легла на ложак і абвіла яе рукою, як гэта толькі што рабіла мама. Мама патушыла лямпу.

— Пастарайцеся заснуць, бабуля.

— Праўда, мама, пастарайся задрамаць хоць трохі, — сказаў айчым сваім грукатлівым басам так ласкава, як толькі мог. Я прытулілася да бабулі, і абняла яе моцна-моцна.

— Дзякуй, — ціха сказала яна, — дзякуй. Цяпер старыя бабы з Вільбергена пачнуць мянціць языкамі.

— Хай толькі паспрабуюць, — дадаў айчым.

Цяпер да нас зноў вярнулася колішняя бабуля. Не, яна зусім не была папрашайка. Яна не папрашайнічала, калі прыйшла бяда. Яна баялася плётак, але ведала, што малітвы проці плётак не памогуць. Яна не стала маліцца ўголас, але ўсю ноч не заплюшчыла вачэй. Я часта прачыналася, бо мне перадалася яе трывога.

Раніцаю бабуля з айчымам сабраліся ў дарогу. Перад ад'ездам бабуля спарола стужку са свае шапкі.

— Я не магу хадзіць з чырвонаю стужкаю, страціўшы найлепшага ў свеце мужа. Самага лепшага з трох маіх мужоў, — дадала яна колішнім незалежным тонам.

Карлберг сядзеў на козлах. Вушы ў яго мерзлі, бо шапку гэтым разам павінен быў надзець сам айчым.

— Я прышлю з Альбертам новыя чаравікі, каб ты магла прыехаць на пахаванне, бо гаспадар не пусціць вас абаіх адразу, — сказала бабуля маме. Болей яна не сказала нічога, і коні панесліся ад беленькага дамка па раўніне.

Два дні засаб чытала я Адкрыццё Іаана, але мама не звяртала на гэта ўвагі. Яна болей не забараняла мне чытаць. Як неспакойны дух, хадзіла яна сюды-туды ад нас і да Вольгі. На дварэ ішоў снег, было холадна. Рэдкія камякі снегу пры дваццаціградусным марозе. Айчым павінен быў прабыць у горадзе два дні. На другі дзень пад вечар ён абяцаў вярнуцца.

— Вось убачыш, я ведаю, што гавару,— паўтарала мама Вользе.

— Нашто ты сябе дарэмна мучыш. Ён абавязкова прыедзе, ён жа павінен даглядаць коней. Ніхто за яго працаваць не будзе, ён жа парабак,— адказвала Вольга.

Але мама недаверліва круціла галавою.

— Хіба ён пра што-небудзь думае, калі яго апаноўвае такі настрой? Не, я чую ўсёю душою, што спакойнаму жыццю на гэты раз прыйшоў канец, трэба зноў збіраць манаткі.

— Пачакай, можа, яшчэ абыдзецца,— адказвала Вольга, але выгляд у яе быў ужо даволі няўпэўнены.

— Што гэта ты чытаеш? — папыталася Вольга.

— Пра тое, як прыйдзе звер з дзесяццю галовамі, а авечкі і львы падымуцца пад воблакі,— растлумачыла я.

— Ану, дай паглядзець,— сказала мама. Некалькі хвілін яна сама сабе чытала.

— Праклятыя байкі! Потым будзеш баяцца сядзець цёмначы. Пакінь ты ўрэшце гэтую кнігу, Міа!

— Што там напісана? Дай і я зірну,— папрасіла Вольга і ўзяла біблію.

Яна таксама некалькі хвілін сама сабе чытала.

— Вось дык не думала, што ў бібліі такое напісана. Такое страхоцце!.. — У Вольгі такі быў твар, нібыта ўбачыла яна здань.

— Гэта прароцтва. Усё будзе так, як тут напісана,— растлумачыла я.

— Нічога гэтага не будзе. Ніколі ні авечкі, ні львы не навучацца лятаць. Няўжо табе падабаецца гэта кніга?

Не, яна мне ніколечкі не падабалася. Кніга аказалася вельмі сумная. Не паспее прарок кончыць адно адкрыцце, як адразу пачынаецца другое, амаль такое самае. У мяне галава ішла кругам ад гармідару на нябёсах, ад усіх гэтых страшыдлаў і блудніц з рознымі галовамі, якія плылі на воблаках. Страшыдлы бачыліся мне ў выглядзе грукатлівай паравой малатарні: гэта надавала нейкі сэнс нябеснай неразбярыве. І ўсё ж у гэтыя дні я са страхам глядзела на воблакі: раптам са снегавое хмары паявляцца авечкі, арлы і леў. Зусім не падобная гэта кніга на «Вандраванні Хрысціяніна». Я не ведала дакладна, што такое блудніцы. Відаць, жанчыны, якія ўчыняюць нешта нядобрае, як бабуліна сястра, якая ўтапілася каля вадаспада ў Абаку праз тое, што яе набілі. Злы дзядзька назваў яе блуднаю дзеўкаю. Калі мама не была яшчэ замужам, мы з ёю хадзілі да гэтага вадаспада па ландышы. Па вадзе зусім не было відаць, што тут топяцца блудніцы... Павятовы суддзя таксама сказаў прыгажуну тарпару з Кольмардэна, каб ён «збраў сваю блудную дзеўку», каб ён «збраў яе, у чым маці нарадзіла», гэта чулі конюхі. Але я ніяк не магла ўявіць дачку суддзі з рознымі галовамі ды яшчэ каб сядзела на воблаках. Гэта вялая заплаканая жанчына не наводзіла на мяне страху.

Біблія стаміла мяне, у ёй было занадта многа звадаў і праклёнаў. Зусім як у парабкоўскіх сем'ях. Я сумавала па прыгожым, спакойным свеце, дзе пахнуць кветкі і жывуць прыветлівыя людзі. А царства нябеснае ў апісанні прарока было такое самае дурное, як яго праклёны і ўяўленні.

Усё ў хаце перамяшалася. Мама толькі хадзіла туды-сюды, удзень і ўночы. Прайшло ўжо тры дні, але айчым не вяртаўся. Камякі снегу падалі ўсё гусцей і гусцей. Дарогу, як скінуць вокам, занесла снегам. Ніхто не ехаў па ёй у наш бок.

На трэці дзень завітаў гаспадар.

У роце ў яго тырчала люлька, усё адзенне прапахла тытунём. Мне вельмі падабаўся гэты пах. Сам гаспадар быў маленькі, гладка выбрыты чалавечак з маленькаю галоўкаю, якою круціў ён ва ўсе бакі, нібыта сарока. Ён зусім не быў падобны на селяніна. Гаварыў ён хутка, адрывістымі фразамі і ўсё круціў і круціў галавою.

— Як ты думаеш, Гедвіг, вернецца ён сёння вечарам ці... А! Чытаеш бэблію? (Ён так і сказаў «бэблію».) Што ж, можа, змалку яно і лепей... Калі Стэнман не прыедзе, дык я не ведаю... Ты хіба не збіраешся на пахаванне, Гедвіг? Дарога кепская... Нялёгка дабрацца да станцыі.

Ён сеў і, трохі памаўчаўшы, зноў загаварыў пра тое, дзеля чаго прыйшоў да нас.

— Значыць, па-твойму, ён вернецца да вечара? А, Гедвіг?

— Не, па-мойму, не вернецца, — цвёрда адказала мама.

— Як? Па-твойму — не?

— Па-мойму, не. У яго, відаць, пачаўся запой, іначай ён пазваніў бы. З ім гэта бывае, няма чаго грэх таіць.

— Так я і думаў. Але ж ён парабак, як жа ён дазваляе сабе такое? У нас жа ёсць закон. І парадак...

— Што ж я магу зрабіць? Я вам кажу, што думаю. Мне самой патрэбны дровы — без яго мне іх не назапасіць. Не ведаю, што рабіць і што чыніць. Мне трэба было б памагчы свекрыві ў горадзе, яна зусім старэнькая. Альберт павінен быў вярнуцца ўчора і прывезці

мне чаравікі, сваіх у мяне няма. Але цяпер усё пайшло шыварат-навыварат. Варта яму трапіць у горад і сустрэць сабутэльнікаў, як адразу траціць розум. Калі ён ад'язджаў, я адчувала, што так яно і будзе.

Гаспадар памаўчаў. Насуперак майму чаканню ён не зазлаваўся. Ён задуменна паглядзеў на маму, падняў бялявыя бровы амаль да самых валасоў, падышоў да мамы і шэптам, быццам баючыся нечага, сказаў:

— Ведаеш, Гедвіг, у мяне розныя людзі жылі, але такіх акуратных, як вы, на хутары ніколі не было. (У мяне сэрца заскакала ад радасці.) Я хачу вярнуць Стэнмана, і цябе мне не хочацца адпусцаць. У цябе ў хаце — як у панскіх пакоях. Да станцыі ты дабярэшся і ў старых чаравіках, а там купі сабе пару новых. Я дам табе наперад дзесяць кронаў, я ведаю, што ты вернешся і прыязеш Стэнмана. Па-мойму, будзе лепей, калі сама ты па яго паедзеш. Заадно паможаш свекрыві. Яна таксама, відаць, паважаная кабета. Можна, і спадчына якая вам астанецца, — дадаў ён; ён гаварыў з мамаю зусім як з роўнаю. — Гэтак мы дабром і зробім. Шкада, што здарылася гэта адразу пасля каляд. Работнікі яшчэ не працверазіліся пасля свята, іх... як гэта сказаць... цягне пахмяліцца. А калі хочаш, заўтра Карлберг завязе цябе на станцыю, а ты потым пазвоніш і раскажаш, як справы. Я на першым разе не хачу скардзіцца ленсману, але ты настраш Стэнмана. Скажы, што, калі не будзе выконваць сваіх абавязкаў, яго могуць аддаць пад суд.

Папраўдзе, мне падабаўся гаспадар. Ён моўчкі чакаў адказу.

— Вялікі дзякуй, — сказала мама. — Я вам вельмі ўдзячная, пастараюся так і зрабіць. Толькі чуе маё сэрца — Альберт загуляў, цяпер з ім не так проста зладзіць.

— Нічога, яны ўсе баяцца ленсмана. Настраш яго добра. Значыць, дамовіліся, заўтра ты едзеш.

Гаспадара я ўпадабала, асабліва за гэтыя словы наконт ленсmana: што трэба настрашыць айчыма. Але ў мяне было такое прадчуванне, што мама не настрашыць яго так, як трэба было б.

— Пасадзіць бы вас абаіх за краты! — крычала яна не раз, калі айчыма аб'яўлялі бацькам дзіцяці якой-небудзь фабрычнай работніцы, але не прыводзіла свае пагрозы да выканання. Таму цяпер ёй цяжка было чым-небудзь настрашыць айчыма.

Развітваючыся, селянін падаў нам абедзвюм руку. Мы чулі, што ад нас пайшоў ён да Вольгі і вельмі доўга быў у яе.

Перад прыходам Карлберга да нас зазірнула Вольга і сказала, што ёй трэба пагаварыць з мамаю.

Мама выйшла ў сенцы. Яна вярнулася злосная.

— Калі Карлберг папытаецца, ці заходзіў гаспадар да Вольгі, скажы, што не чула, — заявіла яна. (На твары ў мяне, мабыць, адбілася здзіўленне.) — Нічога тут страшнага няма. Ты ведаеш, які Карлберг шалёны. Вольга прасіла, каб мы яму не гаварылі.

Я ўспомніла калядны вечар, успомніла, як Карлберг выплюнуў тытунь на фіранку, якая першы раз паявілася ў іх у пакоі, і вырашыла маўчаць. Але ўсё такі дарослыя несправядлівыя. Калі хлусіш, каб самой выблытацца, яны сварацца, а калі трэба выручаць іх, цябе іншы раз за тваю хлусню яшчэ і цукеркаю пачастуюць. Але ў гэтым выпадку я павінна была схлусіць, я ж чула, як гаспадыня казала, што Карлберг некалі абавязкова заб'е Вольгу.

Амаль усю ноч мама збірала і складвала рэчы, разагравала прас і гладзіла. Чорнай сукенкі ў яе не было. Калі мама вянчалася, яна пазычала су-

кенку ў сяброўкі. Таму цяпер яна падрыхтавала цёмную блузку і чорную спадніцу. «На пахаванне добра ў гэтым»,— сказала яна. Мая сукенка з шатландкі ў чырвоную клетку не гадзілася на такую нагоду, але мне давялося надзець яе ў дарогу, хоць, меркавала мама, і ў дарогу не след выбірацца ў такіх строях, калі ў цябе гора. (Шчыра кажучы, я меней за ўсё думала пра тое, што дзед памёр. У мяне было вельмі цьмянае ўяўленне пра смерць.)

— Прыедзем у горад, зазірнём да ліхвяра: можа, удасца дастаць табе чорную сукенку і чаравікі.

Я вельмі радавалася нашай паездцы. Усё будзе так урачыста. Пахаванне. Адзетыя ў чорнае, убраныя людзі. Смачная яда. У горадзе, калі хто-небудзь памірае, перад дзвярыма раскідаюць яловыя лапкі. Але мама чамусьці ані не радавалася, а толькі ўздыхала, збіраючы рэчы. Раптам яна выцягнула са скрынкі псалтыр.

— Табе давядзецца чытаць гэты псалом,— сказала яна.— Вывучы яго.

Было ўжо позна, я стамілася, але ўсё-такі давялося вучыць. Гэта быў псалом з нагоды смерці старога чалавека.

Мама заўсёды ведала, што трэба рабіць пры любых абставінах.

Цягнік адыходзіў толькі ў палавіне восьмай раніцы, але мы выехалі з дому ў палавіне пятай. Снег укрыў зямлю шчытным дываном, і конь ледзь перастаўляў ногі. Карлберг паганяў яго, асыпаючы праклёнамі. У санях у яго ляжала лапата, якою разграбаў ён гурбы снегу, калі ехаць было зусім немагчыма.

У кашальку ў мамы схавана было шаснаццаць кронаў: шэсць кронаў асталося ад прададзеных стужак, а астатнія дзесяць гаспадар перадаў цераз Карлберга, каб мама купіла на станцыі чаравікі. Дзве кроны, якія мама яшчэ да свята зберагла на «ўсякі выпа-

дак», аддалі парабчанцы, якая ўзялася даіць кароў за маму, пакуль мы будзем у ад'ездзе.

Мы ледзь сунуліся наперад. Снег валіў без перастанку.

— Цяжка табе будзе назад у дарозе, — паспагадала мама Карлбергу, які не раз ужо злазіў з саней, каб расчысціць каню дарогу.

— Што зробіш! Галоўнае — паспець да цягніка, а не дык увесь дзень праседзіце вы ў пачакальні. Туды ідуць толькі два цягнікі.

Карлберг зноў і зноў расчысчаў дарогу, пот градам каціўся ў яго па лобе, а конь выцягваў сані са снегу. Некалькі мінут мы ехалі па роўнай дарозе, а потым зноў перад намі вырасталала гурба.

Мама гаварыла з Карлбергам, але звон шамкоў не даваў мне разабраць словы. Толькі як конь спыніўся, я пачула, як Карлберг, нахіліўшыся да мамы (ён кіраваў, седзячы ў санях ззаду), папытаўся:

— Гедвіг, ты можаш пабажыцца, што гаспадар не быў учора ў Вольгі? Я даю галаву наадрэз, што ён быў. Я яго па паху чую, я ж ведаю яго тытунь.

Я замерла ў напружаным чаканні: няўжо мама паклянецца? Хлуслівая клятва — гэта ж так страшна. Але, з другога боку, яна ж абяцала Вользе...

— Бажыцца я не буду, я гаспадара не пільную, але мы не чулі, каб ён заходзіў да вас, праўда, Міа? Хіба гаспадар учора пайшоў ад нас да Вольгі?

Карлберг недаверліва глядзеў на маму, калі яна павярнулася да мяне. Сані ўперліся ў гурбу, а конь нецярпліва азіраўся, чакаючы фурманавай дапамогі.

— Не-е, не чула. Ён адразу пайшоў дадому.

Карлберг болей нічога не сказаў. Мама глядзела некуды ўдалечыню, пакуль ён раскідаў снег і вёў каня праз гурбу. Пачынала світаць, мяцеліца адразу сунялася. Карлберг зноў залез у сані.

— А ён не заходзіў да яе перад тым, як прыйшоў

да вас? Ты не чула, Міа? — папытаўся ён, сцябаючы каня.

— Не, не заходзіў. Ён прыйшоў да нас увесць у снезе, мама яшчэ памагала яму атрэпацца,— дасціпна адказала я.

Карлберг, мабыць, супакоіўся. Дзеці ж не хлусяць. А мама глядзела ўсё ўдалечыню, пазбягаючы майго пагляду.

Калі мы нарэшце прыехалі на станцыю, да адыходу цягніка аставалася яшчэ паўгадзіны.

— Гаспадар хацеў, каб я купіла чаравікі на станцыі, але я пачакаю да горада. Я куплю іх танней у ліхвяра Кале. Ты гэтак і скажы гаспадару, калі папытаецца,— растлумачыла Карлбергу мама. Яна дала яму крону.— Купі што-небудзь сваім.

— Табе самой патрэбны грошы, Гедвіг, я не магу ўзяць іх у цябе.

— Бяры, бяры, купі што-небудзь, я заўсёды змагу раздабыць сабе крону. І не думай благога пра Вольгу. У мяне ніколі не было такой слаўнай суседкі.

Карлберг завярнуўся і паехаў дадому, а мы пайшлі ў пачакальню. Мама ледзь ішла ў стаптаных чаравіках. У мяне на туфлі былі нацягнуты шкарпэткі. Гледзячы на мае ногі, можна было падумаць, што ў мяне слановая хвароба.

На вакзале ў Норчэпінзе мама зняла з мяне шкарпэткі. Помню, якімі жаласлівымі паглядамі праводзілі мяне прахожыя, калі я ішла па снезе ў туфлях. Мы з мамаю вырашылі, што іх жаласць дурная і нікому не патрэбная.

— Прыдуркі,— сказала мама.— Палюбаваліся б на саміх сябе.

Я фарсіла ў новай зялёнай кофце і лічыла сябе даволі прыбранаю як на іх стары горад.

Падарожжа падбздзёрыла маму. Вочы ў яе блішчалі, яна выпрасталася і, нягледзячы на збітыя аб-

часы, ішла бадзёра. Ногі ў нас абедзвюх прамоклі, бо сцэжка, па якой мы ішлі, была засыпана брудным снегам. Але ж мы не прывыклі трымаць ногі ў цяпле. У той час парванья чаравікі былі не навіною проста-му люду. Не мы адны мясілі прамоклымі нагамі снег.

Калі маму апаноўваў такі настрой, я заўсёды ведала, што мяне чакае што-небудзь радаснае.

— Перш чым ісці да бабулі, вып'ем па кубачку кавы,— сказала яна, павярнуўшы ў завулак.

— Кавы?

— Ведама, а чаму і не выпіць? Нам не шкодзіць падмацавацца.

Мама выбрала маленькую сціплую кавярню, на вокнах у якой віселі цёмныя фіранкі, абшытыя махрамі. Я падумала, што гэта вельмі дарагая кавярня, але мама сказала мне, што яна разлічана на рабочых.

— Кавярня таварыства цвярозасці,— дадала яна.

Гаспадыня акінула нас бесцырымонным паглядам, але мама, трымаючы мяне за руку, прайшла ў пакой усярэдзіну і заказала два кубкі кавы з бутэрбродамі.

Вось гэта было баляванне!

«Бутэрбродамі» ў нас у прастаноўі называліся не толькі скібачкі хлеба з маслам,— і на гэта былі свае прычыны: румяны акрайчык добра выпечанага хлеба вельмі ўжо падобны на азадачак укармленага трох-месячнага немаўляці.

Сытным бутэрбродам было лёгка спатоліць голад.

— Гэта ж вельмі дарага,— сказала я маме.

— Нічога, нябось Альберт не эканоміць. Трэба ж нам перакусіць. Еш на здароўе.

Не, мама зусім не была падобная на чалавека, які збіраецца на пахаванне. Ніхто б не падумаў, што яна ледзь перастаўляе ногі ў сваіх збітых чаравіках.

Мабыць, мама была шчаслівая, што вырвалася хоць

ненадоўга з занядбанага хутара. Яна ж болей прывыкла жыць у горадзе. Яна махнула на ўсё рукою, дый зноў была яна стройная. Я так даўно не гуляла ўдзвюх з мамаю, не бачыла яе здаровую і жывую, без памінутых прыступаў рвоты.

Я таксама ажывілася. Кава была вельмі смачная. Бутэрброд я мігам з'ела. І раптам мяне быццам укалола ў сэрца: я падумала пра наш пусты пакой, пра Карлберга, які, напэўна, вярнуўся дадому і сварыцца. Ён заўсёды сварыцца, калі нас няма дома.

— Вось калі б Вольга была з намі! — сказала я спяхмурнеўшы.

— Вольга? Ага-а,— задумліва адазвалася мама.— Яна зрабіла вялікае глупства, не бачыць ёй цяпер горада, бедалажцы.

— Якое глупства, мама? Што яна зрабіла?

— Выйшла замуж за такога прыдурка.

Мама падазвала гаспадыню, заплаціла ёй па рахунку і дала на чай дзесяць эрэ. Гаспадыня вельмі дзякавала.

— Мы прыехалі здалёку,— сказала мама,— і не хацелі купляць чаравікаў у вёсцы. Мы вырашылі купіць іх у горадзе.

Мама прачыніла кашалёк, каб жанчына ўбачыла дзесяцікронавую паперку. Тая пажадала нам шчаслівай дарогі і запрасіла заходзіць яшчэ. Яна паспагадала нам, што мы не купілі чаравікаў у вёсцы.

— У вёсцы прыйсцінаму чалавеку цяжка знайсці што-небудзь вартае.

Мама павяла мяне проста на заходнюю ўскраіну, дзе была крама ліхвяра Кале.

— А! Куды іголка, туды і нітка!.. Дзень добры, дзень добры! І падумаць толькі, фру Стэнман прыехала ў горад! А ўчора тут быў сам Стэнман.

Кругленькі дзядок з барвова-чырвоным, напраўду

норчэпінгскім носам паціскае маме руку і ляпае мне па шчацэ.

— Божа, ну і каса! Прадайце мне, фру Стэнман, даччыну касу, я за яе дзесяткі не пашкадую.

Мяне ажно закалаціла, я кінулася ў дзверы — хутчэй прэч адсюль! — але мама толькі засмяялася.

— Ён жартуе, не бойся.

Кругленькі дзядок таксама засмяяўся, але ўсё роўна не зводзіў вачэй з мае касы.

Я ведала, што некаторыя жанчыны купляюць кошы. Але я зусім не хацела, каб яны купілі маю касу. І асабліва цяпер.

— Ага, значыць, Альберт ужо тут пабываў, — усміхнулася мама, але я заўважыла ў яе на твары звыклы выраз гаркоты.

— Пабываў, пабываў. Вы да мяне, ведама, з нейкім клопатам? — папытаўся дзядок, стараючыся перамяніць тэму размовы.

— Мне патрэбна пара чаравікоў. На новыя ў мяне грошай няма. У нас свёкар памёр, вы, мабыць, чулі пра гэта ад Стэнмана, пане Карлсан?

— Не, Стэнман не сказаў мне пра гэта ні слова.

— Ён быў цвярозы?

— Не зусім. — Таўстун гаварыў з аглядкаю.

— Калі вы падбераце пару паношаных чаравікаў дзяўчынцы, я іх таксама куплю.

Дзед прынёс цэлы ахапак паношанага абутку. Пачалася бясконцая прымерка. Нарэшце нам трапілася пара чаравікаў з зашпількамі. Яны толькі адзін раз былі ў рамонце і прыйшліся мне па назе. Праўда, яны трошкі ціснулі ў пальцах, але я прамаўчала. Мне вельмі надакучыла прымерка. Дзед сціскаў насок у кожным чаравіку, які я надзявала, і ў мяне пад канец разбалеліся ногі.

— Яны каштуюць тры кроны, — сказаў дзед.

Згаварыліся на дзвюх.

— Вы і сабе хацелі купіць чаравікі, фру Стэнман. Праўду кажучы, Стэнман заклаў учора ў мяне за тры кроны пару добрых жаночых чаравікаў. Я нават падумаў, што гэта вы паслалі яго да мяне.

— Пакажыце мне іх.

Дзед выцягнуў пару грубых, саматужных чаравікаў. Гэта былі бабуліны чаравікі, якія сталі цесныя на яе ногі, пакалечаныя раматусам. Бабуля насіла цяпер лямцавыя туфлі, у скураных яна не магла хадзіць.

— Я іх купляю.

— Я не магу іх прадаць. Вы ж ведаеце, фру Стэнман, пакуль не пройдуць тры месяцы, я не маю права прадаваць закладзенае.

— Стэнман не будзе іх выкупляць.

— А раптам ён прадасць закладны квіток? Што я тады буду рабіць?

— Заплаціце за яго грошы. Я дам вам за чаравікі пяць кронаў.

У мамы быў такі выгляд, быццам яна надумалася выкінуць нейкі жарт.

— Я думаў узяць за іх даражэй.

— Ну-ну, не скупіцеся. Лепей падбярэце мне якую-небудзь старую чорную спадніцу, каб я магла пашыць з яе сукенку дзяўчынцы, не ісці ж ёй у чырвонай сукенцы на пахаванне дзеда.

Ніколі раней мама не гаварыла такім тонам. Нейкі бесшабашны тон, быццам усё на свеце ёй трын-трава.

Тут на лаўцы ў Кале мы зашнуравалі чаравікі. Мама трымала ў руках уверчаную спадніцу. У спадніцы былі такія шырокія складкі, што мама спадзявалася выкраіць з яе дзве сукенкі.

І мама і Кале лічылі спадніцу чорнаю, але мне яна здалася хутчэй зялёнаю. Пашыта была яна з гладкай шчытнай тканіны, якую называлі яны муарам. Гэта прыкрая тканіна потым да крыві нацерла мне шыю. Мама заплаціла за спадніцу паўтары кроны.

Ліхвяр ветліва адчыніў перад намі дзверы.

На вуліцы мама адразу перамянілася. Яна ішла моўчкі, унурыўшы галаву. Сустрэчныя давалі ёй дарогу. Яе твар пастарэў і паблякнуў. Пэўна ж, яна расстроілася праз тое, што айчыным занёс ліхвяру чаравікі, якія ёй паслала бабуля.

У мяне галава ішла кругам. Мама заплаціла пяць кронаў за чаравікі, хоць іх бабуля ёй падарыла, айчыным заклаў гэтыя чаравікі за тры кроны, апрача таго, астаўся яшчэ закладны квіток, які айчыным можа прадаць і за які давядзецца плаціць ліхвяру. Падумаць толькі, да чаго можа прывесці адзін падарунак!

— Куды мы ідзём? — папыталася я праз нейкі час, бачачы, што яна заварочвае з завулка ў завулак.

— Да сястры. Папрашу ў яе машынкі, каб пашыць табе сукенку. У бабулі машынкі ж няма.

Я так засмуцілася! Крыклівая цётка, яе злосныя хлапчукі, брудны пакой, скандаліст-дзядзька з доўгімі рэдкімі вусамі, якія вечна трапляюць у булён і каву і ва ўсё, што ён есць. А потым бярэ ён канцы вусоў у рот і, моцна цмокаючы, іх абсмоктвае. Я заўсёды здрыгалася ад агіды, калі ён высмоктваў соус ці булён з гэтых доўгіх абвіслых вусоў.

Дзядзька заўсёды перасыпаў сваю гаворку лаянкаю, а калі цётка раніцаю позна ўставала, біў яе падцяжкамі па спіне. Яму часта даводзілася ўставаць пасярод ночы і ехаць на рынак ці ў лес, бо гаспадар, у якога ён служыў, браў падрады на любую працу. У гаспадара працавала адзінаццаць вазакоў, чатыры з іх жылі і сталаваліся ў цёткі ў яе адзіным пакоі. Дзяцей у цёткі было шасцёра, і ўсе хлопчыкі. Цвердалобья хлапчукі, якія часцяком пералічвалі прыступкі на лесвіцы,— і хоць бы што, нават гузак не ўскочыць. Да мамінага замужжа мне не раз даводзілася жыць у цёткі. Помню, як дзецьмі гулялі мы на падлозе і вазакі часта чапляліся за нас цяжкімі ботамі. Калі мы

пачыналі раўці, які-небудзь барадаты вазак іншы раз падкідаў нас угору (нам здавалася, што да самага неба ці па крайняй меры да столі), прыгаворваючы: «Не плач, пакуль жаніцца, загаіцца. Я цябе не заўважыў. Ну як, прайшло?» Але часцей у адказ чулася лаянка: «Чортаў вырадак!»

Мне вельмі не хацелася ісці да цёткі. Я лічыла, што яна злосная. Праўда, дзівіцца, што ў яе шалёны характар, не даводзілася. Вінаваты дзядзька, які не даваў ёй добра выспацца. Але злосны чалавек у вачах дзіцяці заўсёды астаецца злосны, бо дзіцяці цяжка ад розніць прычыну ад выніку.

Цяпер, праз шмат гадоў, я разумею, што па натуре цётка была зусім не злосная. Ды хіба магла яна зберагчы дабриню, калі ёй выпала такая доля. Болей даводзіцца дзівіцца, як яна не звар'яцела. Яна не садзілася ні на хвілінку. А калі ўжо ёй надаралася прысесці, яна адразу засынала. Галава схілялася на грудзі, і часта цётка падала на падлогу. Апошні раз я пражыла ў цёткі тры месяцы, якраз тады, калі мама збіралася замуж. Мне даводзілася штодня, седзячы ў кутку, калыхаць яе маленькага сына.

Цётка — маміна родная сястра. Абедзве яны выраслі ў казачным дамку на балоце каля ўсходняй ускраіны Кольмардэна. Ночы навывёт яны ўспаміналі сваё дзяцінства.

Я ніяк не магла зразумець, дзеля чаго яны ўспамінаюць такое глупства, але ўсё-такі старалася не загнуць, каб чуць размову. Цётка звычайна так стамлялася, што ледзь падымалася раніцаю. А між іншым ужо ў чатыры гадзіны грукаталі па бруку калёсы, якія выязджалі з двара. Маме таксама трэба было на фабрыку. Ёй даводзілася ўставаць не пазней як у шэсць, а не дык яна пазнілася. І, нягледзячы на гэта, яны ўсю ноч навывёт ляжалі і балбаталі, успамінаючы дзяцінства. Іншы раз яны гаварылі пра дзядзьку, і я чула,

як мама называла яго грубіянам. Аднаго разу яны пасварыліся, і цётка сказала, што не маме пра гэта гаварыць, бо сама яна жыла з грубіянам. Грубіянам цётка называла майго сапраўднага бацьку.

Аднаго разу раніцаю цётка прыбірала з падлогі пасцелі. На падлозе іх было тры. Дзядзька не сціхаючы лаяў жонку за тое, што яна вельмі позна прачнулася. Раптам ён схпіў падцяжкі, стаў біць жонку па спіне. На ёй была толькі кашуля і ніжняя спадніца. Валасы, яшчэ не заплеченыя ў касу, растрэпаліся, дый цётка была на часах. Медныя спражкі садралі ёй скуру, а праз кашулю выступіла кроў. Цётка самлела. Дзеці паднялі крык, а я, раздзетая, у адной кароценькай кашульцы, выскачыла наперад і крыкнула проста ў твар доўгаму вусатаму дзядзьку:

— Ты грубіян, ты грубіян, дзядзька! Гэта сказала мая мама.

Ён збялеў як палатно. Відаць, таксама спалохаўся.

— Цішэй, цішэй,— толькі ўсяго і сказаў ён, збегаў вады і стаў пырскаць цётцы ў твар.

Але дзеці так галасілі, што на іх лямант прыбегла суседка і кінулася будзіць гаспадыню. Гаспадыня явілася ў кофце з камвольнай пражы. Такі ўбор насілі толькі фарсухі, і гаспадарова жонка цэлымі днямі красавалася ў мяккай і яркай шарсцяной кофце. Яна пацерла цётцы скроні воцатам і сказала, што цяжарныя жанчыны часта млеюць.

— Яе дзядзька збіў, глядзіце, вось у яе кроў,— умяшалася я і паказала на цётчыну спіну.

Але дзядзька толькі пакручваў вусы і ўсміхаўся, з вялікай цікаўнасцю паглядаючы на камвольную кофту, а камвольная кофта ўсміхалася, з вялікай цікаўнасцю паглядаючы на вусы.

— Што ты балбочаш, дзіця? — сказала кофта.—

Гэта дачка Гедвіг вечна меле лухту! Я ніколі не паверу, Янсан, каб вы маглі гэта зрабіць.

Цётка ачулася і села на падлозе.

— Што вы тут робіце, фру? — рэзка папыталася яна ў камвольнай кофты.

— Мяне сюды пазвалі. Мне сказалі, што вы хворыя, фру Янсан, што вы самлелі. А цяпер я пайду сабе.

— Дзіва што самлееш ад такога грубіяна.— Ага, адхапіла! Цётка цярпець не магла гаспадыню.

— Я ёй сказала, што дзядзька цябе набіў, а яна кажа, што я хлушу,— умяшалася я, сілячыся зашпіліць на спіне ліфік.

Мае цвердалобыя дваюрадныя браты стаялі, нічога не разумеючы, і толькі ікалі ад страху, хоць адзін з іх на два гады быў старэйшы за мяне. Яны, як і бацька, з захапленнем вытрашчылі вочы на камвольную кофту.

— Ідзіце адсюль, васпані. Зрэшты, Яне яшчэ не піў кавы, можаце падаць яму кубачак,— з'едліва сказала цётка гаспадыні.

Гаспадыня і дзядзька змаўчалі, бо побач стаяла суседка, у якой ад цікаўнасці нават паторгваліся бровы.

Гаспадыня пайшла дамоў, а дзядзька, нацягнуўшы рубашку, выправіўся на канюшню.

Увесь гэты дзень цётка была асабліва ласкавая са мною.

— Няшлюбныя дзеці заўсёды разумнейшыя і дабрэйшыя, не тое, што мае ёлупні,— заўважыла яна вечарам, расказваючы маме пра тое, што здарылася. Мама не жыла ў цёткі, яна толькі прыходзіла да мяне. Дзядзька паехаў у Сёдэрчэпінг на рынак і павінен быў вярнуцца не раней чым праз тры дні, так што ніхто не замінаў сёстрам нагаварыцца, колькі душа жадае.

— Прыставала б да халасцякоў, а то лезе да жанатых, — сказала мама цётцы.

Яна, ведама, мела на ўвазе камвольную кофту. Я гэта добра зразумела, нездарма мне споўнілася шэсць гадоў.

Мама прамыла сінякі амікозам, які, як сцвярджалі тадышнія газеты, быў універсальным сродкам ад усіх хвароб, а потым зрабіла перавязку.

— Быццам дзікія звяры якія, — сказала яна. — Дабог, яшчэ падумаць трэба, ці варта выходзіць за муж. — Айчым быў па тым часе яе жаніхом.

І вось цяпер мы ішлі да цёткі. Мама несла пару чаравікаў, купленых у ліхвяра Кале, да якога цётка таксама не раз хадзіла з патрэбаю. У суботу яна выкупляла за дваццаць пяць эрэ святочны адзевак сваім нахлебнікам, а ў панядзелак зноў закладвала за тую самую суму.

На вуліцы, дзе жыла цётка, усё асталося як і некалі. Як і некалі, скрозь размыты снег прасвечваліся няроўныя камяні. Дошка, якая падпірала вароты, стаяла на тым самым месцы, а на дварэ, як звычайна, ляжалі кучы смецця. Прывязаная да воза худая карова рыкала ад холаду. Дый быў тут яшчэ платны заезны двор, дзе сяляне пакідалі свае пажыткі, ідучы ў горад. На вазах часта сядзелі іх жонкі, чакаючы сваіх уладароў, якія тым часам забаўляліся ў карчме «Іон-пі-дадна». Жонкі лічыліся часткаю сялянскага скарбу. Ва ўсякім разе, мужам не даводзілася плаціць асобна за тое, што яны сядзелі на вазах. Так сказаў аднаго разу дзядзька:

— З гэтага мужычча трэба было б браць асобна плату за тое, што іх бабы тырчаць на дварэ. Моташна на іх дарэмна глядзець.

Мне не раз даводзілася бачыць, як сялянкі плакалі, седзячы на вазах. Але ў гэты дзень на дварэ не

было ні душы, адны толькі падводы, смецце ды адзінокая чорная карова з мокраю ад снегу спіною.

Мама аставалася на дварэ, глядзячы на вокны другога паверха атынкаванага дома.

— Нешта я не бачу старых фіранак. Мабыць, яна купіла сабе новыя, — сказала мама, кіруючыся да ўваходных дзвярэй.

У прахадной не было чуваць дзіцячага крыку. Не відно было старога цётчынага раскладнога стала. На падлозе ляжаў новы дыван. Нясмела азіраючыся, мама пастукала.

Дзверы адчыніла чужая жанчына. Янсаны пераехалі.

— Божа мой, ды няўжо родная сястра фру Янсан нічога не ведае! Падумайце толькі! Не, вы толькі падумайце! — і пайшла, і пайшла...

Высветлілася, што Янсан арандуе маёнтак Хагбю. Ён называе сябе цяпер — «маянтковец Янсан».

— Маянтковец? Што гэта яшчэ за выдумкі, халера на яго? — вылаялася мама, забыўшыся пра тое, што ў нас няшчасце і што мы купілі траурныя сукенкі.

— Ды ўжо не ведаю, так ён сябе называе. Да Хагбю адсюль недалёка.

— Я ведаю гэта сабачае логава. Розуму не дабярэ, што ён там робіць. Там жа нельга жыць.

— Ён адладзіў пакой, купіў новую мэблю. У яго нават два кані, ён цяпер сам бярэ падрады.

Вось гэта навіна! Мы абедзве стаміліся, а да бабулінага дома ў Вільбергене так далёка.

— Ну, бывайце здаровыя, і дзякуй вам.

— Няма за што. Пайдзіце здаровыя!

Мы зноў выйшлі на двор, трошкі разгубленыя. Праўда, ногі ў нас сагрэліся, але хацелася есці. Мы доўга сядзелі ў ліхвяра, потым амаль гадзіну дабіраліся сюды. Да бабулі таксама было кіламетраў пяць... дый мы не ведалі, ці расчышчана дарога.

— Што ж, усё-такі давядзенца ісці — дазнаемся хоць, што ў іх там. Можа, яны ўжо пахавалі дзеда і справілі памінкі; хоць наўрад ці яны паспелі.

І зноў у маміным голасе прагучалі ноткі адчужэння, нібыта ёй было ўсё роўна, што дзед памёр, і ўвогуле ўсё роўна, што б ні здарылася. А ў тую ж ноч, сядзячы ў адной кашулі, яна абдымала бабулю. Я добра помню вузлаватую бабуліну руку, якая, быццам сухі кавалак дрэва, ляжала на белым маміным плячы. Гэта было так хораша і мама тады мне была такая дарагая. Чаму яна раптам зноў стала такая? Хіба нябожчык дзядуля вінаваты ў тым, што айчым заклаў яе чаравікі ці што дзядзька пераехаў? Дый бабуля тут таксама ні пры чым. Мне ўвесь час шкада бабулю.

Тады яшчэ я не ведала, што значыць пачуццё агіды.

Мама сунулася па брудным снезе, і ўсё на свеце выклікала ў яе найвялікшую агіду.

— Хочаш есці? — папыталася яна.

— Не, не хачу, пацярплю да бабулі.

Мы выйшлі за гарадскую заставу. Усё было засыпана снегам, але мы добра ведалі дарогу.

Двух гадоў не прайшло з таго часу, як мама амаль кожны вечар хадзіла гэтую дарогаю да бабулі, каб ткаць у яе палавікі. Гэтыя палавікі ляжаць цяпер у дамку на хутары. Вольга цяпер такая адзінокая. Мама дала ёй ключ ад нашага пакоя, каб яна кожны дзень трохі прапальвала ў печцы. За гэта Вольга будзе браць сабе наша малако.

Дарогу, відаць, толькі што расчысцілі: снег быў утрамбаваны, стала лягчэй ісці.

— Праз гадзіну дабяромся, — сказала мама, пакараючы хаду.

Я не адставала ад яе. Хадзіла я добра.

— Мне трэба было б надзець яшчэ адны панчохі,

бо чаравікі звальваюцца, яны вялікія і натруць мне мазалі, — прыпыняючыся, сказала мама.

У мяне было якраз наадварот. Чаравікі былі мне малыя і ціснулі. Я ахвотна зняла б адзіныя свае панчохі.

Раптам недзе ззаду забомкалі званочкі, і, адварнуўшыся, мы ўбачылі пару коней, запрэжаных у воз. Яны несліся на ўсю моц. Мы збочылі, даючы дарогу. Але, параўняўшыся з намі, падвода спынілася.

— Што за ліха, ды гэта Гедвіг! — пачуўся п'яны голас.

Гэта быў адзін з вазакоў, што жылі ў цёткі.

— Вы не ў Вільберген часам? Я ўчора бачыў Альберта, вы якраз паспееце на памінкі. Сядайце, падвязу.

На возе ляжалі мяшкі з вотруб'ем, якія трэба было завезці ў краму далёка за Вікбуланд.

Вазак паслужліва памог нам залезці на мяккія мяшкі. Ён быў пад чаркаю і спрабаваў абняць маму. Яна адбівалася, але так, каб не ўцвяліць яго: ён жа вырачыў нас — нам не трэба ісці пяхком.

— Ну, ну, Франц, сядзі спакойна.

— Спакойна! Уга! Чым я горшы за Альберта? Ты, мабыць, не ведаеш, што ён ужо завёў сабе новую? Плюнь на яго, Гедвіг! Альберт сапраўдны паганец.

Ну вось, зноў пачынаецца!

— Добра, добра, усе чэрці з аднае шэрці. Хопіць балбатаць, паехалі. Вязі нас у Вільберген, у краму ты ўсё роўна паспееш, а нам давялося доўга пяхком валачыся.

— А што я за гэта мець буду?

— У свекрыві ёсць каньяк, — сказала мама.

Коні рвануліся, пазвоньваючы шамкамі, нібыта пажарная карэта. Мы і азірнуцца не паспелі, як пад'ехалі да бабулінай хаты. Хата стаяла, як стаяла спрад-веку: на абодва бакі ад яе цягнуліся ўзгоркі, у садзе

рос куст бэзу, толькі цяпер сад быў засыпаны снегам, а трохкі воддалек стаяў вялікі хлёў.

Апошнія дваццаць гадоў свайго жыцця дзед даглядаў жывёлу ў «гарадскога пана», як ён называў свайго гаспадара.

Многія лічылі, што апошні бабулін муж быў трохі тупаваты. Ён ледзь разбіраў літары, зусім не ўмеў пісаць, быў негаваркі. Людзі казалі, што бабуля карысталася яго дабрадушнасцю, што ён быў у яе «пад пятою» і яна яго кепска карміла.

Але я ніколі не чула, каб дзед з бабуляю казалі адно на аднаго благое слова. Праўда, апошнія гады, калі дзед збіраўся на працу, бабуля не ўставала раніцаю, каб згатаваць яму яду. Але гэта раматус зрабіў з яе калеку, і ёй было вялікаю пакутаю вылезці досвета з пасцелі. У старых не было бляшанае печкі, такое печкі бабуля не хацела, бо ўсе чыгункі, якія асталіся ў яе з часу першага шлюбу, былі прыладжаны да пліты. Зімою, раніцаю, накарміўшы скаціну, дзед сам распальваў у пліце. Раней бабуля таксама ішла разам з ім даць кароў, але, калі ёй стукнула семдзсят, яна кінула гэтую працу. Ёй было цяжка згінаць калені, садзячыся на нізкі заслончык, а калі і садзілася, у яе не было сілы ўстаць. Замест гэтага яна ўзялася ткаць, бо лаўка ў кроснах была высокая і зручная. Суседкі часта гаварылі пра бабулю ўсялякую гадасць, зайздросцячы, што ў яе такі памяркоўны муж. Тры гады запар бабуля па два месяцы лячылася водамі ў Сёдэрчэпінзе ад свае хваробы.

— Адзін стары пыніць гаспадарку, — пляткарылі суседкі.

— Ніякай хваробы ў яе няма. Адпачынак патрэбен болей старому, чым ёй.

Бабуля сама лічыла, што ў цёплую летнюю пагоду можна ляжаць і аблівацца вадою і дома. Вось зімою

напраўду добра было б паехаць куды-небудзь, дзе цёпла.

— І ўсё ж табе стала лягчэй, Софі. Табе на карысць трохкі праветрыцца,— казаў лагодны стары.

І вось ён памёр. Хто ж будзе цяпер паліць у печы? Хто будзе памагаць старой зашпільваць спадніцу і зашнуроўваць чаравікі? Скурчаныя пальцы не хочуць яе слухацца. Як яна будзе цяпер жыць? Мама ўсё гаварыла пра гэта, пакуль мы несліся па снезе. Вазак сюд-туд адварочваўся да нас і жартаваў з мамаю.

Мы спыніліся проста перад кустом бэзу. На дварэ стаялі ночвы з бялізнаю, а побач — вялізны чыгун, над якім клубілася пара.

— Нехта мае бабулі,— сказала мама.— Ну, едзь сабе, няма чаго марнаваць час, вось табе дваццаць пяць эрэ за тое, што падвёз,— сказала мама вазак.

— Мабыць, зайду я павітаюся са старою, можа, пачастуе,— адказаў ён.

Мама гэта, відаць, не спадабалася, але яна пастукала ў дзверы і ўвайшла.

За сталом, закасаўшы рукавы, піла каву мажняя, шырокая ў касцях падмятальшчыца Міна. Падпіты чырвананашчокі айчым усеўся напроці яе і выскаляўся. Каля печкі сядзела бабуля, твар у яе быў маркотны. Я заўважыла, як зазлавалася мама. Зрэшты, яна пачала злавацца праз чаравікі і пасля, калі вазак загаварыў пра айчыма.

— Дзень добры,— сказала яна рэзка. Бабуля моўчкі глядзела на яе, айчым разавіў рот ад здзіўлення, адна толькі падмятальшчыца Міна адказала на яе прывітанне.

— Я бачу, тут ужо ёсць адна нявестка,— тым самым тонам прадаўжала мама.

Тут у пакой уваліўся фурман і, убачыўшы айчыма, таксама спыніўся збянтэжаны.

— О, чорт, і ты тут! Я ж бачыў цябе ўчора раницаю ў горадзе.

Бабуля пабляднела. Яна кранулася, намерваючыся ўстаць.

— Сядзіце, бабуля, усё ідзе як трэба,— сказала мама з горыччу і падышла проста да айчыма.

На ім быў шаўковы гальштук у чырвоную і жоўтую клеткі, якога ніколі раней я не бачыла. Ён завязаў яго так, як гэта робяць матросы, распусціўшы канцы на грудзях.

Мама схапіла яго за гальштук і моцна тузанула. Яна, мусіць, хацела сарваць гальштук, але вузел зашмаргнуўся, і айчым стаў задыхацца. Ён схапіў маму за рукі, але яна не выпускала гальштука. Урэшце ён парваўся, і мама кінула адарваны канец у твар айчыму.

— Паганец! — крыкнула яна, заляпіўшы яму аплявуху.

Але ён не зварухнуўся, не даў ёй здачы, толькі сядзеў і зырыў на яе вачыма.

— Гедвіг,— азвалася бабуля і заплакала.

— Ну што? — папыталася мама.— Астацца мне ці паехаць?

— Чорт бы цябе ўзяў, Альберт,— сказаў фурман,— цяпер ты не выкруцішся.

Падмятальшчыца Міна выйшла на двор і ўзялася за бялізну. На дварэ было не меней за дзесяць градусаў марозу, але Міна была не з тых, хто прывык мыць пад страхою.

Айчым устаў і паспрабаваў вышмыгнуць з пакоя, але мама схапіла яго за плечы і сілаю пасадзіла на крэсла.

— Сядзі, пакуль я не пагавару з бабуляю. А між іншым, можа, вы ўжо пахавалі старога? — груба папыталася яна.

Бабуля заплакала. Мне яе было так шкада! Па-мой-

му, фурман таксама не шкадаваў, бо ён стаў сварыцца на маму.

Падмятальшчыца Міна таксама пачала злавацца. У гэтай высокай укормленай жанчыне з сівізною ў валасах быў надзіва гладкі, свежы твар. Яна заўсёды трошкі заікалася, а тут, выйшаўшы з сям'я, стала заікацца болей.

— Ш-ш-то гэта ты хочаш сказаць? Й-й-ак ты смееш зваць мяне н-н-нявесткаю? У ц-ц-цябе самое расце байструк, а нябось з Францам ты таксама недарэмна раз'язджаеш...

— Ах, вось яно што! — уджалены айчым ускочыў з крэсла.— Дык ці не таму ты так разважалася,— крычаў ён, наступаючы на маму.

— Заткніся, балаболка! — зароў фурман на Міну.— І ты не дурней, Альберт! Ідзі ў горад да свае палюбоўніцы.

І два п'яныя мужчыны счэпіліся біцца.

Мама і Міна стараліся іх расцягнуць. Абедзве яны таўклі іх колькі было сілы. Шчасце, што ў хаце не было суседзяў. Я прытулілася да бабулі, і мы абедзве глядзелі на гэту брыдкую сцэну. Мама казала праўду: мірнаму жыццю прыйшоў канец.

Міне ўдалося выпхнуць фурмана, а мама дацягнула айчыма да крэсла.

— Сядзі каменем, бо абязвечу! — крыкнула яна.

— Сядзі, Альберт,— сказала бабуля.— У цябе няма ні сораму, ні сумлення. У хляве ляжыць цела твайго бацькі!.. Ён павінен быў паехаць да вас яшчэ ўчора,— павярнулася яна да мамы.— А сёння прыйшоў і сказаў, што растраціў грошы, узятыя на дарогу. Кажы, паслаў табе чаравікі, што я дала. Але ты, мабыць, прыехала, не дачакаўшыся іх, бо ён гаворыць, нібыта паслаў іх учора позна вечарам і нібыта званіў гаспадару.

— Чаравікі на мне. Я купіла іх у ліхвяра Кале за пяць کروناў,— сказала мама, выставіўшы нагу.

Галава ў айчыма звалілася на грудзі, падбародак адвіс, спадылба ён вытрашчыў на маму перапалоханыя пукатыя вочы. Парваны гальштук валяўся на падлозе.

У бабулі паружавелі шчокі. На твары ў яе паявіўся такі дзіўны, нечаканы выраз, нібыта яна хацела засмяяцца,— яе ўпалы рот торгаўся і здрыгаўся, ноздры простага тонкага носа затрапяталіся. І раптам яна засмяялася, ціха, ледзь чутно.

— Ах, Гедвіг, Гедвіг,— вымавіла яна, махаючы галавою.

Па маміным твары было відаць, што яна таксама гатовая ўсміхнуцца. Вельмі ўжо дурны выгляд быў у айчыма. Ён усё глядзеў не міргаючы на грубыя маміны чаравікі, з такім жахам, быццам гэта былі крыважэрныя чорныя тыгры.

З двара даносіўся фурманаў голас: ён усё тузаўся з Мінаю. Коні пазвоньвалі шамкамі, потым галасы сталі аддаляцца, але падвода стаяла каля ганка.

Раптам айчым сеў на кукішкі і, падняўшы з падлогі шаўковы гальштук, стаў рваць яго на шматкі.

— Чортава ануча! — крыкнуў ён і сціснуў сківіцы, аж на шчоках надзьмуліся жаўлакі. Ён усё рваў гальштук на дробныя шматкі. Мы моўчкі глядзелі на яго. Але ён нават не зірнуў на нас. Потым раптам падняўся і выйшаў. Ніхто яго і не клікнуў.

— Міна, безумоўна, пайшла з п'яным Францам,— сказала бабуля.

— Ну, дзяцей яны не нажывуць, чаго ім баяцца,— заўважыла мама.— Вось толькі чыгун астыне. Я сама памью, бабуля, толькі дайце нам перакусіць, з раніцы мы нічога не елі.

На стала ляжаў смажаны селядзец, бульба, масла і малако. Усё было вельмі смачнае. Мы елі моўчкі. Ба-

буля ні пра што не пыталася і толькі час ад часу ціхенька пасмейвалася.

Раптам пад акном забомкалі званочки, і, выглянуўшы на двор, мы ўбачылі, што айчымым усеўся побач з Францам і падвода вязаджае на вуліцу.

Абодва мужчыны рагаталі на ўсё горла. Міна, як нічога і не было, старанна мыла бялізну, пена абляпіла яе рукі да самых локцяў. Мама і бабуля пераглянуліся з горкаю ўсмяшкаю.

А ў хляве чакала пахавання цела старога парабка.

Толькі я адна, відаць, і помніла пра яго. Не, і бабуля таксама. Бабуля таксама помніла пра яго.

«У хляве ляжыць цела твайго бацькі» — гэтыя словы зноў і зноў гучалі ў мяне ў вушах, пакуль я асцярожна заядала вялікімі бульбінамі маленькія кусочки селядца.

— Ты гэта добра прыдумала, Гедвіг,— пачула я бабулін голас.— Цяпер ты злавіла яго на месцы злачынства. Падумаць толькі, як ён мне хлусіў пра гэтыя чаравікі.

«У хляве ляжыць цела твайго бацькі... У хляве ляжыць цела твайго бацькі».

— Альберт начаваў дома гэтыя дні? — Я пачула, як дрыжыць мамін голас.

— Не,— ціха адазвалася бабуля.

Яны змоўклі. Вось ізноў. Вечна яна такая. Заўсёды выходзіць з сябе, калі не ведае, дзе начуе айчымым, быццам гэта мае нейкае значэнне.

«У хляве ляжыць цела твайго бацькі...»

Я прысела, падзякавала бабулі за яду. У вушах у мяне няспынна звінела: «У хляве ляжыць...»

Раптам мне стала нядобра, мяне пачало ванітаваць.

— Яна не прывыкла ездзіць у цягніку,— сказала мама.

Неспакойны дзень набліжаўся да вечара.

Прыціхлая і напалоханая, сяджу я ў кутку каля печы, прытуліўшыся да бабулі. Я так стамілася, так стамілася ад усіх гэтых сварак і так напалохалася! У полудзень я хадзіла з бабуляю ў хлеў і бачыла дзедка. Труны яшчэ не прывезлі. Цела, накрытае прасціною, ляжала на веку ад канапы. Гэта было страшнае відовішча. У старой адрыве, побач з хлявом, смярдзела гноем. Цела нябожчыка выразна абрысоўвалася пад прасціною. Цела маленькага дзядка. Пры жыцці ён быў прыгорблены. А цяпер ён ляжаў выцягнуты, просты, як струна. Можна была адгадаць кожную костачку, а там, дзе быў нос, прасціна злавесна паднялася.

— Ён зусім не змяніўся, — сказала бабуля, адхінуўшы рог прасціны з твару нябожчыка.

Не, не, ён страшэнна змяніўся. Тут ляжаў зусім другі дзед, не той, якога я добра ведала, які іншы раз даваў мне гасцінец — некалькі эрэ. Тут ляжаў ніхто. Тут ляжала нешта такое, чаго я ніколі не бачыла, чаго ніколі не ўяўляла, — пасізелы твар, касмылі прэстай барады, змярцвелая скура, косці, якія абрысоўваліся пад прасціною. Мяне кінула ў дрыжыкі. Я ўбачыла ў гэтым нейкае страшнае прадвесце.

Так яно і здарылася. Праз дваццаць гадоў мне давялося ўбачыць пасцель смерці, і тады я траха не страціла розум. Куча дошак, і на іх два нерухомыя целы. Такое самае нечаканае, жахлівае відовішча, як за дваццаць гадоў да гэтага, калі бабуля адхінула рог прасціны з мёртвага твару.

Два маладзенькія тварыкі, твары дзяцей, якія толькі гадзіну да гэтага глядзелі на мяне, гаварылі са мною... Праўда, гаварылі. Але тады, праз дваццаць гадоў, я ўжо ведала, што такое смерць.

А тут я стаяла каля бабулі, якая спакойна гладзі-

ла страшны, адубелы твар, і страх і агіда пранізалі мяне навывёт. Як магла яна дакранацца да гэтага? На што гэта схавалі тут? Навошта гаварылі мне, нібыта гэта той самы дзед, які на маіх вачах карміў сенам кароў і распальваў раніцамі ў печы?

Толькі агідны пах гною, які ніколі не пакідаў дзеда, напамінаў пра яго.

— Яму цяжка жылося, але цяпер, я думаю, ён шчаслівы,— сказала бабуля.

Яна не ўпамянула пра бога, не заплакала, не сказала, што стары трапіў на неба. А я ж чула, што мёртвыя трапляюць на неба.

Але гэта не магло трапіць на неба.

Ад кучы гною ішоў смурод. Новы даглядчык, грукаючы тачкаю, падышоў да варотаў і збянтэжана паглядзеў на нас. У хляве стала цёмна: ён прыпыніўся ў варотах. Цень упаў на мерцвяка, і яго твар стаў яшчэ страшнейшы; вачніцы чарнелі, як дзве глыбокія ямы, хоць павекі ў старога былі заплюшчаныя.

— Не давялося нават класці манетаў на павекі,— сказала бабуля такім тонам, нібыта гэта была заслуга намерлага.

— Цяпер ён адпачне,— сказаў новы даглядчык і, зняўшы паношаную шапку, увайшоў у хлёў.

У сіняй паласатай рубашцы і брудных штанах, ён стаяў побач з бабуляю, гледзячы на нябожчыка, потым скрыжаваў рукі і нахіліў галаву. Бабуля паўтарыла яго рухі. Ніхто з іх не варушыў губамі. Было ціха-ціха, усё маўчала, як маўчаў на дошках нябожчык, толькі каровы ў хляве бразгалі ланцугамі.

І тое, што новы даглядчык, якога я ўжо бачыла днём, калі ён жаваў табаку і сварыўся, застыў у гэтай здзіўнай позе, з шапкаю ў руцэ, напалохала мяне яшчэ болей. Бабуля, мабыць, не збіралася захінаць мерцвяка, а мне здавалася, што, пакуль яна не накрыве яму твару, мне нельга саступіць з месца.

Мінулы дзень быў поўны цяжкіх перажыванняў, і гэта відовішча здалося апошняю кропляю. Надта многа перажыванняў за адзін раз. Я скаланулася, захісталася, паспрабавала ўтрымацца на нагах, але не змагла, рухнула на зямлю побач з нябожчыкам, цягнучы за сабою прасціну, і дзіка закрычала ад жаху.

— Яна не прывыкла да чыгункі, — растлумачыла бабуля даглядчыку, які падняў мяне, вынес на двор і пачаў націраць снегам скроні. Я курчылася ад прыступаў рвоты. Ён зноў падняў мяне і занёс у хату.

— Мы хадзілі паглядзець дзеда, — сказала бабуля.

— Навошта гэта? — папракнула яе мама. Яна зняла з мяне клятчастую сукенку, ухутала шалем і загадала заснуць.

Мне і цяпер часам успамінаецца гэта першая сустрэча са смерцю.

Я выспалася і зноў сяджу ў кутку каля печы, мучачыся ад страху. Колькі зла чыніцца навокал. Які злосны выгляд ва ўсіх, хто побач з табою. Ды яны і напраўду злосныя. Мама снуе ў пакоі — мучыцца, незадаволеная, поўная страху. Бабуля нервуецца. За ўвесь дзень ніхто не абазваўся добрым словам, у кожнага сваё ў галаве. Ходзяць расцвеленыя, сярдзітыя.

А цяпер мама і Міна п'юць каву, седзячы за сталом. Бабуля, як звычайна, прытулілася са сваім кубкам каля печы. Яна заўсёды мерзне.

Размова кожную мінуту пагражае выбухнуць у сварку. Мама падганяе Міну. Бялізна памытая, і мама хоча, каб Міна хутчэй выбралася дадому і болей сюды не прыходзіла. Мама сама можа справіцца з усім, што яшчэ асталося падрыхтаваць да пахавання. Па крайняй меры, яна спрабуе ўвесці гэта Міне ў вушы.

Міна пярэчыць. Бабуля прасіла, каб Міна памагла ёй пасля пахавання, калі Гедвіг паедзе ў вёску.

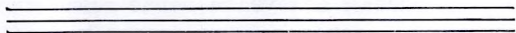
Настае кароткае маўчанне.

— Скажы ты, — парушае яго мама, — праўда, што Альберт — бацька твае малодшае дачкі?

— Альберт? Які Альберт? Ах, Стэнман? Во яно што! Вунь што табе хочацца ведаць! Я сама б рада ведаць, але хіба дазнаешся, — рагочучы адказвае прыдуркаватая Міна.

Я бачу, як пацямнелі ад нянавісці вочы ў мамы.

Але ніхто не вымавіў ні слова. За той час, што мы аставаліся ў бабулі, Міна болей ні разу не паявілася ў яе ў хаце.

Дзень пахавання дзядулі ўспамінаецца мне невыразна.

Помню толькі, што ўсе вельмі спяшаліся і што быў траскучы мароз. Мама не змагла дастаць мне паліта, і таму на могілкі мяне не ўзялі.

Помню, мы яшчэ не паспелі паставіць на агонь бульбу, як ужо паявіліся першыя госці. Мама давялося варыць бульбу ў лупінах, а потым спехам яе аблупіваць, недавараную, і зноў даварваць, каб госці думалі, нібыта яна з самага пачатку варылася без лупінаў. Абвараныя бульбіны абіраліся хутчэй і лягчэй.

Мы з мамаю выйшлі за хату і на дзесяціградусным марозе яе абіралі, а госці тапталіся ў цесным пакоі і чакалі жалобнага стала, каб пасля гэтага разысціся па хатах.

Капэла ўдарнага батальёна таксама явілася на пахаванне, і бабуля шапнула маме, што давядзецца пачаставаць і гэтых, хоць яна іх і не запрашала. Бабу-

ля была вельмі незадаволеная, што яны прыйшлі. Цяпер яна не была набожная.

Я была адзетая ў новую чорна-зялёную муаравую сукенку. Яна нацерла мне шыю. Мама давалося падшыць каўнерык мяккаю тканінаю. Яна ўзяла чыстую папрасаваную насатку і адрэзала ад яе палоску. Мне гэта так напалохала, што я пашкадавала пра свае нараканні. Мама пачынала выклікаць у мяне страх: рэзаць куплёныя рэчы!.. Усе дарослыя выклікалі ў мяне страх. Яны рабілі такія ўчынкі, што іх проста нельга было пазнаць. А яшчэ — яны ані не шкадавалі старога. Мне здавалася, што ніхто з іх па ім не бядуе.

Бабуля жалілася на холад і мітусню. Яна злавалася, што ўдарны батальён явіўся з гітарамі і цытрамі, і з гневам сплёўвала цераз левае плячо, успамінаючы пра «гаспадара», які нават не зрабіў ласкі прыслаць вянок, хоць стары праслужыў у яго болей за дваццаць гадоў.

— Мог бы даць грошай на пахаванне, — абуралася бабуля.

Усе гаварылі пра пахаванне, але ніхто не гаварыў пра нябожчыка. Яго смерць нікога не дзівіла. Ён быў стары спакутаваны чалавек, як яму было не памерці. Бяседа ішла сваім парадкам, госці явіліся не для таго, каб аддаць апошнюю пашану, а каб выканаць непрыемны абавязак. Правілы прыстойнасці вымагалі іх прысутнасці на пахаванні старога. Па ўсім было відаць, што гэта ім лішні клопат.

— Альберту пашэнціла: праз пахаванне ўвільвае ад працы, — сказала мама раніцаю ў дзень пахавання.

Айчым амаль не паказваўся дома, але на пахаванне ўсё ж прыйшоў. Выгляд у яго быў урачысты. Збедаваны сын, які праводзіць бацьку ў апошнюю дарогу. Адзін з «адукаваных» таксама прыйшоў на пахаванне.

— Мабыць, варта яму напаміць пра грошы, якія

мене ён вінаваты за памытую бялізну,— надумалася мама.

Я дык не забылася, як мама выбівалася з сілы, шукаючы вады, каб памыць бялізну.

— Сёння брыдка,— сказала бабуля.

«Адукаваны» госць быў у доўгім чорным фраку з фалдамі і гузікамі на спіне. З выгляду ён быў самы важны. На галаве ў яго красаваўся цыліндр, якога не было ні ў кога з гасцей. Бабулі падабаўся такі высакародны гарнітур. Яна прызналася маме.

— Па-мойму, з цыліндрам выходзіць асабліва ўрачыста, праўда?

Мама толькі ўсміхнулася ў адказ. Бабуля рабілася непадобная на сябе.

На айчыму быў гарнітур з камвольнага сукна, такога грубага, што яго можна было палічыць саматканым. Гарнітур яму купіла бабуля.

Мама не паехала на могількі, члены батальёна і «адукаваны» госць паехалі туды ў брычцы.

Адна сястра з батальёна папракнула бабулю, што яна спарола стужку са свае шапкі з надпісам «Збавіцель ідзе».

— Ты саромеешся веры свае? — папыталася яна пры ўсіх, калі госці садзіліся ў брычку.

Дарога была санная, але ехалі яны ў брычцы, бо санак дастаць не ўдалося.

Бабуля прамаўчала, але выгляд у яе быў такі, быццам яна зараз плюне цераз левае плячо.

Наперадзе ехаў катафалк. На труне ляжала некалькі вяноў. Кветкі памерзлі. На козлах побач з фурманам сядзеў айчым. У вазку памясціліся бабуля, члены батальёна і «адукаваны» госць. За імі ехала падвода, у якой сядзела чацвёрта мужчын. Яны павінны былі несці труну.

Мы з мамаю стаялі на лясвіцы яшчэ доўга пасля таго, як тры падводы зніклі з вачэй.

Мы асталіся дома адны. Трэба было прыбраць у пакоі, пакуль вернуцца з магілак. Вярнуцца павінны толькі бабуля і айчым.

— Пойдзем хоць наймося,— сказала мама.

У пакоі быў сапраўдны гармідар. Брудны посуд, смецце, заследжаныя палавікі, вада ад нанесенага з двара снегу. Вялікая пліта застаўлена чыгункамі з астаткамі падлівы, мяса, бабоў, рыбы.

Абрус, найлепшы бабулін кужэльны абрус, увесць у плямах ад селядцоў і буракоў. Амаль усе талеркі вылізаны дачыста.

Мама памяшала вугалі ў вялікай пліце, разагрэла на іх чыгункі, прыбрала рог стала, і вось мы з ёю ўдзвюх сядзім і спраўляем памінкі.

— Пуста неяк без дзеда,— прамармытала мама, нібыта гаворачы самой сабе.

— Значыць, ён болей не вернецца?

Мама паглядзела доўгім паглядом на мяне.

— Няўжо ты такая неразумная, Міа? А яшчэ гэтулькі чытаеш. Хіба ты не ведаеш, што значыць — памерці? Смерць — гэта канец; той, хто памёр, ніколі не вернецца.

— А дзе ж яны дзяюцца? — не адступалася я, кладучы ў рот вялікі біток і смажаныя бабы, якія мама паклала мне на талерку.

— Калі б ведаць,— уздыхнула яна, намазваючы хлеб маслам. Адказ прагучаў так, нібыта яна хацела сказаць, што, калі б ведала гэта, яна сама згадзілася б памерці.

Вось як! Выходзіць, невядома, дзе яны дзяюцца! Мама не пераставала моўчкі есці. Я таксама. Але я скоро наелася. Няўжо дарослыя нічога не ведаюць? Як гэта можа быць? Людзі ж пасля смерці трапляюць на неба. Я коса зірнула на маму, добра не ведаючы, ці можна адважыцца такое папытацца.

Яна жавала бутэрброд, глядзячы проста перад са-

бою. Яна так змянілася за гэтыя дні! Яна была зусім другая, калі мы прыехалі на ўсходні вакзал і яна частавала мяне каваю.

— Але ж пасля смерці людзі ўзносяцца на неба? — ціха і няўпэўнена папыталася я.

— На неба? О не, Міа, на неба яны не ўзносяцца. Яны нікуды не ўзносяцца. Як пасля смерці, так і пры жыцці. Людзі астаюцца там, дзе яны былі, і астаюцца тым, чым яны былі, на векі вечныя.

Я бачыла, што мама растрывожаная, і не пасмела болей распытваць.

Людзі, якім мы прывыклі верыць: настаўніцы, педагогі нядзельнай школы, — расказвалі, нібыта пасля смерці чалавек трапляе на неба. Але я не адважвалася спрачацца з мамаю. У мяне не было ніякіх доказаў, што памерлыя трапляюць туды. Я не магла б апісаць, якім чынам адбываецца гэта падарожжа, і таму была схільная паверыць маме і лічыць, што ніхто на неба не ўносіцца. Пасля смерці людзі ляжаць у хляве, дзе смярдзіць гной.

— А калі мы паедзем дадому, мама?

— Я абяцала гаспадару прывезці «яго», але відно, што мне гэта не хутка ўдасца, — адказала мама.

Раптам яна ўстала і выйшла з пакоя. Я пачула, што яе вырвала.

Яна, мабыць, адразу заўважыла мой спалоханы твар, бо сказала супакойлівым тонам:

— Я, мусіць, прастудзілася, нічога страшнага няма.

Але ў мяне была свая апаска. Я раптам з жахам зразумела, што цяпер стройная ласкавая мама зноў знікне і яе месца зойме тупая, слязлівая, хваравітая істота, якую я так не любіла. Гэта паўтаралася ўвесь час з тае пары, як мама выйшла замуж.

Я пачала прыбіраць са стала і мыць посуд, падганяючы маму, якая пакорліва мне падпарадкоўвала-

ся. Яна рухалася нібыта ў сне. Нешта неадчэпна грызла яе душу. Страх, горыч, нянавісьць.

Я так завіхалася, выціраючы посуд, што на лобе выступіў пот. Потым я вынесла памыі, падмяла падлогу і ўвогуле старалася памагчы маме, чым толькі магла.

— Табе трэба адпачыць, пакуль яны не вярнуліся,— сказала я.

— Ты добрая дзяўчынка, Міа! Ідзі да мяне!

Яна пасадзіла мяне сабе на калені, я моцна абвіла рукамі яе шыю, мы абедзве заплакалі і не пільнаваліся часу.

А на халодных могільках хавалі старога, якому прыйшла пара памерці і якога ніхто не шкадаваў.

Мама ж плакала не па нябожчыку. Яна плакала ад страху перад жыццём. А я? Я плакала, бо плакала мама.

Гэтак мы сядзелі доўга-доўга, і я шапнула:

— Паедзем дадому, мама, паедзем без «яго».

— Ведама, давядзецца,— адказала яна.— Ён, напэўна, уладкаваўся без нас.

Наплакаўшыся ўдосталь, мама ўмылася, запляла свае косы, прычасала мяне, потым павесіла кафейнік на жалезны крук, прыбіты над плітою. А потым мы доўга сядзелі моўчкі, гледзячы на абгарэлыя галавешкі ў печы, на жар, які паволі патухаў, пакуль бабуля не вярнулася з могілак. Яна вярнулася адна. Айчыма з ёю не было. Але мама асіліла ўжо сваю слабасць і бадзёра сказала, што гэтак нават лепей.

Разварцеўшы свае шматлікія хусткі і апінкі, бабуля ўселася на канапе.

— Ну і тыдзень, Гедвіг, ну і тыдзень! — усклікнула яна.— Хоць бы памерці хутчэй. Я спадзявалася, што за трэцім разам мне не суджана астацца ўдавою! І падумаць толькі, якога гада я выгадала! Нават не

памог прыйсці з могілак. А я ж гадала яго з таго часу, як споўніўся яму месяц.

Бабуля расплакалася. Пасля смерці мужа яна першы раз плакала папраўдзе!

— Зразумей, Гедвіг,— усхліпвала бабуля, і яе старыя рукі дрыжалі,— калі б я не ўступіла ў гэты батальён, ён не памёр бы так рана. Мне даводзілася часта адлучацца, і ён павінен быў сам клапаціцца пра сябе. Ніколі не дарую сабе, што мяне не было дома, калі ён памёр. Падумаць толькі, я выправілася павяртаць вас на шлях правільны, нібыта богу патрэбны такія, як Альберт. Ах, калі б на небе быў бог, ён зрабіў бы так, каб бедныя старыя, такія, як мы, паміралі ў адзін час.

Мама суцяшала яе як магла, а я гладзіла вузлаватыя бабуліны рукі, сціскаючы іх у сваіх руках, каб яны гэтак моцна не дрыжалі.

Гэта быў ціхі незабыўны вечар. Бабуля была такая пакорлівая, нечакана памаладзелая і трохкі адчужаная. Мама таксама была добрая і ласкавая і нават сказала, што, калі б Альберт вярнуўся дадому, яна ўсё б яму даравала. Відаць, яе змякчыў суровы бабулін прысуд, якая сказала, што айчым нават богу быў непатрэбен.

Вечар быў халодны, зорны, снег блішчаў, на дварэ панавала цішыня. Здавалася, бура, якая пранеслася над хаткаю, замянілася вечным спакоем. Недзе каля паўночы мама гаварыла з бабуляю пра майго сапраўднага бацьку. Я слухала затаіўшы дыханне. Потым бабуля сказала пра аднаго добрага чалавека, якога яна сустрэла ў маладосці, але за якога не магла выйсці замуж.

— А цяпер я асталася адна-адненькая на старасці гадоў.

— Дзядуля цяпер у бога, і ты, бабуля, таксама пойдзеш да бога, калі памрэш,— рашуча сказала я.

— Блаславі цябе бог, дзіця,— ласкава прашаптала бабуля. Калі побач не было сёстраў з батальёна, яна не была бязбожніцай і не хацела блюзнерыць.

Зразумеўшы яе настрой, мама дастала псалтыр, падала яго мне і паказала, што чытаць. Я прачытала псалом «У вечнасць старац адышоў».

— Вось толькі цяпер і адбыліся сапраўдныя памінкі,— сказала бабуля, калі я кончыла чытаць.

Доўгая зімовая ноч ціха ішла за акном, агеньчыкі ў печы патухлі. Айчы姆 так і не прыйшоў, і ўрэшце мы ўлегліся і заснулі.

Усё-такі ў нашай хаце праліліся горкія слёзы па нябожчыку.

Лютаўскае сонца асвятляла пабяклыя кветкі, намалёваныя сінькаю на сцяне печы. Мама траха не сцерла іх пыльнаю анучаю. Выязджаючы, яна хацела зрабіць у пакоі хоць сякі-такі парадак. Падлогу Вольга абяцала вымыць пасля. Усе нашы рэчы былі звалены ў кучу пасярод пакоя. Побач з намі, моршчачы мангольскі твар, пакручваючы канцы доўгіх вусоў і старанна прыладжваючы да верхняй дзясны шчопаць жавальнага тытуню, стаяў мой дзядзька — маянтковец Янсан. Летні загар яшчэ трымаўся на яго вострых сківіцах, злосныя вочы сюд-туд успыхвалі — дзядзька прыслухоўваўся да размовы. Гаспадар хутара гаварыў з мамаю.

На дварэ, запрэжаныя ў сані, стаялі дзядзькавы коні, худыя, злосныя, з вытырклымі рэбрамі. Нават жуючы сечку, падвешаную ў торбах да іх мордаў, яны не падымалі вушэй. Ubачыўшы гэтых здыхляў, Элін з Кольмардэна не стала б плакаць ад зайздрасці. Затое дзядзька быў цяпер самастойным гаспадаром.

Уга, нялёгка выбіцца ў людзі. Дзядзьку абрыдала працаваць на другіх, атрымліваць капейкі і іншы раз цэлымі суткамі не злазіць з козлаў. Далёкія паездкі з таварам, бяссонныя ночы, кепская яда, няўдалыя коні, якія трымаліся на нагах толькі дзякуючы аглоблям. Дзядзькаў гаспадар быў чалавек адукаваны, з дыпломам. Калі ўжо яму не брыдка трымаць кепскіх коней, дык што казаць пра рабочага чалавека, які досыць набачыўся багатых, каб ведаць, якім шляхам яны здабываюць грошы,— а чаму б і яму не купіць у цыганоў пару старых здыхляў і добрую пугу і не працаваць на замога сябе? Знайшлася вольная сядзіба. Яе ніхто не хацеў купляць. Пра яе хадзіла благая пагалоска: казалі, што там здараліся забойствы і самазабойствы і што там быў зладзейскі прытон. Ніхто не хацеў там жыць. Хата развалілася. Калі пачыналася сяўба, уладальнік сядзібы іншы раз прыязджаў з работнікамі. А калі ён сюды не зазіраў, усё зарастала пустазеллем. Гэту сядзібу дзядзька і ўзяў у арэнду. Плата за арэнду была невялікая: пяцьдзесят працоўных дзён.

— Чорт вазьмі, у мяне скоро дзеці падраснуць,— гаварыў дзядзька.

Старэйшаму майму дваюрадному брату споўнілася дзесяць гадоў. У сем гадоў ён ужо вазіў тавар разам з бацькам. Калясуючы па Вікбуландзе і Кольмардэне, ён засынаў проста на скрынках, а змучаныя, збітыя, худыя коні неслі яго ў Лінчэпінг, у Сёдэрчэпінг, у Фінспонг або Рэймірэ на вялікія штогоднія кірмашы. Дзядзька і жонка норчэпінгскага гандляра сукном, седзячы на козлах, вялі не зразумелыя хлопчыку размовы. Кірмашы звычайна наладжваліся ўвосень, калі наёмныя работнікі атрымлівалі разлік.

Іншы раз побач з дзядзькам садзіўся сам гандляр ці яго памочнік, з заўсёднаю пляшкаю ў руцэ. Амаль усе гандляры Норчэпінга пасылалі тавары на далёкія кірмашы.

Дзядзька гарэлкі не піў. За гэта і цанілі яго гандляры, якія пасылалі тавары на кірмаш. Зрэшты, дзядзьку і не патрэбна была гарэлка. Нешта другое сядзела ў ім і падганяла яго мацней, чым гэта магла б зрабіць гарэлка. Нейкая ліхаманкавая сіла гнала яго наперад. Ён біў людзей і коней, калі яны заміналі яму на дарозе.

Аднаго разу ён даў ногца п'янаму фурману, крыкнуў яму: «Не будзеш тырчаць на дарозе, боўдзіла!» Другім разам, па дарозе паміж Норчэпінгам і Сёдэрчэпінгам, ён скінуў з козлаў жонку багатага гандляра адзеннем: яна дужа многа выпіла. «Прайдзіся лепей рэшту дарогі, па крайняй меры працвярэзішся да хаты, асліца»,— сказаў дзядзька, хоць незадоўга да гэтага пасміхаўся з ёю і падпускаў лёстачкі. Ёй давялося ісці пеша дваццаць кіламетраў. Ведама, яна працверазілася, пакуль дабралася дадому. Яе сустрэлі дзеці і служанка. Муж у гэты час ездзіў з другім вазакom на другі кірмаш.

У дзядзькі была благая слава, бо ён без дай прычыны лез біцца і здэкаваўся з жывёлы.

— Зрэшты, справа не ў гэтым, галоўнае — паспець у пару,— гаварылі гандляры і навывперадкі стараліся перахапіць яго ў вазакі.

— Натура ў яго паганая, нападае без папярэджання, не адгадаеш, калі яму ляйчына пад хвост пападае,— гэтак гаварылі пра дзядзьку.

Але, нягледзячы на такі нораў, нягледзячы на тое, што нельга было загадзя ведаць, якое слова яго зачэпіць, у працы на яго можна было наспадзявацца.

І вось ён стаіць у нашым дамку на раўніне і, тузаючы кончыкі вусоў, прыслухоўваецца да размовы. М'яне маміна гаворка з гаспадаром не цікавіць. Усю маю ўвагу забраў дзядзькаў твар. На гэтым твары ўсё адлюстроўваецца так выразна, так прывабна, што я не

магу адарваць ад яго ўвагі і спускаю з вока ўсё астатняе.

— А дзесяць кронаў? Падараваў я іх вам, ці што? — пытаецца гаспадар.

— Бярыце што хочаце з нашага барахла,— стомлена адказвае мама.

У дзядзькі ў вачах успыхвае агеньчык.

— А прадукты, якія даў я пад жалаванне, мука, гародніна?

— Мяшок з прадуктамі ў сенцах, я не збіраюся іх украсці.

— Там асталося меней за палавіну.

— Дык што я мушу рабіць? У мяне няма грошай. А надрывацца на мужчынскай працы я таксама не магу. Ды вы і самі мяне не возьмеце. Рабіце што хочаце, я нічым не магу памагчы.

— Калі б ты пастаралася добра, Стэнман вярнуўся б дахаты,— не адступаўся гаспадар.

— Едзьце самі і ўгаварыце яго, калі можаце. Я вам дам адрас.

— Чорт вазьмі! Гедвіг, ці што, да цябе наймалася? Чуў, няма ў яе грошай.— Дзядзька ступіў некалькі крокаў наперад.

— Сціхні, Яне, не лезь не ў сваё. У нас быў добры куток, і гаспадар з намі жыў па-людску.

«Гаспадар» пасвятлеў і збіраўся сказаць нешта прымірэнчае — я гэта адразу адчула,— але дзядзька ўсё сапсаваў.

— Ты проста дурная, Гедвіг. Якой халеры ты траціш час на балбатню? Збіраешся ты ехаць ці не? Каціся ты, хлопец, адсюль ці памажы нам пагрузіць манаткі.

— Цябе дык я добра ведаю! — зазлаваўся селянін.

— Вунь як? А ты не брэшаш? Калі б ты мяне ведаў, дык даўно б вымеўся адсюль па-добраму, пакуль цэлы.

— У тваіх коней хрыбціны перабітыя. Цябе за адно гэта засудзіць могуць. Я вось пайду да ленсмана на-конт Стэнмана, заадно скажу яму і пра цябе. Пра-клятыя валацугі, вось вы хто! Я вам пакажу, як ашук-ваць людзей! — Гаспадар бясстрашна стаяў на месцы, лаючы валацугаў і шэльмаў.

Дзядзька стаяў, тузаючы вусы.

— Яне, — з пагрозаю сказала мама, — Яне! Не на-думайся распускаць рукі. Гаспадар праўду кажа, увесь час ён са мною абыходзіўся па-людску. А цяпер ідзі-це, прашу вас, пакуль ён не ўчыніў скандалу, — ска-зала яна, упрошваючы гаспадара.

Я папраўдзе заўважыла, як на доўгім худым дзядзькавым твары нешта задрыжала. Сухія доўгія пальцы яшчэ мацней затузалі канцы вусоў, а сам ён бліжэй падступіўся да гаспадара.

— Яне, падумай пра тое, што ты робіш! Я стукну табе па мазгаўні, калі пачнеш рабіць гадасць, — гразі-лася мама. — Ідзіце, богам прашу, — упрошвала яна селяніна. — Ідзіце. Хіба вы не разумееце, што гэта не-разумна. Ідзіце да ленсмана, рабіце што хочаце, толькі ідзіце адсюль!

І тут дзядзька, нарэшце пакінуўшы тузаць свае ву-сы, пайшоў да дзвярэй, адчыніў іх, і мы ўздыхнулі былі з палёгкаю. Гаспадар не без гонару зірнуў на ма-му, напэўна, збіраючыся сесці і прадаўжаць размову. Ён стаяў каля мае канапы.

Але дзядзька вярнуўся, згроб гаспадара ў ахапак, вынес яго на двор і паставіў яго на снег побач з канём.

— Паспрабуй сказаць, што я цябе біў. Можаш ця-пер сварыцца колькі ўлезе, у цябе час ёсць, табе спя-шацца няма куды.

Мама зусім разгубілася, і я таксама. Дзядзька па-чаў выносіць рэчы. Вольга не паказвалася.

Пастаяўшы некалькі хвілін на дварэ, гаспадар стаў зноў падымацца па лесвіцы. Пачуўшы яго хаду ў сен-

цах, мама адчыніла дзверы, але ён прыпыніўся каля Вольжыных дзвярэй, збіраючыся зайсці да яе.

— Адклалі б на другі раз. Скора абед, Карлберг вернецца і праз вас наб'е Вольгу,— злосна сказала мама.

— Га, га, га, такая птушка! Чорт вазьмі, ці не думаеш ты, Гедвіг, што яго самога нельга аддубасіць толькі таму, што ён даў табе дзесяць кронаў? — Дзядзька крычаў на ўсё горла, і Вольга напэўна чула кожнае слова.

— Я не ведаю, якая ён птушка, але ведаю, што Вольжын муж — раўнівы дурань, а гаспадар гэта ведае, і ён павінен быць асцеражнейшы,— сказала мама.

Гаспадар выйшаў, не адказаўшы ні слова.

Вярнуўшыся на абед, Карлберг памог грузіць сям'я цяжкія рэчы. Дзядзька на кожным кроку сыпаў праклёны, ды такія з'едлівыя, што Карлберг рагатаў на ўсё горла. Мама і Вольга таксама не маглі стрымацца ад смеху. Я не разумела ўсіх мудрагелістых дзядзькавых выразаў, але таксама смяялася. У нас у хаце даўно ўжо ніхто не смяяўся. Але смех гэты, здавалася, абвернецца слязамі.

Калі нам з мамаю давялося перабірацца ў патачны дамок, я яшчэ не разумела, што ў нашым жыцці наступае паласа прыніжэння, але цяпер мне ўсё было ясна. Будучыня малявалася мне ў пялёнцы броду, голаду, сварак, насякомых, хвароб, і скрозь гэтую пялёнку я выразна бачыла п'янага айчыма, які зневажае маму.

Мы збіраліся перасяліцца ў «маэнтак» Хагбю, пра які хадзіла благая слава. Замест платы мама будзе памагаць дзядзькавай сям'і пыніць гаспадарку.

Цяпер мы ніколі не зможам пасядзець удзвюх. Мае дваюрадныя браты і цётка будуць вечна таўчыся ў нас, а я буду прывязана да калыскі.

— У нас у пральні жыве некалькі басякоў, я іх там і пакінуў. Пральня, можа, і не горшая за нашу халу-пу,— сказаў дзядзька.

— Ты здурнеў! — схамянулася мама.— Няўжо ты хочаш, каб дзеці жылі побач з гэтым збродам?

— Басякі ўжо прывыклі тут, ды і яны часта памагаюць на полі, а грошай за гэта не просяць. А калі я стану выжываць іх з паліцыяй, яны падпаляць хату, Гедвіг. Увогуле яны неблагія хлопцы, баяцца іх няма чаго.

Гэтыя басякі, як іх называў дзядзька, маляваліся маёй фантазіяй плячыстымі мужчынамі з маленькімі падстрыжанымі вусікамі, жорсткімі валасамі і вялікімі бліскучымі вачыма — кропелька ў кропельку як мой айчым.

Будучыня бачылася мне ва ўсёй сваёй непрыхаванай жорсткасці. Думаю, што нават мама не прадбачыла яе так ясна, як я.

Быў канец месяца, у Вольгі канчаліся кава і цукар, але мама дала ёй крыху кафейнага зерня, каб яна напаіла нас на дарогу.

Пагрузіўшы рэчы, мы селі піць каву ў Вольгі. Фіранкі ў яе ў пакоі даўно ўжо закуралі і запэцкаліся, і гэта асабліва відаць было светлым снежным днём. У яе дома зноў стала будзённа, тужліва і брудна. Выгляд у самой Вольгі быў горшы, чым звычайна. Яна разгульвала з распущчанаю касою ў бруднай сарочцы, сяк-так зашпіліўшы шпількаю сваю замызганую спадніцу.

Апошнімі днямі, рыхтуючыся да ад'езду, мы познаклаліся і кожны вечар чулі, як Карлберг лаяўся і сварыўся з ёю. У такія дні на твары ў яе была абьякавасць, губы яе крывава чырванелі, і хадзіла яна, ледзь перастаўляючы ногі.

Малы ляжаў у калысцы. За гэты час ён патаўсцеў

і вырас. Яго толькі што спавілі ў сухія пялёнкі, ён быў беленькі і чысты. Мама ўзяла яго на рукі.

— Ах ты, парсючок! Ці ўбачу я цябе яшчэ калі-небудзь?

Вольга расплакалася. Дзядзька, які, насуперак айчыму, любіў грудных дзяцей, але пачынаў іх мучыць, як толькі яны падрасталі і маглі працаваць, узяў хлопчыка ў мамы з рук.

— Слаўны хлопчык у вас, фру,— сказаў ён, падкінуўшы малога ўгору. Хлопчык схапіў доўгі канец растапыраных дзядзькавых вусоў, і дзядзька паслухмяна нахіліў галаву, каб малы мог цягнуць, колькі ў яго хопіць сілы. Вольга прасвятлела і нават засмялася.

— Ну і страхоце гэта маладзіца,— сказаў дзядзька, не паспеўшы выйсці за дзверы.

— У яе муж ёлупень, не хоча, каб яна насіла сукенку,— адказала мама.

Дзядзька прамаўчаў, ён зірнуў на маму падзрона.

Нарэшце мы сабраліся ў дарогу. Дзядзька забраў у коней торбы з кормам, і, ухутаўшыся як маглі, мы залезлі на сані.

На лесвіцы плакала Вольга, траха не голая, хоць была зімовая сцюжа. На фоне белага снегу яе сарочка здавалася цёмна-шэраю, спадніца спаўзла з клубоў. Поўныя чырвоныя губы дрыжалі, слёзы сцякалі па кончыку носа і па шчоках. У яе быў такі жаласны выгляд, што я не магла стрымацца ад слёз, расплакалася і мама. Але дзядзька нецярпліва пакручваў вусы, трымаючы пугу напаягове.

— Прышлі мне вестачку, Гедвіг! Не забывай мяне, Міа! Дзякуй вам за ўсё, за ўсё! — Слёзы беглі ў Вольгі па шчоках, і ёй не было чым іх выцерці. Мама абяцала час ад часу пісаць і як-небудзь прыехаць праведаць Вольгу.

Ды толькі падняў дзядзька пугу над спінамі сваіх здохляў, як на сцезы, што вяла да хаты, паявілася двое мужчын. Гэта быў гаспадар з прадстаўніком мясцовае паліцыі.

— Чорт вазьмі! — закрычаў дзядзька. — Што вам тут трэба? — Ён прытрымаў коней.

— Хачу паглядзець, ці не прыхапілі вы з сабою муку.

— Мяшок стаіць у сенцах, я не хацела пакідаць яго ў пакоі, там Вольга будзе мыць падлогу, — ветліва адказала мама.

— Гэта незаконнае перасяленне, — заявіў паліцэйскі.

— Ідзі да д'ябла! — крыкнуў дзядзька і сцэбануў коней. Яны пусціліся рыссю і памчалі за сабою даверху нагружаныя сані.

Дарога была гладкая, і лёгка беглі сані. Бомкалі званочки, а мама ўвесь час неспакойна азіралася — хоць бы што не ўпала.

— Не гані ты як шалёны, — сярдзіта гаварыла яна.

— Буду гнаць, як мне ўздумаецца, тут я гаспадар. — І разгарэлася між імі зацятая сварка, якая не патухала амаль да самай гарадской заставы.

А хлопчык з жабаю астаўся ў Вольгі. Мама не хацела браць яго з сабою. «Няхай другім дарункі цягае», — сказала яна і хацела была разбіць гіпсавую фігурку, але потым аддала яе Вользе. Карлберг абяцаў выплаваць пад яе палічку. У іх жа не было ні камоды, ні шафы.

— Дзіва што, ён нап'ецца і разаб'е яе, ён не любіць нічога прыгожага, — з горыччу сказала Вольга, калі ўлеглася першая радасць ад падарунка, і сумна паглядзела на гіпсавую фігурку. Але Карлберг некалькі разоў падзякаваў маме і кляўся, што зробіць палічку. Прыгожую палічку.

Пакуль мы жылі ў Хагбю, не было дня, каб мама не сварылася з дзядзькам. Іншы раз ён вяртаўся позна ўночы, і мы чулі, як ён лаяў і біў жонку і дзяцей. Гэта значыла, што яны не выканалі якога-небудзь яго распараджэння. Тады мама ўскоквала з ложка, накідала любую, што трапіцца пад руку, адзежыну, выбягала да гаспадароў і лаяла дзядзьку, праз кожныя два словы называла яго панам домаўласнікам. Найчасцей мама абуралася, што дзядзька морыць годам коней.

Цётка клялася, што гэта былі найлепшыя часіны ў яе замужнім жыцці, бо ў Яне ўпершыню паявіўся праціўнік, якога ён не асмельваўся набіць.

Мама з дзядзькам сюд-туд выказваліся, што яны думаюць адно пра адно. Яны папракалі адно аднаго ў сямі смяротных грахах. Варта ім апынуцца разам — усё роўна дзе, ці ў канюшні, ці ў хляве, дзе панура стаяла адна худая карова, — як яны пачыналі крычаць і лаяцца. Урэшце дзядзька звычайна заяўляў, што ад ідыёткі, якая выйшла замуж за Альберта Стэнмана, можна чакаць чаго хочаш.

— Мы з сястрою адна аднае вартыя; мабыць, трэба быць яшчэ большаю дурніцаю, каб выйсці замуж за домаўласніка, — адказвала мама.

У яе нібы д'ябал усяліўся

Іншы раз цётка прычыла маме, казалася, што нават майму айчыму далёка да такога нягодніка, як яе муж.

— Табе б з ім пажыць, — адказвала мама. — Паглядзела б я, як табе было б соладка.

— Мая баба падышла б твайму Альберту, абое гультаі, — грымеў дзядзька.

— Сілы няма больш трываць, — жалілася мама. — Трэба шукаць другі куток. Да горада далёка, падра-

біць няма дзе, гэтак мы зусім з торбамі пойдзем. Нам з дзяўчынкаю скоро не будзе на двор у чым выйсьці.

Тады дзядзька мякчэў і супакойваў маму:

— Усё ўладзіцца, Гедвіг, на днях я атрымаю грошы, пачакай трохі.

Мама выбівалася з сілы, пынячы з цёткаю гаспадарку. Яна латала дзецям адзенне, даглядала жывёлу і птаства. У цёткі ўсё валілася з рук. Яна ўвесь час была ў нейкім сонным атупенні дый адвыкла ад вясковага жыцця. За дзесяць гадоў яна прывыкла да гарадскога ладу. Яна адвыкла адкладваць на чорны дзень, рабіць запасы. Яшчэ і цяпер яна нярэдка выпраўляецца за пяць кіламетраў у горад да ліхвяра Кале, каб закласці ў яго некалькі прасцін і на выручанья грошы купіць прадуктаў у магазіне.

— У горадзе еш селядзец хоць кожны дзень, і нічога,— казала яна,— а на тутэйшых селядцоў нават глядзец агідна.

Я да гэтага часу не разумею, як мы ўсё-такі ўмудраліся перабівацца гэтыя два месяцы з сям'ёю ў адзінаццаць душ. Помню, што нам, дзецям, часта не было чаго есці, апрача аўсяных праснакоў, якімі кармілі коней. Іх замешвалі на мякіне і адходах. Мама напаяла цэлую карзіну такіх праснакоў: возчыку нязручна было браць з сабою ў дарогу вялікі запас сена, бо яно займала вельмі многа месца, а карміць коней чыстым аўсом не хапала сродкаў.

Мама ўставала з самага ранку і ўвесь дзень шчыравала.

— Не хачу быць у даўгу перад раднёю,— растлумачыла яна мне, калі я дзівілася, навошта яна гэтак завіхаецца, калі ёй усё роўна не заплацяць.

Мабыць, на ўсім белым свеце не знайсці другой такой трушчобы, як Хагбю. Гаварылі, што нейкі фабрыкант збудаваў тут дом сваёй палюбоўніцы. Калі палюбоўніца памерла ад сухотаў, ён заняўся сядзібу. Але

дом не мог ператварыцца ў такую халупу толькі ад таго, што яго занядбалі. Відаць, палюбоўніца фабрыканта таму і захварэла на сухоты, што ёй давялося жыць у новым «палацы».

Мы жылі на другім паверсе. Дзядзькава сям'я — у трох убогіх, сяк-так адрамантаваных катушках, мы з мамаю — у асобным пакоі, без пліты, з адною толькі кафлянаю печчу, юшку ў якой мы ніколі не адважваліся адчыніць.

Зімою на паліва расцягвалі развалены хлеў.

На першым паверсе былі дзве вялізныя залы, якія засялілі пацукі і кажаны. У вялікім пакоі, дзе была колісь кухня, цётка мыла бялізну. Тут былі ў яе і кладоўкі.

Іншы раз у суботу да трох басякоў, якія жылі ў колішняй пральні, прыходзілі госці. Тады пад вечар у наш дом увальвалася дзіўная кампанія: п'яныя мужчыны і жанчыны, старыя жанчыны ў касынках, маладыя — у капялюшыках; яны шчоўкалі пальцамі, пасвіствалі, спявалі і ні мінуты не маглі пастаяць на месцы. Звычайна яны прасілі дазволу наладзіць у ніжніх «залах» танцы. Яны раней прасілі дазволу ў арандатара. За гэта яны плацілі пяць کروناў.

І тады ўсю ноч навывёт не сціхалі крыкі і валтузня, і ніхто з нас не мог заплюшчыць вачэй. Часта мы чулі вэрхал бойкі. Іншы раз грубы голас крычаў: «Я распару табе чэрава, д'ябал!» Тады, не паспяваючы нават зашпіліць пінжак, дзядзька кідаўся ўніз разбараняць басякоў.

Не было выпадку, каб хто-небудзь з басякоў кінуўся на дзядзьку. Яны не частавалі яго гарэлкаю, ведаючы, што ён не п'е, і без пярэчання аддавалі фінкі і складаныя нажы.

— Шчасце, што Яне не п'е, — казала мама.

— Хай бы лепей піў. Тады б па крайняй меры ве-

дала, чаго ён здзекуецца з мяне і з дзяцей,— адказвала цётка.

І сёстры пачыналі доўгую спрэчку пра тое, які муж лепшы — злосны і пітучы ці злосны, але непітучы.

— Быў бы ён п'яніца, мне ўсё было б зразумела,— сцвярджала цётка, якая любіла яснасць і парадак ва ўсім, што не мела дачынення да дзяцей і гаспадаркі.

— А яшчэ лепей, калі муж і добры і непітучы,— гаварыла мама.

— Дзе такога знойдзеш, хіба сама зробіш?

— Дапусцім, такія бываюць, я сама сустракала, толькі замуж выходзіш не за іх. Выбіраеш — думаеш, канюшына, выбрала — глядзіш, крапіва.

Дзядзька вяртаўся ўзрушаны, упацелы. Вусы ў яго стырчма стаяць, ногі разутыя, падцяжкі абматаны ўкружка пояса, каб не зваліліся штаны. Бойкі здараліся за поўнач, мы тады ляжалі ў пасцелях, але спаць у такія ночы мы не маглі. Дзядзька кідаў на стол фінкі і складаныя нажы.

— Чортавы басякі, вечна за нажы хапаюцца,— гаварыў ён і, скінуўшы штаны, залазіў у пасцель.— А цяпер тушыце святло — і спаць.

Але ўнізе не змаўкалі музыка і крыкі, і заснуць было не так проста.

Аднаго разу ў нядзелю раніцаю, калі ўнізе ўсё аціхла і мы нарэшце заснулі, да нас у дзверы пастукалі чацвёрта паліцэйскіх, якія прыехалі з горада на конях вярхом. Дзядзька спешна нацягнуў штаны і пайшоў уніз адчыняць.

Ні жывыя ні мёртвыя ад страху, мы прыслухоўваліся да размовы, стоячы ў калідоры на другім паверсе.

— Якога д'ябла вам тут трэба? — прывітаў паліцэйскіх дзядзька.

Адзін з паліцэйскіх нешта ціха яму адказаў. Не

калькі мінут гаварылі шэптам. Дзядзька астаўся ўнізе, а паліцэйскі падняўся наверх.

— Я хачу пагаварыць са старэйшымі дзецьмі,— заявіў ён.

Аднаму з маіх дваюрадных братоў мінула дзесяць, мне — восем, мы і былі старэйшыя. Мама спехам адзела мяне.

— Не бойся, Міа, гавары толькі тое, што ведаеш, не балбачы дурнога.— Мама старалася быць спакойнаю, але я бачыла, як яна калоціцца.

Я адзелася першая, і мама павяла мяне на кухню, дзе чакаў паліцэйскі. У кухні звычайна ніхто не спаў, бо тут было вельмі холадна.

Цётка была як звар'яцелая, яна кідалася і галасіла.

— Супакойце яе,— сказаў паліцэйскі. Ён зняў каску, у яго быў бязвусы малады твар.

— Раскажы дзядзю ўсё, што ён хоча ведаць, а я пайду памагу сястры адзець хлопчыка,— сказала мама.

Паліцэйскі прытрымаў яе за руку.

— Ваша імя? — папытаўся ён. Яна назвала сябе, адказала, як завуць цётку і яе сыноў.

— А дзяўчынкі?

— Папытайцеся ў яе самой. Яна ў мяне не нямая ідыётка, дарма што нам давялося трапіць у гэты прытон.

Мама выйшла. Паліцэйскі ўсміхнуўся, і мой перапалох як рукою зняло.

Паліцэйскі распытваў у мяне пра людзей, якія наймалі пральню, і пра танцы, якія наладжваліся на першым паверсе.

Я расказала ўсё, што магла, дый не без гонару заявіла, што ўсе жыхары баяцца дзядзькі, аддаюць яму свае нажы, таму і не могуць зарэзаць адзін аднаго ў бойцы. Паліцэйскі папытаўся, ці бываем мы на гэтых танцах.

— Не, ніколі, дзядзька не пускае.

— А хіба Янсан... твой дзядзька хіба там не бывае?

— У яго няма часу. Ды ён і не хоча. Ён ходзіць туды, толькі калі яны б'юцца.

— А дзядзька твой не п'е з імі?

— Што-о-о вы! Ён не п'е. Цётка кажа, што лепей бы ён піў, а мама кажа, што гэта глупства.

— Вы што, збіраецеся тут заўсёды жыць? Твой бацька таксама тут жыве?

— Мы скоро паедзем адсюль. У мяне няма бацькі, а айчым збег у горад і п'е з вулічнаю Фрыдаю. Ён баіцца дзядзькі і таму не прыходзіць сюды.

Малады паліцэйскі паглядзеў на мяне, задумліва выпнуўшы губу.

— Бядняжка! Ну добра, можаш ісці. Пазаві маму.

Я падала паліцэйскаму руку, прысела і развіталася.

Паліцэйскі дапытаў маму і майго старэйшага дзю-раднага брата. Ад цёткі ён не мог дабіцца ніводнага талковага слова.

Паліцэйскія неўзабаве паехалі, бо басякі зніклі з сядзібы.

Пакуль на версе ішоў допыт, дзядзька аставаўся з паліцэйскімі на першым паверсе.

Падняўшыся наверх, дзядзька, проці звычайнага, быў маўклівы. Цётка ляжала на ложку ўся ў слязах.

— Яне,— гукнула мама са свайго пакоя. Я сядзела побач з ёю і бачыла, што яна моцна растрывожана.— Што здарылася, Яне? У чым справа? Чаго хацела паліцыя?

Дзядзька сцішана сказаў маме. Мама ззялела як палатно.

— Яна памерла? — Мама павысіла голас.

— Як быццам. Ну і каша заварылася. Мы дык зможам апраўдацца. Ты малайчына, Міа,— сказаў ён, павярнуўшыся да мяне.— Ты адказвала правільна, як

трэба. І ты таксама, Гедвіг. Мяне, напэўна, аштрафуюць за тое, што я здаваў памяшканне на танцы, не сказаўшы ленсману, але болей нам нічога не будзе.

— Якая ж гэта, з маладых? — папыталася мама.

— Ёй было дваццаць пяць гадоў. Яны знайшлі яе недалёка адсюль. Не разумею: я ж адабраў у іх усе нажы, напэўна, да іх прыйшоў уночы яшчэ нехта.

Некага забілі. Паліцыя знайшла мёртвую жанчыну, жанчыну, якая ўночы танцавала тут. Вось чаму паліцыя мяне дапытвала. П'яныя мужчыны забілі жанчыну.

Гэта была невясёлая нядзеля. Дзядзька маўчаў і нават каву падаваў жонцы, якая плакала і не ўставала з пасцелі. Яго незвычайная клапатлівасць наганяла яшчэ большы сум.

Калі дзядзька пайшоў у канюшню, мама моўчкі адзелася, ухутала мяне ў тое, што знайшлося пад рукою, і, замкнуўшы дзверы, паклала ключ у кішэню.

Мы пакінулі дзядзькаў дом не развітаўшыся.

— Пойдзем да бабулі, — сказала мама, калі мы ўдала выбраліся з дома. — Яна ўзяла цяпер у падсудзі адну старую, але на адну ноч, я думаю, яна зможа нас прытуліць. Потым я што-небудзь прыдумаю.

Ад Хагбю да Вільбергена было пятнаццаць кіламетраў.

У тых часы людзей навакольных мясцін ахапіла вялікая паніка. Яе выклікалі шматлікія выпадкі наўмыснага атручэння. Пра гэта пісалі ўсе газеты. Сабраўшыся разам, людзі толькі пра гэта і гаварылі. Артыкулы Бендэсона, у якіх падрабязна расказвалася пра такія здарэнні і якімі зачытваліся амаль усе сялянскія сем'і ў Эстэргётландзе, яшчэ болей расцвельвалі грамадскую думку, але самае вялікае хваляванне выклікала забойства ў Бросквіку. У народзе лічылі, што гэта злачынства не было па-сапраўднаму раскрыта. Суд вынес прыгавор, але народ складаў песні пра

Хельгу Фегершэльд і пад акампанемент гітары спяваў простыя словы, у якіх сцвярджаў яе невінаватасць і аплакваў яе лёс.

— Яму (або ёй) падсыпалі пацучынай атруты,— казалі людзі, калі хто-небудзь раптоўна паміраў.

Людзі расказвалі дзесяткі гісторый пра тое, як нейкі сусед або суседка бегалі да ленсмана з рэшткамі кафейнай гушчы ў кафеяніках і патрабавалі яе даследаваць, таму што былі ўпэўненыя, што ў гушчы «атрута». Адна хутаранка, разлаваўшыся, што ёй давядзецца ў гарачы ліпеньскі дзень тырчаць на кухні і гатаваць, у той час як яе муж працуе на полі ў вясёлай кампаніі хлопцаў і дзяўчат, дайшла да таго, што натаўкла шкла і падсыпала ў кашу. Яна, напэўна, загубіла б усіх, калі б, па шчаслівай выпадковасці, не забылася на дварэ ступку, а старая даярка, якая вярнулася з поля раней за другіх, не заўважыла ў ступцы асколкаў шкла.

Мне часта даводзілася чуць, як людзі кажучь: «Эх, падсыпаць бы яму пацучынай атруты!» Але я ніколі не разумела, што гэта значыць. Сапраўдны сэнс гэтага даўняга выслоўя даўно забыты. Людзі не задумваліся, што гавораць, калі вымаўлялі гэту страшную пагрозу, нікому і ў галаву не прыходзіла папраўдзе думаць пра нейкую атруту.

Але, калі жыццё раптам растлумачвае сэнс слоў, яны адразу становяцца зразумелыя не толькі дарослым, але і дзецям. У гэты дзень мне першы раз у жыцці давялося сутыкнуцца з коннай паліцыяй і забойствам. Праўда, я так і не ўбачыла забітай, а таму мяне не мучаць цяжкія ўспаміны. Я нават не ведала, дзе знайшлі яе цела. Вось чаму я думала не пра яе, а пра бабуліну сястру, якая налажыла на сябе рукі праз тое, што яе набілі. Гэты расказ адразу ўсплыў у маёй памяці ў сувязі з забойствам. Абедзве жанчыны зліліся ў маім уяўленні, хоць паміж смерцю аднае і дру-

гое прайшло шэсцьдзсят гадоў. «Яна не пайшла да свайго хлопца»,— мне гэта было тлумачэнне на ўсе выпадкі жыцця. Калі табе блага, абавязкова ідзі да свайго дружка, і тады ты не загінеш. Калі пойдзеш да свайго хлопца, табе не давядзецца кідацца ў Абакскі вадаспад.

У гэты дзень мне давялося даведацца, што значыць «падсыпаць каму-небудзь пацучынай атруты». Так легкадумна іншы раз гавораць дарослыя пра жыццё і смерць, хоць самі вельмі баяцца памерці.

Мы пайшлі ад дзядзькі ў нядзелю; у мамы не было ні капейкі; зрэшты, калі б гэта здарылася ў будзень, нам усё роўна не было б чаго занесці ліхвяру Кале. Мы ішлі па брудным сакавіцкім снезе і маглі сябе папраўдзе лічыць вольнымі людзьмі. Ніякая ўласнасць не трымала нас, хіба толькі мэбля, што аставалася ў дзядзькі, але і яе ён мог нам не аддаць, а пакінуць сабе як плату за кватэру.

Мама аблівалася потам, ёй штохвіліны рабілася млосна; мне, як і некалі, даводзілася чакаць, пакуль у яе пройдзе прыступ рвоты. Усё ішло як і трэба. Я пачынала звыкацца. Мяне ўжо не бянтэжыла, што маму ванітуе на вуліцы, на вачах у людзей.

Пакой каля Старое дарогі і нават дамок на раўніне адышлі ў далёкае мінулае. Замест іх усё часцей згадваўся патачны дамок, гісторыя з прутком, папяровая фабрыка і Вальдэмар. Відаць, і мама думала пра тое самае, бо раптам спынілася і сказала:

— Можа, зноў ноймем пакой у Вальдэмара?

— Там дзверы без завесаў,— запярэчыла я.

— Праўда, ды і не хочацца іх прасіць, брыдка слушаць, як яны выхваляюцца. Прыдумаем нешта другое.

Мы моўчкі пайшлі далей, ламаючы галаву — як жа нам усё-такі ўладкавацца.

— А «ён» не вернецца болей?

— Хто яго ведае, яшчэ невядома, ці прыму я яго.— У мамы быў злосны твар, і я не асмелілася распытвацца болей.

Нарэшце мы дабраліся да бабулі.

Бабуліна падсуседка, рыжавалосая старая, трошкі пасівелая з мінулага года, уладкавалася на дзедавым месцы з разгорнутым псалтыром. Тут была папраўдзе нядзеля. Мы з мамаю даўно яе не святкавалі. У дзядзькавай хаце ніхто не адрозніваў святаў ад будняў. Там лічылі толькі базарныя дні.

У бабулі на відным месцы ляжаў псалтыр, у пакоі ўбрана, але ў бабуляў быў выгляд не дужа святочны. Яны ледзь адказалі на наша прывітанне. Бабуля была бледная і змардаваная.

— Сядайце,— сказала яна.— Распранайцеся і сядайце.

— Мы тут нібыта казань кажам,— асцярожна сказала рыжавалосая.

— Мы перабіваць не будзем,— у тон ёй адказала мама. Відаць, яна заўважыла ў бабулі нешта незвычайнае.

— Што ж тут такога? Гэтым часам у нядзелю ўсе моляцца,— з'едліва заўважыла рыжая.

— Толькі не я,— адрэзала мама.

Рыжая кашчавая старая зачырванелася, як цагіна.

— Софі, напэўна, наказала, каб вы прыйшлі. Разумею, разумею.

Яна з ляскатам загарнула псалтыр.

— Чаго вы раскрычаліся? Хіба нам нельга сюды прыйсці, калі бабуля наказала, каб мы прыйшлі? Што яна, права на гэта не мае, ці што? Дарэчы, яна зусім не наказвала нам,— дадала мама з ваяўнічым запалам.

— Бачыш, Гедвіг, як мне жывецца. Ды жыла б я з сатаною, мне і то, здаецца, лягчэй было б.

Замест малітвы пачалася бязлітасная сварка. Мы трапілі ў самы разгар шматдзённае варажнечы. Пражыўшы побач два месяцы, бабулі зненавідзелі адна адну да такой ступені, што наша бабуля клялася, што рыжая падсыпала атруты ў яе малочнік.

— Бабуля любая, ды гэта няпраўда. Падумаіце, што вы гаворыце! — сказала мама, палахліва паглядзеўшы на яе.

Успомніўшы, як рыжая старая частавала мяне цвілым хлебам, калі мама раджала ў хаце ў Вальдэмараў, я гатовая была паверыць бабуліным словам.

— Вось, вось, Софі ўвесь час гаворыць пра гэта, — з адчаем і злосцю ў голасе ўмяшалася старая. — Гэтая атрута — англійская соль, яна і мне патрэбная гэтаксама, як і ёй. Софі ўпартая. Калі б не яе характар, яна б не аўдавала тры разы. Пра другіх мяркуеш па сабе, а яна сама, напэўна, не раз падсыпала людзям пацучынае атруты. Апошні муж, гэта старая кляча, напэўна памёр не проста ад голаду.

«Старою клячаю» называла яна нябожчыка, які ляжаў тады ў хляве.

Мама анямела. Бабуля сядзела на сваім звычайным месцы каля адслоненай печы, дзе тлела куча вуголля. Рукі ў яе дрыжалі.

— Рыжы, чырвоны чалавек небясп... — выразна пачала мама.

— Вось, вось, і я гавару, — усхліпнула бабуля, — мне ад яе ніяк не збавіцца. Дабром яна адсюль не пойдзе. Яна збіраецца пражыць тут цэлы год. Падумаць толькі! Быў бы ў мяне сын як сын, хіба мне давялося б вадзіцца з такім стварэннем.

— На гэта не патрэбен сын, бабуля. Збірайце свае манаткі і вымятайцеся, — сказала мама рыжай старой, — а я астануся тут, пакуль бабуля не знойдзе сабе другую падсуседку, не такую ведзьму, як вы.

— Бабуля, яна хацела цябе атруціць? — папыталася я з жахам.

— Ну але, адзін бог ведае, ці не ўдалося ёй гэта: мне так блага, нічога ў рот узяць не магу.

— Дык жа вы ніякай стравы сабе не варылі, а толькі сварыліся. Вось і ўся ваша атрута,— сказала мама і пачала прыбіраць у пакоі. Яна адабрала псалтыр у рыжае старое і ўсяляк яе падганяла.

— Ці не думаеш ты, што я пайду адсюль у нядзелю,— агрызнулася рыжая, выпрастаўшыся на ўвесь свой магутны рост. Потым яна стукнула кулаком па сталае, закрычаўшы, што хоць яна раней не купляла ніякай атруты, але цяпер ужо абавязкова купіць, толькі не бабулі, а сабе, і пасля напіша ў газету, што бабуля давяла яе да самагубства.

— Ну што ж, вольнаму воля, цётка! Піце на здароўе атруту, толькі, калі ласка, не ў нас, мы не хочам важдца з пахаваннем,— насмешліва сказала мама.

Тады старая схпіла ў ахапак сваё барахло і куляю вылецела з пакоя, грукнуўшы дзвярыма і не развітаўшыся, гэтак якраз, як звычайна рабіў айчым.

— Як яна трапіла да вас, бабуля? У яе ёсць свая хата.

— Мне было так маркотна адной,— адказала бабуля.— Трыццаць гадоў назад мы з ёю разам працавалі на Копархамарне, тады яна была простая добрая жанчына. Але з таго часу, як яе брат пакінуў ёй хату і трохі грошай, ёй стала лягчэй жыць, і яна папраўдзе зрабілася як ведзьма. Божа, што за жыццё было ў мяне! Толькі і гаворкі, што пра маё завяшчанне. Падумай, Гедвіг, завяшчанне на імя гэтага стварэння, намнога старэйшага за мяне. Тыя крошкі, што ў мяне ёсць, не варта і завяшчаць. Але яна ўсё чаўпла пра тое, што было некалі, як яна мне памагла са шпулькамі на фабрыцы, і сказала, што людзі гавораць, нібыта ў мяне грошы ў банку і я павінна бо напісаць завяшчанне,

каб грошы дасталіся не Альберту — гэтаму боўдзілу, — а ёй. Яна гэтак мяне замучыла, што я паабяцала дзяліць з ёю ўсё, што ў мяне ёсць, калі яна астанецца са мною да самае смерці. Я-то думала — да яе смерці, я ж магу пражыць далей, чым яна. Ажно не — да яе смерці. Яна стала мне ўводзіць у вушы, што я худзею кожны дзень. Суседка чула, як яна гаварыла некаму, што забярэ ўсё маё дабро, і з таго часу начамі я не зводзіла вачэй. Я магу пабажыцца, што яна падсыпала мне папучынае атруты ў яду... Яна ж помніць, што я ёй абяцала.

Вось якія дарослыя! Калі ім трэба чаго-небудзь дамагчыся, яны не пашкадуюць твайго жыцця. Я пачынала ўсё лепей і лепей разбірацца ў іх учынках.

Калі мама сказала, што паліцыя знайшла труп жанчыны непадалёку ад Хагбю, бабуля пашарэла:

— Вось бачыш, Гедвіг! — Яна так дрыжала, што не магла вымавіць ні слова.

— Божухна, ды гэтая рыжая старая не пасмела б вам нічога зрабіць. Тую бедалагу забілі зусім праз другое — яе забілі праз рэўнасць, пры чым тут ваша старая? Там усе панапіваліся. Выкіньце гэта з галавы, бабуля.

Я бачыла, што мама ажывілася, пасля таго як прагнала старую за дзверы (я таксама была рада, я дык добра ведала, якая гэта была ведзьма) і вызваліла нам месца ў хаце. Мама зведала гэтулькі гора, што ёй не прыходзіла ў галаву бедаваць па мёртвых, — здавалася, што яна нават зайздросціла ім, хацела, каб яе таксама забілі; у гэта можна было паверыць, гледзячы, як яна абыходзілася з дзядзькам.

— Заўтра зранку пайду ў горад, пашукаю працы на фабрыцы. У крайнім выпадку пайду на бавоўнапрадзільню. У мяне асталіся старыя пасведчанні.

— Купі заадно «Эстгётэн» і гарадскую газету (гарадскою газетаю называлі «Норчэпінгс тыднінгар»), дазнаемся, як звалі забітую. Падумаць толькі, якія нягоднікі!

Бабуля скіравала адсутны пагляд на разгорнутыя старонкі псалтыра, нібыта ўзіралася ў сваё доўгае цяжкае жыццё.

— Ты сур'ёзна надумалася пайсці ад Альберта? — папыталася яна нарэшце.

— Ён сам пайшоў ад мяне. Два месяцы не дае мне ні капейкі, а я зноў цяжарная. Пэўна, ён і не ведае пра гэта. А зрэшты, ведае, безумоўна: ён заўсёды знікае, як толькі заходзіць пра гэта гаворка. Мне трэба знайсці працу, пакуль не дужа відаць.

Мама, напэўна, забылася, што я слухаю іх размову. Я разумела, што значыць «цяжарная». Гэта значыць, што скоро да нас зноў прыйдзе «фрэкен» з сумкаю.

— Дзе ён цяпер, не ведаеш?

— Кажуць, з вулічнаю Фрыдаю. Швагер бачыў яго, не ведаю дзе. Я яго не шукала, — стомлена і неахвотна адказала мама.

Пра вулічную Фрыду я чула не раз. Яе часта забіралі ў паліцыю.

Я бачыла, як дрыжаць складзеныя на каленях вузлаватыя рукі бабулі, якая так моцна верыла, што ўсё будзе добра.

Я горка заплакала, не ўмеючы растлумачыць чаму.

— Сёння быў такі цяжкі дзень, — вырашыла мама і дала мне выплакацца.

Дрыжанне бабуліных вузлаватых рук заўсёды выклікала ў маёй душы глыбокае хваляванне. Слёзы самі па сабе нагортваліся на вочы.

Калі я глядзела на гэтыя рукі, мяне ахопліваў нейкі дзіўны жаль. Гэты жаль не быў падобны на страх, які выклікаў у мяне слёзы, калі мама не на жыццё, а на смерць сварылася з айчымам ці калі дзядзька пагражаў маме, а яна ўпарта яму працівілася. Гэта не былі слёзы бездапаможнае злосці, якая ўспыхвала ўва мне, калі я не магла зваявацца са сваімі братамі ці калі мяне каралі. Гэты жаль не быў падобны на спалох, які я адчула, калі паліцэйскі захацеў пагаварыць са мною сам-насам.

Жаль, які выклікалі ўва мне старэчыя бабуліны рукі, шурпатыя рукі, якія дрыжалі ад душэўнага болю, і старэчыя вочы, высахлыя ад горычы і перажытых пакут,— быў нечым бязмежна большым. Гэта быў нейкі ўсеабдымны жаль, які, нібыта хваля, падымаў мяне над уражаннімі будзённага жыцця. Гэты жаль быў падобны на бязмежны акіян, пасярод якога я адчувала сябе зусім адзінокаю. Цеплаватая чорная вада засмоктвала мяне на дно, але я ніяк не магла патануць. Слёзы, выкліканыя гэтым адчуваннем, паяўляліся ў мяне тады, калі я бачыла, як дрыжаць старэчыя бабуліны рукі, а яны дрыжалі тады, калі бабуля спрабавала справіцца са сваімі вачыма, са сваім дыханнем, саромеючыся паказаць, што бядуе па брыдкім чалавеку, па брыдкім сыне, якога яна ўсё-такі любіла, нягледзячы на жорсткія словы. Гэты жаль выбіваўся з нейкае патаемнае крыніцы, і гэтым, мне думаецца, я адразніваюся ад іншых дзяцей.

Уладны, незразумелы жаль і прымушаў мяне пакутліва, горка плакаць, як плакала я шэрым зімовым днём у бедным, невыказна бедным Вольжыным пакойчыку з парыжэлымі газетамі замест фіранак на вокнах.

Яшчэ і цяпер здараецца, што ў цягніку ці ў трамваі я засланяю твар газетаю, убачыўшы, як дрыжаць чые-небудзь старэчыя рукі, складзеныя на каленях.

Тры дні засаб мама блукала па горадзе, шукаючы працу. Калі на трэці дзень вечарам яна вярнулася да хаты, мы з бабуляю адразу пазналі, што яна ўладкавалася. Было гэта ў пятніцу. Бабуля была вельмі добрая з намі, дала маме грошай, каб яна магла начаваць у горадзе, а мне дазволіла спаць раніцаю, колькі я захачу.

Пасля трывожнага жыцця ў дзядзькі мы нарэшце апынуліся ў ціхай прыстані. Я драла лучыну, прыносіла ў хату сухія дровы, якія калоў абедамі новы даглядчык. Распальваць агонь у вялізнай бабулінай пліце мне не дазвалялі, але аднаго разу раніцаю я паказала бабулі, што рабіць гэта добра ўмею, умею адчыняць вялікую юшку і класці дровы. У пакоі станавілася так добра, калі ў вялікай пліце разгараўся агонь (быў сакавік месяц).

— Эх, Міа, няма нічога лепшага на свеце, як добры муж. Я не цаніла свайго старога. У жыцці ўсяму вучышся вельмі позна,— гаварыла бабуля, глядзячы шырока расплюшчанымі вачыма на зыркае полымя. Яна не ўставала з пасцелі, пакуль не згаралі ўсе дровы. Тады яна з натугаю падымалася і ставіла на вугалі кафеўнік.

— З таго тыдня пачну працаваць у Брукса,— сказала мама.— Яны мяне ведаюць, таму і ўзялі. Праўда, станок стары, на ім многа не заробіш. Але ў Драгса і Варэнса і на Брукст Хольмене мяне не ўзялі. Не вельмі мне хацелася да Брукса: туды зноў нанялася Альма, у якое ад «яго» дзіця. На Копархамарне таксама было месца прадзільшчыцы, але майстрам там наш «заможны», і я туды не пайшла. Альме, урэшце, я нічога благога не зрабіла, я толькі праз яго не ўзяла да сябе яе дзіцяці. Што будзе, тое будзе, пачну ў панядзелак у Брукса.

— Ідзі, ідзі да Брукса, будзеш працаваць там на шарсцяной пражы, потым яны, можа, і станкі памя-

няюць. Падумаць толькі, у іх зберагліся станкі з даўніх часоў,— сказала растрывожаная ўспамінамі пра сваё жыццё бабуля.

Сакавіцкае сонца растапіла вільбергенскія гурбы, і красавік з падбелам і анемонамі заступіў на сваю службу.

Мне трэба было пачынаць вучыцца, але, прыходзячы з працы, мама казала:

«Пачакаем трохі, можа, я куплю табе сукенку і чаравікі». Або: «Можа, я найму пакой. Бабулі вялікі клопат з намі. Ты павінна памагаць ёй, пакуль мы жывём тут. Няма ў яе сілы збіраць цябе раніцаю ў школу».

Пры гэтых словах бабуля кідала на мяне шматзначны пагляд. Я добра разумела, што яна хоча сказаць: я ёй ані не памагала. Цэлымі днямі я бегала па вуліцах з дзецьмі з гарадскіх ускраін. Бабуля ніколі не жалілася маме, хоць я зусім адбілася ад рук.

У размове з бабуляю я ўжывала мудрагелісты жаргон, на якім гаварылі ў фабрычных кварталах. Гаварыць гэтак з мамаю я не асмельвалася. Цяпер я часцяком бегала ў брудных падраных фартухах, у валасах у мяне нешта падазрона варушылася.

Мама прыходзіла дахаты толькі раз на тыдзень, не лічачы суботы. Звычайна яна начавала ў горадзе ў сяброўкі. Яна пераступала парог і адразу валілася на бабуліну канапу, охала і стагнала. Мама пабляднела, цела ў яе бывала халоднае, як лёд, і мне вельмі не падабалася ляжаць з ёю побач, калі яна аставалася ў бабулі.

Аднаго разу ўночы яна ўстала, запаліла святло і падняла мяне з ложка.

— Па мне нешта поўзае,— сказала яна. Зняўшы з мяне бялізну, яна знайшла ў ёй вошай. Мне даўно ўжо не мянялі бялізны: перамыць усё ў бабулі не было сілы, ды я і бадзялася абы-дзе.

У адной хаце за межамі горада ўся сям'я спала на падлозе. Ні ложкаў, ні стала, ні крэслаў. Хата была без столі, і проста над галавою — бляшаны дах. Замест талерак тут карысталіся накрыўкамі ад старых бляшанак з-пад ледзянцоў. Бульбу пяклі на дварэ ў ямцы, выкапанай у зямлі,— іншага агнішча ў іх не было. Стары еў бульбу з лупінамі, але я даўно ўжо перастала звяртаць увагу на такія дробязі.

— Сапраўдныя цыганы,— казала бабуля.

Калі аднаго разу дзеці зайшлі па мяне, яна іх пазнала.

— Божа літасцівы, няўжо гэты зброд будзе і сюды хадзіць? Не смей з імі гуляць! — І яна вытурыла дзяцей.

Але вадзіцца з імі я не перастала. Дзеці былі слаўныя. Іх сямейны лад абуджаў маю дапытлівасць. Шкада толькі, што ў іх так многа насякомых. Стары, дзед гэтых дзяцей, іграў на скрыпцы. Бацькі іх я ніколі не бачыла, казалі, што ён сядзіць у турме.

І вось мама ўзялася за вошай. Мне, папраўдзе кажучы, было ўсё роўна, я не звяртала на гэтых насякомых ніякай увагі. У мяне было цяпер такое цікавае жыццё. Мне хацелася спаць, я праябла, пакуль мама шукала на змену чыстую бялізну. Яна яе так і не знайшла, давялося нацягнуць на мяне дзедаву сарочку.

— Што ты робіш? — сонным голасам папыталася бабуля.

— Я знайшла ў дзяўчынкі насякомых.

— Трэба будзе заўтра памяняць бялізну. А цяпер спі, ужо позна. Падумаеш, вялікая бяда — пара ваша-ноў,— пакрыўджана сказала бабуля. Маміны словы

яна ўспрыняла як папрок ёй: клопат пра мяне ляжаў на бабулі.

— Я не хацела вас будзіць, бабуля,— прымірэнча заўважыла мама, зноў кладучыся ў пасцель.

На другі дзень я выправілася на двор без сарочкі. Бабуля нічога не заўважыла. Зашпіліўшы на голым целе ліфік, я нацягнула сукенку, надзела туфлі на босую нагу, бо гэта было ў канцы красавіка, і пайшла з хаты, не папіўшы кавы. Бабуля казалася, што кубачак кавы раніцаю не зашкодзіць дзіцяці. Адна толькі мама бачыла шкоду ад кавы. Але цяпер ёй было не да мяне, ёй увесь час нездаровілася.

У гэты дзень я зрабіла незвычайную вылазку. Я пазнаёмілася з дзяўчынкаю з масонскага прытулку. Прытулкавыя дзеці былі адзетыя якраз гэтак, як дзеці кольмардэнаўскага шаўца. Аднаго разу я бачыла, як прытулкавыя дзеці ў паласатым адзенні парамі ішлі міма школы, каля якога гуляла я з другімі беспрытульнымі дзецьмі, і мне раптам здалося, што адна дзяўчынка — светлавалосая прынцэса з Кольмардэна.

Падбегшы да дзяўчынкі, я з ёю паздароўкалася, але яна адказала мне дзіўным паглядом: значыць, я памылілася.

І ўсё ж я праводзіла дзяўчынку да самых варотаў прытулку і, відаць, спадабалася ёй, бо яна папрасіла мяне, каб я пачакала каля варотаў.

Я цяропліва чакала, і нарэшце дзяўчынка прыйшла крадучыся, вельмі перапалоханая. Яна паказала мне дзірку, што дзеці зрабілі ў плоце, і я пралезла ў сад. Была ранняя вясна, дрэвы яшчэ не зазелянелі, але мяне завабілі рады высокіх раслін з зубчастым пабляклым лісцем, якое шапацела на ветры. Такіх раслін я ніколі не бачыла.

— Што гэта? — папыталася я.

— Гэта разынкавае дрэва,— без запінкі адказала дзяўчынка.

— А дзе ж разынкі?
— Яны ў зямлі, яны растуць, як бульба.
— Давай выкапаем некалькі разынак,— прапана-
вала я.

— Што ты, хіба можна?! Яны паспеюць толькі праз некалькі гадоў, а нас за гэта могуць пасадзіць у турму.

Я паверыла ўсяму, апрача таго, што трэба чакаць так многа гадоў, пакуль разынкі паспеюць. Зрэшты, гэта можна было праверыць. Але дзяўчынка пабегла, награзіўшы, што паскардзіца настаўніцы, калі я буду выкопваць разынкі. Я не асмелілася аставацца ў садзе і вылезла праз дзірку ў плоце на вуліцу.

На вуліцы я працакала даволі доўга і нарэшце вы-
рашыла пайсці. Дзяўчынка болей не паказвалася.

Мне прыйшло ў галаву раздабыць разынак з дапа-
могаю дзяцей, якія ядуць з бляшаных накрывак. Зай-
дуся па іх. І я выправілася ў дарогу. Жылі яны далё-
ка, але я ведала дарогу напрасткі, карацейшую, якая
вяла не цераз горад, а прысадамі проста да заставы,
дзе жылі мае сябры ў хаце без печы.

Я дабралася да плошчы перад цыркам каля Старое
дарогі. Як і два гады назад, тут стаяла вялікая ганд-
лёвая вага, на якой важылі цялят. На плошчы не было
ні душы. Мяне раптам ахапіла дзіўнае пачуццё. Я за-
былася пра разынкі ў прытулкавым садзе, забылася
пра сваіх сяброў. Я села на мастку, перакінутым цераз
роў каля цырка, потым палезла пад мост. Гэтым разам
я не знайшла тут грошай. Але ў мяне ўжо зусім пра-
пала ахвота красці разынкі, схаваныя ў зямлі пад
мёрзлымі сцяблінамі артышокаў, якія гайдаліся на
ветры. Расліны ў прытулкавым садзе былі не чым ін-
шым, як артышокамі.

Як і два гады назад, на плошчы паявіўся селянін,
прыпыніўся з цялём каля вагі, адчыніў дзверцы, пад-
клаў дошку, уцягнуў па ёй за хвост цяля ў клетку, вы-

цягнуў яго адтуль за вушы, зноў зачыніў клетку і паехаў сваёю дарогаю. Цяля мыкала ад страху, як і два гады назад.

А я асталася на месцы, брудная, растрапаная, вольная, як птушка, вальнейшая чым калі, але разгубленая. На душы ў мяне было цяжка, мне было страшна, хоць гэтым разам я не патраціла на ледзянцы апошніх пяці эрэ, што асталіся ў мамы. На мне не было бялізны, у галаве ў мяне варушыліся насякомыя, ніхто не ведаў, дзе я, і ніхто пра гэта не трывожыўся.

Раптам я ўспомніла Вольжынага малога і разраўлася. Успомніла і шмат што іншае: нябожчыка дзеда, убраны пакой каля Старое дарогі. Я так галасіла, што ў мяне пачалася ікаўка. На камодзе ў Хагбю асталася мая забытая лялька. Дзед іграе на скрыпцы сярод лахманоў і вошай. Людзі ядуць з бляшаных накрывак. Мама шукае вошай уночы... І нічым тут не паможаш. Ніколі болей мы не будзем жыць спакойна. Бабуля асталася дома адна, яна ніколі не жаліцца маме, але ўжо не бывае такая ласкавая са мною, як раней.

А мама? Яна заўсёды хвора. Грошай у яе няма. У айчыма ёсць грошы, але ён не дае іх маме. У горадзе мужчыны ніколі не даюць грошай жонкам. Лепей бы нам астацца на раўніне з Вольгаю, тады айчым аддаваў бы маме ўсе грошы. Я зноў расплакалася.

І ў школу я не хаджу. Усе дзеці, апрача цыганянят, ходзяць у школу. Я выплакалася, разверадзіла сабе душу ўспамінамі, як гэта робяць дарослыя.

Наплакаўшыся, я паплялася дахаты, засмучаная, з раскаяннем у душы. Я вырашыла не ісці да дзяцей, якія гатуюць яду пад адкрытым небам. Няхай ядуць, як усе людзі, тады я буду з імі вадзіцца.

Я вырашыла пачаць новае жыццё. Каля дарогі я сарвала некалькі кветак падбелу. Трэба чым-небудзь парадаваць бабулю. У канцы красавіка ў Вільбергене не знойдзеш нават крапівы каля хлява. Кветачніцы

ўсё абарвалі. Яны ўхітрыліся ўкрасці нават галінкі бэзу, якія яшчэ не распукнуліся. Бабуля вельмі іх шкадала.

— Калі яны абламалі почки, бэз ужо не расцвіце,— бедала яна.

Мяне так растрывожылі ўспаміны, якім я аддалася на мосце, што я надумалася нарваць садовых кветак, пасаджаных уздоўж прысадаў; яны ажывяць букет з палявых кветак, і бабулі будзе радасць. Раскаянне часта прыводзіць да новага злачынства. Але мне не ўдалося нават дакрануцца да пышных кветак.

Міма мяне па сцежцы ўвесь час праходзілі людзі. І раптам я пачула праніклівую пяшчотную мелодыю, гукі якой даносіліся з саду. Я прыпынілася, зачараваная. Музыка гучала нібыта заманлівы заклік з далёкае краіны. Ніколі ў жыцці не чула я такое музыкі. Я ўвайшла ў прыгожы сад. У дамах, што стаялі ўздоўж абсады, жылі толькі багатыя людзі.

У садзе на вымашчанай каменнем дарожцы стаяў чалавек у вастраверхай шапцы, з вялікім мяшком за плячыма. Мяшок на выгляд — як каровін трыбух.

Паходжваючы сюды-туды, чалавек іграў тужлівую, маркотную мелодыю. Побач з ім на зямлі стаяла бляшанка, людзі выходзілі і кідалі ў яе грошы. Але музыка, здавалася, нічога не заўважаў і толькі хадзіў сюды-туды і іграў чароўную мелодыю, якая проста прыкавала мяне на месцы. Я стаяла нерухома, пакуль ён не кончыў, а потым ішла за ім з саду ў сад. Ён усюды іграў тую самую журботную мелодыю. Пад канец я добра яе запамніла.

Музыка ні разу не загаварыў са мною, але я ўпарта хадзіла за ім следам. Ён нават не глядзеў у мой бок, але людзі, што кідалі грошы, мяне заўважалі. Гэтага я і дамагалася. Хай ведаюць, якая я цікавая асоба, калі я знаёмая з чалавекам, які здабывае такія чароўныя гукі са старога мяшка.

Падышоўшы бліжэй, я разгледзела, што мяшок прымацаваны да доўгага муштука, у які дзьме музыка. Ніжняя частка мяшка, які раздзімаўся ад яго дыхання, была абшыта махрамі.

Я зусім забылася пра бабулю. Кветкі звялі, я іх выкінула. Уздоўж усяе доўгае абсады я ішла з саду ў сад за чалавекам з музычным мяшком. Урэшце ён мяне заўважыў, але, мабыць, ані не ўзрадаваўся. Аднак ён нічога не сказаў і не забараніў мне ісці за сабою.

Кожны раз, калі пачынаў ён іграць, мелодыя зноў і зноў паланіла мяне. Я ледзь трымалася на нагах ад голаду, але не магла расстацца з дзіўнаю музыкай. З аднаго дома музыку кінулі грошы з акна. Ён іх не заўважыў, але я падняла іх і паклала ў бляшанку.

— Гэта ваша дзяўчынка? — папыталася ў адным садзе прыгожа адзетая паненка.

Музыка не зразумеў. Тады паненка паказала пальцам спачатку на мяне, потым на яго. Ён пакруціў галавою і акінуў мяне сярдзітым паглядам. Яму было брыдка за мяне. Я была кепска адзетая і замурзаная.

— Вы чужаземец? — зноў папыталася здагадлівая пані.

Музыка прамармытаў нешта на незразумелай мове.

Безумоўна, ён быў чужаземец, але пані, якая не разумела яго мовы, усё стаяла і чакала, калі ён скажа ёй пра гэта на норчэпінгскім дыялекце.

Як толькі мы выйшлі з саду, музыка паказаў мне кулак і пагрозлівым тонам прачытаў нейкую доўгую натацыю.

І тут ува мне прачнулася характэрная дзецям хітрасць. Можна, у гэтым выявілася мая любоў да ўсяго тэатральнага. Я закрыла вочы рукамі і прысела, прысела з такім пакорным выглядам, на які толькі была здольная, потым зірнула на яго скрозь растапыраныя пальцы і зноў прысела. Калі ён неразумеў нашае мовы, я павінна была пагаварыць з ім як-небудзь іначай.

Ён глядзеў на мяне, зусім разгублены, але я не адымала пальцаў ад твару.

Да таго ж весела было кланяцца і глядзець, як бянтэжыцца чужаземны музыка.

Ён глядзеў на мае худыя, пасізелыя ад холаду ногі ў нязграбных драўляных чаравіках (як на грэх, у ліхвяра Кале не знайшлося мне цёплых чаравікаў). Бачыў раскудлачаную касу, замурзаны твар, брудную сукенку ў плямах і дзірках. Маленькая васьмігадовая мурза стаяла перад ім, засланіўшы рукамі вочы, і не перастаючы прысядала. Ён ніяк не мог зразумець, што ўсё гэта значыць.

Ён павярнуўся да мяне спіною. Махры на яго інструменце скалыхнуліся, і я паплялася за ім у наступны сад.

Але ў той момант, калі ён зноў зайграў чароўную мелодыю і я стала хадзіць побач з ім сюды-туды, з акна высунулася нейкая жанчына і крыкнула:

— Няўжо гэта дачка Гедвіг? Міа, няўжо ты?

Я адразу пазнала яе голас, хоць музыка заглушала словы. Гэта была самая агідная з усіх «заможных»: белашвачка — тая, што шкадавала Альберта, якому «даводзіцца карміць чужое дзіця».

Я паспяшалася выбрацца з саду. Сонца стаяла высока, напэўна, было далёка за паўдня. Я адчувала, што ўжо позна, бо мне страшэнна хацелася есці.

Бабуля мыла на змену мне бялізну і фартух. А мама вельмі строга забараніла ёй мыць. Яна няспрытна выкручвала бялізну сваімі скалечанымі пальцамі і нават надзела акуляры.

Бабуля стаяла каля бэзавага куста, з носа ў яе капала. Я доўга сачыла за ёю.

Яна, крэхчучы, выпрасталася і тут убачыла мяне. Твар у яе быў заплаканы. Бабуля плакала праз мяне.

— Давядзецца ўсё расказаць Гедвіг. Не магу я болей адказаць за цябе. Хутка месяц, як ты цэлымі днямі бадзяешся невядома дзе. Гэтак нядоўга стаць зладзейкаю.

Але бабуля нічога не сказала маме. У нас з ёю была сур'ёзная размова, і я абяцала ніколі болей не ўцякаць з дому. Я ўжо паабяцала гэта самой сабе, калі плакала на мосце.

Я падабрала словы да чароўнае мелодыі, і бабуля стала падцягваць.

— Дзе ты яе вывучыла? — папыталася яна.

— У чужаземнага музыкі, які дзьмуў у мяшок, — адказала я.

— А, шатландзец! — сказала бабуля. — Ён іграе на валынцы. Гэта вельмі прыгожа. А ён стары, гэты музыка?

Я не магла адказаць на яе пытанне, бо проста не заўважыла, які ён. Бабуля ведала нейкага аднаго валыншчыка і цяпер старэчым, дрыжачым голасам стала выводзіць даўнейшую мелодыю, якую ён іграў.

Аднаго разу вечарам маме было вельмі блага, а позна ўночы нехта пастукаў да нас у дзверы. Было гэта ў красавіку, ночы былі яшчэ халодныя.

— Хто там? — папыталася мама.

— Можна пагаварыць з табою, Гедвіг? — пачулася ў сенцах. Гэта быў айчымаў голас. Сон у мяне як рукою зняло. Бабуля таксама прачнулася.

— Не ўпускай сюды гэтага нягодніка, — моцна сказала бабуля.

Мама маўчала. Ён пастукаў зноў. Ніхто не адказаў.

— Мне трэба пагаварыць з табою, Гедвіг.

Мама маўчала.

Раптам мы пачулі нейкія дзіўныя гукі. Можна бы-

ло падумаць, што некага мучаць прыступы рвоты, што нехта ікае.

Мы напружана ўслухоўваліся. Усе трое селі на ложках і ўслухоўваліся.

Дзіўныя гукі сталі пачашчацца. Часам здавалася, што ў чалавека за дзвярыма спазмы ў горле і ён задыхаецца. Ціхае шыпенне, стогн і ўсхліпванне.

— Што ён робіць, бабуля? — шэпча мама цераз увесь пакой.

— Плача. Хай паплача. Мы з табою нямала плакалі праз яго, — шэпча бабуля ў адказ.

Ён плакаў. Мой айчым сядзеў пад дзвярыма і плакаў.

Шкада, што так цёмна. Цікава, які ён з выгляду, калі плача? Я так узрушылася, што не магла ўсе дзець у ложку, але мама шапнула мне, каб я легла.

Чаму я павінна ляжаць, калі мама і бабуля сядзяць у адных сарочках, выпрасталіся і слухаюць?

Усхліпванне стала мацнейшае, час ад часу айчым нешта мармытаў сам сабе, хвілінамі амаль завываў, як ліс у зімовую пару.

Я несвядома скурчыла слязлівую грымасу, мяняючы выраз твару залежна ад розных адценняў яго плачу. Седзячы ў цемры, я хвалялася ўсё болей і болей. Няўжо яны яму не адчыняць?

За дзвярыма ў цемры плача чалавек. У цемры за дзвярыма. Я таксама пачала ўсхліпваць і ўрэшце моцна, нястрымна разраўлася.

— Ну вось, пачаўся канцэрт пасярод ночы, — сказала мама.

— Запалі святло, мама, — упрасвала я.

— Праўда, запалі, — сказала бабуля.

За дзвярыма не сціхалі сковыт і рохканне.

Тады мама ўстала, запаліла свечку і адчыніла на сцеж дзверы. Халоднае зімовае паветра шуганула ў пакой, і полымя ў свечцы закалыхалася.

— Заходзь. Няма чаго сядзець там і крыўляцца,— жорстка сказала мама.

Я чула, як ён смаркаецца, адкашліваецца і ўсхліпвае.

— Заходзь жвавей, бо холадна. Заходзь, кажу, а не дык зноў замкну дзверы!

Калі б я была на яго месцы, у такім горы, і мама гаварыла б са мною такім тонам, я ніколі ў жыцці не зайшла б у пакой. Нізашто! Я чакала, што ён пойдзе адсюль, што ён ёй нагрубяніць. Я была сама не свая.

Я не хацела, каб ён вярнуўся, але калі ён сядзеў у цемры і плакаў — ён, хто, мабыць, увогуле ніколі не плакаў,— гэта іншая справа. Тут ужо мама не павінна абыходзіцца гэтак, як тады, калі ён грубіяніць, лаецца і сварыцца з ёю. Вось цяпер мама ўбачыць: ён возьме і пойдзе. Можа, яшчэ стукне ёй на развітанне.

Але ён не пайшоў!

— Гедвіг! — гэта было ўсё, што ён сказаў. Потым ён зноў пачаў усхліпваць.

— Кажу табе, заходзь і дай мне зачыніць дзверы! — крыкнула мама.

Па яе голасе я раптам зразумела, што яна толькі прыкідваецца, быццам вельмі сярдзітая. Дзеля чаго яна прыкідваецца? Я ўся калацілася ад хвалявання.

— Ідзі сюды! Мы не будзем цябе крыўдзіць! — крыкнула я.— Ідзі сюды, бо вельмі холадна.

Тады ён увайшоў, спатыкнуўшыся аб палавік і здзіраючы з сябе шапку. Мама грукнула дзвярыма і зноў улеглася побач са мною на канапе. Ад холаду яна ляскала зубамі. Я бачыла, якая яна растрывожаная.

Айчымы сеў на край нізкай пліты і скуліў кафеянік. Свечка асвятляла толькі частку пакоя, і ён не заўважыў у поцемках кафеяніка. Побач стаялі два вялікія чыгуны, і кафеянік нарабіў грукату.

— Адразу чутно, што ты дома! — бабулін голас гучаў цвёрда і няўмольна.

Айчым пакорліва маўчаў. Увесь твар яго быў у вугальным пыле, на шчоках асталіся падцёкі ад слёз, усікаў нельга было разгледзець сярод плямаў сажы.

— Значыць, ты надумаўся заявіцца сюды? — сказала мама. Яе калаціла, яна ледзь гаварыла, а між тым яна напэўна сагрэлася: ад яе веяла такім жарам, ажно ў мяне запалалі шчокі.

— Я два тыдні працаваў на прыстані, Гедвіг. Я прынёс табе трохі грошай,— ціха сказаў айчым.

— Я таксама склаўшы рукі не сядзела, і яшчэ невядома, ці патрэбны мне цяпер твае грошы.

Ён уздыхнуў, паціраючы рукі.

Дзіўны ўсё-такі чалавек мая мама: яна ж зарабляе капейкі і грошай у нас ніякіх няма.

— Дзе ты дзеў касцюм, у якім быў на пахаванні? — без жалю папыталася бабуля.

Ён маўчаў.

Болей трываць не магла я. Я павінна была неяк умяшацца. Я ўстала з пасцелі, блытаючыся ў доўгай дзедавай сарочцы.

Мама не трымала мяне. Яна, мусіць, нават не заўважыла, што я ўстала.

— Ты павінен слухацца,— сказала я, стаўшы перад ім. Гэтыя словы мне часта даводзілася чуць ад мамы і ад іншых дарослых.

А ён ні слова.

— Ведаеш, што ў нас было праз цябе? Гаспадар паскардзіўся ў паліцыю, а дзядзька сказаў, што наб'е цябе, калі сустрэне. Пра нас пісалі ў газетах — ты бацьку? — калі яны забілі гэтую цётку на танцах у дзядзькавым доме.

— Яны танцавалі ў Яне? — айчымаў голас стаў амаль такі самы, як быў некалі.

— Ага, але нас не пасадзілі ў турму, мы ж на танцы не хадзілі. А ты не чытаў пра нас у газетах? Там

было напісана, што я добра выхаваная. Гэта сказаў паліцэйскі. Ты не чытаў?

— Не-е-е,— прамармытаў ён з глыбокім і працяж-ным уздыхам.

Я падышла да яго, запэчкаўшы белую дзедаву сарочку аб яго штаны, і хацела, прыкрыўшы рот рукою, шапнуць яму сёе-тое на вуха, але мне заміналі доўгія рукавы: яны былі закасаныя, але цяпер з'ехалі ніжэй кісцяў.

— Чаму ты пайшоў ад нас, калі памёр дзядуля? — папыталася я, наблізіўшы свой кірпаты нос да яго бруднага заплаканага твару.

Бабуля, выпрастаўшыся, сядзела на ложку, мама на канапе. Яны абедзве прыслухоўваліся.

— Я-я ніколі-і болей не пакіну вас, Міа,— голас яго абарваўся. Мурзаты твар быў скрыўлены гры-масаю.

Я адчула невыказны цяжар на душы. Мне болей не было чаго сказаць. Я моўчкі вярнулася да канапы і ўлеглася, павярнуўшыся спіною да мамы, якая так і не вымавіла ні слова.

Ён ніколі болей не пакіне нас. Хіба я гэтага хацела? Не, зусім не гэтага. Не ведаю, чаго я хацела. Благі чалавек плакаў уночы. Трэба было яму нешта сказаць, нешта зрабіць. Куды лягчэй, калі плача добры чалавек. Ён паплача, а потым будзе радавацца, бо ён добры. А вось калі плача блгі чалавек — чалавек, якога ты не любіш, які ганьбіць тваю сям'ю і які ні разу не плакаў пры табе,— у гэтым ёсць нешта страшнае. Даводзіцца рабіць нешта супраць свае волі. Злосны, жорсткі твар, скрыўлены слязамі і страхам, быў такі самы страшны, як добры твар, скрыўлены злосцю і нянавісцю.

Мама ўстала, але я не звярнула на гэта ніякай увагі. Я ўжо зразумела, што ён астанеца.

На старой бабулінай канапе не было жалудовых

шышак, спінка ў ёй была гладкая; калі лічыш шышкі, намнога лягчэй разабрацца ў тым, што здарылася, і на ўсё забыцца. Мне рэзала ў вачах, быццам у іх насыпалі пяску.

Мама з айчымам ціха гаварылі. Ну і няхай сабе. Бабуля час ад часу ўстаўляла слова. Я нават не прыслухоўвалася. Я ўпарта адварочвалася ад іх і ўсё шчытней прыціскалася да спінкі канапы, я хацела, каб яны бачылі толькі маю спіну — абьякавую, маўклівую моцную спіну, нешта такое, што не мае вачэй і вушэй.

Чаму ўчынкі дарослых такія незразумелыя? Чаму яны мучаць сябе і другіх? Чаму яны гавораць, што любяць адно аднаго, дораць дарункі адно аднаму, лашчаць адно аднаго, а потым сварацца і б'юцца? Чым яны адрозніваюцца ад дзяцей? Мы таксама б'ёмся і мірымся на кожным кроку. Няўжо гэта прадаўжаецца ўсё жыццё? Няўжо ўсе людзі спачатку дружаць, а потым сварацца і б'юцца?

І за што людзі любяць адно аднаго? Мама любіць айчыма, але ў яе не знайшлося яму ніводнага ласкавага слова, калі ён плакаў уночы. Мабыць, дарослыя не могуць любіць адно аднаго ў адзін час. Калі адно любіць, другое ненавідзіць, а калі ў другога нянавісьць прайшла, у сэрцы першага ўзнікаюць нядобрыя пачуцці.

Мама падышла да мяне і пацягнула да сябе адну з пярэняк, на якіх я ляжала.

— Прыпадзіміся трохкі, Міа.

Вунь яно што! Яна сцэле яму пасцель! Я прыпаднялася, паказваючы маме спіну. Потым легла, так і не павярнуўшыся. Але яна не звяртала на мяне ніякай увагі.

Я пачула плюскат вады. Ён умываўся.

— Божа, ты збрыў вусы! — усклікнула мама. У яе голасе гучала насмешка.

Я міжволі павярнулася. Напраўду, ён збрыў вусы, і мне здалася, што без вусоў яго твар стаў яшчэ агіднейшы. А калі ён змыў з сябе сажу, стала відаць, што ён моцна пахудзеў і пажаўцеў.

— Дай мне горшую бялізну. Я яшчэ добра не адмыўся. У гэтых вугальных бараках не абярэшыся вошай.

Мяне нешта кальнула. Гэта ж я прынесла насякомых у хату. Я таксама вадзілася з брыдкаю кампаніяй. І мне падабалася гэтая кампанія, хоць бабуля мяне перасцерагала. Нават айчым быў асцярожны і баяўся насякомых, а я — не. Такі сорам. Значыць, я стала падобная на яго, нават горшая, чым ён.

Прымірэнчы настрой пакінуў мяне. Той, хто нагршыў, ніколі не супакоіцца, пакуль праведнік не зробіць якой-небудзь памылкі. І той, хто нагршыць болей, заўсёды асудзіць другога. А тым болей распусны святы! Ужо скаціўшыся ў бездань, ён усё будзе вінаваціць таго, хто нагршыў раней. І я ані не лепшая за гэтага святога.

Я заўважыла пяць дзесяцікронавых паперак, якія ляжалі на сталі. Мне было лёгка іх палічыць, бо яны ляжалі веерам.

Такім чынам, усё ўладжана. Ён паплакаў, даў маме многа грошай ды яшчэ сказаў, што баіцца перанесці насякомых, і ўлёгся на падлозе, не раздзяваючыся і паклаўшы пад галаву маленькую пярину.

Нічога не зробіш. Ён папраўдзе быў лепшы за мяне!

Мама патушыла святло і легла каля мяне.

Мне надакучыла разважаць, і я заснула. І ляжала я спінаю да мамы.

Прачнуўшыся раніцаю, я не застала дома ні мамы, ні айчыма. Мама пайшла на фабрыку. Вечарам яна вярнулася дахаты, як заўсёды хвора я і нямоглая. Айчыма пасля гэтага я доўга не бачыла.

Бабуля з мамаю вялі несканчоныя размовы.

— Лепей сказаць, што ён у турме. Проста гэтак і гаварыце, бабуля, калі ў вас папытаюцца. Я ўжо растлумачыла на фабрыцы,— сказала мама аднаго разу вечарам, забыўшыся паглядзець, ці я заснула.

— І то праўда, скажу, людзі павераць, гаспадар жа падаў на яго ў суд.

— Во, во. Яму дык і праўда давядзецца за гэта адседзець восем дзён, але ён адседзіць іх зімою, што каму да гэтага,— сказала мама.

Пасля гэтай размовы я вырашыла, што айчыным бальніцы і што гэта трэба таіць. Тут я зразумела, што да чаго. Мне ўжо даводзілася чуць падобныя размовы. Але мама з бабуляю так сур'ёзна гаварылі, што айчыным сядзіць у турме і пайшоў туды за тое, што самаўпраўна пайшоў ад гаспадара, што я не выцерпела. І аднаго разу я заявіла бабулі, што ўсё ведаю: пакаранне сваё айчыным вырашыў адбываць зімою, а пакуль што ён у бальніцы.

Дзеці нярэдка ходзяць па краі бездані, самі таго не заўважаючы. У адукаваных сем'ях такіх дзяцей называюць *enfant terrible*¹. Пры чужых людзях гэтыя дзеці могуць нечакана сказаць, што тата пацалаваў пакаёўку або што мама дазволіла «чужому дзядзьку» сябе пацалаваць. Гэтым разам я выканалала ролю такога *enfant terrible* у неадукаванай сям'і, і ўпершыню за ўвесь час, што я ведала бабулю, яна на мяне папраўдзе зазлавалася.

— Ах, вось як! Значыць, ты падслухоўваеш нашы размовы? — сказала яна, і рукі ў яе задрыжалі.— Не чакала я гэтага ад цябе, Міа. Я думала, што ты разумная дзяўчынка і будзеш маўчаць, нават калі разумееш, што да чаго. Ты ж ведала, што мы з Гедвіг не хацелі,

¹ Страшнае дзіця (франц.).

каб пра гэта пайшлі плёткі. Дык што, Міа, ты стала пляткаркаю? Не чакала я гэтага. Калі хочаш жыць з людзьмі, трэба ўмець маўчаць. Я была намнога маладзейшая за цябе, калі гэтаму навучылася.

Я траха не згарэла ад сораму. Я разумела, што бабуля гаворыць святую праўду. З таго дня я навучылася маўчаць, запамніўшы на ўсё жыццё ўрок бабулі, якая вылаяла мяне за дзёрскія словы.

— Хвароба — гэта хвароба, але людзі любяць мянціць языкамі. Яны і самі нябось хварэлі, але пра гэта маўчаць. Альберт у бальніцы, яму трэба пабыць там, каб вылечыцца. І няма чаго чужым сунуць нос не ў сваё. Цяпер табе ўсё ясна, вось і трымай язык за зубамі.

Я чула пра тое, што бываюць «брыдкія» хваробы. У старым падручніку гісторыі, які збярогся ў айчыма яшчэ ад школы, было напісана, што нейкі кароль памёр ад «брыдкае хваробы».

Я не вельмі добра разумела, што гэта за таямнічая хвароба. Я думала, што гэта таксама брыдка, як брыдка быць бедным, або вашывым, або мурзатым. «Ён памёр ад вашывае хваробы», — гаварыла рыжая старая.

А цяпер у айчыма каралеўская хвароба — я гэта зразумела і дала сабе слова маўчаць; бабуля магла не трывожыцца.

Але яшчэ доўга пасля гэтага бабуля была маўклівая і стрыманая са мною.

Бабуля, якая лепей за маму ведала гарадскія звычаі, дала аб'яву ў «Норчэпінгс тыднінгар»: «Найму вялікі пакой». Некалькі разоў перачытаўшы аб'яву, я яе выразала. Падумаць толькі, мы сталі пісаць у газетах!

Мы збіраліся наняць пакой, калі айчым выпішацца з бальніцы. Яму абяцалі ў верасні працу на Вулканаўскім складзе ўтылю.

— Божа, такое шчасце,— сказала бабуля.— Я проста паверыць не магу, што яму так шанцуе.

У гэты час у нашым ужытку паявілася новае слова. Слова, якое выклікала такое самае адчуванне няўпэўненасці і страху, як слова «беспрацоўны». Гэта новае слова — стачка.

Раней яго ўжывалі рэдка. А тут летам пачалася стачка на папяровай фабрыцы.

Бабуля прачытала ў «Норчэпінгс тыднінгар», якую мама купіла на вуліцы, пра ганебныя паводзіны рабочых. Пра тое, што яны наймаюць хуліганаў і плацяць ім грошы, каб тыя ўчынялі смуту. Будынак аднае папяровае фабрыкі за межамі горада стаў непрыгодны, і рабочыя пракатнага цэха адмовіліся працаваць, пакуль яго не адрамантуюць. Яны спынілі станкі, заваліўшы іх бэлькамі і бёрнамі. «Рабочыя, мабыць, вырашылі, што разбіраюцца болей за інжынераў,— дадала газета.— Але рабочая сіла заўсёды знойдзеца. Кожны можа навучыцца варыць смалу і выціскаць драўняную масу». Гэта пісаў акруговы суддзя. Бабуля яго ведала, яна ткала яго жонцы.

— Ён, бач, і кашулі сам надзець не ўмее. Паглядзеца б я на яго, як ён стане смалу варыць,— смяялася бабуля.

— Калі каму баставаць, дык гэта нам, на Бруксе. Я зарабіла ўсяго шэсць кронаў за гэты тыдзень. Пража няўдалая, ніткі сюд-туд і абрываюцца,— сур'ёзна сказала мама.

— Мілая Гедвіг, выкінь гэта з галавы,— перасцерагла яе бабуля.

У адну суботу, у канцы ліпеня, мы з мамаю і айчымам ішлі па вуліцы Бродгатан да цэнтра Норчэпінга. Мы выкупілі ў Кале многа ўсякіх рэчаў і ішлі цяпер у наш новы пакой, які нанялі па бабулінай аб'яве. Са-

ма бабуля надумалася яшчэ раз паспрабаваць цуда-дзейную сілу пад Сёдэрчэпінгам. Яна збіралася пабыць там два месяцы.

— Старая раз'язджае на мае грошыкі, на тыя, што атрымала ад капітана, — заявіў айчым.

— Не мялі лухты. Гэтыя грошы яна даўно патраціла на цябе, — абсекла яго мама.

У газетах было поўна паведаленняў пра стачку на папяровай фабрыцы.

— У мяне цяпер ёсць кніжка, — сказаў айчым і, прыпыніўшыся пасярод вуліцы, паказаў маме маленькую тоненькую чырвоную кніжачку.

Я зразумела, што гэта нейкая важная кніжка.

— У мяне ёсць кніжка, мне цяпер хоць бы што.

Кніжка, магутная кніжка, якая можа абараніць чалавека! «Так змяніўся айчым», — падумала я. Ён зусім не такі, які быў раней, калі я яго так ненавідзела. Вакол яго нібыта раптам стала болей паветра і святла, чым вакол мамы. Ды яшчэ і была ў яго гэта дзіўная кніжка.

— Не надумайся толькі ісці туды, дзе бастуюць! Пачакай, пакуль цябе возьмуць на Вулкан, — пагрозіла сказала мама.

— Здурнеў я, ці што? У мяне ж ёсць кніжка.

Гэта была членская кніжка прафсаюза грузчыкаў. Першая, якую я ўбачыла, прафсаюзная кніжка.

На вуліцы стоўпіліся людзі: сварыліся немаладыя мужык з жонкаю.

Мы, па праўдзе кажучы, спяшаліся, бо нам трэба было забраць рэчы ў дзядзькі. Мама пакінула фабрыку, айчым яшчэ не прыступіў да працы. Ён вярнуўся з бальніцы напярэдадні вечарам.

Дзень быў цёплы. Мама зноў стала паўнец. Пер-

шы раз у жыцці айчым хадзіў з мамаю па вуліцах горада, нягледзячы на яе становішча.

У нас быў выгляд сапраўдных франтаў. Мы з мамаю фарсілі ў новых баваўняных сукенках і ў блакітных парусінавых туфлях. У той час гэта быў самы танны абутак. Айчым красаваўся ў новых малескінавых штанах і ў паласатай кашулі. Ён купіў сабе вялікі капялюш, які перамяніў яго да непазнавальнасці. Сярод партовых рабочых была мода цяпер на такія шыракаполыя капелюшы.

Мы падышлі да натоўпу. Паблізу можна было разабрацца, што тут адбываецца. Нейкі мужчына, адлучыўшыся ад натоўпу, наступаў на жанчыну.

— Ты купіла толькі на пяць эрэ мыла на мае кашулі, халерная баба! — крычаў ён.

Ён быў п'яны, капялюш ледзь трымаўся ў яго на патыліцы; хістаючыся і пырскаючы слінаю, ён хадзіў вакол жанчыны.

— Гэта Свен-Гарманіст, — сказаў айчым.

Мама таксама пазнала крыкуна. У суботу і ў нядзелю ён іграў на гармоніку ў кавярні.

— Я даў ёй на мыла дзесяць эрэ, а яна купіла толькі на пяць, — скардзіўся ён разывакам, якія паразвешвалі вушы. — А на астатнія купіла газету. Хіба гэта баба? Ведзьма, ашуканка праклятая! Хіба можна вымыць кашулі кавалкам мыла за пяць эрэ? Ёй на ўсё напляваць!

Ён гаварыў, звяртаючыся то да натоўпу, то да жонкі, якая стаяла побач, зняважаная і злосная, і трымала ў руцэ сумку, дзе зверху на розных пакунках ляжала газета.

— Такая ашукае цябе з першым стрэчным! Просіць дзесяць эрэ на мыла, а купляе на пяць! — Тон яго быў такі, быццам ён вось-вось расплачацца.

Жонка ціхенька знікла, і п'яны нават не заўважыў гэтага.

Адыходзячы, мы ўсё яшчэ чулі, як ён зноў і зноў скардзіўся на жонку разявакам, а тыя выскалялі зубы.

Усю дарогу да новага пакоя, якога я яшчэ не бачыла, мама з айчымам спрачаліся пра тое, дазволена ці не дазволена жонцы ўтаіць пяць эрэ, каб купіць газету. Айчым лічыў, што гэта ашуканства — купляць меней мыла, чым трэба, і ўтойваць рэшту на газету.

— Хто схлусіць у адным, схлусіць і ў другім, — строга адрэзаў айчым.

— Во гэтак, шчырая праўда! — шматзначна сказала мама і акунулася ў злавеснае і панурае маўчанне.

Я адчувала, што размова бярэ нядобры кірунак. Мне здавалася, што айчым гаворыць маме недарэчную лухту — гаворыць пра ашуканства, калі размова ідзе пра нейкія няшчасныя пяць эрэ. Нібыта гэтая цётка не мела права за пяць эрэ купіць газету. Няўжо ім не надакучыць гаварыць пра Свена-Гарманіста і яго жонку?

Нарэшце ім, відаць, усё-такі надакучыла, яны змоўклі і да самага дома ішлі ўнураныя, кожны думаючы пра сваё.

— Чысты пакой, — сказаў айчым.

— За яго трэба плаціць шэсць کروناў на месяц, — адазвалася мама.

— Пры добрым заробку як-небудзь трываць будзем.

— Ведама, калі толькі ты атрымаеш працу.

У маміным голасе гучала сумненне, мабыць, няшчаснае мыла не перастала пеніцца і муціць ваду.

— Павінен атрымаць, мне абяцалі; а ў крайнім выпадку ў мяне ёсць кніжка, я пры першай магчымасці атрымаю працу ў другім месцы.

Мамін твар трохкі прасвятлеў, і яна далей аглядала пакой.

Першы раз у нашым побыце паявіліся прыкметы сучаснага камфорту. Каля пліты стаяў столік з паліраванаю цынкаваю стальніцаю. На ім будзем мыць посуд. Усярэдзіне столік быў пафарбаваны ў блакітны колер, выкарыстоўваўся як шафа. Такое раскошы не было ні ў кога з нашых знаёмых — ні ў цёткі, ні ў бабулі, ні ў «заможных». Толькі ў дамах, дзе мама слугавала, я бачыла на кухні такія столікі.

Сцены былі ашалаваны дранкаю і пафарбаваны ў блакітны колер. Гэты пакой служыў раней кухняю. У ім паставілі печ і перайначылі на жылы. У гэтай частцы горада цяжка было наняць пакой з асобнаю кухняю: мясцовыя жыхары былі вельмі бедныя.

Тут я вырашыла пасяціцца на ўсё жыццё. Тут ёсць столік, на якім мыюць посуд, і ўвогуле тут вельмі слаўна. Я нічому не навучылася і нічога не забыла. Права ж вырашаць належыць не мне, а дарослым.

Вырашана было перабірацца назаўтра.

— На тым тыдні запішу цябе ў школу, даўно пара, — сказала мама.

— Праўда, гэтак не гадзіцца, ёй трэба хадзіць у школу, — падтрымаў айчым.

Мы выправіліся да дзядзькі па свае пажыткі.

Хана, Вольга! Ніколі ні кроплі зайздрасці да вас не было ў маёй душы. Калі б вы паявіліся перада мною з самаю прыгожаю даларнскаю сумкаю і з дыядэмаю на лобе, усё роўна маё сэрца ўзрадавалася б, нават калі б на мне была падраная дзяруга.

Маю першую любоў, настаўніцу, мне так і не давялося болей убачыць. Не сустракала я болей і гаспадары кольмардэнаўскай хаціны.

Хана і Вольга. Яны зніклі ў шэрым тумане жыцця.

Вольга — маладзіца з крывава-чырвонымі губамі. Непраглядная галеча зрабілі яе такою пакорліваю, і яна прысядала, дзякуючы за пялёнку, падораную яе малому... Хана... Вольга...

На тым тыдні мяне павінны былі запісаць у школу. Трэці раз.

У дзень усіх святых мне споўнілася дзевяць гадоў.

З М Е С Т

Муа Марцінсан і яе раман «Мама
выходзіць замуж». А. Пагодзін 3

Мама выходзіць замуж. *Раман* . . 11

Марцінсан М.

М 30 Мама выходзіць замуж: Раман/Пер. В. Рабкевіча; Прадм. А. Пагодзіна.— Мн.: Маст. літ., 1988.— 382 с.— (Б-ка замеж. прозы).

ISBN 5-340-00391-4 (бел.)

Мама Марцінсан (1890—1964) у рамане «Мама выходзіць замуж», у многім аўтабіяграфічным, расказвае пра гаротнае дзяцінства дзяўчынкі, няшлюбнай дачкі фабрычнай работніцы, якая пакутуе ад голаду і галечы, а яшчэ болей ад прыніжэння і несправядлівасці, у якіх ёй даводзіцца жыць. Карціны жыцця беднаты, паказаныя праз успрыманне васьмігадовай дзяўчынкі, уражваюць чытача сваёй жорсткай праўдзівасцю.

М 470300000—045 168—87
М 302(03)—88

ББК 84.4Шв

Літаратурна-художественное издание

БИБЛИОТЕКА ЗАРУБЕЖНОЙ ПРОЗЫ

Маргинсон Муа

МАТЬ ВЫХОДИТ ЗАМУЖ

Роман

Минск, издательство «Мастацкая літаратура»

На белорусском языке

Літаратурна-мастацкае выданне

Марцінсан Муа

МАМА ВЫХОДЗІЦЬ ЗАМУЖ

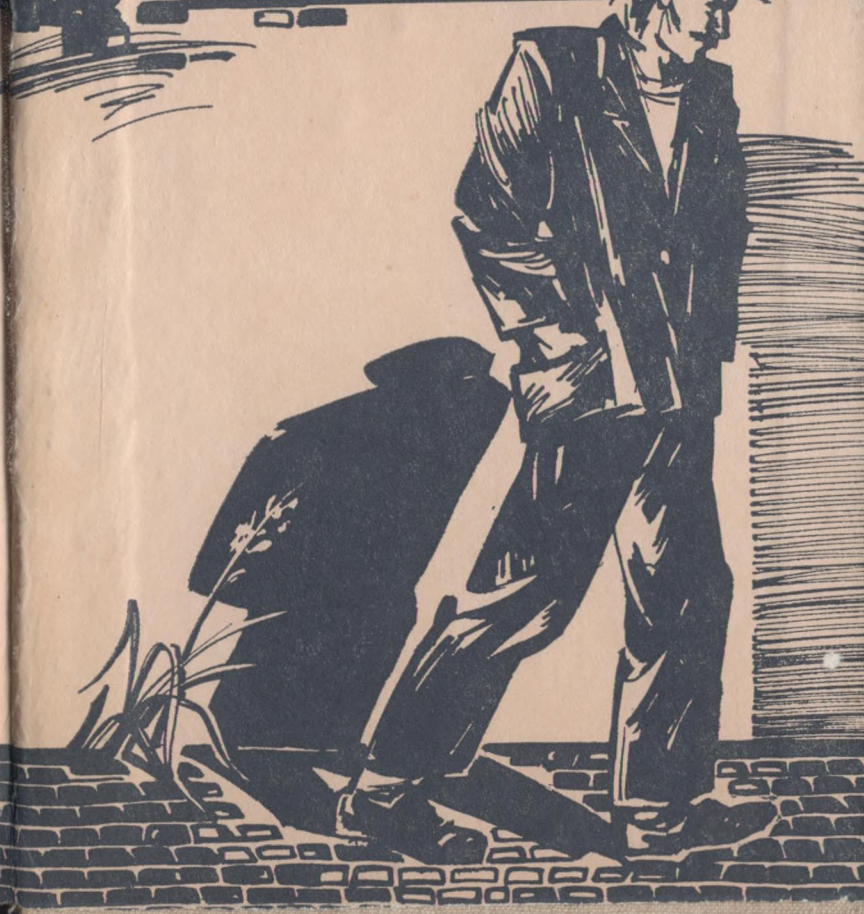
Раман

Рэдактар *Л. І. Каўрус*. Мастак *А. Ф. Вашчанка*.
Мастацкі рэдактар *А. М. Малышава*. Тэхнічны
рэдактар *Г. П. Тарасевіч*. Карэктар *К. У. Дзміт-
рыенка*.

ІВ № 2351

Здадзена ў набор 15.01.87. Падп. да друку
08.01.88. Фармат 70×100^{1/32}. Папера друк. № 1.
Гарнітура школьная. Высокі друк. Ум. друк.
арк. 15,48. Ум. фарб.-адб. 15,88. Ул.-выд. арк.
17,34. Тыраж 7500 экз. Зак. 85. Цана 1 р. 90 к.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаў-
нага камітэта БССР па справах выдавецтваў,
паліграфіі і кніжнага гандлю. 220600, Мінск,
праспект Машэрава, 11. Мінскі ордэна Працоў-
нага Чырвонага Сцяга паліграфкамбінат МВПА
імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.

111
5
/

100

100

100